

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

KIRIM HANLIĞI'NA AİT TARHANLIK VE
SOYURGAL YARLIKLARININ DİL VE ÜSLUP
İNCELEMESİ (1549 – 1597 YILLARI ARASI)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Banu SITKI ÖZKUL

DANIŞMANLAR
Prof. Dr. Ali AKAR
Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

AĞUSTOS, 2011
MUĞLA

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

KIRIM HANLIĞI'NA AİT TARHANLIK VE
SOYURGAL YARLIKLARININ DİL VE ÜSLUP
İNCELEMESİ (1549 – 1597 YILLARI ARASI)

Banu SITKI ÖZKUL

Sosyal Bilimler Enstitüsünde

“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 12.09.2011

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 23.08.2011

I. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali AKAR

II. Tez Danışmanı: Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ

Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Gülsine UZUN

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK

AĞUSTOS, 2011

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 22/06/2011 tarih ve 522/4 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 25 maddesine göre, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek lisans öğrencisi Banu SITKI ÖZKUL'un "Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)" adlı tezini incelemiş ve aday 23/08/2011 tarihinde saat 13:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin kabul edildiğine oybirliği ile karar verildi.

I. Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ali AKAR

II. Tez Danışmanı

Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN

Üye

Prof. Dr. M. Volkan COŞKUN (başkanı)

4. Üye

4. Doç. Dr. Gülşah UZUN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Kırım Hanlığı’na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

12/09/2011

Banu SITKI ÖZKUL

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : SITKI ÖZKUL

Adı : Banu

Kayıt No:

TEZİN ADI

Türkçe : Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurghal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)

Y. Dil : Examining of The Tarqhanid and Soyurghal Yarliqs that belong to Crimean Khanate in Terms of Grammer and Style (Between 1549 – 1597)

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Üniversitesi

Fakülte : -

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar : -

Tarih :

TEZ YAYIMLANMIŞSA

Yayımlayan : -

Basım Yeri : -

Basım Tarihi : -

ISBN : -

TEZ YÖNETİCİLERİNİN

Soyadı, Adı : AKAR, Ali – ÖZYETGİN, A. Melek

Ünvanı : Prof. Dr. – Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : TÜRKÇE

TEZİN SAYFA SAYISI: XIII+301

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1. Eski Türk Dili
2. Altın Orda Türkçesi
3. Kırım Hanlığı'nın Dili
4. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği
5. Yarlık ve Bitikler

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. Eski Türk Dili
2. Kırım Tatar Türkçesi
3. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği
4. Yarlık
5. Bitik
6. Tarhan
7. Soyurgal

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Old Turkic
2. Crimean Turkish
3. Diplomats of Crimean Khanate
4. Yarlıq
5. Bitik
6. Tarqhan
7. Soyurghal

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☒
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 12/09/2011

ÖZET

Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgical Yarlıklarının

Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)

Altın Orda Devleti, Kazan ve Kırım Hanlıkları dönemine ait yarlık ve bitiklerden oluşan resmî yazışmalar, Türk-Moğol devlet geleneği hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır. Bu çalışmada, 1549 ve 1597 tarihleri arasında Kırım Hanlığı'nda yazılmış 15 yarlık metni incelenmiştir. Bu metinlerden üçü tarhanlık yarlığı, on ikisi soyurgical yarlıktır. Söz konusu metinler, USMANOV 1979'da bilgileri verilen yarlık ve bitikler arasında tespit edilmiş ve Kırmskiy Oblastnoy Gozudarstvenniy Arhiv (KOGA – Kırım Devlet Arşivi)'den temin edilmiştir. Kırım Hanlığı dönemine, özellikle de XVI. yüzyıla ait yazılı eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu nedenle eldeki çalışmanın Türk dilinin Kırım coğrafyasında yaşadığı tarihî gelişme seyrini tespit etmek açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın “Giriş” kısmında, Kırım Hanlığı'nın tarihi ve resmî yazışma geleneği değerlendirmeye çalışılmış, Kırım diplomatikası içinde yer alan bitik ve yarlık, özellikle de tarhanlık ve soyurgical yarlıklarının genel üslup özellikleri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın “Birinci Bölüm”ünde incelenen yarlık metnlerinin dil özellikleri ortaya konmaya çalışılmış; “İkinci Bölüm”de metinler üslup özellikleri açısından ele alınmıştır. Çalışmanın son bölümü olan “Üçüncü Bölüm”de metinler çevriyazı ile yazılmış ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmanın sonunda, metinlerin hem Oğuz hem de Kıpçak lehçelerinin etkisiyle gelişen söz varlığını ortaya koyabilmek amacıyla, gramatikal bir “Dizin” hazırlanmıştır. Metinler çok sayıda kişi ve yer adı içerdiklerinden ayrıca bir de “Özel Adlar Dizini” oluşturulmuştur. Yarlık metinlerinde geçen özellikli sözcük, terim ve özel adlarla ilgili “Notlar” çıkarılmış, ayrıca “Ekler” bölümüne alan uzmanlarının yararlanabilmeleri için orijinal belgelerin birer nüshası konmuştur.

ABSTRACT

Examining of The Tarqhanid and Soyurghal Yarliqs that belong to Crimean Khanate in Terms of Grammer and Style (Between 1549 – 1597)

The basic sources that we can take the information about Turkish - Mongol state tradition are official correspondence consist of yarliqs and bitiks belong to period of State of the Golden Horde, Kazan and Crimean Khanates. In this study, investigated 15 yarliq text that written between 1549 and 1567 in the Crimean Khanate. Three of these texts are tarqhanid yarliqs and twelve are soyurghal yarliqs. These text were found between yarliqs and bitiks that given information in USMANOV 1979 and were provided in the Krimskiy Oblastnoy Gozudarstvenniy Arhiv (KOGA - Crimea State Archive). It is very limited that number of writing works belong to Period of the Crimean Khanate and especially XVI. century. Therefore, it is thought that this study is important in terms of shows development of Turkish Language in the Geography of Crimean.

In the part of " Introduction" of this study, it is tried to assess that history of Crimean Khanate and tradition of official correspondence, bitiks and yarliqs in diplomacy of Crimea and especially stylistic features of tarqhanid and toyurghal yarliqs.

In the first part of this study, it is tried to put forward that language features of examined yarliq texts. In the second part, it is discussed in terms of the stylistic features of texts and in the last part, the texts written with transcription and transferred to Turkey Turkish.

In the end of the study, a grammatical "Index" was prepared to show mention existence of texts the growing influence of both Oghuz and Kipchak dialects. Because of the texts include a large number of people and place name, a "Proper Names Index" was prepared. It was comprised the "Notes" with regard to featured word, term and proper names in the texts and in the part of "Additions" to take advantage of the experts were added copies of the original documents.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	IV
KISALTMALAR	IX
KULLANILAN İŞARETLER	XII

GİRİŞ

1. KIRIM HANLIĞI'NIN TARİHÇESİ	1
1.1. Kırım Yarımadası ve Tarihi	1
1.2. Altın Orda Hâkimiyeti	4
1.3. Kırım Hanlığı	7
2. KIRIM HANLIĞI'NIN RESMÎ YAZIŞMA GELENEĞİ	17
2.1. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği Üzerinde Tarihsel Etkiler	17
2.2. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği İçinde Türler	24
2.2.1. Bitik	26
2.2.2. Yarlık	28
2.2.2.1. Yarlıkların Yazılış Amaçları ve İçerikleri	29
2.2.2.1.1. Diplomatik Yarlıklar	30
2.2.2.1.2. Tarhanlık Yarlıkları	32
2.2.2.1.3. Soyurgal Yarlıkları	34
2.2.2.2. Yarlıkların Genel Üslup Özellikleri	35
2.2.2.2.1. Giriş Protokolü	36
2.2.2.2.1.1. Davet (Invocatio)	36
2.2.2.2.1.2. Tuğra (Padişah Nişanı)	36
2.2.2.2.1.3. Unvan ve Elkab (Intitulatio)	38
2.2.2.2.1.4. Muhatabın Adı ve Elkabı (Inscriptio)	39
2.2.2.2.1.5. Duâ (Salutatio)	40
2.2.2.2.2. Metnin İçeriği (Kontekst)	40
2.2.2.2.2.1. Nakil, iblağ (Narratio, expositio)	40
2.2.2.2.2.2. Emir, Hüküm (Dispositio)	40
2.2.2.2.2.3. Uyarı ve Onay (Sanctio et corroboratio)	41
2.2.2.2.3. Son protokol	42
2.2.2.2.3.1. Tarih (Datatio)	42
2.2.2.2.3.2. Yer (Locus)	42
2.2.2.2.3.3. Tamga	43
2.3. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Külliyatı (Belgeler)	44
2.3.1. Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık Yarlıkları	46
2.3.2. Kırım Hanlığı'na Ait Soyurgal Yarlıkları	47
2.3.3. Kırım Hanlığı'na Ait Diplomatik Yarlıklar	49
2.3.4. Kırım Hanlığı'na Ait Diğer Yarlıklar	50
2.3.5. Kırım Hanlığı'na Ait Bitikler	50
2.3.6. Örnekleme Oluşturan Yarlıklar	51

BİRİNCİ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARININ DİL ÖZELLİKLERİ

1. YARLIK METİNLERİNİN DİLİ	63
2. METİNLERİN FONOLOJİK ÖZELLİKLERİ.....	65
2.1. Ünlü Uyumları	65
2.1.1. Dil Uyumu	65
2.1.2. Dudak Uyumu	66
2.2. Ünlü Değişmeleri.....	69
2.3. Ünsüz Değişmeleri	73
3. METİNLERİN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ	83
3.1. Kelime Yapımı	83
3.1.1. Addan Ad Yapan Ekler	83
3.1.2. Addan Eylem Yapan Ekler	84
3.1.3. Eylemden Ad Yapan Ekler	85
3.1.4. Eylemden Eylem Yapan Ekler.....	88
3.2. Ad	89
3.2.1. Çokluk Ekleri	89
3.2.2. İyelik Ekleri	89
3.2.3. Ad Durum Ekleri.....	90
3.2.3.1. İlgî Eki.....	90
3.2.3.2. Yönelme Durumu Eki	91
3.2.3.3. Belirtme Durumu Eki	92
3.2.3.4. Bulunma Durumu Eki	93
3.2.3.5. Çıkma Durumu Eki	94
3.2.3.6. Eşitlik Durumu Eki	95
3.2.3.7. Aitlik Eki.....	95
3.3. Sıfat.....	95
3.4. Sayı	96
3.5. Zarf	97
3.6. Edat.....	97
3.7. Bağlaç	98
3.8. Zamir	98
3.9. Eylem.....	99
3.9.1. Bildiriciler ve Ad Eylemi.....	99
3.9.2. Eylem Çekimi	99
3.9.2.1. Basit Eylem Çekimleri	99
3.9.2.1.1. Haber Kipleri.....	99
3.9.2.1.1.1. Geçmiş Zaman Çekimi	99
3.9.2.1.1.2. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi	99
3.9.2.1.1.3. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi	100
3.9.2.1.1.4. Gelecek Zaman Çekimi	100
3.9.2.1.2. Dilek Kipleri.....	101
3.9.2.1.2.1. Emir Kipi	101
3.9.2.1.2.2. İstek Kipi	101
3.9.2.1.2.3. Dilek-Şart Kipi.....	101
3.9.2.2. Birleşik Eylem Çekimleri.....	102
3.9.2.2.1. Şart Birleşik Çekimi	102

İKİNCİ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

1. TARHANLIK YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ	103
2. SOYURGAL YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ	122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARI

KY3. Sahip Giray Han'ın Tilev Bêrdi'ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık.....	130
KY4. Sahip Giray Han'ın Kудay Kул'a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık	132
KY5. Sahip Giray Han'ın [...]ŞBAY Şüfi'ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık	134
KY6. Sahip Giray Han'ın Tulpar Bay'a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık	136
KY7. Devlet Giray Han'ın Yağmurçı Hâci'ye verdiği Mart 1551 tarihli yarlık ...	138
KY8. Devlet Giray Han'ın Havaşımıyâr Hâci'ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlık	140
KY9. Mehmet Giray Han II'nin Havaşımıyâr Hâci'ye verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık	144
KY10. Mehmet Giray Han II'nin Cân Muhammed Bey'e verdiği 5 Ekim 1577 tarihli yarlık	148
KY11. Mehmet Giray Han II'nin Aķ Derviş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık	151
KY12. Mehmet Giray Han II'nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muhammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık	155
KY13. Mehmet Giray Han II'nin 'İsâ, Kул Hâce, Bay Derviş ve Şeker 'Alî'ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık	159
KY14. İslam Giray Han II'nin Kαρα Beg'e verdiği Kasım 1585 tarihli yarlık.....	162
KY15. Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek Şüfi, Tuhtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık	165
KY16. Gazi Giray Han II'nin Ramazân Hâlife ve Mûsâ Sa'id Usta ile beraberlerindeki cemaat üyelerine verdiği Mayıs 1594 tarihli yarlık	169
KY17. Gazi Giray Han II'nin Yağmurçı Cemaati ve Kasım Beg'e verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık	172
SONUÇ	174
NOTLAR	177
DİZİN	196
ÖZEL ADLAR DİZİNİ	272
KAYNAKLAR	277
EKLER.....	287

Metinler (Tıpkıbasım)

ÖN SÖZ

Altın Orda Devleti, Kazan ve Kırım Hanlıkları dönemine ait yarlık ve bitiklerden oluşan resmî yazışmalar, Türk-Moğol devlet geleneği hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır; ancak Kırım Hanlığı dönemine, özellikle de XVI. yüzyıla ait yazılı eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bu anlamda, tez çalışması kapsamında değerlendirilecek 1549 ve 1597 tarihleri arasını kapsayan döneme ait 15 yarlık metninin Türk dilinin Kırım coğrafyasında yaşadığı gelişme seyrini tespit etmek açısından önemli oldukları düşünülmektedir. Metinlerin önemi, yalnızca içinde yer aldıkları döneme ve dil çevresine has, özgün yapılarından kaynaklanmamaktadır. Metinler, aynı zamanda Kırım Hanlığı'nın Altın Orda ve dolayısıyla Uygur uygarlıklarının etkisi altında şekillenen yazışma geleneğinin birer örnekleri olmalarından kaynaklanan öneme de sahiptirler. Türk kültür tarihi ve bunun önemli bir parçası olan yazışma ve diplomasi geleneğini temsil eden bu metinlerin Türkoloji çalışmaları kapsamında Türkiye'de daha önce ele alınmamış olduğu da göz önünde bulundurulduğunda, bu metinler üzerinde yapılacak bir dil ve üslup incelemesinin kültür ve dil tarihimiz açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Çalışmanın evrenini, Altın Orda Devleti ile devamında kurulan ve onunla aynı resmî yazışma geleneğini sürdüren Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitikler oluşturmaktadır. Söz konusu evreni temsil ettiğini düşündüğümüz örneklem ise Kırım Hanlığı'na ait 15 yarlık metni ile sınırlıdır. 1549 – 1597 tarihleri arasında yazılmış olan metinlerden üçü *tarhanlık yarlığı*, on ikisi *soyurgal yarlığı*dır. Söz konusu metinler, USMANOV 1979¹'da bilgileri verilen yarlık ve bitikler arasında tespit edilmiş ve Kırmskiy Oblastnoy Gozudarstvenniy Arhiv (KOGA – Kırım Devlet Arşivi)'den temin edilmiştir. Söz konusu belgeler, elde bulunan ve alan çalışmalarına konu olan Kırım yarlıklarından oluşan külliyat içinde, dar bir alanı kapsamaktadır; ancak metinlere ulaşmanın güçlüğü düşünüldüğünde, elde bulunan belgeler üzerinde yapılacak kapsamlı bir çalışmanın değeri daha iyi anlaşılacaktır. Bu

¹ USMANOV, Mirkasym Abdulakhatovich (1979), *Jalovannie Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv. (XIV-XVI. Gasır Juçi Ulusınıñ Yarıkaş Aktları)*, İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

metinlerin Türkiye’de daha önce yayımlanmamış oldukları da göz önünde bulundurulduğunda, bunlar üzerinde ayrıntılı olarak yapılacak bir dil ve üslup çalışmasının Kırım diplomatikası araştırmalarına katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Çalışmanın “Giriş” kısmı, iki bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde Kırım Hanlığı’nın tarihçesi verilmiştir. İkinci bölümde ise Kırım Hanlığı’nın resmî yazışma geleneği ele alınmış, bu geleneğin oluşmasında etikili olan tarihsel süreç “Kırım Hanlığı’nın Resmî Yazışma Geleneği Üzerinde Tarihsel Etkiler” başlığı altında değerlendirmeye çalışılmıştır. “Kırım Hanlığı’nın Resmî Yazışma Geleneği İçinde Türler” başlığı altında, Kırım Hanlığı’nın diplomatik geleneğinin temel iki türü olan *yarlık* ve *bitik*, genel özellikleriyle incelenmiş; çalışmanın ana malzemesini oluşturan belgelerin yarlık metinleri olmalarından dolayı bu tür, ayrıntılı olarak ele alınarak genel üslup özellikleri değerlendirilmiştir. Söz konusu üslup özelliklerinde, Doğu yazışmalarının ve Osmanlı diplomatikasının etkileri bir arada bulunmaktadır. Doğu yazışmalarının, özellikle de Uygur yazışmalarının etkisiyle şekillenen Türk-Moğol resmî yazışma geleneğine bağlı olan Altın Orda ve Kazan Hanlıklarına ait yarlıkların sahip olduğu sade üslup, Kırım Hanlığı’nın ilk dönem belgelerinde de görülmektedir. Ancak 1475 tarihinden sonraki metinlerde Osmanlı Devleti ile yapılan yazışmalarda dil ve üsluptaki ağırlaşma dikkat çekicidir. Osmanlı Türkçesinin etkisi, geç dönem tarhanlık ve soyurgal yarlıklarının söz varlığında da görülmektedir. Ancak bu dönemde bile, Kırım hanlarının yabancı devletlerin hükümdarlarına, örneğin Rusya ve Lehistan krallarına gönderdikleri yarlıklarda daha sade bir üslup söz konusudur. Bu durumun siyasi bir tercih olduğu düşünülebilir.

Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin temsilcileri olarak Altın Orda ve Kırım Hanlıklarına ait çok sayıda yarlık ve bitik metni günümüze ulaşmıştır. Alan çalışmalarında tek tek ya da toplu olarak çeşitli yönleriyle ele alınan bu metinlerin tam bir listesini ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu düşünceyle, Kırım Hanlığı’na ait, alan yazınında tespit edilmiş yarlık ve bitik metinlerinden oluşan külliyat, “Kırım Hanlığı’nın Resmî Yazışma Külliyatı (Belgeler)” başlığı altında ele alınmış, burada ayrıca, çalışmamızın örneklemini oluşturan 15 yarlık metni ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

Çalışmanın “Giriş” kısmından sonraki inceleme kısmı, üç ana bölüme ayrılmıştır. “Birinci Bölüm”, çalışmaya konu olan yarlık metnlerinin dilbilgisel özelliklerinin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Çalışmamızda incelenen yarlıklar, Kırım sahasının dil yapısından kaynaklanan karma bir görünüme sahiptirler. Esas olarak Harezmi-Kıpçak etkisinde olan metinler, Kırım Hanlığı’nın 1475 yılında Osmanlı Devleti’nin tâbiliğine girmesiyle birlikte Osmanlı Türkçesinin yani Oğuz lehçesinin dil özelliklerinden de etkilenmişlerdir. Oğuz etkisi, metinlerin hem ses ve şekil özelliklerinde hem de sözvarlığında kendisini hissettirmektedir. Örneğin, metinlerde, peşpeşe gelen satırlarda dahi, Eski Türkçe *bol-* eylemini, hem *bol-* hem de *ol-* biçiminde; Eski Türkçe *bér-* eylemini, hem *bér-* hem de *vir-* biçiminde görmek mümkündür. Eski Türkçe sözcük başı /t/ sesi, metinlerde hem /t/ hem /d/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde morfolojik yapılarda da aynı ikililik göze çarpmaktadır. Ek başı ve kelime sonu /G/ sesinin korunduğu ve düştüğü örnekler bir arada görülmektedir. Söz varlığı konusunda da Osmanlı etkisi, özellikle son dönem metinlerde dikkat çekicidir. Altın Orda ve Kazan Hanlıkları ile Kırım Hanlığı’nın ilk dönem yazışmalarında daha sade bir dil hâkimken geç dönem Kırım yazışmalarında, özellikle Osmanlı padişahlarına yazılan bitiklerde Arapça ve Farsçanın söz varlığına etkisi belirgin hale gelmiştir. Bu durum, çalışmamızda incelediğimiz daha geç tarihli yarlık metnlerinin dilinde de görülmektedir.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde metinler, Altın Orda yazışma geleneğini temsil eden ve Kırım diplomatikası çalışmalarına katkı sağlayabilecek birer diplomatik metin olduklarından, diplomatik üslup açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme, tarhanlık yarlıkları ve soyurgal yarlıkları için ayrı ayrı yapılmış; çalışmamızda yer alan tarhanlık yarlıkları, Altın Orda yarlıkları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda incelenen soyurgal yarlıkları ise elde bulunan az sayıdaki Türkçe örneğe ulaşma fırsatı bulunamadığından kendi içinde değerlendirilmiş ve bir yazışma türü olarak sahip oldukları özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde, yarlık metinleri yer almaktadır. Arap alfabesiyle yazılmış olan yarlık metinleri öncelikle çevriyazı alfabesi ile yazılmış, metinler kurulup Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Altın Orda resmî yazışma geleneğinin devamı niteliğini taşıyan elimizdeki metinler, yazıldıkları coğrafya gereği, Kıpçak ve Oğuz unsurlarının bir arada olduğu ve dolayısıyla bu iki Türk lehçesinin dil özelliklerini içinde barındıran bir yapıya sahiptirler. Bu özelliklerin ortaya konulabilmesi için çalışmanın sonunda, metinlerin söz varlığını içeren gramatikal bir “Dizin” hazırlanmıştır. Metinler çok sayıda kişi ve yer adı içerdiklerinden ayrıca bir de “Özel Adlar Dizini” oluşturulmuştur.

Çalışmanın sonunda, yarlık metinlerinde geçen özellikli sözcük, terim ve özel adlarla ilgili “Notlar” çıkarılmış, ayrıca “Ekler” bölümüne alan uzmanlarının yararlanabilmeleri için orijinal belgelerin birer nüshası konmuştur.

Çalışmada incelenen 15 yarlık metni, dilbilgisi incelemeleri ve dizinde kolaylık sağlaması için kodlanmıştır. Bu kodlamada Kırım sahasını temsil etmesi bakımından K, belgelerin türünün yarlık olduğunun anlaşılması bakımından Y kısaltmaları kullanılmıştır. Ancak metinlerin kodlanmasına KY1’den değil, KY3’ten başlanmıştır. Bunun nedeni alanda daha önce yapılmış çalışmalarla devamlılık sağlamaktır. Çalışmamız; Altın Orda, Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait yarlık ve bitiklerle ilgili olarak toplu bir yayım ile dil ve üslup incelemesini içeren tek çalışma durumunda olan ÖZYETGİN 1996²’nin devamı niteliğindedir. ÖZYETGİN 1996, Altın Orda sahasına ait iki yarlık ve üç bitik, Kırım sahasına ait iki yarlık ve dokuz bitik, Kazan Hanlığı sahasına ait iki yarlık olmak üzere toplam 18 belgeyi içermektedir. Bizim çalışmamız ise yalnızca Kırım Hanlığı’na ait yarlık metinlerini içermektedir. Bu nedenle ÖZYETGİN 1996’da ele alınan Kırım Hanlığı’na ait iki yarlık metnini, bu sahadaki öncüller olarak değerlendirdik. Kırım diplomatikasına ilişkin çalışmalar açısından bir sistematik oluşturmasını umarak bu iki yarlığı KY1 (1453 tarihli Hacı Giray Han tarhanlık yarlığı, bk. Özyetgin, 1979: 112) ve KY2

² ÖZYETGİN, A. Melek (1996), *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK, Ankara.

(1467 tarihli Mengli Giray Han tarhanlık yarlığı, bk. Özyetgin, 1979: 115) olarak kabul ettik ve tez çalışmamızda bu kodlamayı sürdürdük. Çalışmada ele alınan yarlıklar ve onlara verdiğimiz kod numaraları “Kısaltmalar” bölümünde bulunabilir.

Bu vesileyle, çalışma süresince maddi ve manevi desteğiyle yanımda olan eşim Teoman Emre ÖZKUL, annem Behice SITKI ve her zaman yanımda olduğunu bildiğim babam Turabi SITKI'ya; değerli zamanlarını ayırarak her türlü yardımıyla belgelerin Kırım Devlet Arşivi'nden temin edilmesini sağlayan saygıdeğer hocam Doç. Dr. Zühal YÜKSEL'e; belgeleri Arşiv'de bizzat görerek kopyalarını tarafımıza yollayan değerli Dr. Nariman SEYİTYAHYA'ya; elde bulunan çalışmanın ortaya çıkmasında büyük katkısı olan, çalışma alanının belirlenmesi, konunun sınırlandırılması ve belgelerin temini konusunda her türlü destek ve çabayı esirgemeyen, bilgi, deneyim ve hoşgörüsüyle her zaman yanımda olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN'e; çalışmanın sürdürülmesi ve çalışma sırasında karşılaşılan her türlü sorunun çözümü konusunda değerli bilgi ve deneyimlerini benimle paylaşan, anlayış ve hoşgörüsünü hiçbir zaman esirgmeden beni destekleyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ali AKAR'a teşekkür ederim.

/ / 2011

Banu SITKI ÖZKUL

KISALTMALAR

a.	: ad
A	: /a/~e/ (Birinci Bölüm’de)
Ar.	: Arapça
b.a.	: birleşik ad
bağ.	: bağlaç
bk.	: Bakınız
BV	: <i>Baytaratu’l-Vâzih</i> , bk. KTS.
CC	: <i>Codex Cumanicus</i> , bk. KTS.
cüm.	: cümle
ç.a.	: çoğul ad
Çin.	: Çince
DLT	: <i>Divanü Lugat-it-Türk</i> , bk. ATALAY, Besim (1985-1986).
DK	: <i>Dede Korkut Kitabı</i> , bk. ERGİN, Muharrem (1997).
e.	: edat
ED	: <i>An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish</i> , bk. CLAUSON, Sir Gerard (1972).
ET	: Eski Türkçe
ey.	: eylem
F.	: Farsça
G	: /g/~ğ/ (Birinci Bölüm’de)
GT	: <i>Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân Bi’t-Türkî)</i> , bk. KTS.
I	: /i~/ (Birinci Bölüm’de)
İM	: <i>İrşâdü’l-Mülûk Ve’s-Selâtîn</i> , bk. KTS.

- K** : /k/~k/ (Birinci Bölüm’de)
- KB** : *Kutadgu Bilig*, bk. ARAT, R. Rahmeti (1979).
- KE** : *Kıyasü’l-Enbiya*, bk. ATA, Aysu (1997).
- Kİ** : *Kitâbu’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk*, bk. ÖZYETGİN, A. Melek (2001).
- krş** : Karşılaştırınız
- KTS** : *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, bk. TOPARLI, VURAL, KARAATLI (2007).
- KY3** : Sahip Giray Han’ın Tilev Bêrdi’ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık
- KY4** : Sahip Giray Han’ın Kудay Қul’a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık
- KY5** : Sahip Giray Han’ın [/]ŞBAY Şüfi’ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık
- KY6** : Sahip Giray Han’ın Tulpar Bay’a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık
- KY7** : Devlet Giray Han’ın Yağmurçı Hâcî’ye verdiği Mart 1551 tarihli yarlık
- KY8** : Devlet Giray Han’ın Hāvâcımyâr Hâcî’ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlık
- KY9** : Mehmet Giray Han II’nin Hāvâcımyâr Hâcî’ya verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık
- KY10** : Mehmet Giray Han II’nin Cân Muḥammed Bey’e verdiği 5 Ekim 1577 tarihli yarlık
- KY11** : Mehmet Giray Han II’nin Aқ Derviş’e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık
- KY12** : Mehmet Giray Han II’nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İŞ Muḥammed’e verdiği 1578 tarihli yarlık
- KY12a** : Mehmet Giray Han II’nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İŞ Muḥammed’e verdiği 1578 tarihli yarlık (En altta bulunan yan satırlar)
- KY12b** : Mehmet Giray Han II’nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İŞ Muḥammed’e verdiği 1578 tarihli yarlık (Ortada bulunan yan satırlar)

- KY12c** : Mehmet Giray Han II'nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muğammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık (En üstte bulunan yan satırlar)
- KY13** : Mehmet Giray Han II'nin 'İsâ, Kıl Hâ'ce, Bay Dervîş ve şeker 'Ali'ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık
- KY14** : İslam Giray Han II'nin Kâra Beg'e verdiği Kasım 1585 tarihli yarlık
- KY15** : Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek şüfi, Tuğtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık
- KY16** : Gazi Giray Han II'nin Ramazân Hâlıfe ve Mûsâ Sa'ıd Usta ile beraberlerindeki cemaat üyelerine verdiği Mayıs 1594 tarihli yarlık
- KY17** : Gazi Giray Han II'nin Yağmurçı Cemaati'ne verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık
- mec.** : mecazî
- Mog.** : Moğolca
- Rum.** : Rumca
- RSI** : *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte (Opit slovarya tyurkskix nareçiy)*, bk. RADLOFF, Wilhelm (1893 – 1911).
- s.** : sıfat
- şSül.** : *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*, bk. şEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1298).
- T** : Türkçe
- tam.** : tamlama
- TMEN** : *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, bk. DOERFER, Gerhard (1963-1975).
- TS** : *Türkçe Sözlük*, TDK, 2005, Ankara.
- TZ** : *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, bk. KTS.
- U** : /u/~ü/ (Birinci Bölüm'de)
- ü.** : ünlem

- VEWT** : *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Bk. RÄSÄNEN, Martti (1969).
- X** : /ı~/i~/u~/ü/ (Birinci Bölüm'de)
- YTS** : *Yeni Tarama Sözlüğü*, bk. DİLÇİN, Cem (1983).
- z.** : zamir
- zf.** : zarf

KULLANILAN İŞARETLER

- < : Buradan gelir
- // : Sesbirim parantezi
- { } : Biçimbirim parantezi
- [] : Altbiçimcik (Bir biçimbirimin ses uyumları sonucu büründüğü alt görünüm) parantezi (Birinci Bölüm'de), metinde okunamayan ancak yeniden kurulan ses, seslem ya da sözcük parantezi (Üçüncü Bölüm'de), metinde olmayan, ancak eklenmesi gerektiği düşünülen ses, seslemler ya da sözcük (Üçüncü Bölüm'de).
- [/], [//] : Metinde okunamayan bir sözcük vardır, metinde okunamayan peş peşe iki sözcük vardır gibi (Üçüncü Bölüm'de)
- [...] : Metinde belirsiz sayıda okunamayan ses, seslem ya da sözcük vardır.
- < > : Metinde olan, ancak çıkarılması gerektiği düşünülen ses ya da seslemler
- * : Tanıklanamamış, kurmaca köken
- : Eylem kökü ya da gövdesi, eylem köküne gelen ek (Birinci Bölüm'de)
- + : Ad kökü ya da gövdesi, ad köküne gelen ek (Birinci Bölüm'de)

Çevriyazı / Harfçevrimi Alfabeti

	Çevriyazı	Harfçevrimi		Çevriyazı	Harfçevrimi
آ	ā	A	ص	ş	Ş
ا	ā, a, e, ı, i	A	ض	z, d	Z, D
ب	b	B	ط	t	T
ث	s	S	ظ	z	Z
پ	p	P	ع	‘	‘
ت	t	T	غ	ğ	Ğ
ج	c, ç	C	ف	f	F
چ	ç	Ç	ق	k	K
ح	h	H	ك	k	K
خ	h	H	ڭ	ñ	Ñ
د	d	D	نگ	ng	NG
ذ	z, d	Z, D	ل	l	L
ر	r	R	م	m	M
ز	z	Z	ن	n	N
ژ	j	J	و	v, o, ö, u, ü, ū	W
س	s	S	ه	h, a, e	H
ش	ş	Ş	ی	y, ı, i, ī	Y

GİRİŞ

1. KIRIM HANLIĞI'NIN TARİHÇESİ

Kırım Hanlığı, kendinden önce Deşt-i Kıpçak¹'a ve Kırım Yarımadası'na hâkim olan Altın Orda Devleti'nin mirasçısı olarak bu bölgelerde yaklaşık 350 yıl hüküm sürmüştür. Bu hâkimiyetin 1475 yılından sonraki kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesinde devam etmiştir. Kırım Hanlığı'nın merkezi, Kırım Yarımadası olmakla beraber, Azak Denizi çevresinden Tuna Nehri boylarına, Aşağı Don'dan Özü Nehri'ne kadar uzanan ve Kıpçak Bozkırı olarak adlandırılan geniş stepler, hanlığın topraklarını oluşturmuştur. Türk-Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu Cengiz Han (d.1155 – ö.1227)'in büyük oğlu Cuci (d.1170 – ö.1227)'nin soyundan gelen hanlar tarafından yönetilen Kırım Hanlığı'nın tarihi, halefi olduğu Altın Orda Devleti'nin yıkılması ile başlar. Ancak, bölge, Moğolların hâkimiyetinden çok önce, pek çok farklı kavme ve özellikle de Türk soylu topluluklara ev sahipliği yapmıştır.

1.1. Kırım Yarımadası ve Tarihi

Karadeniz'in kuzeyinde 29° - 36° doğu meridyenleri ile 44° – 46° kuzey paralelleri arasında yer alan Kırım; kuzeyde Orkapı (Perekop) berzah²'i ile anakaraya bağlanan, doğudan Azak Denizi, güney ve batıdan ise Karadeniz ile çevrelenen bir yarımadadır. Kırım Yarımadası, Karadeniz'in egemenliği ve sosyoekonomik yapısı bakımından önemini, her dönemde korumuştur (Öztürk-İkiel, 2001: 1).

¹ Kıpçakların oturdukları ve yayıldıkları sahayı ifade eden Deşt-i Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) terimi, coğrafi olarak dar ve geniş olmak üzere iki anlamda kullanılmıştır. Dar anlamıyla XI. yüzyılın ortalarından XIII. yüzyılın ilk yarısına yani Moğol istilasına kadar olan dönemdeki Kıpçak Hanlığı'nın yayıldığı sahayı (Doğuda İrtiş Irmağı, batıda Karpat Dağları, güneyde Kırım'ı içerisine alarak Kuzey Kafkasya'daki Kuban ve Terek Irmaklarının sınır oluşturduğu hat üzerinden Sir-Derya boylarını, kuzeyde ise Slav Prenslikleri ve Orta İtil Bölgesindeki yukarı Bulgarya Hanlığı'nı içine alır) karşılayan Deşt-i Kıpçak terimi; geniş anlamıyla Cuci Devleti (Altın Orda) dönemindeki hâkimiyet alanını işaret etmektedir (Kafalı, 1976: 11-12).

² *berzah*: Ar. Kıstak (TS 2005: 248b); İnce, uzun kara parçası, dar dil [denizde] (Devellioğlu, 2004: 90a).

Tarih boyunca, çeşitli milletlerin özellikle de Türk soylu toplulukların yaşadığı bir coğrafya olan Kırım Yarımadası'nın bilinen en eski sakinleri, İskit kavimlerinden sayılan Taurlardır ve yarımada da, onlara istinaden Taurida olarak adlandırılmıştır (İnalcık, 1977: 743-744). Taurlar hakkında, M.Ö. 1250'de Toas adında bir kralları olduğundan ve aya taptıklarından başka bir bilgi kalmamıştır. Asya'dan gelen ve Basıl (Barslı, Barsula, Barsıl, Baslık) Türkleriyle ilişkilendirilen İskit (Saka) göçebeleri M.Ö. VIII-V. yüzyıllarda Kırım'ın bozkır bölgesinde yaşamışlardır. Yunanlarca İskitlerin selefleri sayılan Kimmerîler hakkında ise günümüze neredeyse hiç bilgi ulaşmamıştır (İnalcık, 1977: 744).

İskitlerden sonra M.Ö. VI. yüzyılda, Kırım sahillerinde Yunan kolonileri kurulmaya başlamış ve bu bölgelere Rumlar yerleşmiştir (Öztürk-İkiel, 2001: 2). M.Ö. I. yüzyılda, var olan Yunan kolonileri artık Roma hâkimiyeti altına girmiştir. Sahil bölgeleri dışında kalan bozkır bölgesinde ise, M.Ö. IV-I. yüzyıllar arasında İskitler gibi göçebe olan ve bünyesinde çeşitli ırk ve milletleri barındıran Sarmat topluluğu hâkim unsur haline gelmiştir. Kırım bölgesi, II. yüzyıldan itibaren Got kabilelerinin kuzeyden gerçekleştirdikleri akınlara maruz kalmış, bu akınları IV. yüzyılda Hunlar durdurmuştur (İnalcık, 1977: 744). Hun-Türk İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Kuban ve Don Nehirleri ile Azak Denizi kıyılarında çeşitli Türk kabilelerinin ve ayrıca Bulgarların yerleştikleri bilinmektedir (İnalcık, 1977: 744). IV. yüzyıldan itibaren Asya'dan Avrupa'ya doğru gerçekleşen yayılmanın geçiş noktasını oluşturan Kuzey Karadeniz, bu yüzyıldan itibaren Türk nüfusu ile tanışmıştır (Öztürk-İkiel, 2001: 2).

VI. yüzyılın ortalarında Orta Asya'dan gelen ve içlerinde Avar Türklerinin de olduğu yeni Türk akınlara maruz kalan Kırım'ın sahil boylarındaki koloniler, bu dönemde Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir. Osmanlı tarih kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Bizans yönetimi zamanında yarımadaya Rumlara yakın düzeyde Ermeni nüfusu yerleşmiştir. Osmanlı kayıtlarına Yahudi olarak yansıyan nüfusun bir kısmının Karay Türkleri olduğu da tespit edilmiştir (Öztürk-İkiel, 2001: 2). Kırım'ın bozkır bölgesi ise, VII. yüzyılda Hazar Türk Devleti

tarafından hâkimiyet altına alınmış; Hazarlar, Kırım'ı *tudun* veya *tuyun*³ unvanını taşıyan valiler aracılığıyla yönetmişlerdir. VIII. yüzyılda, Kırım'ın tamamı Hazar Devleti'nin bir vilayeti haline gelmiş, bu devletin yıkılmasından sonra, Kırım'da, yöneticilerine Arhon (Orhan?) denilen ve 1083 yılına kadar varlığını sürdüren Hazaria (Gazaria) adlı bir Türk devleti kurulmuştur (İnalçık, 1977: 744-745).

Kıpçaklar, Hazar Devleti'nin yıkılmasından sonra Peçenek Türklerini takiben, Kırım'a yerleşmişler ve Sudak başta olmak üzere Kırım'ın doğu sahillerini ve limanlarını kontrol altına almışlardır. Anadolu Selçuklu emirlerinden Husam al-Din Çoban 1221'de, ticaretin güvenliğini sağlamak amacıyla yaptığı Kırım seferi sırasında, Sudak, Rus, Saksin ve Kıpçaklarla karşılaşmış, onlarla savaşarak Sudak Kalesi'ni fethetmiştir (İnalçık, 1977: 745).

1223'te Cengiz Han'ın Deşt-i Kıpçak'ı fethetmekle görevlendirdiği komutanlar, Kalka Irmağı boyunda Kıpçaklar ve onlara tabi olan Rusları mağlup edip (Öztürk, 2002: 144) Kırım'a girdiklerinde, sahil boyu hariç olmak üzere Kırım'ı baştan başa bir Türk bölgesi olarak bulmuşlardır (İnalçık, 1977: 745). Bu dönemde, sahil boylarında ise Kırım'ın Rum, Ermeni ve Yahudi nüfusu yerleşiktir (Öztürk-İkiel, 2001: 3).

Kırım Yarımadası, Avrasya bölgesini Akdeniz'e bağlayan bir köprü görevi gördüğünden, tarihi, Karadeniz ve Marmara Boğazları ile yakından ilişkili olmuştur. Kuzeyde Hazar ve Kıpçak yönetimi dönemlerinde, Kırım limanları özerk yapılarını korumak koşuluyla uzun yüzyıllar Bizans'a bağlı olmuşlardır. Kırım limanları Anadolu Selçukluları tarafından da ticari olarak önemsenmiş, pek çok Anadolu tüccar Kırım'da ticari faaliyetler sürdürmüşlerdir. Fakat Karadeniz ticareti, boğazları kontrol altına alan Venediklilerin eline geçmiş, 1261'de Cenevizliler Karadeniz ticaretini tek başlarına ellerinde tutmaya başlamışlardır.

³ *Tudun* ~ *tuyun* (~*todun* "Türklerde bir tür idare amiri" < Çin. *t'ou t'ouen* ~ *tou-doun*, ED457b). Sir Gerhard Clauson'a göre, bu unvan ilk olarak Çin kaynaklarında geçmektedir. Orta Çince'de *t'ou duən* şeklinde geçen bu sözcük, Türk idare amirlerinin bir listesinin yer aldığı *Chiu Tang Shu, Chap. 194b*'de *t'u-t'un* şeklinde geçmekte ve *hsieh-li-fa* (élteber)'dan sonra yedinci sırada gelmektedir. VII. yüzyılda Batı Türk Kağanı *T'uñ Yavğu*, yabancı ülkelere kurallarını götürmesi için *élteber*'ini yollarken, vergileri toplaması için de *to:du*nu yollamıştır (ED457b).

Kırım'da Altın Orda hâkimiyetinin kurulmasından sonra, bölgede siyasi istikrar artmış ve bu durum ticaretin de gelişmesine olanak tanımıştır. Cenevizliler, bu gelişmeden yararlanmasını bilmiş ve 1266'da Altın Orda hanı Mengü Timur'dan Kefe'de ticaret yapmak için yerleşme izni almışlardır. Şehri surlarla çevreleyen ve sahil boylarında başka koloniler de kurmaya başlayan Cenevizliler, Altın Orda Devleti ile 1381'de yaptıkları bir anlaşma ile bu bölgenin ticareti üzerindeki hâkimiyetlerini kesinleştirmişlerdir (İnalçık, 1977: 745). Karadeniz kolonilerinin merkezi haline gelen Kefe, Cenevizlilerin merkezi Cenova tarafından atanan *podesta* tarafından yönetilmeye başlanmıştır (Öztürk-İkiel, 2001: 3). Kefe'de ve diğer ticaret limanlarında yönetim Cenevizlilerin eline geçmiş olmakla beraber, bu bölgeler resmen hanın ülkeleri arasında sayılmakta ve Kefe'de han adına, Müslüman nüfusun işlerine bakan bir tudun (tuyun) ile gümrükçü de bulunmaktaydı (İnalçık, 1977: 745). Ancak, Kırım'ın sahil boylarını ve ticari limanlarını ellerinde tutan Cenevizliler, Altın Orda Devleti'nin zayıflamaya başlamasıyla etkinliklerini giderek artırmışlardır.

Kırım Hanlığı, Ceneviz hâkimiyetinin yayılmaya başladığı bir dönemde kurulmuş ve hanlığın kurucusu Hacı Giray (ö.1466), hem Altın Orda'ya hem de Cenevizlilere karşı mücadele vermek zorunda kalmıştır. Hacı Giray'ın Ruslar ve Osmanlı Devleti ile kurduğu ittifak ve Moğol kabile aristokrasisini⁴ yanına çekme çabalarının altında bu mücadeleler yatmaktadır.

1.2. Altın Orda Hâkimiyeti

Cengiz Han, henüz hayattayken topraklarının yönetimini dört oğlu arasında paylaşmış, İrtiş Irmağı'ndan İdil Irmağı'na kadar olan Doğu Deşt-i Kıpçak sahasının ve Harezmi'nin idaresini, büyük oğlu Cuci Han'a bırakmıştır (Kafalı, 1976: 16-17). 1222-1227 yılları arasında bu bölgede hüküm süren Cuci Han, Cuci Ulusu'nun temelini atmış, 1227 yılında babası Cengiz Han'dan altı ay önce ölünce devletinin kurulması ve geliştirilmesi işi, oğlu Batu Han (hkm. 1227 – 1256)'a kalmıştır (Öztürk, 2002: 143).

⁴ Karaçi beyleri hakkında bk. ÜREKLİ, Muzaffer (1989), *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Ankara, s. 77. Kırım kabile aristokrasisi hakkında ayrıca bk. İNALCIK, Halil (1983), "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray döneminde Kırım Hanlığı", *Emel (Özel)*, Sayı: 135, İstanbul, s. 51 – 73.

Cengiz Han tarafından 1222 yılında Kuzey Kafkasya ve Kıpçak Hanlığı'nın yurduna seferler yapmak üzere görevlendirilen komutanları Cebe Noyan ve Subitay Noyan, Batı Deşt-i Kıpçak'a akınlar yapmış, Güney ve Kuzey Kafkasya'da, Kafkas kavimlerinden Alanlar, Çerkesler, Lezgiler ve Kıpçaklarla savaşmışlardır. Cebe ve Subitay Noyanlar, 1223'te Kalka Irmağı boyunca kazandıkları zaferin ardından Kırım'ın ticaret limanı Sudak'a girerek şehri yağmalamış ve ganimetle yurtlarına dönmüşlerdir (Kafalı, 1976: 16-17). Gerçekleştirilen birinci Kıpçak seferi, Cuci Han adına kurulacak yeni ulusun gelişme ve büyüme yönünü belirleyen sefer olmuştur (Kafalı, 1976: 17).

Cuci Han 1227 yılında öldüğünde, onun yerine, Altın Orda Devleti'nin gerçek kurucusu sayılan ikinci oğlu Batu Han geçmiştir. Bu tarihte, Batu Han'a verilen topraklar üzerinde kurulan, sürekli bir Cengizoğulları devleti bulunmamaktaydı (Schamiloglu, 2002: 414). Ancak Batu Han'ın liderliğinde 1235 – 1242 yılları arasında gerçekleştirilen ikinci Kıpçak seferi sonucunda, bu topraklar tamamen kontrol altına alınmış, Batu patrimonisinin merkezi bölgeleri ele geçirilmiş, Rus *Knezliklerine* boyun eğdirilmiş ve Moğol genişlemesinin Orta Avrupa'daki batı sınırlarını oluşturan Macaristan'a ulaşılmıştır (Schamiloglu, 2002: 414). Ayrıca, Moğol ordularının bir kolu 1238'de Kırım Yarımadasını işgal etmiştir (Öztürk, 2002:144).

Batu Han'ın 1255 yılında ölmesi üzerine oğulları Sartak ve Ulakçı, o sırada Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kağanı olan Menggü Kağan (hkm. 1251 - 1259) tarafından, sırayla han olarak görevlendirilmiş, ancak ikisinin de kısa süre içinde yaşamlarını yitirmeleriyle hanlık makamı 1256 yılında Batu Han'ın kardeşi Berke Han (hkm. 1256 – 1266)'a kalmıştır.

Müslümanlığı kabul eden ilk Altın Orda hanı olan Berke Han dönemi Altın Orda Devleti'nin idari ve askerî olarak en parlak dönemi sayılır (Kurat, 2002:128). Devletin merkezini Batu Han döneminde kurulan *Saray* şehrinden, yeni kurulan *Yeni Saray* (Saray-Berke) şehrine taşıyan Berke Han (Kurat, 2002:128-129), 1257 yılında Altın Orda'ya bağlı Rus Knezliklerinde, toplanacak vergiye esas oluşturması

amacıyla nüfus sayımı yaptırmış, önemli Rus merkezlerinde *darugalar* görevlendirerek bu bölgelerdeki idari yapıyı güçlendirmiştir (Kafalı, 1976: 55). Berke Han, İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Hülagü Han ile Azerbaycan topraklarının hâkimiyeti için savaşmış ve bu iki devlet arasında aralıklarla bir yüzyıl devam eden mücadelelerin temelini atmıştır (Kafalı, 1976: 58).

Berke Han'ın ardından Altın Orda tahtına çıkan Batu Han'ın torunu Müngge-Timur Han (hkm. 1266 – 1281) kendinden önceki Altın Orda hanları gibi Büyük Moğol Hanları adına değil, kendi adına sikke bastıran ilk handır. Bu para Kırım'da basılmıştır (Kafalı, 1976: 59). Onun döneminde İlhanlı Devleti ile mücadeleler sürmüştür, İlhanlılara karşı Memluk Sultanı ile ittifak yapılmış, Berke Han'ın Rus Knezlikleri üzerindeki vergi toplamaya dayanan siyaseti takip edilmiştir (Kafalı, 1976: 60-62).

Müngge-Timur Han'dan sonra sırayla Altın Orda tahtına çıkan Tuda-Müngge Han (1282-1287), Tula-Buka Han (1287-1291), Tokta Han (1291-1313) zamanlarında hanlık için verilen taht mücadeleleri belirleyici olmuştur. Bu dönem ayrıca, Moğol aristokrasisinin en önemli temsilcilerinden ve Altın Orda'nın Tümenbeyi komutan Nogay ve kabilesinin giderek güçlendiği ve hanlar ile mücadeleye giriştiği bir dönemdir. Tokta Han döneminde sona erdirilen bu mücadele, Moğol kabile beylerinin devletin idaresinde oynadıkları rolü anlamak açısından önemlidir. Bu dönemde İlhanlılar ve Kefe'de Tatarları esir ederek İslam ülkelerine köle olarak satan Cenevizliler ile mücadeleler de söz konusudur (Kafalı, 1976: 62-73).

Özbek Han (hkm.1313 – 1342) zamanında gücünün zirvesinde bulunan Altın Orda Devleti, onun ölümünden sonra gerilemeye başlamıştır (Yakubovskiy, 2000: 109-110). Canibek Han (1342 – 1357)'in ölümü ve sonrasında yaşanan taht mücadeleleri ile hanlık parçalanmaya yüz tutmuştur. Berdibek Han (1357 – 1359), Kulna Han (1360 – 1362), Nevruz Han ve Hızır Han, bu mücadeleler sırasında öldürülmüşlerdir. 1360 – 1380 yılları arasında siyasi istikrarsızlık artmış (Yakubovskiy, 2000: 115), Moğol aristokrasisi içinde yetişmiş komutanlar, hanlığın

yönetimini ele geçirmişlerdir (Öztürk, 2002: 146). Bu komutanlardan Mamay ve onun hâkimiyetini tanımayan hanedan mensupları arasında yaşanan çatışmalar nedeniyle hanlık Fetret Devri'ne girmiş, Kuzey Rusya üzerindeki egemenlik sona ermiştir (Kafalı, 1976: 89-99).

Altın Orda'nın dağılış döneminde, Mamay'ı devre dışı bırakarak yönetime geçen Toktamış Han (1379 – 1397), Timur (1370 – 1405)'un yardımı ile devleti yeniden toparlamış ancak Azerbaycan ve Harezm'in hâkimiyeti konusunda Timur ile ters düşerek onunla 1391 ve 1395 yıllarında iki kez savaşmış ve yenilmiştir. Kırım'da egemenlik sahalarını genişleten Cenevizlilerle de, 1395 yılında mücadeleye giren Toktamış Han, Moğol aristokrasisi kabile beylerinden Edige'nin yardımı ile hanlığını ilan eden Timur Kutlug Han (1397 – 1400)'in ani saldırısına uğramış ve Litvanya'ya sığınmıştır. Timur Kutlug Han zamanında hâkimiyeti elinde tutan Edige ile Timur Kutlug'un ölümünden (1405) sonra yerine geçen oğlu Timur arasında çıkan anlaşmazlık sonunda Timur, Edige'yi mağlup etmiş, ancak Litvanya prensi Vitovt'un desteğini alan Toktamış'ın oğlu Celaleddin'e yenilerek 1411 yılında tahtını kaybetmiştir (Kafalı, 1976: 101-114; Öztürk, 2002: 146). Bu dönemde, Altın Orda tahtı için Toktamış'ın soyundan gelenler ile tekrar güçlenen Edige arasında mücadeleler yaşanmış, Edige'nin 1419 yılında Toktamış Han'ın oğlu Kadir Berdi tarafından ortadan kaldırılmasından sonra tahta Ulug Muhammed Han (1419 – 1424; 1427 – 1436) oturmuştur.

Bu dönemden sonra hanlık için şiddetli mücadeleler yaşanmaya başlamış ve hanlar sık sık değişmiştir. 1240 yılından itibaren süregelen Rusya üzerindeki hâkimiyet sona ermiş, hanedan mensupları farklı bölgelerde kendi hanlıklarını ilan etmiş ve 1502 yılında Altın Orda tamamen parçalandığında, hâkimiyet bölgesi üzerinde Kırım, Kazan, Sibirya, Astırhan ve Nogay Hanlıkları ortaya çıkmıştır.

1.3. Kırım Hanlığı

Kırım, Altın Orda Devleti içinde, her zaman ayrıcalıklı bir bölge olmuştur. XIII. yüzyıl sonlarına doğru Altın Orda Devleti'nin Tümenbeyi komutan Nogay,

Altın Orda hanlarına karşı Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları ve Kırım'ı elinde tutmakta ve Balkanlar ile Bizans üzerinde siyasi üstünlük kurmaya çalışmaktaydı (İnalçık, 1977: 746). Nogay'ın Tokta Han tarafından bertaraf edilmesinden sonra, Kırım, geniş yetkili valilerin yönetiminde ayrıcalıklı durumunu korumaya devam etti (İnalçık, 1977: 746).

XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Altın Orda Devleti'nde süren taht kavgaları sırasında Kırım, Moğol aristokrasisinin hanlığın yönetimi için mücadele eden rakip beyleri ve rakip hanlar için bir sığınak durumundaydı (İnalçık, 1977: 746). 1380 yılında Mamay, Toktamış Han'a yenilince Kırım'a kaçmış; benzer şekilde Edige de, Toktamış'a karşı sürdürdüğü mücadelede Kırım'ı üs olarak kullanmıştır (İnalçık, 1977: 746, Kurat, 2002: 207). Cengiz Han soyundan gelen beyler, bu bölgeye dayanarak hanlıklarını ilan etmekte ve sonra İdil üzerinden merkezi ele geçirmeye çalışmaktaydılar (İnalçık, 1977: 746). Toktamış Han gibi, Cuci'nin küçük oğlu Tokay Timur soyundan olan Baş-Timur, Kırım'da kendi adına sikke bastırmış ve Kırım'ın atalarının yurtluğu olduğu iddiasıyla burada hanlığını ilan etmiştir (İnalçık, 1977: 746). Baş-Timur'un oğulları, Ulug Muhammed Han ve Edige ile giriştikleri mücadele sonucunda Kırım'da ayrı bir hanlık kurmayı başarmışlardır (İnalçık, 1977: 746). Ancak hanlığın gerçek kurucusu Hacı Giray Han I (İnalçık, 1977: 746), kurulduğu tarih de Hacı Giray Han'ın adını taşıyan en eski paranın basıldığı tarih olan 1441/1442 (Hicri 845) sayılır (Öztürk, 2002: 146).

XV. yüzyıl başlarında, Altın Orda Devleti'nde şiddetlenen taht mücadeleleri nedeniyle pek çok kabile, merkez saraydan oldukça uzakta bulunan Kırım'a sığınmışlardı (İnalçık, 1977: 746; Öztürk, 2002: 149). Hacı Giray Han'ın Kırım Hanlığı'nı kurmasında, bu kabileler ve beylerinin önemli desteği olmuştur (Öztürk, 2002: 149). Şırın, Barın, Argın ve Kıpçak adlı dört kabile, Hacı Giray Han'ın hâkimiyetinin dayanağını oluşturur ve bu kabileler arasında en güçlü ve önemlisi Şırın kabilesidir (Öztürk, 2002: 149). Hacı Giray Han, mümkün olduğunca çok kabile mensubunu Kırım'a çekerek gücünü artırmaya çalışmıştır.

Hacı Giray Han, Altın Orda hanına karşı Ruslarla, Kırım sahillerinde ticaretin yanında siyasi etkinliklerini de giderek artıran Cenevizlilere karşı Osmanlı Devleti'yle ittifaklar kurmuştur (İnalcık, 1977: 746; Öztürk, 2002: 149-152). 1454 yılında, İstanbul'un fethinden sonra Boğazlara ve Karadeniz'e hâkim olan Osmanlı Devleti'nin askeri desteği ile Kefe kuşatılmış, burada yerleşik bulunan Cenevizliler, Osmanlı Devleti'ne ve Kırım'a yıllık vergi vermeyi kabul etmişlerdir (İnalcık, 1944: 196-197).

Altın Orda Devleti'nde olduğu gibi, Kırım Hanlığı'nın siyasi tarihinde de, Moğol aristokrasisinin kabile beyleri ve han sülalesi mensupları arasında yaşanan taht mücadeleleri belirleyici olmuştur. İktidarın devredilmesi sırasında Hanlık içinde güçlü olan kabileler, kendi beylerini han olarak seçme çabası içine girince kargaşa artmakta ve hanlık zayıflamaktaydı (Öztürk, 2002:152). Hacı Giray Han'ın ölümünden sonra, oğulları arasında yaşanan rekabet, uzun bir karışıklık dönemini beraberinde getirmiştir (İnalcık, 1977: 746-747).

Nurdevlet ile Mengli Giray arasında yaşanan mücadelede, Mengli Giray yenilerek Kefe'ye sığınmış, Kefe tudunu olan Şırın kabilesi beyinin ve Cenevizlilerin yardımı ile 1468'de Kırım tahtını tekrar ele geçirmiştir (İnalcık, 1977: 747). Mengli Giray Han'ı, Osmanlı Devleti'ne karşı güçlü bir müttefik olarak gören Cenevizliler, Şırın kabile beyi Eminek Mirza'yı, Osmanlı Devleti ile ittifak yapmakla suçlayarak onu Kefe tudunu görevinden ayrılmaya zorlamışlardır. Bu olay üzerine isyan başlatan Eminek Mirza, Mengli Giray'ı kaçmaya mecbur ederek onun Cenevizlilere sığınmasına neden olmuştur. Mengli Giray Han, Cenevizlilere sığınmışsa da, Cenevizliler Nurdevlet ile anlaşarak Mengli Giray Han'ı hapsedmişlerdir. Nurdevlet ile de anlaşmaya varamayan Şırın beyi Eminek Mirza, tüm bu olaylar üzerine Cenevizlilere karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet, 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki bir donanmayı Kırım'a göndermiş ve Kırım sahillerinde Cenevizlilere ait bütün limanları ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Cenevizlilere ait sahilleri ve limanları egemenliği altına almasıyla, 1475 tarihinden önce Kırım Hanlığı ile Cenevizliler arasında korunmuş olan sınır, bu tarihten sonra Kırım Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasında

çizilmiş oldu (Öztürk, 2002: 154). Gedik Ahmet Paşa tarafından hapisten çıkarılan Mengli Giray, hanlığını yeniden ilan etmiş ve Gedik Ahmet Paşa ile bir antlaşma yaparak Osmanlı Devleti'ne tâbi olmayı kabul etmiştir. Yaklaşık bir buçuk ay sonra da, Osmanlı padişahına yazdığı bir mektupla tâbiliğini onaylamıştır. Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasına ilişkin bir belge olmamasına karşın, Gedik Ahmed Paşa ile Mengli Giray Han arasında imzalanan anlaşmada han, padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olmayı ve onun koruyuculuğunu kabul etmiştir (İnalçık, 1977: 747).

Osmanlı Devleti'nin desteği ile tahtına geri dönen Mengli Giray Han, 1476 yılında "Taht İli"ni ele geçirmek için İdil boylarına akınlar düzenlemiş, ancak Altın Orda hanı Seyyid Ahmed Han tarafından mağlup edilmiştir. Mengli Giray Han, Kırkyer (Çufut-Kale)'e sığınmış, Seyyid Ahmed Han ise, Kırım'ı kuşatmış ve Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne ait olan yerler dışındaki bölgelerini işgal etmiştir (Öztürk, 2002: 154). Ancak, Osmanlı Devleti'nin ciddi tehdidi ile karşılaşan Altın Orda hanı, Kırım'da Canibek adlı valisini bırakarak yurduna geri dönmüş; Osmanlı Devleti'nin desteğini alan Nurdevlet, Kırım hanı olarak tahta çıkmıştır. Böylece tahtını kaybeden Mengli Giray, İstanbul'a götürülerek hapsedilmiştir. Ancak, Şırın beyi Eminek Mirza, Nurdevlet aleyhine Osmanlı Devleti ile işbirliği yaparak Mengli Giray'ın Kırım'a gönderilmesini istemiş ve 1478'de Mengli Giray Han, İstanbul'dan gönderilen ilk han sıfatı ile Kırım tahtına yeniden oturmuştur (İnalçık, 1977: 747).

Mengli Giray'ın bu üçüncü saltanatı (1478 - 1514) boyunca, Kırım Hanlığı güçlenmiştir. Osmanlı Devleti'nin himayesi, hanlıkta otorite birliğini sağlamış; son Altın Orda hanlarının birleştirme girişimlerine, Rusların genişleme siyasetine karşı hanlığın varlığını garanti altına almış, hanlık da ilk defa 1484'te Osmanlı Devleti padişahı Bayezid II'nin Akkerman seferine katılarak Osmanlılar ile batıda işbirliği siyasetini yürütmüştür. Mengli Giray yaptığı askerî yardım ile Yavuz Selim'in Osmanlı tahtına geçmesine katkıda bulunmuştur (İnalçık, 1977: 747).

1502'de Mengli Giray, Saray şehrini tahrip ederek, Altın Orda Devleti'nin tamamen yıkılmasına neden olmuş ve Rusya ile ittifak siyasetini sona erdirmiştir.

Altın Orda Devleti'nin düşmesi ile meydana çıkan bu iki devlet, Altın Orda sahasına hâkim olmak için mücadeleye girişmişlerdir (İnalcık, 1977: 747). Kırım Hanlığı'nın tahtına, Mengli Giray Han'ın 1514 yılında ölümünden sonra oğlu Mehmed Giray Han I (hkm.1514 - 1523) geçmiştir. Mehmed Giray Han, Kardeşi Sahib Giray Han'ı Kazan Hanlığı'na gönderip 1521 yılında hanlık tahtına geçmesini sağlamış, böylece Rusya'nın güdümündeki birinin tahta çıkmasını engellemiştir (İnalcık, 1977: 747; Öztürk, 2002: 156). Nogay kabileleri ve Lehistan Kralı ile ittifak yapan Mehmed Giray Han, Rusya'ya büyük bir sefer düzenlemiş ve Rusya, Kırım Hanlığı'na yıllık vergi vermediği kabul etmiştir (İnalcık, 1977: 747; Öztürk, 2002: 156). Rusya üzerindeki egemenliğini kuran Mehmed Giray Han, Altın Orda mirasını sürdürmeye çalışan Nogay kabilelerini itaat altına almış, ancak Rusya tarafından kendisine karşı kışkırtılan Nogaylar tarafından 1523 yılında, Astırhan seferi dönüşünde öldürülmüştür (Öztürk, 2002: 156-157). Mehmed Giray Han'ın ölümünün ardından yerine oğlu Gazi Giray Han I geçmişse de, Şırın beyinin girişimiyle Saadet Giray, Osmanlı Devleti tarafından han atanarak Kırım'a gönderilmiştir.

Saadet Giray Han (hkm.1524 - 1532), tehlike olarak gördüğü Gazi Giray Han'ı öldürtmüş ve bu durum Osmanlı Devleti ve Şırın kabilesinin desteklediği Saadet Giray ile Nogay kabilelerin desteklediği Mengli Giray'ın oğlu İslam Giray arasında şiddetli çatışmalara neden olmuştur. Bu mücadele, 1532'de giderek şiddetlenerek iç savaşa dönüşmüş, bu savaşta Saadet Giray yenilerek İstanbul'a sığınmıştır. Ancak İslam Giray Han, kısa süreliğine iktidarı ele geçirse de, Osmanlı Devleti'nin kontrolünde bulunan kabile beylerine rağmen ayakta kalamayacağını anlamış ve 1534 yılında hanlığı, İstanbul'dan gönderilen Sahib Giray Han'a bırakmıştır (İnalcık, 1977: 748; Öztürk, 2002: 157). Sahib Giray Han (hkm.1532 - 1551) döneminde, Kırım üzerindeki Osmanlı himayesi ve nüfuzu iyice yerleşmiştir (İnalcık, 1977: 748).

Sahib Giray Han, Rusya üzerine akınlar düzenlemiş, Osmanlı Devleti de onu desteklemiştir. 1549'da Osmanlı Devleti'nin askerî desteği ile Astırhan'ı ele geçiren Sahib Giray Han, Kazan tahtına da Safa Giray'ı getirmiştir. Sahib Giray Han döneminde hanlığın Kafkasya'daki Çerkezler üzerinde etkisi artmış; ayrıca, Yusuf Mirza idaresindeki Nogay kabileleri Kırım hanına ve Osmanlı padişahına tâbi olmayı

kabul etmişlerdir (İnalcık, 1977: 748). Gücü giderek artan Sahib Giray Han'ın, Osmanlı Devleti'nden Gözleve limanını istemesi Osmanlı'da endişeye neden olmuş ve Sahib Giray Han Çerkez seferindeyken yerine, İstanbul'dan gönderilen Devlet Giray Han (hkm.1551 - 1577) tahta geçirilmiştir (İnalcık, 1977: 748; Öztürk, 2002: 159). Devlet Giray Han, Sahib Giray'ı, oğullarını ve torunlarını öldürtmüştür (Öztürk, 2002: 159).

Devlet Giray Han dönemi, Rus yayılmasının giderek belirginleştiği bir dönemdir. 1552'de Kazan'ı işgal eden Rusya, Devlet Giray Han'ı mağlup ederek 1556 yılında Astırhan şehrini de ele geçirmiştir. Kazan ve Astırhan'ın Rusya'nın eline geçmesiyle, Rusya artık Azak Denizi, hatta Kırım Yarımadası'nı hedef olarak görmeye başlamıştır (Öztürk, 2002: 159). Bu dönemde Karadeniz ve Kafkaslar için Rus tehlikesine karşı Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı arasındaki işbirliği dikkat çeker (İnalcık, 1977: 748). 1565 yılında Osmanlı Devleti'nin desteği ile yapılan Rusya seferi sonuçsuz kalmıştır. Osmanlı Devleti tarafından 1569 yılında düzenlenen Astırhan seferine Devlet Giray Han da katılmış, ancak Kırım Hanlığı'nın hâkimiyet sahası olan bu bölgenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesini istemeyen Devlet Giray Han, bu sefer sırasında planlara tam olarak uymamış, sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Devlet Giray Han, bu seferden sonra 1576 yılına kadar çeşitli kereler Rusya üzerine akınlar düzenlemiş, özellikle 1571 yılında gerçekleştirilen saldırıda büyük başarı elde etmiş (İnalcık, 1977: 748-749; Öztürk, 2002: 160-162; Kurat, 2002: 240-242), ancak asıl amacı olan Kazan ve Astırhan'ın Ruslar tarafından boşaltılmasını sağlayamamıştır (İnalcık, 1977: 749).

Devlet Giray'ın 1577'de ölmesi üzerine yerine oğlu Kalgay Semin Mehmed Giray Han (Mehmed Giray II, hkm.1577 – 1584) geçti. 1618 yılına kadar aralıklarla süren Osmanlı-İran savaşlarına ordusu ile katılma emri alan Mehmed Giray Han, iki kez ordusunu ve komutanlarını Osmanlı Devleti'ne yardıma göndermiş ancak kendisi, Rusya ile mücadeleye devam etmek için Kırım'a geri dönmüştür. Bu durum, Osmanlı Devleti ile çatışmasına neden olmuş ve Osmanlı'nın girişimi ve desteği ile kardeşi Alp Giray tarafından 1584'te öldürülmüştür. İstanbul'dan gönderilen İslam Giray II (hkm.1584 – 1588) han olarak tahta çıktığında, Kırım Hanlığı, Rusya

karşısında giderek zayıflamış ve İstanbul'dan yapılan müdahalelerle hanlık tahtının el değiştirmesi, hanlıkta şiddetli mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. İslam Giray Han, tahta çıktıktan dört ay sonra Mehmed Giray Han'ın oğlu Saadet Giray'ın isyanı ile karşılaşmış, Saadet Giray Nogaylardan oluşan ordusu ile Bağçe Saray'ı kuşatarak ele geçirmiştir. Kefe'ye sığınan İslam Giray, Osmanlı kuvvetlerinin yardımı ile Saadet Giray'ı mağlup etti. Saadet Giray tekrar Nogaylar arasına karıştı (Öztürk, 2002: 162-164). Rusya ile Lehistan arasında süren mücadelede, kardeşi Murad Giray'ın girişimleriyle Rusya lehine Lehistan'a akınlar yapmak zorunda kalan İslam Giray 1588 yılında öldü ve yerine Osmanlı Devleti tarafından desteklenen Bora Gazi Giray Han (Gazi Giray Han II, hkm.1588 – 1607) geçti (Öztürk, 2002: 164-165). Osmanlı Devleti ile sıkı bir ittifak içinde hareket eden Gazi Giray Han, bir yandan Lehistan ve Rusya ile mücadele ederken diğer yandan da 1593'te başlayan Osmanlı-Avusturya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin hizmetinde büyük başarılar kazandı. 1602'de Anadolu'da Celalî İsyânlarının bastırılmasına yardım etmesi için çağrıldı. Hanlığın son yıllarında yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşlarına katıldı. Kırım Hanlığı'nı Osmanlı tarzında bir yönetime kavuşturmak için çalışmalar yapan Gazi Giray Han, 1607 yılında öldü (Öztürk, 2002: 164-165).

Hanlık tahtının birkaç kez el değiştirmesinin ardından Osmanlı'nın desteğiyle tahta çıkan Canbek Giray Han II (hkm.1610 – 1622 / 1627 – 1636) (Öztürk, 2002: 167) Mehmed Giray ve Şahin Giray'ın sürekli saldırılarına uğradı. Kıpçak bozkırındaki Nogayların ve Rus Kazaklarının işbirliği ile hanlığı zorla ele geçiren Mehmed Giray ve Şahin Giray, Osmanlı Devleti'nin düşmanı Şah Abbas ile dostluk ilişkileri kurdular; 1610'da Osmanlı kuvvetlerini ve İstanbul'un gönderdiği hanı mağlup ederek Kefe'yi ele geçirdiler. Bu sırada, kuzeyde Rus Kazakları güçlenerek Osmanlı ve Kırım topraklarına akınlar düzenlemeye başladı. 1614'te Sinop'u yaktılar, 1612'de Ahyolı'yı ve 1625'te İstanbul Boğazı'nda Yeniköy'ü yağmaladılar. Nihayet 1637'de Azak Kalesi'ni ele geçirdiler. Böylece, XVII. yüzyıl boyunca Rus Kazakları meselesi yalnız Kırım için değil, Osmanlı Devleti için de belli başlı bir mesele halini aldı (İnalçık, 1977: 749).

İslam Giray Han III. dönemi (hkm.1644 - 1654) Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile sıkı işbirliği halinde, kuzeydeki düşmanlarına karşı harekete geçtiği bir dönemdir. 1644 - 1647 yıllarında Rusya'ya dört büyük sefer gerçekleştiren İslam Giray Han, Zaporog Kazaklarını Lehistan'dan ayırarak, kendi tarafına çekmiş ve böylece en büyük başarısını kazanmıştır. Kazak Hetman⁵ı Boğdan Hmelniiskiyy ona, daha sonra Osmanlı padişahına tâbi olmayı kabul etmiştir (İnalçık, 1977: 749). İslam Giray Han, bu sayede 1648 - 1653 yılları arasında Lehistan'a başarılı seferler yapmıştır (Öztürk, 2002: 170). İslam Giray Han'ın 1654 yılında Lehistan ile barış imzalamasından sonra Kazaklar Rusya ile yakınlaşmışlardır (İnalçık, 1977: 749).

Osmanlı Devleti, Lehistan'dan Podolya'yı aldıktan sonra, Kazaklar üzerinde hâkimiyetini kurarak, Ukrayna'ya yayılmaya başlamış ve bu durum 1678'de Ruslar ile Osmanlılar arasında ilk büyük savaşa neden olmuştur. Osmanlı kuvvetleri, Kırım hanı Murad Giray Han (hkm.1678 - 1683)'ın ordusu ile Ukrayna'da Çigrin Kalesi'ni ele geçirmiş ve Kazaklar Osmanlı himayesi altına alınmıştır (İnalçık, 1977: 749-750; Öztürk, 2002: 173-174). Fakat bu durum uzun sürmemiş, Osmanlı'nın 1683 yılında Viyana kuşatmasında yaşadığı başarısızlık sonrası, Ruslar, Avrupa'da kurulan ittifaka katılarak Kırım, Karadeniz, Kafkasya ve Balkanlar'a saldırılar düzenlemeye başlamışlardır (İnalçık, 1977: 750; Öztürk, 2002: 174). Kırım Hanlığı'nın Rusya'ya iltihakı ile sonuçlanan bu dönem içerisinde, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın sıkı işbirliği dikkat çekicidir. 1683 - 1699 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Hacı Selim Giray Han (hkm.1671 - 1704)'ın önemli katkıları görülmüş, ancak han, Rusların 1696'da Azak Kalesi'ni ele geçirmeleri ve 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması ile burayı hukuki olarak Rusya'ya bağlamalarına uzanan sürece engel olamamıştır (İnalçık, 1977: 750). Azak Kalesi'nin kaybedilmesi Kırım Hanlığı için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de bir dönüm noktasıdır. Zira, Ruslar içdenizlere inmiş, Osmanlı'nın kuzeydoğu ve kuzeybatı Kafkasya ile irtibatını kesmiş, ayrıca doğrudan Kırım'ı tehdit etmeye başlamışlardır (Öztürk, 2002: 176). Kırım'dan Astırhan'a kadar olan sahada yaşayan ve Kırım Hanlığı'nın askerî kaynağını oluşturan kabileler de Azak Kalesi'nin kaybedilmesinden sonra, Osmanlı

⁵ *hetman* (< T. *ataman*) "Kozakların başı" (Kamalov, 2009: 276). Halil İnalçık, Hristiyan Kazaklarının üç büyük grubunun en güçlüsü olan Zaporog Kazaklarının "bir Hetman (Türkçe Ataman'dan) kumandasındaki Zaporog Kazakları" olduğunu belirtir (İnalçık, 1992: 32). Benzer şekilde Akdes Nimet Kurat da, "Kazak'ların başı Hetman (Ataman) Petr Doroşenko'nun Osmanlı himayesini tanıdığı bilgisini vermektedir (Kurat, 2002: 250).

Devleti'nden umutlarını kesmiş ve yüzlerini Rusya'ya dönmüşlerdir. Bu durum Kırım Hanlığı içerisinde kabile mücadelelerinin hızlanmasına neden olmuştur (Öztürk, 2002: 176). Devlet Giray II (hkm.1699 – 1702 / 1708 - 1713)'nin iktidarının büyük bir kısmı, bu mücadeleleri yatıştırma çabası içinde geçmiştir. Devlet Giray Han iktidarının bir diğer önemli meselesi de, 1700 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'nın ortaya çıkardığı yeni koşullar karşısında Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın tezat siyasetler izlemiş olmasıdır. Osmanlı Devleti, Ruslarla imzalanan barış anlaşmasını sürdürmeye çalışırken, Kırım'ın içindeki ve dışındaki tüm muhalif etnik grupları yanına çeken ve Kazaklardan yardım alarak fiilî işgale başlayan Rusların etkinliklerinden rahatsız olan Devlet Giray Han ise Osmanlı Devleti'ni Ruslara karşı uyarmak ve önlem alınmasını sağlamak çabası içinde olmuştur (Öztürk, 2002: 176). Bu nedenle İsveç kralı Karl XII. ile işbirliği yaparak, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya savaş açmaya ikna etmiş, Prut Savaşı (1711)'nda büyük başarılar sağlamış, ancak Prut'ta Çar'ın ezilmesi fırsatını kaçırdığı iddiası ile Baltacı Mehmed Paşa aleyhinde bulunması nedeniyle başlayan gerginlik sonucu azledilmiştir (İnalçık, 1977: 750; Öztürk, 2002: 177-178). Devlet Giray Han'ın azlinden Rusların 1736'da Kırım Yarımadası'nı işgaline kadar geçen zamanda, hanlığın iç siyasetine kabile beylerinin isyanları ve mücadeleleri; dış siyasetine ise Osmanlı Devleti'nin Pasarofça Barış Antlaşması ile Batı karşısında yenik düşüşü ve Lale Devri'ne girmesi damga vurmuştur (Öztürk, 2002: 178-179). Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Kırım Yarımadası'nı istila etmişler, Bahçesaray zapt edilerek yakılmış; Selim Giray Han'ın kurduğu zengin kütüphane yıkılmış, Akmescid yağmalanmıştır. Ruslar 1737 ve 1738 yıllarında saldırılarını sürdürerek tahribata devam etmişler ve Belgrat Antlaşması (1739) ile Prut'ta geri verdikleri Azak Kalesi'ni tekrar ele geçirmişlerdir. Bu saldırılardan sonra, Kırım yeni müdahalelere açık hâle gelmiştir. Arslan Giray Han (hkm.1748 - 1756) yarımada'nın savunmasında önem taşıyan istihkâmları güçlendirmeye özen göstermiştir. 1760'ta Rus Kazakları'nın saldırıları, Kabartay'da yeni Rus kalelerinin inşası, Rusların Lehistan'da yerleşmesi ve Kırım hanına ait Balta şehrini işgal etmeleri sonucunda Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş açmıştır (İnalçık, 1977: 750).

1768 - 1774 savaşı, Kırım için felaketle sonuçlandı. 1769 yılı başında Kırım Giray Han (hkm.1758 – 1764 / 1768 - 1769)'ın Besarabya'dan Rus topraklarına başarılı akınlarından sonra, Rus orduları 1770'te Bucak'ı, 1771'de Kırım Yarımadası'nı istila ettiler (İnalçık, 1977: 750). 1772'de Rus işgali altında toplanan kurultayda, Osmanlı Devleti'nin tayin ettiği Maksud Giray'ı tanımayan kabile beyleri, Sahib Giray II (hkm.1771 – 1775)'yi Kırım'ın bağımsız hanı seçtiler (İnalçık, 1977: 750). Rusya bu sırada, Kırım'ın yerli kabile beylerini ve önde gelenlerini Osmanlı Devleti'nin etkisinden tamamen koparmak siyasetini güdüyordu. 21 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması da, bu amaca hizmet ediyordu. Antlaşmanın 3. Maddesine göre, “Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk ve Yediçkul (Yedicek) Tatar ulusları” tam bağımsızlık içinde müstakil olacaklar, kendi hanlarını bizzat Cengiz Han soyundan gelen kişiler arasından kendileri seçecekler, Osmanlı Devleti bu seçimlere asla müdahale etmeyecekti. Bütün Tatar ve Kafkas topluluklarının hamisi rolünü üstlenen Rusya, bu madde ile Osmanlı Devleti ve Kırım arasında halifeye bağlılık dışında bir bağ kalmamasına uğraşmıştı. Yine bu antlaşmaya göre, Buğ Irmağı'ndan Kuban Irmağı'na kadar Türklerin oturduğu bölgeler bağımsız Kırım Hanlığı'na bırakılırken Kerç Boğazı'nın iki yakası ile Kılburun Kalesi ve Kabartay toprakları Rusya'nın yönetimine girdi (İnalçık, 1977: 750-751; Öztürk, 2002: 183).

Sahib Giray Han, hâlâ meşru han olmakla birlikte siyaseten hiçbir etkisi kalmamıştır. Bölünmüş olan Kırım halkı büyük bir iç savaşa sürüklenmiş, Ruslardan gelecek tehlikeleri sezerek Osmanlı Devleti yanlısı olan Sahib Giray Han, bu kargaşa içinde tutunamayarak İstanbul'a sığınmıştır. Ayan, mirzalar ve ulemanın ittifakı ile Kırım Hanlığı'na getirilen Devlet Giray III (II.hkm. 1775 – 1777) ise, Ruslarla işbirliği içinde olan kabile beylerinin saldırıları sonucunda firar edince Kırım tahtına, 1777 yılında Rus yanlısı Şahin Giray Han çıkmıştır (Öztürk, 2002: 183). Kırım'da artık, Osmanlı Devleti'ne tâbi bir hükümet kalmamış, bu durum Kırım halkının Ruslara karşı ayaklanmasına neden olmuştur. Şahin Giray Han saldırıya uğrayarak Rusya'ya sığınmış, Osmanlı hükümeti Selim Giray Han III'ü Kırım'a göndermiş, ancak Ruslardan destek alan Şahin Giray, 1779'da yeniden Kırım tahtına oturmuştur.

Bu tarihten itibaren Kırımlılar kitleler halinde Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır (Öztürk, 2002: 183-184).

Kırım'da yaşanan bu olaylar, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında bir savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir. Özellikle 1783 yılında Rus generali Potemkin'in Kırım'da gerçekleştirdiği soykırım sonrası, 1787'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir kez daha savaş yaşanmış ancak, büyük yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Kırım'ı Rusya'ya terk etmiştir (Öztürk, 2002: 184). Kırım'ı bir eyaleti haline getiren Ruslar, burada büyük katliamlar yapmış, bu durumdan Kırım'ın Müslüman halkı yanında yerli Rum, Ermeni ve Yahudi halk da büyük oranda etkilenerek Yarımada'yı terk etmişlerdir (Öztürk, 2002: 184)

2. KIRIM HANLIĞI'NIN RESMÎ YAZIŞMA GELENEĞİ

2.1. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği Üzerinde Tarihsel Etkiler

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri, onların uygarlık seviyeleri, idari teşkilatlanma konusundaki başarıları, içişleri ya da dışişleri ile ilgili meseleleri çözme yöntemleri, kültürel etkilenmeleri gibi konularda pek çok göstergeyi içerir. Bu nedenle, hem tarihî hem de çağdaş dönemlere ait resmî yazışmalar, söz konusu devletlerin siyasi ve kültürel tarihi ve ayrıca dilleri konusunda da çok şey söylerler. Bu anlamda, resmî yazışmalar üzerine yapılacak incelemeler, hem *tarih* hem *dilbilim* hem de *diplomatik*⁶ gibi bilim dallarına önemli katkılar sağlar. Altın Orda Devleti ve onun devamı olan Kırım Hanlığı dönemine ait *yarlık*⁷ ve *bitik*⁸lerden oluşan resmî

⁶ Tarih bilimine yardımcı olan bilim dallarından biri sayılan *diplomatik* (İng. diplomatics, Alm. Diplomatic, Fr. diplomatique) bilimi, resmî yazışmalar üzerinde yaptığı incelemelerin sonuçları aracılığıyla *tarih* kaynaklık eder. İslam geleneğinde kısaca, *ilm-i inşâ* veya *fenn-i kitâbet* adı verilen diplomatik veya *diplomatika*, kısaca vesika veya belge bilimi şeklinde tanımlanabilir ve özellikle hukuki ve idari önem taşıyan belge ve resmi kayıtları malzeme ve içerik yönünden inceleyen bir bilim dalıdır (Gök, 2008: 731-732). Ayrıntılı bilgi için bk. GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1992), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul; KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1994), *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı Yay, İstanbul; REYCHMAN, Jan - ZAJACZKOWSKI, Ananiasz (1993), *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı*, Çev. Mehmet Fethi Atay, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay, İstanbul; GÖK, Nejdet (2008), "Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmî veya "İlm-i İnşâ"', *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, s. 731-746.

⁷ Terimin etimolojisi ve teknik anlamları ile ilgili olarak bk: 2.2.2. **Yarlık**.

yazışmalar da, Türk-Moğol devlet geleneğinin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi alabildiğimiz temel kaynaklardandır.

Kırım Hanlığı'nın diplomatikası; bir yandan halefi olduğu Altın Orda Devleti'nde olduğu gibi, Uygur kaynaklı Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin diğer yandan da Osmanlı-Türk uygulamalarının etkileri altında şekillenmiştir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 176-177; Özyetgin, 2002: 823).

Altın Orda Devleti, siyasi ve askerî gücünün yanında, devletin devamlılığını sağlayan güçlü bir devlet teşkilatı ve düzenine de sahipti. Altın Orda Devleti'nin kurulduğu topraklarda yaşayan ve Moğol kültüründen daha köklü ve medeni bir kültür ve devlet geleneği geçmişi olan Türklerin bu düzenin oluşmasında büyük katkısı olmuştur. Nitekim göçebe bir kavim olan Moğollar, kısa bir süre içinde Türkleşme sürecine girmiş ve gerek devlet teşkilatında gerekse sosyal düzende Türk uygarlığını benimsemişlerdir. Cengiz Han döneminden itibaren, Uygurların Türk-Moğol devlet geleneğinin oluşumunda önemli katkıları olmuş ve bu gelenek, farklı coğrafyalarda yerleşen diğer Moğol devletlerinde de, başka kültürlerin etkisiyle nispeten farklı şekillense de, sürmüştür (Özyetgin, 2009a: 443).

Uygurların 1209 yılında Cengiz Han'a tâbi olmasından sonra Türk-Moğol imparatorluğuna sağladıkları askerî ve ekonomik desteğin yanında, en büyük katkıları idari ve kültürel becerilerini Moğolların kullanımına açmış olmalarıdır (Özyetgin, 2009a: 443-444). Özellikle 1206 yılında Uygur yazısının kullanılmaya başlamasıyla Moğol devletinde Türk-Uygur devlet geleneği ve beraberinde de yazışma geleneği etkili ve belirleyici olmuştur (Özyetgin, 2002: 819). Yazının öneminden dolayı Uygurlar, Moğol yönetici sınıfının eğitiminde önemli görevler aldıkları gibi, idari teşkilat içinde de şekillendirici rol oynamışlardır (Özyetgin, 2009a: 444).

Uygur kaynaklı Türk etkisi, hem kültürel hem de kurumsal anlamda, Türk-Moğol devletleri arasında en çok Çağatay ve Altın Orda Hanlıklarında

⁸ Terimin etimolojisi ve teknik anlamları ile ilgili olarak bk: **2.2.1. Bitik**.

görülmektedir. Çağatay Hanlığı (1227 – 1370), doğrudan Uygurların yaşadığı coğrafi alanda kurulmuş ve dolayısıyla Uygur kültürü ve gelenekleri, çok daha yakın ve etkili olmuştur. Türk, Fars ve Arap kültürlerinin yerleşik olduğu bir coğrafya üzerinde kurulan İlhanlı Devleti (1256 – 1336)'nde ise, özellikle yerleşiklik kültürü ve bürokrasi anlamında Fars etkisi yoğundur ve bu etki Türk-Moğol etkisini aşarak devletin daha farklı şekillenmesine neden olmuştur (Özyetgin, 2009a 445).

Çoğunluğu Türklerden oluşan Deşt-i Kıpçak sahasında kurulmuş olan Altın Orda Devleti ise bozkır devleti karakterinde olup daha sade bir idari teşkilata sahiptir ve Türk devlet teşkilatlanması ve kültürünün etkisini daha yoğun olarak taşımaktadır (Kafalı, 1976: 116). Ekonomik açıdan büyük ölçüde Avrupa'dan beslenen Altın Orda Devleti, kültürel açıdan Doğu'ya bağlı kalmış ve genel olarak Uygur etkisiyle şekillenmiş olan Türk-Moğol devlet geleneğini ve yine Uygur kökenli yazışma geleneğini yaşatmıştır (Özyetgin, 2009a: 445). Aynı gelenek, Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Kırım ve Kazan Hanlıklarında da devam etmiştir. Özellikle Kazan Hanlığı'na ait az sayıdaki diplomatik belgede, hem dil hem de üslup açısından Altın Orda geleneğine bağlılığın daha güçlü olduğu görülür (Özyetgin, 2002: 819). XIV. yüzyıldan itibaren Doğu Avrupa Hanlıklarında (Altın Orda, Kırım ve Kazan Hanlıkları) Moğolca yerine Türkçenin geçerli dil olmasına karşın, bu dil yalnızca Arap alfabesi ile değil, Uygur alfabesiyle de yazılmıştır (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 176). Bu hanlıkların resmî belgelerinde ve Osmanlı Devleti'nin hükümdarları gibi pek çok yabancı hükümdarla yaptıkları yazışmalarda, Arap alfabesi yanında Uygur alfabesi de, Türk-Moğol devlet geleneğinin muteber yazısı olarak sıkça kullanılmıştır (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 176; Özyetgin, 2009a: 445).

Altın Orda ve oradan da Kırım sahasına Moğollar aracılığıyla geçen pek çok diplomatik terim, Uygur kaynaklıdır. Altın Orda diplomatikasının en önemli teknik terimlerinden olan yarlık ve bitik terimleri, *Uygur sivil belgeleri*⁹nde de farklı

⁹ 840 yılında Ötüken Uygur Kağanlığı'nın Kırgızlar tarafından yıkılmasının ardından güneye göç ederek Beşbalık, Karaşar, Koço ve Turfan bölgelerine yerleşen ve 856 yılında Meñli'yi kağan seçerek Turfan Uygur Devleti'ni kuran Uygurlardan kalan çok sayıda hukuki belgedir. Muhtemel tarihlendirmesi XIII-XIV. yüzyıla giden, bu belgeler, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başında Şincan bölgesine yapılan geziler sırasında ele geçirilmişlerdir. Bugün, belgelerin çok büyük bir kısmı Avrupa merkezlerinde, özellikle Berlin Devlet

kullanımlarla tespit edilmektedir.

Altın Orda belgelerinin bir kısmı ile eş zamanlı sayılabilecek Uygur sivil belgeleri arasında, Altın Orda'daki *tarhanlık*¹⁰ için verilen yarlık terimine karşılık, az sayıdaki Uygur belgesinde *yarlık*, *ulam yarlık*, *birtürü yarlık*, *tuta turgu yarlık bitig*, *tuta turgu bitig* ibareleri geçmektedir (Özyetgin, 2009a: 447). Ayrıca Altın Orda belgelerinde Türk-Moğol resmî yazışma geleneğine ait bir üslup özelliği olan *sözüm~sözümüz* formülü, satır atlama (2-3 satır boşluk bırakma), yazı hizasında içeriden başlama özelliği eski Uygur belgelerinde de mevcuttur. Altın Orda ve Kırım resmî yazışmalarında yarlık ve bitiklere tasdik için vurulan sah işareti *tamgalar*, Uygur belgelerinde görülen hendesî ve dikdörtgen tamgalarla büyük benzerlikler gösterir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 181). Kökeni, ilkel toplumlarda hayvan dağlamalarında kullanılan aile sembollerine kadar uzanan bu tamgalar (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 181), Altın Orda ve oradan da Kırım diplomatikasına Uygur etkisiyle girmiştir. Yarlıklarda tarih kayıtları genellikle, tıpkı Uygur sivil belgelerinde olduğu gibi, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'ne göre verilmiştir. Bu durum Kırım Hanlığı'na ait ilk dönem yarlık belgeleri için de geçerlidir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 179).

Uygur resmî yazışma geleneği, Cengiz Han'ın kurduğu Türk-Moğol İmparatorluğu ve oğlu Cuci'nin ulusunca kurulan Altın Orda Devleti aracılığıyla Kırım Hanlığı'na da taşınmıştır. Ancak, Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma geleneği, 1475 yılında Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasının ardından artan diplomatik ilişkiler nedeniyle, bu güçlü devletin diplomatik geleneğinden de etkilenmiştir.

Kütüphanesi'nde, Londra Britanya Müzesi'nde, Paris Milli Kütüphanesi'nde, Leningrad Asya Müzesi'nde, Pekin Devlet Kütüphanesi'nde ve ayrıca Japonya-Kyoto'da bulunmaktadır. Alım-satım, kiralama, borç alma-verme, evlat edinme, azat etme gibi pek çok farklı konuda düzenlenmiş belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk: RADLOFF, W. (1928), *Uigurische Sprachdenkmaler*, Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben, Leningrad; ARAT, R. R. (1964), "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Journal de la Socete Finno-Ougrienne*, No: 65, s. 24; CLARK, V. L. (1975), *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th - 14th cc.)*, Dissertation of Indiana University (Bloomington), Ph.D, X+488+3p; İZGİ, Ö. (1987), *Uygurların Siyasî ve Kültürel Tarihi*, (Hukuk Vesikalarına Göre), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 72, Ankara; YAMADA, N. (1993), *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Yay. haz. Juten Oda, Hiroshi Umemura, Peter Zieme, Takao Moriyasu, Osaka, c. I, XVIII + 590 + 11 s.; c. II, XX + 330 s.; c. III, VIII + 160 s. Tıpkıbasım.

¹⁰ Terimin etimolojisi ve teknik anlamları ile ilgili olarak bk: **2.2.2.1.2. Tarhanlık Yarlıkları**.

Osmanlı Devleti'nin diplomatikası, genel olarak İslam devletlerinin diplomatika geleneklerinin izlerini taşır. Hz. Muhammed döneminden başlayarak özellikle yabancı ülkelerle yapılacak resmî yazışma usulleri ve tekniklerinde dikkat edilmesi gereken kurallara büyük bir özen gösterilmiş; yazışma kural ve tekniklerini uygulamadaki bu titizlik, bir gelenek olarak, diğer İslam devletlerine olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne de yansımıştır (Gök, 2008: 738-739). Ancak bu gelenek, Harezm'de şekillenen Fars geleneği (Gök, 2008: 737) ve Türk-Moğol kökenli İlhanlı geleneğinin etkisiyle kendine özgü bir şekil almıştır. Gazneli Mahmud (999 - 1030)'un Farsçayı resmî dil olarak kabul etmesiyle birlikte Fars kültürü, Türk kültürü ile ortak bir kültür halinde Selçuklular vasıtasıyla Osmanlı inşâ sanatını yani Osmanlı diplomatikasını büyük oranda etkilemiştir. (İnalçık, 1964: 672). Osmanlı diplomatikası konusunda çalışan Polonyalı Jan Reychman ve Ananiasz Zajaczkowski ise, Osmanlı diplomatikası üzerinde Fars kültürü yanında Çin ve Uygur geleneklerinin etkisine vurgu yapmaktadırlar. Reychman ve Zajaczkowski, Osmanlı diplomatikasının kökenini Orta Asya Türk devletlerine bağlamakta ve Osmanlı diplomatik modellerinin aslında Çin ve Uygur geleneklerinden oluşan bir şekli yansıttığını ileri sürmektedirler (Gökbilgin, 2002: 14). Polonyalı bilginlere göre, bu model, Orta Asya'daki Türk-İslam devletleri tarafından yani Samanoğulları (875 – 999)'ndan başlayarak Gazneliler (969 – 1191), Karahanlılar (840 – 1212), Selçuklular (1040 – 1299) ve İlhanlılar tarafından geliştirilmiş ve oradan da Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir (Gökbilgin, 2002: 14).

İstanbul'un fethinden sonra, Latin diplomatikası ile de karşılıklı bir etkileşim içine giren Osmanlı diplomatikası, özellikle belgelerin *rükün*¹¹ ve çeşitleri hususunda bu gelenekten etkilenmiştir. Söz konusu dönemde Osmanlı bürokrasisinde, evrak ve defter kullanma sistemlerinde önemli gelişmeler olmuştur. İslam devletlerinde Fars etkisi özellikle üslup ve içerikle ilgili şekillenmeyi kapsarken, Bizans kültürü biçimsel yönden belirli etkilerde bulunmuştur denilebilir (Gök, 2008: 739-740). Hem Doğu hem de Batı kaynaklı kültürlerin etkisinde şekillenen Osmanlı diplomatikası,

¹¹ *rükün* (<Ar. *rükûn*): İslam hukukunda sözleşmenin kurulmuş sayılması için bulunması gerekli şartlar (Devellioğlu, 2004: 901a). Diplomatika içerisinde teknik bir terim olarak *rükün*, resmî belgelerde temel olarak bulunan diplomatik unsurlar anlamında kullanılmaktadır. Genel olarak iki bölümden [1. Protokol (giriş ve bitiş protokolü), 2. Metin] oluşan resmî belgelerin bu iki bölümü de kendi içinde çeşitli kısımlara ayrılmıştır. İnşâ eserlerinde bu bölümlere “erkân (rükünler)” denir (Gök, 2008: 743).

Kırım Hanlığı'nın diplomatikasını da etkilemiştir. Gerek Uygur, gerekse de Kırım Hanlığı'na ait resmî belgelerin çeşitli bölümlerinin düzenlenişi, Osmanlı da dâhil diğer Doğu belgelerinin düzenlenişinden çok da farklı değildir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 178). Ancak Kırım Hanlığı belgelerinin farkı genelde dil konusunda kendini göstermektedir.

Kırım Türklerinin dili, Kıpçak Türkçesinin bir koludur, fakat Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasından sonra Yarımada'nın Osmanlı hâkimiyetinde kalan güney bölgesinde, Oğuz Türkçesinin etkisi yoğun olarak görülmektedir. Kırım'da, özellikle edebî eserlerde Osmanlı Türkçesinin etkileri hızla artmış ve Kırım edebiyatı, Kuzey Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi olmak üzere iki kolda gelişmiştir (Yüksel, 1992: 684).

Kırım hanlarının birçoğu, şairdir. Kırım'ın II. hanı Mengli Giray'ın şiir yazdığı ve Osmanlı şairlerinden etkilendiği bilinmektedir. Kırım Hanlığı'nın daha kuruluş yıllarında başlayan bu etki, özellikle İstanbul'a gönderilip eğitim gören han ailesi mensupları aracılığıyla giderek artmıştır (Yüksel, 1992: 685). İstanbul Türkçesi ile Tatar Türkçesini birlikte kullanarak şiirler yazan Mengli Giray Han gibi (Akar 2008: 614), Sahib Giray Han, Devlet Giray Han ve Gazi Giray Han II de şiirler yazmış ve bir dönem Osmanlı topraklarında yaşamalarından dolayı, Osmanlı etkisinde kalmışlardır (Yüksel, 1992: 685). Gazi Giray Han II'nin *Divan*'ı ve *Gül ü Bülbül* mesnevisi, Halimî mahlasıyla şiirler yazan Halim Giray Han (1772 - 1824)'ın *Divan*'ı, Kırım-Tatar sahasında Osmanlı divan edebiyatı etkisiyle kaleme alınmış önemli eserlerdir (Akar, 2008: 615). Dil etkileşimi yalnızca saray çevresindeki aydınlar ile sınırlı kalmamış, XVII. yüzyıl saz şairleri Gözleveli Âşık Umer (1661 – 1717), Mustafa Cevherî (öl. 1710) şiirlerinde Osmanlı Türkçesini kullanmışlardır (Akar, 2008: 615).

Kırım Hanlığı'nda, İstanbul'dan Kefe'ye, sonra da Bağçesaray'a gelen Osmanlı memur ve tacirleriyle binlerce yeniçerinin bulunması, seferlerde Osmanlı ordusuyla Kırım ordusunun uzun zaman bir arada kalması Kırım dili, edebiyatı ve sanatı üzerinde Osmanlıların çok etkili olmasına sebep olmuştur (Yüksel, 1992: 686).

Bu dönemde Osmanlı Türkçesinin etkileri, edebî dilde olduğu gibi resmî yazışmalarda da görülmektedir. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasından sonra Osmanlı hükümdarlarına ya da Transilvanya prenslerine gönderilen belgelerde Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti görülmektedir. Kırım'da yazılan yarlıklar ve Osmanlı Devleti'ne gönderilen mektupların üslubundaki akıcılık, imlasındaki özen ve ifadedeki açıklık, Bağçesaray'da o dönemin klasik eğitimini alan Osmanlı Türkçesine hâkim kâtiplerin bulunduğunu düşündürmektedir (Yüksel, 1992: 687).

Resmî belgelerin *Giriş protokolü*¹²nde yer alan *Invocatio (Dua, Davet, Münacat)*¹³ bölümü, XV. yüzyıla kadar Kırım sahası belgelerinde çok sadedir, hatta birçok belgede bu bölüm yoktur. Osmanlı etkisinin kendini hissettirdiği sonraki tarihlerde çok daha geliştirilmiş tabirler ortaya çıkmıştır (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 178). Kırım diplomatikasına ait Osmanlı padişahlarına yazılmış bitiklerin büyük bir kısmında ağır bir dil ve üslup dikkati çeker. Bu durum tarhanlık ve soyurgal yarlıklarının diline de belli ölçülerde yansımıştır. Yine bu bitiklerin tarih kısımlarında, Osmanlı Devleti belgelerinde olduğu gibi, belli Arapça kalıp ifadelerle sadece Hicrî takvimle verilmiş tarihler görülür. Bu dönem bitiklerinde 12 Hayvanlı Türk Takvimi kullanılmamıştır (Özyetgin, 2002: 826).

Tüm bu etkilere karşın, geç dönem Kırım Hanlığı belgelerinde bile, Osmanlı Türkçesi, dolayısıyla da Arapça ve Farsçanın etkilerinin belli bir noktaya kadar kendini gösterdiği, Kırım Hanlığı belgelerinin kendine has özelliklerini korudukları söylenebilir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 183). Osmanlı Devleti ile yapılan yazışmaların hem dua (*Invocatio*) hem de unvan ve elkap (*Intitulatio*) kısımlarında Arapça ve Farsça tamlamalarla oluşturulmuş ağır ve uzun ibareler yer alırken Rus ve Lehistan krallarına gönderilen diplomatik yarlıklarla, hanlık içinde verilen tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında daha sade bir dil ve Kıpçak Türkçesi unsurları hâkimdir.

¹² Friedrich Kraelitz'e göre, Osmanlı belgeleri üç temel bölümden oluşur: 1. Giriş (İlk protokol kısmı), 2. Vesikanın asıl metni, 3. Son protokol kısmı (Gökbilgin, 1992: 21). Giriş protokolü; *Invocatio* (Dua, Davet, Münacat), *Tuğra*, *Intitulatio* (Unvan ve elkap), *Inscriptio* (Muhatabın adı ve elkabı), *Salutatio* (Dua ve hayır temennisi) gibi alt bölümlerden oluşur (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 161).

¹³ *Invocatio (Davet, Münacat)* ve resmî belgelerin diğer bölümleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk: **2.2.2.2. Yarlıkların Genel Biçim ve Üslup Özellikleri.**

2.2. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği İçinde Türler

Devletlerin resmî yazışma gelenekleri içinde şekillenen türler, siyasi, sosyal ve ekonomik meselelerin yarattığı ihtiyaca göre oluşur. Siyasi, sosyal ve ekonomik etkinlikleri yoğun olan ve dolayısıyla bu etkinliklerle birlikte ortaya çıkan kurumları, gelişmiş ve çeşitlenmiş bulunan devletlerin resmî yazışma türleri de, o oranda gelişmiş ve çeşitlenmiştir.

Devletin içişlerinde ve diğer devletlerle yürüttüğü dışişlerinde izlediği siyasetin, ticari etkinliklerinin ve toplumsal hayatın düzenini sağlamaya dönük uygulamalarının yarattığı ihtiyaçla ortaya çıkan resmî yazışmalar, tarihsel ve coğrafi etkilerle şekillenen diplomatika geleneği içinde kendi türlerini yaratmıştır.

Kırım Hanlığı diplomatikasında karşımıza çıkan tespit edilebilmiş resmî belgeler, yarlık ve bitik olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Bu türlerle ilgili ayrıntılara geçmeden önce, Kırım resmî yazışma geleneğinin şekillenmesinde önemli rol oynamış olan Uygur geleneği ve Osmanlı geleneği içinde yer alan resmî yazışma türlerini, Kırım sahasına olan etkilerini tespit edebilmek amacıyla incelemekte yarar görmekteyiz.

Uygur resmî yazışma geleneğini, Uygur sivil belgeleri aracılığıyla takip etmek mümkündür. Belgeleri hem içerik hem de şekil açısından inceleyerek tasnif eden Reşit Rahmeti Arat, “Hukuk vesikalarının nevîleri” başlığı altında şu türleri sayar: “1. *bitig*, 2. *baş bitig*, 3. *çın bitig*, 4. *çın baş bitig*, 5. *idiş bitig*, 6. *önğ bitig*, 7. *vuçunğ bitig*, 8. *yantut bitig*, 9. *yanut bitig*, 10. *tutup turğu yanut bitig*, 11. *ata bitigi*, 12. *budun bitigi*, 13. *ötüg bitig*, 14. *yarlıg*, 15. *ulam yarlıg*, 16. *birtürü yarlıg*, 17. *tuta turğu bitig*, 18. *tuta turğu bitig yarlıg*”(Arat, 1964a: 26-31).

Birçok farklı işlem için düzenlenmiş bu belgelerin düzenleyenlerce adlandırılmasında iki terim dikkati çekmektedir: *bitig* ve *yarlıg*. Düzenlenme nedenlerine bağlı olarak farklı teknik sözcüklerle birlikte kullanılan bitig ve yarlıg

terimleri, bizce Uygur resmî yazışma geleneği içinde yer alan temel iki türü ifade etmektedir. Bitigler genellikle, kişilerin birbirleriyle ya da devletle ilişkilerini düzenleyen belgeleri ifade ederken, yarlıklar hükümdarlar tarafından düzenlenen ve genellikle manastır arazileri ile ilgili olarak verilen belgeleri kapsamaktadırlar (Arat, 1964a: 26-31). Bu iki terimin birlikte yer aldığı *tuta turğu bitig yarlıg* türünde belgeler, Arat'a göre, usulsüzlüklerin önüne geçmek üzere geçici bir süre için veya aynı kişilerin aynı şartlar altında bulundurması faydalı görülen belgelerdir. Bu belgeler, asıl belge (*önğ bitig, baş bitig, çın bitig, çın baş bitig*) ortada olmadığında, kaybolduğunda onun yerine geçici olarak düzenlenen belgeler olmalıdır (Arat, 1964a: 26-31).

Altın Orda ve Kırım Hanlığı resmî yazışma geleneği içerisinde yer alan türlere işaret eden yarlık ve bitik terimleri, Uygur kökenlidir. Uygur yazısıyla birlikte Moğollar, Türk-Uygur devlet yönetimini ve terminolojisini benimsemiş, hukuk, iktisat ve sosyal hayatla ilgili pek çok teknik terimi dillerine almışlardır.

Kırım Hanlığı'nın resmî yazışmalarını daha çok dil açısından etkilemiş görünen Osmanlı Devleti'nin diplomatikası içinde (Özyetgin, 1996: 91-93; Reyhman – Zajaczkowski, 1993: 178, Yüksel, 1992: 685-687), pek çok tür vardır. Bu devletin yürüttüğü çok taraflı dış ilişkileri, karmaşık ve gelişmiş ticari faaliyetleri, üzerinde kurulu bulunduğu geniş coğrafi alanın ve elbette bu alanda yaşayan birbirinden farklı toplulukların idaresinde önemli yer tutan, kendi içinde birçok farklı türe ayrılmış, çok gelişkin bir resmî yazışma geleneği bulunmaktadır.

Osmanlı-Türk diplomatikası üzerine çalışan Lajos Fekete, Osmanlı resmî yazışmalarını öncelikle din dışı ve dinî nitelikte belgeler olmak üzere iki bölüme ayırmış ve bu bölümler altında, şu türleri sıralamıştır: 1. Dinî nitelikte belgeler, a. Şer'îye sicilleri, b. Kadı hükümleri ve ilamlar, c. Vakıfnameler, d. Fetvalar; 2. Din dışı nitelikte belgeler, a. padişah tarafından çıkarılan belgeler (Ferman, berat, ahitname, sulh name, name-i hümayun, emirler, hükümler) b. Divan-ı Hümayun tarafından çıkarılmış belgeler, c. Defterler, siciller, d. İstid'alar (dilekçeler), rapor ve

ihbar mektupları, e. Mektuplar, f. Tatar (Kırım) hanlarının emirleri, mektup ve yazıları (Gökbilgin, 1992: 19).

Yine Osmanlı-Türk diplomatikası içindeki türleri sınıflandıran ve onları şekil, kapsam ve paleografik açılardan ele alan Reychman ve Zajaczkowski, Osmanlı-Türk resmî yazışmalarını şu türler altında incelerler: 1. Ferman, 2. Emir, 3. Hüküm, 4. Buyruktu, 5. Berât, 6. Yarlık. Çalışmada, *yarlık*'ın yalnızca Tatar belgelerinde kullanılan bir terim olduğu da belirtilmiştir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 156).

Görüldüğü üzere Kırım Hanlığı'na ait resmî yazışmalar, diplomatika ile ilgili çalışmalarda Osmanlı-Türk geleneği içinde ele alınarak incelenmektedir. Bu durum belgelerin rükünleri ve düzenleniş biçimleri arasındaki benzerlikten kaynaklanıyor olabilir. Araştırmacılar, gerek Uygur, gerekse de Kırım Hanlığı'na ait resmî belgelerin çeşitli bölümlerinin düzenlenişinin Osmanlı da dâhil diğer Doğu belgelerinin düzenlenişinden çok da farklı olmadığı görüşündedirler (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 178). Ancak, Kırım Hanlığı ve halefi olduğu Altın Orda Devleti'ne ait resmî yazışmalar, kendilerine özgü teknik terimler ve bu terimlerin işaret ettiği belge türlerini içerirler. Zira adı geçen çalışmalarda yapılan sınıflandırmalarda da Kırım (Tatar) sahası, ayrı birer başlık olarak ele alınmaktadır.

2.2.1. Bitik

Bitik, Altın Orda ve Kırım resmî yazışma geleneği içerisinde karşımıza çıkan karakteristik teknik terimlerden biridir. Bu sahadaki teknik anlamı ile “çeşitli konularda bilgi alıp vermek için hanların, padişahların birbirlerine ya da başkalarına gönderdikleri emir mahiyetinde olmayan diplomatik mektuplar” (Özyetgin, 1996: 74-75) olarak tanımlanabilen bitik sözcüğü, ET *biti-* [**bit* (<Çin. *pi*¹⁴“yazı fırçası”) + *i-*]¹⁵ “yaz-” (ED299b) eyleminin üzerine eylemden ad türeten [-g] ekinin

¹⁴ Clauson tarafından sözcüğün Çincedeki kaynağı olarak gösterilen *pi* sözcüğü yerine Şinasi Tekin Çin. *bi(e)t* “firça” sözcüğünü esas almaktadır (Tekin Ş., 1993: 22).

¹⁵ Annemarie von Gabain ve G. Clauson tarafından genel olarak kabul gören bu etimolojiye (Gabain, 2007: 268-269; ED299b), Abdülkadir Donuk karşı çıkmaktadır. Donuk, M.Ö. III. yüzyılda Orta Asya Türk kütlesinden ayrılmış bulunan Bulgar Türklerinin dilinde mevcut olan *ir-* “yaz-“ eyleminin varlığını kanıt göstererek, Türklerin yazıyı çok eski çağlardan beri bildiklerini belirtmekte ve uzun zamandır bildikleri yazma eylemine ad olması için

gelmesiyle oluşmuştur (ED303a). Eski Türkçe döneminde “yazı, kitap, mektup, belge” anlamlarıyla kullanılan sözcük, Uygur yazışma geleneği içerisinde özel bir teknik terim olarak “sözleşme” anlamını da kazanmıştır. Sözcük, Karahanlı, Harezm, Çağatay ve Osmanlı sahalarında temel anlamına yakın olarak “kitap, mektup, yazma, yazı, belge” anlamlarıyla kullanılmıştır¹⁶. Selçuklu ve Beylikler döneminde *biti* ve *bitik* sözcükleri “ferman, berat” karşılığı olarak geçmektedir (İpşirli, 1992: 225). Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde de “berat, ferman, mülk name” gibi belgeler *biti* olarak adlandırılmıştır (Özyetgin, 2002: 826). Osmanlı-Türk resmî yazışmalarında “yazı” için kullanılan teknik terimlerin başında da *biti* gelmektedir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 155).

“mektup” anlamıyla Altın Orda ve Kırım yazışmalarında kullanılan *bitik* sözcüğünün yanında *biti-*, *bitil-* eylemleri de “yazmak, yazılmak” için kullanılmıştır. Yine bitikleri yazan devlet görevlileri de *bitikçi*, *bitkeçi* olarak adlandırılmış ve *divan bitik/bitkeçisi* Altın Orda ve Kırım devlet teşkilatında önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, bitik ve yarlıkların giriş kısmında belgenin hitap ettiği devlet memurlarının sıralandığı bölümde de açıkça görülmektedir. Özellikle tarhanlık yarlıklarında derecelerine göre sıralanan meslek grupları içinde divan bitikçileri en ön sıralarda gelmektedirler (Özyetgin, 2002: 827).

Altın Orda ve Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar, yarlık değil bitiktir (Kurat, 1940: 4). Yarlık, ferman mahiyetindedir ve emir niteliği taşır (Kurat, 1940: 4; Özyetgin, 1996: 75). Oysa Osmanlı’nın

yabancı bir dilden sözcük almış olamayacaklarını ifade etmektedir. Donuk’a göre, Eski Türk yazısı fırça ile değil “run” karakterinden dolayı sert kalemle yazılan bir kitabe yazısıdır (Donuk, 1988: 67-68). Genel kabul gören bu etimolojiyi tartışmaya açan bir diğer araştırmacı da Hatice Şirin User’dir. “Türkçede *yaz-* ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine” başlıklı çalışmasında, yazıyı kullanmış tüm eski toplumlarda, “yazı yazmak” anlamına gelen sözcüklerin “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerle köken birliği içinde olduklarını belirten User, bugünkü anlamıyla yazı yazma bilgisine ulaşmaya kadar toplumların öncelikle sert yüzeyler üzerine ucu sivri nesnelere çeşitli semboller ve işaretler çizdiklerini ve zamanla “resim yapmak, kazmak, oymak, yarmak, çizmek” hareketlerini karşılayan eylemlerin “yazı yazmak” anlamını kazandığını ifade etmektedir. User, çalışmasında genel olarak *yaz-* eyleminin kökeni üzerine tartışsa da, Türkçede “yazı yazmak” anlamında kullanılan *biti-* eyleminin de benzer bir tarihsel gelişmeyle Türkçe *bıç-* eyleminden türemiş olabileceğini belirtmektedir. *biti-* eyleminin günümüz Moğolcasında *bıç-* şeklinde yaşadığına dikkat çeken User, Türkçe /t/ ~ Moğolca /ç/ denkliliğini hatırlatarak, Moğolca /ç/’nin ikincil olduğu hususunda Poppe tarafından ortaya atılan tartışmayı, bu düşüncesine kanıt olarak göstermektedir (User; 2004: 570).

¹⁶ *bitig* “kitap, mektup, yazma, yazı, yazılı şey, kâğıt”, DLT IV.96; *bitig* “mektup”, KB III.94; *bitig* “mektup, ferman” NF III.71; *bitig* “yazı, mektup, ferman” KE II.116; *biti* ~ *bitig* “yazılmış şey, mektup, senet, belge, Defter-i âmâl” YTS36; *bitik* “yazu, mektub, nâme” ŞSül.89.

tabiiyetinde olan Kırım hanlarının Osmanlı padişahlarına emir niteliğinde mektuplar göndermiş oldukları düşünülemez. Yarlıkların sonunda, yazılan belgenin bir yarlık olduğu belirtilir, ancak bitiklerde, bitik ya da biti sözü her zaman geçmez (Kurat, 1940: 4; Özyetgin, 2002: 826).

2.2.2. Yarlık

Moğollar Türkistan'a hâkim oldukları dönemde, Uygur yazısıyla birlikte, Türk-Uygur devlet yönetimini ve terminolojisini benimsemiş, devlet teşkilatı, hukuk, ekonomi ve sosyal hayatla ilgili pek çok teknik terimi, dillerine almışlardır.

Altın Orda Devleti ve Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma geleneği de, içinde Türk-Uygur yazışma geleneğinin terminolojisini ve üslup özelliklerini barındıran bir gelenektir. Çalışmamıza konu olan resmî yazışmaları tanımlayan *yarlık* sözcüğü de, bu geleneğin içinden çıkmış bir terimdir.

Sir Gerard Clauson, [+lığ] sıfat yapım ekine rağmen *yarlıg* sözcüğünün etimolojisinin tam olarak yapılamadığını belirtmektedir (ED966b). Wilhelm Radloff, sözcüğü “rivayet, haber, malumat” anlamlarına gelen *yar* sözcüğüne [+lık] ekinin getirilmesiyle açıklamakta ve “ilan etme bildirme, kararname, emir” anlamlarını vermektedir (RSI III/1. 100). Gerhard Doerfer, bir *yar* “seslenme, nida, ilan etme” ad kökü, bir de **yar-* “hüküm vermek, kararlaştırmak” eylem kökünden bahsetmekte ve *yarlıg* sözcüğünü **yar-ıl-ıg* biçiminde eylem gövdesinden yapılmış bir ad saymaktadır (TMEN IV.1849). Şinasi Tekin, *yar* “salya, sümük” > *yar-lıg* “sefil, fakir, acınacak durumda olan” türetmesini yapmakta ve *yarlıka-* eyleminin de, bu yolla, *yar+lıg+ka-* “birisinin acısının farkına varmak, merhamet etmek, ihsan etmek” biçiminde oluştuğunu belirtmektedir. Tekin, soyut olan bu *yarlıgka-* “merhamet etmek, acımak” kavramından somut olan “konuşmak, emir vermek” kavramına anlam geçişi olduğunu kabul etmektedir (Tekin, 2001: 218-228). Mustafa Öner ise, sözcüğün kökünü *yarı* “yardım” (<ET yar-; egir- > egri gibi) olarak kabul etmekte ve *yarı-lig* > *yarlıg* > *yarlı* “yardım edilen, yardıma muhtaç, fakir”; *yarı-lık* “yardımlık

söz, ihsan; emir, buyruk”; *yarlıg-ka-* “yardımda bulunmak, ihsan etmek, lütfetmek; buyurmak, emretmek” etimolojilerini vermektedir (Öner, 2004: 3-4).

Yarlıg sözcüğünün “ferman, emir, buyruk” gibi anlamlarıyla Türkçenin tarihsel dönemlerindeki kullanımı oldukça yaygındır. Eski Türkçe döneminde “üst rütbeden biri tarafından alt rütbeden birine verilen emir” anlamında kullanılan *yarlıg* sözcüğü, Moğolcada da *carlıg/carlık* şeklinde “hükümet buyruğu” anlamıyla bir teknik terim olarak geçmektedir (ED966b). *Yarlıg* sözcüğüne [+ka] addan eylem yapma eki getirilerek oluşan *yarlıka-* “(Tanrı) buyurmak, lütfetmek, esirgemek” eylemi, Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında geçmektedir (Tekin, 2008: 186). Uygur sahasında sivil belgelerde sıkça karşımıza çıkan *yarlıg* sözcüğü (Arat, 1964a: 26-31), Budist metinlerde de *sūtra* karşılığı olarak, “dinî hüküm/emir” anlamıyla kullanılmıştır (ED967a). Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Osmanlı sahalarında da *yarlıg* sözcüğü teknik terim olarak “emir, ferman” anlamlarıyla geçmektedir¹⁷. Osmanlı’da *fermân* kelimesinin karşılığı olan *yarlık* kelimesi Osmanlıya İlhanlı ve Kırım Türkleri vasıtasıyla ulaşmıştır (Ögel, 1982: 231-232). Oğuzlar ise *yarlık* yerine *buyruk* kelimesini kullanmışlardır. *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *carlık* kelimesi “imparatorun resmî devlet emri” anlamıyla kullanılmıştır (Gültekin, 2009: 327).

2.2.2.1. Yarlıkların Yazılış Amaçları ve İçerikleri

Türk-Moğol resmî yazışma geleneği içinde *yarlık* terimi, en karakteristik teknik sözcüklerdendir. İçerik bakımından “hanın emir ve isteklerini içeren bir mektup türü” olan *yarlık*, diplomasi yazışmaları içinde özellikle Altın Orda sahasında sıkça kullanılan bir terim olmuştur (Özyetgin, 2002: 823). Türkçeden Moğolcaya geçip, daha sonra bugünkü bilinen teknik terim anlamıyla Moğolcadan Türkçeye geçtiği düşünülen (ED966b) *yarlık*, Moğol diplomatikasında da hanların kendi tabiiyetindeki devletlerin hükümdarlarına gönderdikleri mektuplara ad olarak kullanılmıştır (Özyetgin, 2002: 823). Yarlıklar ferman niteliğindedir ve emir

¹⁷ *yarlıg* “emir, hakanın mektubu, fermanı, buyruğu”, DLT IV. 750; *yarlıg* “buyruk, emir, ferman”, KB III. 526; *yarlıg* “buyruk, ferman” NF III. 472; *yarlıg/k* “buyruk, ferman” KE II. 710; *yarlıg* “ferman, irade, buyruktu” YTS 236; *yarlıg* “ferman, yarlık, tevki’, nâme, humayun” ŞSül.291.

mahiyeti taşır (Kurat, 1940: 4). Bu nedenle ancak üst rütbeden biri tarafından alt rütbedeki birine emir iletmek ya da herhangi bir imtiyaz vermek için yazılırlar.

Yarlıklar, yazılış amaçları ve içeriklerine göre *diplomatik yarlıklar*, *tarhanlık yarlıkları* ve *soyurgal yarlıkları* olmak üzere üç başlık altında incelenebilir. Çalışmamızda incelenecek olan metinlerden üçü tarhanlık yarlığı, on ikisi soyurgal yarlığıdır.

2.2.2.1.1. Diplomatik Yarlıklar

Diplomatik ilişkilerle ilgili olarak yabancı hükümdarlara gönderilen yarlıklar ile emir iletmek amacıyla yazılmış, iç yazışma niteliğindeki yarlıklar *diplomatik yarlık* olarak değerlendirilir (Özyetgin, 1996: 75, Özyetgin, 2002: 823).

Altın Orda sahasına ait bilinen en eski tarihli diplomatik yarlık, Altın Orda hanı Toktamış Han tarafından Lehistan-Litvanya Kralı Yagayla'ya gönderilen 20 Mayıs 1393 (H. 8 Receb 795) tarihli yarlıktır (Kurat, 1940; Vászary, 1987: 12; Özyetgin, 1996; Özyetgin, 2002: 823).

Kırım Hanlığı sahasına ait bilinen en eski tarihli diplomatik yarlık ise Kırım Hanlığı'nın ikinci hanı Mengli Giray Han tarafından Kırkyer halkına verilen Nisan 1478- Mart 1479 (H. 883) tarihli yarlıktır. (Usmanov, 1979: 35, Vászary, 1987: 12).

Altın Orda ve Kırım Hanlığı dönemlerine ait diplomatik yarlıklara ilişkin örnekler, ele geçen yarlıkların toplu yayımları ya da incelemelerini içeren KURAT 1940¹⁸, USMANOV 1979, VÁSÁRY 1987¹⁹ ve ÖZYETGİN 1996 gibi çalışmalarda tespit edilebilmiş, yukarıda bahsi geçen iki belgeden ibaretti. Ayrıca KURAT 2002'de, Ekler bölümünde verilmiş üç diplomatik yarlık bulunmaktaydı. Kurat, Bahadır Giray'dan İsveç Kraliçesine 1637 tarihinde (Kurat, 2002: 429) gönderilmiş

¹⁸ KURAT, Akdes Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul.

¹⁹ VÁSÁRY, Istvan (1987), *Az Arany Horda Kancelláriája*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.

olan diplomatik yarlığı İsveç Ulusal Arşivi Riksarkivet'ten, Gazi Giray Han'dan Leh Kralı Zygmunt'a 1592 tarihinde (Kurat, 2002: 385) ve Canibek Giray Han'dan Rus Çarı Mikhail Feodoroviç'e 1620 tarihinde (Kurat, 2002: 392) gönderilmiş olan iki yarlığı ise 2009 yılına kadar Türkiye'de yayını bulunamamış, yalnızca Kurat'ın bahsi geçen çalışmasında atıfta bulunulan bir külliyattan alınmıştır. Bu külliyyatın ele geçmesiyle, Kırım Hanlığı sahasına ait birçok diplomatik yarlık örneği, gün ışığına çıkmış oldu. *Materialı Dlya İstorii Kırımского Ханства (Kırım Hanlığı İçin Materyaller)* adlı bu çalışma, Rus Doğu Bilimci Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov (1830 - 1904) tarafından, St. Petersburg'da 1864 yılında basılmıştır (Kalimullina 2005). Ülkemizde 2009 yılına kadar baskısı bulunamayan bu çalışma, Türk Tarih Kurumu tarafından özel bir kütüphanede bulunmuş ve *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*²⁰ adı ile basılmıştır. Vel'yaminov-Zernov'un çalışması, Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan, Kırım Hanlığı'nın Rusya ve Lehistan ile diplomatik yazışmalarını içeren Türkçe belgeler üzerinedir. Eserde Kırım hanları ya da devlet adamları tarafından yabancı hükümdarlara ya da devlet adamlarına gönderilen 378 adet diplomatik mektup yer almaktadır.

Kırım sahasına ait tarhanlık yarlıklarında ve Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplarda *bitik* terimi geçerken Kırım hanları tarafından yabancı hükümdarlara gönderilen mektuplarda *bitik* terimi geçmemektedir. Vel'yaminov-Zernov'un çalışmasında yer alan belgelerde, "mektup" anlamında *hat* ve *nâme* sözcükleri kullanılmış, Kırım hanlarının Rus ve Lehistan hükümdarları ile yaptıkları yazışmalarda ise *yarlıg/ık* ve *yarlıg-ı şerif* terimleri tespit edilebilmiştir (Vel'yaminov-Zernov, 2009: Hazırlayanların notu, XVII).

Kırım Hanlığı'nın resmî yazışma geleneği içinde, Osmanlı padişahlarına gönderilen mektuplar, tâbi olunan bir devletin hükümdarına gönderilmelerinden dolayı, bitiktik; emir mahiyeti taşımazlar. Oysa Kırım hanlarından Rusya ve Lehistan gibi Altın Orda Devleti'nin mirası üzerinde birlikte hak iddia edilen ve zaman zaman

²⁰ VEL'YAMINOV-ZERNOV, V.V. (2009), *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar*, Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara.

işbirliği, zaman zaman savaş halinde bulunulan devletlerin hükümdarlarına gönderilen mektuplar, diplomatik yarlıktır ve emir niteliği taşırlar.

2.2.2.1.2. Tarhanlık Yarlıkları

Hanın istediği kişi veya kurumlara verdiği ve sahibine her türlü vergi ve devlet hizmetinden muafiyet sağlayan, geniş maddi imkân ve imtiyazlar veren yarlıklar *tarhanlık yarlıkları* adını alır (Özyetgin, 1996: 75; Özyetgin, 2002: 823). Altın Orda ve Kırım Hanlığı sahasına ait pekçok tarhanlık yarlığı bulunmaktadır (Özyetgin, 2002: 821-823). Bizzat han tarafından verilen tarhanlık yarlıkları, tarhanlık kurumunun resmî onay belgeleridir (Özyetgin, 2005: 131).

tarkan (~*tarhan*) sözcüğü, muhtemelen Hun çağından itibaren Tabgaçlarda, Köktürklerde, Kırgızlarda, VIII-IX. yüzyıllardan sonra Uygurlarda, VIII. yüzyılda Türkişlerde, Hazarlarda ve Bulgarlarda, IX. yüzyılda Macarlarda, X. yüzyılda Oğuzlarda, XII. yüzyıldan sonra Kumanlarda, XIV-XV. yüzyıllarda Kara-Koyunlularda, XVI-XIX. yüzyıllarda Hint-Türk İmparatorluğunda ve Osmanlılarda idari bir unvan olarak kullanılmıştır (Donuk, 1988: 40-41). Kelimenin kökeniyle ilgili olarak farklı görüşler bulunmaktadır. Kelimeyi eski Yunanca *tarcon* (*Tarchon*), Etrükslerde bir özel ad olan *Tarquin* ya da Çince *ta(tar)* sözcükleriyle ilişkilendiren araştırmacılar yanında, sözcüğün Türkçe *tar-* “dağılmak” fiiliyle ilişkili olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır (Donuk, 1988: 45). Sözcük, erken dönem Moğol dilinde *darhan* “vergilerden muaf kişi” şeklinde geçmektedir. Pulleyblank, Çince geç bir unvan olan *shan-yü* sözcüğünün Eski Çince biçimi **dān-yway* sözcüğünü, *darhan* için köken olarak göstermektedir (ED539b-540a)²¹.

Tarhanlığın bir imtiyaz unvanı ve kurumu olarak gelişmesi ve şekillenmesi Moğollar döneminde gerçekleşmiştir (Özyetgin, 2005: 129). Tarhanlık Moğollarda, devlete büyük hizmetleri dokunan yüksek memurlara, arazi sahiplerine, tüccarlara birçok imtiyazlar tanımak üzere verilen bir şeref rütbesi olarak yer almıştır (Togan, 1981: 97).

²¹ Ayrıntılı bilgi için ED539b-540a, TMEN II.879.

Tarhanlık kurumunun temel işlevi vergi muafiyeti sağlamasıdır. Altın Orda ve Kırım tarhanlık yarlıklarında pekçok vergi ve iş, hizmet yükümlülüğü sıralanmaktadır. Halkın nakdî ve aynî olarak ödediği toprak, tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgili vergiler yanında, bedenen çalışarak ya da ürünü, hayvanı ya da malını devlet yararına sunarak yerine getirmesi gereken iş ve hizmet yükümlülükleri vardı. Tarhanlık yarlıkları, verildikleri tarhanlara bu yükümlülüklerden muafiyet sağlamaktaydı. Hanın istediği kişi veya kurumlara, hizmetleri karşılığında ihsan ettiği bir imtiyaz olarak tarhanlık, Moğol devletlerinde, ayrıca kişiye kanuni bir dokunulmazlık da getiriyordu. Tarhanlar, izin almadan saraya girebilmekte, savaşlarda elde edilen ganimetten pay almakta ve dokuz ayrı suça kadar suçlarıyla ilgili sorgulanmayıp bu durum dokuz nesil boyunca sürmektedir (Donuk, 1988: 46). Ancak, Altın Orda ve Kırım sahasına ait tarhanlık yarlıklarında, kanuni dokunulmazlıkla ilgili bir atıf bulunmamakta, daha çok vergi ve iş, hizmet yükümlülükleri vurgulanmaktadır (Özyetgin, 2009b: 2). Bu anlamda, tarhanlık yarlıkları, dönemin vergi ve iş yükümlülükleri konusunda zengin bilgiler sunmaktadır. Ayrıca yarlıklar, hanın emirlerini yerine getirmesi, tarhanlık verilen kişiye tanınan imtiyazları uygulaması beklenen çok sayıda idari, askerî ve dinî memura ilişkin bilgiler de içermektedir.

Söz konusu yarlıklar sadece yerli halka değil, Cengiz Han döneminden itibaren hâkim olunan bölgelerdeki çeşitli dinlerin ruhban sınıflarına da verilmiştir. Moğol döneminde din adamları genellikle vergilerden muaf tutulmuştur. Cengiz Han ve halefleri tarafından Moğolca ve Çince olarak yazılan bu belgelerin düzenlenişi Türkçe tarhanlık yarlıklarıyla benzerlikler göstermekle birlikte, çok daha kapsamlı bir imtiyaz alanına sahiptirler (Özyetgin, 2005: 132-133). Cengiz döneminden itibaren din adamlarına sağlanan bu ayrıcalıklar sonraki Türk-Moğol devletlerinde de devam etmiştir. Altın Orda hanları tarafından Rus knezlerine, Rus Ortodoks Kilisesine, ayrıca İtalyan tüccarlara da tarhanlık yarlıkları verilmiştir (Özyetgin, 2005: 133). Tarhanlık ile ruhban sınıfına verilen vergi muafiyetlerine benzer uygulamalar Uygur sahasında da görülmektedir. Turfan Uygurlarına ait sivil belgeler arasında Budist manastırlara vergi muafiyeti sağlayan senetler bulunmaktadır (Özyetgin, 2005: 135).

2.2.2.1.3. Soyurgical Yarlıkları

Soyurgical genel olarak, Cengiz Han sonrası kurulan Moğol devletlerinde, özellikle de İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun doğusunda kurulan Türkmen devletlerinde verilen ve veraseten geçebilen “ihsan, bağış” tır (Ölmez, 2010: 167). Sözcüğün asıl anlamı “ihsan belgesi; hükümdarın bir kişiye verdiği ödül”dür. İdari anlamda ise “toprağa dayalı, vergiden muaf tımar/iktâ” demektir (TMEN I, 351). *Soyurgical* sözcüğü, Eski Türkçede ilk olarak Budist Uygur metinlerinde *tsoyurka-* “merhamet etmek, bağışlayıcı olmak” (< Çin. *tz'u* “merhamet, acıma”, ED556a) şeklinde görülen eyleme Moğolca eylemden ad yapan *-I* ekinin gelmesiyle türemiştir. Erken dönemde Moğolcaya geçmiş olan eylem, bu sahada *soyurka-* biçiminde görülmektedir (ED556a). *Soyurka-* eylemi, Moğolcada “bağışlamak, ödüllendirmek, lütufta bulunmak”, *soyurgical* sözcüğü ise “lütufta, ödül, ihsan” anlamlarını kazanmıştır (Ölmez, 2010: 169-170).

Hükümdarın hizmetindekilere ihsanı olarak ifade edilen soyurgical tabiri ile daha çok bir arazi kastedilmiştir. Devlet hizmetinde bulunan yüksek rütbeli askerlere, büyük başarılar karşılığı ödül olarak emlak ve arazi bağışı yapılmıştır. Bu tür arazilere Türkçede *kopı* (< Mog. *khobı*), Selçuklular'da ise *iktâ-i temlik* denilmiştir (Paydaş, 2006: 195). Hükümdarların üstün hizmetler karşılığında kişilere ihsan ettiği bu tür araziler, Moğol devletlerinde soyurgical terimiyle ifade edilmiştir (Togan 1981: 287). Soyurgical sahibi bütün vergi ve resimlerden muaf tutulmuş ve daha önce devlet hazinesine ödenmekte olan vergileri toplama hakkını kazanmıştır. Bu müessese zamanla veraset yolu ile intikal eder hale gelmiştir, din adamları ve ibadet yerleri için de verilmiştir. Bürokratik yapısı zayıf olan geleneksel devlet, taşrada kendi bölgelerinde idari, mali, adli işleri yürüten yerleşik zümreleri bertaraf edip bir otorite boşluğu yaratmaktansa onlarla ittifakı tercih etmiştir. Soyurgicalın askerî önderlere, toprak sahiplerine ve ruhani liderlere bahşedilmesi, onların kendi bölgelerinde, orduya katkı sağlayarak, imar işlerini gözeterek, güvenlik konularını yürütüp vergi toplamak gibi mali sorumlulukları yerine getirerek devlete yardımcı olmalarını sağlamıştır (Ortaylı, 1978: 73). Soyurgicalın ayırıcı özelliği, veraset yoluyla intikal

etmesidir. Yani hükümdar tarafından soyurgal olarak bir kimseye bağışlanan arazi, o kişinin özel mülkü haline gelir.

Timur, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevî devletlerinde görülen soyurgal (Paydaş, 2006: 196), Moğol devlet geleneğini sürdüren Altın Orda ve Kırım Hanlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Altın Orda ve Kırım sahasında verilen pek çok yarlıkla, hanlar, çok sayıda soyurgal arazi bahşetmişlerdir²².

2.2.2.2. Yarlıkların Genel Üslup Özellikleri

Yarlıklar içeriklerine göre çeşitli üsluplarla kaleme alınmışlardır. Yarlığın yazıldığı dönemin siyasal ve kültürel durumu, yarlığın konusu, yazılış amacı ve yazıldığı kişi gibi değişkenler, yarlıkların üsluplarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ancak Altın Orda ve devamında kurulan Kazan ve Kırım Hanlıklarının resmî yazışma gelenekleri içinde, yarlıkların döneme ve içeriğe bağlı olamayan belli bir üslup taşıdıkları ve bu üslup yapısının genel olarak korunduğu söylenebilir.

Altın Orda Devleti ve devamı niteliğini taşıyan Kazan ve Kırım Hanlıkları dönemine ait yarlıkların belli bir kalıp içinde yazıldığı ve belli bölümler halinde düzenlendiği görülmektedir. Resmî yazışmaya konu olan bu belgelerde tekrarlanan özel yapılar ve kalıp ifadeler dikkati çeker. Özellikle, Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında verilmiş olan tarhanlık yarlıklarının benzer bir üslupla, kalıp ifadelerle yazılmış olmasından dolayı, yarlıklarda geçen iş, hizmet ve vergi yükümlülükleriyle ilgili imtiyazlarda büyük ölçüde aynılık söz konusudur. Genel olarak Osmanlı-Türk diplomatikası çerçevesinde ele alınan bu yazışmaların bölümleri, şu şekilde tespit edilmiştir (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 161-173; Gökbilgin, 1992):

²² Kırım sahasında verilmiş olan soyurgal yarlıklarının listesi için bk. 2.3.2. **Kırım Hanlığı'na Ait Soyurgal Yarlıkları**

2.2.2.2.1. Giriş Protokolü

2.2.2.2.1.1. Davet (Invocatio)

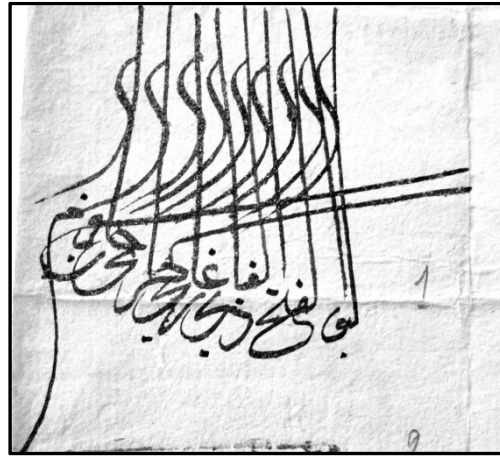
Yarlıkların baş kısmında görülen ve daha çok Osmanlı sahası yazışmalarında rastlanan Arapça *davet* (invocatio) kısmı, genellikle *taḥmīd* ve *temcīd* dualarını içerir. Tanrı'nın adını içeren dua kısmının uzunluğu çeşitli şekillerde olabilir. Genel konularla ilgili belgelerde daha basit ve sadeyken, dinî içerikli metinlerde çok daha uzun ve karmaşıktır (Gökbilgin, 1992: 54). En basit ve kısa olan davet rükünü *hüve* “O (Allah)”dir. Osmanlı yazışmalarına göre Kırım yazışmalarında daha sade olan bu kısımda geçen diğer bazı davet formülleri şöyledir: *ḥüve'l-muḡnī* “Varlıklı kılan Allah”; *ḥüve'l-ḡanī'l-mu'īn* “O, ganidir, yardımcıdır”; *bismi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm* “Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla”. Diplomatik yarlıklarda ise bu bölüm daha uzun olabilmektedir: *ḥüve bi'l-ḡuvveti'l-aḡadiyye ve'l-mu'cizāti'l-Muḥammediyye* “Allah'ın birliğinin gücü ve Muhammed'in mucizeleri ile”.

2.2.2.2.1.2. Tuğra (Padişah Nişanı)

Altın Orda ve Kırım yazışma geleneğinde *tuğra* yer almaz. *Niṣān-ı humāyūn*, *tevḡi'* ya da *'alāmet* olarak bilinen tuğra, Osmanlı sahasında kullanılmış bir rükündür. Selçuklular zamanında da kullanıldığı bilinen tuğra, daha sonra Osmanlı sahasında görülmeye başlamıştır. Bilinen en eski tuğra Murat I (1359-1389)'in paraları üzerinde görülen tuğradır (Reychman – Zajaczkowski, 1993: 163). Osmanlı-Türk diplomatikası uzmanı L. Fekete, yarlık ve bitiklerde davet kısmından sonra gelen ve hanın adıyla birlikte saygı ve davet ifade eden *sözüm* ~ *sözümüz* formülünü, Osmanlı belgelerindeki tuğraya karşılık gelen grafik bir sembol olarak değerlendirmiştir (Fekete, 1957: 1-20).

Esasta, Altın Orda resmi yazışma geleneğinde tuğra olmamasına karşın, Osmanlı diplomatikasına özgü bir üslup biçimi olarak bazı Kırım belgelerinde tuğra benzeri rükünler gözükmektedir. Kırım hanlarının Rus ve Leh hükümdarlarına

yazdıkları belgelerde (Vel'yaminov-Zernov, 2009) hanın adını içeren badem şeklinde çizimler dikkati çekmektedir. Söz konusu belgelerin orijinalleri görülmemiştir, külliyat matbu harflerle basılmıştır, ancak bu badem şekilli, hanın adını içeren rükünler, yayımı hazırlayanlarca tuğra olarak değerlendirilmiş ve bunların yüzük şeklinde mühürle basılarak peşinden de *sözüm ~ sözümüz* formülünün geldiği belirtilmiştir (Vel'yaminov-Zernov, 2009: Hazırlayanların notu, XIX). Ayrıca, bu tuğraların sadece han tarafından yazılmış olan belgelerde bulunduğu, devlet adamlarının yabancı hükümdarlara yazdıkları mektuplarda bu kısmın yer almadığı vurgulanmıştır. Bizce bu durum şüphelidir. Çalışmamızda incelediğimiz yarlıkların da *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümlerinde, tuğra benzeri rükünler yer almaktadır. Ancak bunlar tuğra değil, hanların ad ve unvanlarının yazıldığı, şekli tuğraya benzetilmiş hatlardır, yüzük mühürle basılmamışlardır (bk. Şekil 1.). Elbette Rus ve Leh krallarına gönderilen diplomatik yarlıklar ile bizim çalışmamızda incelediğimiz tarhanlık ve soyurgal yarlıklarının bu rükün açısından farklılık gösterdikleri de düşünülebilir.

Şekil 1. *ebü'l-feth el-gâzî Gâzî Giray Han sözüm*, Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek Şüfi, Tuğtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık

2.2.2.2.1.3. Unvan ve Elkap (Intitulatio)

Yarlıkların bu kısmında, belgeyi yazdıran hükümdarın adı, unvanı ve lakapları sıralanır. Esas unvan kısmı, hükümdarın adı ve unvanından ibarettir. Lakaplar ise, genellikle çok önemli belgelerde uzun ve geliştirilmiş olur. Özellikle yabancı hükümdarlara gönderilen diplomatik yarlıklarda, hanın unvanları uzun bir şekilde sıralanır.

Yarlıkların üslup özelliklerine bakıldığında ortak olan en dikkat çekici özellik, belgenin *unvan ve elkap* (intitulatio) bölümünde yer alan *sözüm~sözümüz* ibaresidir. Osmanlı-Türk diplomatikası uzmanı L. Fekete bu kalıp ifadeyi, Osmanlı belgelerindeki tuğrayı karşılayan bir grafik sembol olarak değerlendirir (Fekete, 1957: 1-20). Zira Osmanlı yazışmalarında bazen bu bölüm yazılmaz, onun yerine tuğra yeterli görülür. Öte taraftan Kırım hanları tarafından Osmanlı sultanlarına yazılan mektuplarında bu karakteristik *sözümüz* formülü geçmemektedir. Burada hiyerarşik bir anlayışın ve Osmanlı hâkimiyetine saygının etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Bu kalıp, bir anlamda hâkimiyet ve üstünlük anlayışının da kalıplaşmış şekli olarak düşünülebilir. Dolayısıyla Osmanlılarla olan yazışmalarda farklı olması doğaldır.

Doğu yazışmalarında görülen *sözüm~sözümüz* formülü Timurlularda ve Karakoyunlu Devleti'nde verilen soyurgal yarlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Timurlu hükümdarı Şahruh (1405-1447) tarafından 2 Muharrem 825 (27 Aralık 1421²³) tarihinde verilen soyurgal nişanı²⁴ “*şahruh batur sözüm*” şeklinde başlamaktadır. Benzer biçimde 13 Ramazan 857 (18 Eylül 1453) tarihinde Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah tarafından verilen soyurgal belgesinde *unvan ve*

²³ Söz konusu belgeyi yayımlayan J. Deny, metnin 12-13. Satırlarında verilen “*tarih sekiz yüz yirmi bişide ud yıl muharrem ayning ikiside...*” şeklindeki tarih kaydını, “*Écrit à la date du 22 muharrem 825, année du bœuf (16 janvier 1422)*” olarak çevirmiştir (Deny, 1957: 255). Eğer, J. Deny tarafından yayımlandığı şekliyle metnin çevriyazısını doğru kabul edersek, belgenin verildiği tarih 2 Muharrem 825 (27 Aralık 1421) olmalıdır.

²⁴ Belgede, belgeyi tanımlayan tek sözcük *nişân*dir: “*...ne kim nişanlı (nişanlı) ot-böri hangkaga şart kılsun kimerse mal tilemesün*”, “*...tep pak nsn (nişân) bermiş erdük*”, “*burunkı nsn yosunı bile...*”, “*...evi barısı tutup konup al(in) sun tep nişn (nişân) berildi*” (Deny, 1957: 255). Mehmet Ölmez, soyurgalın I Tahmâsp döneminde *nişân* adıyla anıldığını K. Röhrborn'dan aktarmaktadır (Ölmez, 2010: 172). *nişân* sözcüğünün soyurgalı karşılamak üzere kullanılması I. Tahmasb (1524-1576) döneminden önce, Şahruh döneminde de söz konusu olmuş olabilir.

elkap (intitulatio) bölümü “*ebu’l-muzaffer cihanşah sözümüz*” şeklinde geçmektedir (Ortaylı, 1978: 75).

Lakapların sıralandığı bölüm Osmanlı yazışmalarında “*Ben ki...*” formülü ile başlar. Bazı diplomatik yarlıklarda da hanın elkabının “*Ben ki...*” ifadesi ile başladığı görülmektedir. Gazi Giray Han II tarafından Lehistan Kralı Zigmunt’a gönderilen 1592 tarihli diplomatik yarlıkta, unvan kısmı şu şekilde geçmektedir: *min ki şansız ve köplik Deşt-i Kıpçakın uluğ padişāhı Ğazî Giray Hân min* “ben ki sayısız ve bütün Kıpçak bozkırının büyük padişahı Gazi Giray Han’ım” (Vel’yaminov-Zernov, 2009: 9).

2.2.2.2.1.4. Muhatabın Adı ve Elkabı (Inscriptio)

Genel olarak mektubun hitap ettiği kişinin adının ve unvanlarının belirtildiği bölümdür. Bu bölümün veriliş tarzı dönemden döneme değişmektedir. Osmanlı Devleti’nde, muhatabın elkabına ilişkin resmî hitap formüllerinin daha imparatorluğun kuruluş döneminde tespit edildiği anlaşılmaktadır. Bazı önemli elkap formülleri *Fatih Kanunnâmesi*’nde kaydedilmiştir (Gökbilgin, 1992: 59).

Tarhanlık yarlıklarının giriş protokolünde ise *muhatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümü tarhanlık yarlığının öngördüğü hükümleri yerine getirmek ve takip etmekle yükümlü meslek gruplarının sıralandığı bir bölümdür. Yarlıkta geçen çeşitli askerî, idari ve dinî rütbe adları, bize devlet idaresindeki hiyerarşik düzenle ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Birinci kısımda askerî-idari unvanlar; ikinci kısımda din adamları, ulema sınıfı; üçüncü kısımda devlet idaresindeki çeşitli memurlar; dördüncü kısımda ise ulus genelinde herhangi bir iş için seyahat eden, görevlendirilen kimseler zikredilmektedir. Elkap bölümünün sonunda ise hanın tarhanlık verdiği kişilerin adları zikredilmektedir. Altın Orda tarhanlık yarlıklarında elkap kısmı genellikle bu düzende geçer. Sadece mevcut yarlıklara göre memuriyetlerin sayısında, türünde farklılıklar olabilir.

2.2.2.2.1.5. Duâ (Salutatio)

Muhatabın adı ve elkabından sonra selam ve hayır temennisi formülleri gelir. *Duâ* denilen bu bölüm, muhatabın Müslüman ya da Gayrimüslim olmasına bağlı olarak farklı şekillerde geçer. Bu dua formülü, hitap edilen kişinin rütbesinin, şan ve şerefının uzun sürmesi ve daha da yücelmesine ilişkin iyi dilekleri kapsar.

2.2.2.2.2. Metnin İçeriği (Kontekst)

2.2.2.2.2.1. Nakil, iblağ (Narratio, expositio)

Yazışmanın tarafları ve unvanları sıralandıktan sonra, belgenin asıl düzenleniş amacına geçilir. Öncelikle söz konusu resmî yazışmanın neden düzenlendiğine ilişkin bilgiler verilir, nedenler sıralanır. Bu bölüme *nakil* ya da *iblağ* (narratio, expositio) denir. Belgenin yazılmasını gerekli kılan müracatlar, raporlar, arzlar dile getirilir.

Osmanlı sahasındaki yazışmalarda bu bölüm, “*tevķī-i refī-i humāyūn vāsıl olıcaķ ma‘lūm ola ki,*” şeklinde bir formülle başlar. Altın Orda, Kırım ve Kazan yarlık ve bitiklerinde ise bu ifadeye rastlanmaz. Bu sahada, özellikle Osmanlı etkisindeki Kırım sahasında bazı yazışmalarda nakil bölümüne girerken “*ma‘rūz-ı bendegī oldur ki; ma‘rūz olunan oldur ki,*” şeklinde ifadeler görülür.

2.2.2.2.2.2. Emir, Hüküm (Dispositio)

Nakil bölümünde nedenler sıralandıktan sonra, belgenin içerdiği emir ya da hüküm yazılır. Tarhanlık yarlıklarında *emir, hüküm* (dispositio) bölümünde, hanın tarhanlığın verilmesi ile ilgili emir ve hükümleri yer alır. Genellikle tarhan olan kişinin muaf tutulduğu vergiler, iş ve hizmet yükümlülükleri bu bölümde sıralanır.

Tarhanlık kurumunun temel işlevi vergi muafiyetidir. Altın Orda tarhanlık yarlıklarına genel olarak bakıldığında, özellikle muafiyet alanına giren vergi isimlerinin sıralandığı emir ya da hüküm kısımlarında büyük ölçüde paralellik olduğu görülür. Birkaç vergi adı dışında, tüm yarlıklarda aynı vergi isimlerini bulmak mümkündür. Altın Orda tarhanlık yarlıklarında geçen, nakdî ve aynî olarak ödenen toprak, tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgili vergiler yanında, özellikle belirli durumlarda devletin halkı sorumlu tuttuğu; bedenen çalışıp hizmet ederek veya yine halkın elde ettiği ürününü, malını, evini, hayvanını devletin veya devlet erkânının yararına sunarak yerine getirdiği birtakım iş ve hizmet yükümlülükleri vardı. tarhanlık yarlığının sahibi tüm bu vergi ve hizmet yükümlülüklerinden muaf oluyordu. Aynı şekilde yarlık sahibinin kendisi ile birlikte birinci dereceden yakınları da bu muafiyetten yararlanıyorlardı.

2.2.2.2.3. Uyarı ve Onay (Sanctio et corroboratio)

Yarlıklarının emir, hüküm kısmının sonunda, yarlığın içerdiği emre ya da hükme uymayanlara, karşı çıkanlara yönelik uyarı sözleri yer alır. Genel olarak tarhanlık yarlıklarında dikkati çeken bir başka husus da, hanın uyarısının sadece tarhanlık yarlığının sahibine tanınan imtiyazları kabul etmeyenlere ve yarlığın hükümlerine uymayanlara karşı değil, aynı zamanda yarlık sahibine de yapılmasıdır. Yarlıklarda, kişinin tarhan olduktan sonra elindeki imtiyazı haksız bir şekilde kullanarak insanlara zulmettiği takdirde cezasız kalmayacağı vurgulanır. Emir, hüküm kısmından sonra gelen bu bölüme *uyarı* (sanctio) bölümü denir. Bu bölüm genellikle, “*şöyle bilesiz; bir türlü dahi etmiyesiz*” gibi kalıp ifadelerle verilir. Altın Orda ve Kırım hanları tarafından Osmanlı padişahlarına yazılan bitiklerde bu bölüm yer almaz.

Hükümlere uymayanlara karşı uyarılar yapıldıktan sonra, belgede yazılanlara itimat edilmesi istenen, *güven formülü* ya da *te'kid* de denilen *onay* (corroboratio) kısmı gelir.

2.2.2.2.3. Son protokol

2.2.2.2.3.1. Tarih (Datatio)

Tarih, Osmanlı-Türk resmî yazışmalarında genellikle “*taḥrîren fî*” ifadesiyle başlar ve Hicrî takvime göre verilir. Altın Orda ve Kırım Hanlığı dönemine ait yarlıklarda da bu formül izlenmiştir. Ancak bu sahaya ait bazı yarlık ve bitiklerde, özellikle Osmanlı etkisinin daha az görüldüğü Altın Orda sahasında tarihin *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*’ne göre verildiği görülmektedir. Bazen de her iki takvim birden kullanılır.

2.2.2.2.3.2. Yer (Locus)

Son protokol bölümünün bir diğer önemli ögesi olan yer kaydında ise, belgenin yazıldığı yer belirtilir. “*bi-maḳām*” ifadesi Kırım resmî yazışmalarında yer kaydı verilirken sıkça kullanılan kalıp bir ifadedir.

Özellikle Kırım sahasındaki yazışmalarda, 1520’li yıllardan itibaren, belgelerin tarih ve yer kaydının verildiği, talep edenin ve yazıcının adlarının geçtiği son protokol kısmının düzenlenişi yeni bir biçim alır. Bu tarihe kadar belgelerde kapanış formülleri diğer satırlara benzer şekilde yazılmıştır. Ancak daha sonra, son protokol arka sayfaya geçmiştir. *bi-maḳām* sözüyle başlayan yer kaydı, tamamen sol kenara çekilerek yazılmaya başlanmıştır, bazı yarlıklarda yatay olarak yazılmıştır. Öte yandan bazı yarlık metinlerinin son protokol kısımlarının kapanışında yer alan, yarlığı talep edenin ve yazıcının adlarının geçtiği ibareler alışlagelmiş biçimde arka sayfadadır. Bu usul Sahip Giray Han döneminden sonra değişmeye başlamıştır (Vásáry, 1987: 69).

Tarhanlık ve soyurgal yarlıklarında son protokol kısmında, işleyişle ilgili bir uygulama olarak ‘talep etme, dilekçe verme’ hususu dikkati çekmektedir. Özellikle yarlığın, değişen hanla birlikte yenilenme sürecinde, bu yenilenmeyi talep eden

genelde yüksek düzeydeki memurlardan olmakta ve bu memurların isimleri de son protokol kısmında zikredilmektedir.

2.2.2.2.3.3. Tamga

Yarlık metinlerinin başında ve sonunda yer alan *tamgalar* ise, Altın Orda ve Kırım resmî yazışma geleneğinin bir parçasıdır. Altın Orda, Kırım ve Kazan sahası yazışma geleneğinde en çok kullanılan tamgalar, genellikle, içinde kûfî yazı ile hanın adının yazılı olduğu dört köşeli ve kırmızı mürekkepli tamgalardır. Ancak çok önemli konularda ya da çok önemli kimselere gönderilmek üzere yazılan yarlıklara “altun nişanlığ mühür” basılıp gönderilirdi. Bu tamga, yarlığın gönderildiği kişiye atfedilen önemi de gösteren bir işaretti. Bu tamgaların kökeni eski Uygur muhitine kadar uzanmaktadır. Altın Orda yazışma geleneğinde XVI. yüzyıldan sonraki dönemlerde görülmeye başlanan badem şeklindeki tamgalar ise, metal üzerine badem şekli verilerek ateş isinde islendirme suretiyle basılmaktaydı. Osmanlı Devleti ile ilişkilerin yoğun olduğu ve Osmanlı diplomasi geleneğinin özellikle Kırım Hanlığı’nı etkisi altına aldığı dönemde kullanılan badem şeklindeki tamgalar, Osmanlı mühürlerine benzemektedirler.

Kırım diplomatikasında XVI. yüzyıldan sonra artık *nişân* kelimesi “mühür” anlamında kullanılmaya başlanmıştır. *Tamga* kelimesi, XVI. yüzyıl metinleri içinde sadece 1524 tarihli Saadet Giray Han yarlığında geçmektedir. Bu yüzyılda, Kırım sahasına, *nişân* kelimesinin yanında, Osmanlıcanın etkisiyle Farsça kökenli yeni bir terim olan *mühür* kelimesi de girmiştir. Vásáry, mühürle ilgili kayıtların Kırım sahası metinlerinde 1550 yılından itibaren görülmeye başladığını belirtmektedir (Vásáry, 1987: 49). Ancak, çalışmamızda incelenen 1549 tarihli Sahip Giray Han yarlığında *kök mührlüg al nişanlığ yarlığ* KY3.9 ibaresi geçmektedir.

2.3. Kırım Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği (Belge Külliyatı)

Kırım ve Kazan Hanlığı yazışmalarını da içine alan Altın Orda yazışma geleneği ile ilgili olarak yerli ve yabancı Türkologlar tarafından pek çok araştırma yapılmıştır. J. Von Hammer-Purgstall²⁵, V. V. Grigor'yev²⁶, W. Radloff²⁷, I. N. Berezin²⁸, P. Melioranski²⁹, A. N. Samoyloviç³⁰, Kurtoğlu³¹ gibi araştırmacıların yarlık metinleri ve Uygur etkisinde şekillenen Moğol yazışmaları üzerine yaptıkları çalışmaların ardından, konu üzerinde Türkiye'de yapılan ilk derli toplu çalışma, Akdes Nimet Kurat'ın İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunan Altın Orda ve Hanlıklar dönemine ait belgelerin toplu basımını içeren çalışmasıdır³². Çalışmada, yarlık ve bitikler tarihî açıdan değerlendirilmiş; ancak metinlerin dil özellikleri, üslup ve biçim açısından değerlendirmesi yapılmamıştır. Halasi Kun'un Kazan dilinin tarihî seyrini tespit edebilmek için, Kazan hanı olduğu dönemde Sahib Giray Han tarafından Kazan halkına verilen tarhanlık yarlığı ile Altın Orda hanları tarafından Osmanlı padişahlarına gönderilen bitikleri karşılaştırdığı çalışmasını³³ da, burada anmak gerekir.

²⁵ HAMMER-PURGSTALL, J. von. (1818), "Uigurisches Diplom Kutlugh Timur's vom Jahre 800 (1397) beiliegend lithographisch nahgestochen und übersetzt", *Fundgruben des Orients*, VI, b. Wien, s. 359-363.

²⁶ GRIGOR'YEV, V. V. (1842), "O dostovernosti jarlykov, dannyxh khanami Zolotoj Ordy russkomu dukhovenstvu", *Istoriko-Filologičeskoe izsledovanie*, Moskova; (1844). "Yarlıki Toxtamişa i Saadet' Gereya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey* I, s. 337-346.

²⁷ RADLOFF, W. (1889), "Jarlyki Toktamışa i Timur Kutluka", *Zapiski Vostočnago Otdelenija* III, s. 1-40.

²⁸ BEREZIN, I. N. (1851), "Chanskie Yarlıki II: Tarhannie Yarlıki Toxtamişa, Timur-Kutluka i Saadet Gireya", Kazan; (1852), "Tarhannie Yarlıki dannie zanami Zolotoy Ordı russkomu duhovenstvu", *Kazanskie gubernskie vedomosti*, No: 22, Kazan; (1872a), "Yarlıki Kırımskix Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Priloenie No: 22, s. 10-23; (1872b), "Tarhannie Yarlıki Kırımskix Khanov", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Priloenie No: 22, s. 1-9.

²⁹ MELIORANSKI, P. (1904-05), "Dokument uigurskago pis'ma sultana Omar-Sheikha", *Zapiski Vostočnago Otdelenija* XVI, s. 1-12.

³⁰ SAMOYLOVIÇ, A.N. (1917), "Tijish (Tish) drugie terminy krymsko-tatarskikh jarlykov", *İzvestiya Akademiyası Nauk (IAN)* VI, s. 1277-1278; (1918), "Neskol'ko popravok k jarlyku Timur-Kutluga", *IAN* XII, Petrograd, s. 1109-1124; (1926), "O 'pagjsa' – 'bajsa' v Dzhuchiyevom uluse", *IAN* XX, s. 1107-1120 [(1939), "Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya Dair", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, Burhaneddin Matbaası, 53-65, İstanbul.]; (1927), "Neskol'ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Toxtamiş-Khana", *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii, Arxeologii i Etnografii*, T. I (58), Simferopol, s. 141-144; (1927), "Kistorii krymsko tatarskogo literaturnogo jazyka", *VNOT* VII, s. 27-32.

³¹ KURTOĞLU, Fevzi (1937), "İlk Kırım Hanlarının Mektupları", *TTK Belleten*, C. I-3/4, 641-665, Ankara.

³² KURAT, Akdes Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul.

³³ KUN, T. Halasi (1949), "Philologica III: Kazan Türkçesine Ait Dil Yadigârları", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, C. 7, S.4, s. 603-644, Ankara.

Altın Orda yazışma geleneğini hem biçim hem de içerik olarak bir bütün halinde inceleyen ve belgelerin ayrıntılı birer tasnifini yapan Mirkasım Usmanov³⁴ ve Istvan Vásáry³⁵'nin çalışmaları da konu açısından önemlidir. Usmanov, 1979 tarihli çalışmasında Altın Orda, Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait o güne kadar bilinen tüm yarlıkları tasnif etmiş; belgeleri içerik ve biçim açısından tanıtarak Türk-Moğol paleografyası ve diplomatik üslup özellikleri üzerinde durmuştur. Vásáry'nin 1987 tarihli çalışmasında ise özellikle Altın Orda resmî yazışma geleneğinin işleyişi ve bu gelenekteki teknik terimler incelenmiştir. Vásáry ayrıca, Usmanov'un çalışmasına da dayanarak Altın Orda ve halefi olan hanlıklarda 1552'ye kadar yazılmış mevcut belgelerin eleştirel bir listesini de yapmıştır.

Türkiye'de ise mevcut metinlerin dil ve üslup açısından değerlendirildiği çalışma sayısı oldukça azdır. Bu çerçevede, Melek Özyetgin tarafından *Altın Orda, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi* adıyla 1996 yılında basılan eser, neredeyse anılabilecek tek çalışmadır. Özyetgin, çalışmasında 18 yarlık ve bitik metnini dil özellikleri ve yazışma geleneği açısından incelemiş, metinlerin Türk dili tarihi açısından önemlerini ortaya koymuştur. Yine Özyetgin'in Altın Orda Hanlığı'nın resmî yazışma geleneğini bir bütün olarak incelediği bir başka çalışmasında³⁶, KURAT 1940, USMANOV 1979 ve VÁSÁRY 1987'de incelenen 1552 tarihine kadar yazılmış yarlık ve bitiklerin bir listesine de yer vermiştir. Biz de aşağıda Özyetgin'nin bu derlemesinden yola çıkarak Kırım Hanlığı'na ait bugüne kadar bilinen tüm yarlık ve bitiklerin bir listesini vermeye çalıştık. Özyetgin'in listesine USMANOV 1979'da incelenen 1552 tarihinden sonra yazılmış yarlıkları da ekledik. Ancak, VEL'YAMİNOV-ZERNOV 2009'da yer alan Kırım Hanlığı'na ait 378 diplomatik yarlığı bu listeye eklemek, çalışmamızın sınırlı kapsamı içinde mümkün olmadığından, söz konusu diplomatik yarlıklar için VEL'YAMİNOV-ZERNOV 2009'a başvurulmalıdır. Usmanov, çalışmasında ele aldığı yarlıkları; 1. *Tarhanlık*, 2. *Soyurgal*, 3. *Muafiyet sağlayanlar*, 4. *Beylik onayı için verilenler*, 5. *Koruma karşılığı verilenler*, 6. *Diplomatik* olarak ayırmıştır. Bizim

³⁴ USMANOV, Mirkasym Abdulakhatovich (1979), *Jalovannie Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv.* (XIV-XVI. Gasır Juçi Ulusınıñ Yarlıkaş Aktları), İzdatel'stvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

³⁵ VÁSÁRY, Istvan (1987), *Az Arany Horda Kancelláriája*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.

³⁶ ÖZYETGİN, A. Melek (2002), "Altınordu Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, s. 819-830, Ankara.

çalışmamız kapsamında *tarhanlık*, *soyurgal* ve *diplomatik* yarlıklar konu edilmekte ve sınırları çizilmeye çalışılmaktadır. Usmanov'un çalışmasında yer alan ve bu üç sınıflandırmadan birine girmeyen yarlıkları görme ve değerlendirme şansımız bulunmadığından, *tarhanlık*, *soyurgal* ve *diplomatik* yarlıklar dışında kalan yarlıkları burada "Diğer Yarlıklar" başlığı altında vermeyi uygun gördük. Aşağıda listesi verilen yarlık ve bitik belgeleri içerisinde, eldeki tez çalışmasında değerlendirilen 15 yarlık metni de bulunmaktadır. Söz konusu metinler listelenirken yarlığın verildiği kişi ya da kişilerin adları sesçil çevriyazı ile yazılmış ancak, listede yer alan diğer belgeleri görme ve özel adlara ilişkin imlayı kontrol etme şansımız bulunmadığından çalışmamızda incelediklerimizin dışında kalan belgeler listelenirken yarlığın verildiği kişinin adı olan özel adlar sesçil çevriyazı ile yazılmamıştır.

2.3.1. Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık Yarlıkları

1. Hacı Giray Han'ın Ankaralı Hekim Yahya'ya verdiği 1453 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 31; Vásáry 1987: 12).
2. Hacı Giray Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği 1459 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 32; Vásáry 1987: 12).
3. Mengli Giray Han'ın Hoca Biy'e verdiği 16 Ağustos 1467 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 32; Vásáry 1987: 12).
4. Mengli Giray Han'ın Hoca Kırkyer ahalisine verdiği 11 Temmuz 1468 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 33; Vásáry 1987: 12).
5. Mengli Giray Han'ın İbrahim'e verdiği 1485 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 35; Vásáry 1987: 12).
6. Mehmed Giray Han'ın Kadir Berdi'ye verdiği 1502 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 36; Vásáry 1987: 12).
7. Mehmed Giray Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği 1515 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 36; Vásáry 1987: 12).
8. Saadet Giray Han'ın Alp-Kara'ya verdiği Mart 1524 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 38; Vásáry 1987: 12).

9. Devlet Giray Han'ın Hāvācımıyār Hācī'ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlık³⁷ (Usmanov 1979: 43)
10. Adil Giray Sultan'ın Abdurrahman'a verdiği Şubat-Mart 1566 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 43)
11. Mehmet Giray Han II'nin Hāvācımıyār Hācī'ya verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 47)
12. Mehmet Giray Han II'nin Aķ Dervīş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 48)
13. Mehmet Giray Han II'nin Can Münle Hacı'ya verdiği Haziran 1581 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 50)
14. Gazi Giray Han II'nin Kuçı önderliğindeki cemaate verdiği 31 Mayıs 1588 Tarihli yarlık (Usmanov 1979: 52)
15. Gazi Giray Han II'nin Şah Ali Hoca ve Abdike Hoca'ya verdiği 1588-1596 yıllarını kapsayan yarlık (Usmanov 1979: 55)
16. Gazi Giray Han II'nin Munlı Naki cemaatine verdiği Ekim 1601 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 56)

2.3.2. Kırım Hanlığı'na Ait Soyurgal Yarlıkları

1. Mengli Giray Han'ın Mahmud'a verdiği 30 Eylül 1468 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 34; Vásáry 1987: 12).
2. Sahip Giray Han'ın Devletyar Hafız'a verdiği Haziran 1549 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 38; Vásáry 1987: 12).
3. Sahip Giray Han'ın Surçe Hafız'a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 39)
4. Sahip Giray Han'ın Kудay Kұл'a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 39; Vásáry 1987: 12)³⁸.

³⁷ Usmanov, bu yarlığın yazılış tarihinin Arapça olarak verildiğini ancak, okunmadığını belirtmiş ve tarihi, Rusça tercümeden yola çıkarak ve soru işareti koyarak “Şaban ayının ortaları 972 (?) / Mart 1565 (?)” şeklinde vermiştir. Ancak, belgenin yazılış tarihi ile ilgili olarak en doğru okumanın *sittin [ve] iħdā ve tisa'mie* “dokuz yüz altmış bir” olacağı düşünülmüş ve yarlığın tarihi, çalışmamızda bu şekilde değerlendirilmiştir.

³⁸ Söz konusu yarlık, çalışmamızda incelediğimiz yarlıklardan biridir (KY4). Bu yarlıkla ilgili olarak Usmanov, Aķ Kōçik Bey'e verildiği bilgisini iletmektedir (Osmanov 1979: 39). Ancak, yarlık Aķ Kōçik Bey'e değil, kardeşi Kудay Kұл'a verilmiştir. Bk. KY4.

5. Sahip Giray Han'ın Tilev Bêrdi'ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 39 - 40; Vsry 1987: 12).
6. Sahip Giray Han'ın [...]ŞBAY Şüfi'ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 40; Vsry 1987: 12).
7. Sahip Giray Han'ın Tulpar Bay'a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 40 - 41; Vsry 1987: 12).
8. Sahip Giray Han'ın Tutan Oğlan'a verdiği 3 Mayıs 1550 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 41; Vsry 1987: 12).
9. Sahip Giray Han'ın Kızıl Kurt'a verdiği 10 Mayıs 1550 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 41 - 42; Vsry 1987: 12).
10. Sahip Giray Han'ın Sadr Ahmed'e verdiği 19 Haziran 1550 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 42; Vsry 1987: 12).
11. Devlet Giray Han'ın Kuday Kul'a verdiği Mayıs 1557 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 43)
12. Mehmet Giray Sultan II'nin Amrullah Oğlan'a verdiği Mayıs-Haziran 1576 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 44)
13. Devlet Giray Han'ın Alçın Hasan Sufi'ye verdiği Haziran 1576 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 45)
14. Devlet Giray Han'ın Tangatmış'a verdiği 13 Haziran 1576 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 45)
15. Devlet Giray Han'ın Yağmurçı Hacı'ya verdiği 23 Haziran 1576 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 45-46)
16. Devlet Giray Han'ın Hasan Bey önderliğindeki heyete verdiği 1551-1577 yılları arasını kapsayan yarlık (Usmanov 1979: 46)
17. Mehmet Giray Han II'nin Ak Muhammed'e verdiği 26 Ağustos 1577 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 47)
18. Mehmet Giray Han II'nin Melik Pş Oğlan ve kardeşi İş Muğammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 48-49)
19. Mehmet Giray Han II'nin İs, ul Hce, Bay Derviş ve şeker Alı'ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 49)
20. Mehmet Giray Han II'nin bir heyete verdiği Haziran 1582 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 51)

21. Mihri Sultan Han'ın Igacı Hasan'a verdiği Haziran-Temmuz 1588 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 53)
22. Gazi Giray Han II'nin Safar Mirza'ya verdiği Mayıs 1589 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 53)
23. Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek Şūfī, Tuhtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 53-54)
24. Gazi Giray Han II'nin Ramazān H̄alife ve Mūsā Sa'īd Usta ile beraberlerindeki cemaat üyelerine verdiği Mayıs 1594 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 54)³⁹
25. Fatih Giray Sultan'nın Yunus, Saltık ve beraberindekilere verdiği 1594-1595 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 55)
26. Gazi Giray Han II'nin Çakarçı, Ramazan Bay ve beraberindekilere verdiği 22 Mayıs 1597 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 55)
27. Gazi Giray Han II'nin Can Said ve beraberindekilere verdiği Haziran 1597 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 55-56)
28. Gazi Giray Han II'nin Yağmurçı Cemaati ve Kasım Beg'e verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 56)

2.3.3. Kırım Hanlığı'na Ait Diplomatik Yarlıklar

1. Mengli Giray Han'ın Kırkyer ahalisine verdiği Nisan 1478-Mart 1479 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 35; Vásáry 1987: 12).

VEL'YAMİNOV-ZERNOV 2009'da, Kırım hanlarının Rus ve Lehistan kralları ile bazı devlet adamlarına gönderdiği, ayrıca Kırım devlet adamlarından da yabancı devlet adamlarına giden toplam 378 diplomatik yarlığın matbu harflerle basılmış kopyaları bulunmaktadır. Tüm bu belgelerin listesini bu çalışmanın sınırlı kapsamı içerisinde vermek mümkün değildir. Söz konusu belgeler hakkında ayrıntılı bilgi için VEL'YAMİNOV-ZERNOV 2009'a başvurulmalıdır.

³⁹ Söz konusu yarlık, çalışmamızda incelediğimiz yarlıklardan biridir (KY16). Bu yarlıkla ilgili olarak Usmanov, Naki ve Ablak önderliğindeki cemaatlere verildiği bilgisini iletmektedir (Osmanov 1979: 54). Ancak, yarlık Naki ve Ablak Cemaatine bağlı Ramazān H̄alife ve Mūsā Sa'īd Usta önderliğindeki kişilere verilmiştir. Bk. KY16.

2.3.4. Kırım Hanlığı'na Ait Diğer Yarlıklar

1. Devlet Giray Han'ın Yağmurçı Hâcî'ye verdiği Mart 1551 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 42)
2. Devlet Giray Han'ın Süleymanşah Bey'e verdiği Ağustos 1573 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 44)
3. Devlet Giray Han'ın Mustafa Bey'e verdiği Ocak 1574 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 44)
4. Mehmet Giray Han II'nin Hacı Bey'e verdiği 10 Ağustos 1577 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 46)
5. Mehmet Giray Han II'nin Abdi Şeyh'e verdiği 12 Ağustos 1577 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 47)
6. Mehmet Giray Han II'nin Cân Muhammed Bey'e verdiği 5 Ekim 1577 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 48)
7. Mehmet Giray Han II'nin Abdurezzak Şeyh'e verdiği Ekim-Kasım 1579 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 50)
8. İslam Giray Han II'nin Abdurrahman Şeyh'e verdiği Şubat 1585 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 51)
9. İslam Giray Han II'nin Çara Beg'e verdiği Kasım 1585 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 52)
10. İslam Giray Han II'nin Atalık Abdurrahman'a verdiği Eylül-Ekim 1586 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 52)
11. Gazi Giray Han II'nin Ahmed Paşa Bey'e verdiği Nisan 1591 tarihli yarlık (Usmanov 1979: 54)

2.3.5. Kırım Hanlığı'na Ait Bitikler

1. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 25 Ekim 1469 tarihli bitik (Vásáry 1987: 13; Kurat 1940: 81-86; Özyetgin 1996: 146-148).
2. Mengli Giray Han'ın 5-15 Temmuz 1475 tarihli bitiği (Vásáry 1987: 13; Kurat 1940: 87-90; Özyetgin 1996: 148-149).

3. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 1475-1476 tarihli bitik (Vásáry 1987: 13; Kurat 1940: 91-100; Özyetgin 1996: 149-150).
4. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 1476 tarihli bitik (Vásáry 1987: 13; Kurat 1940: 101-106; Özyetgin 1996: 150-152).
5. Nur Devlet Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 15 Mayıs 1477 tarihli bitik (Kurtoğlu 1937: 641-655; Özyetgin 1996: 156).
6. Eminek Mirza'nın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 1478 tarihli bitik (Vásáry 1987: 13; Kurat 1940: 107-115; Özyetgin 1996: 122-125).
7. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 3 Mayıs 1478 tarihli bitik (Kurtoğlu 1937: 650-651; Özyetgin 1996: 126-127).
8. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 1478 tarihli bitik (Kurtoğlu 1937: 649; Özyetgin 1996: 127-128).
9. Mengli Giray Han'ın Fatih Sultan Mehmed'e gönderdiği 1479 tarihli bitik (Kurtoğlu 1937: 650-651; Özyetgin 1996: 128-129).
10. Mehmed Giray Han'ın 1520 tarihli bitiği (Vásáry 1987: 13).

2.3.6. Örnekleme Oluşturan Yarıklar

Çalışma kapsamında ele alınan yarıkların metinleri yukarıda verilen külliyat içerisinde Kırım Devlet Arşivi'ne kayıtlı olanlar seçilerek belirlenmiştir. Söz konusu metinler, 1549 – 1597 yılları arasında kapsayan döneme aittir. Çalışmada, Sahip Giray Han'a ait dört soyurgal yarığı; Devlet Giray Han'a ait bir soyurgal yarığı, bir tarhanlık yarığı; Mehmet Giray Han II'ye ait üç soyurgal yarığı, iki tarhanlık yarığı; İslam Giray Han'a ait bir soyurgal yarığı; Gazi Giray Han II'ye ait bir soyurgal yarığı, iki adli-soyurgal yarığı incelenmiştir. Söz konusu yarıkların orijinali tarafımızdan görülmemiş olmakla birlikte, elimize ulaşan fotoğrafları ve haklarında USMANOV 1979'da verilen bilgiler doğrultusunda, çalışmamızın örneklemini oluşturan yarıklar ile ilgili olarak şunlar söylenebilir:

2.3.6.1. Sahip Giray Han'ın Tilev Bêrdi'ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

Yarlık, Sahip Giray Han tarafından Tilev Bêrdi⁴⁰ adlı kişiye, Hicri 956 yılı, Cemaziyelahir ayının sonunda (Temmuz 1549) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.6462, L.37a* numaraya kayıtlıdır. Orta Sülüs yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır. Yalnızca yarlığı alan kişinin adı (*tilev bêrdi*) harekelenmiştir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*ebü'l-feth el-gâzî şâhib giray han sözü*) tuğra biçiminde yazılmıştır. Harf yüksekliği Elif'e göre 1-2 cm'dir. Yarlığın ölçüleri 28x70 cm, kâğıdı sararmış, kuşe olmayan Avrupa tipi beyaz kâğıttır. Toplam 14 satırdan oluşan yarlığın satır uzunlukları, tam olan 4. ve 10. satırlar arasında 20,5-21 cm; kısa olanlarda 10-15 cm arasındadır. Yarlığın kenar boşlukları yaklaşık 7 cm, satır araları 3-4 cm'dir. Verildiği yerin yazıldığı satır (*bi-mağâm-ı bağçesarây*) düşey olarak yazılmıştır. Yarlık, siyah, solgun ve altınsız mürekkeple yazılmıştır. Yarlığın üzerinde, 5,7x5,7 cm ölçülerinde mavi *tamga* (*kök mührlüg*) ve 8,7x8,7 ölçülerinde al *tamga* (*al nişânlig*) bulunmaktadır. İlk iki satır, mavi *tamga* boyunca, yaklaşık 5,5 cm içeriden başlamıştır. Yarlığı *Kün Tuğan Bey* yazdırmış, kâtip *Mustafa* yazmıştır. Yazıldığı yer, Bahçesaray şehridir. Tarih Arapça olarak verilmiştir (*evâhir-i cemâziye'l-âhir sitte ve hamsîn ve tis'amie*). Yarlık, çalışmamızda KY3 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.2. Sahip Giray Han'ın Kудay Kул'a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

Yarlık, Sahip Giray Han tarafından Kудay Kул'a Hicri 956 yılı, Cemaziyelahir ayının sonunda (Temmuz 1549) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Bu yarlıkla ilgili olarak Usmanov, Aқ Kөçik Bey⁴¹'e verildiği bilgisini iletmektedir (Osmanov 1979: 39). Ancak, yarlık Aқ Kөçik Bey'e değil, kardeşi Kудay Kул'a verilmiştir (bk. KY4). Yarlık, Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.6466, L.2* numaraya kayıtlıdır. Orta Sülüs yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır, bazı Divanî özellikler de görülmektedir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*ebü'l-feth el-gâzî şâhib giray han*

⁴⁰ USMANOV 1979: 39'da bu ad *Tilyau Birdi* (Тиляу Бирди) olarak yazılmıştır. Ancak adın doğru imlası *tilev bêrdi* şeklinde olmalıdır.

⁴¹ USMANOV 1979: 39'da bu ad *Aқçukрак Биу* (Ақчукрак Бию) olarak yazılmıştır. Ancak adın doğru imlası *aқ köçik bey* şeklinde olmalıdır.

sözüm) tuğra biçiminde yazılmıştır. Satır sonları yukarı doğru hafif kalkık, harf yüksekliği Elif'e göre 0,8-1 cm'dir. Yarlığın ölçüleri 29x76 cm, kâğıdı ince, kuşe, Avrupa tipi beyaz kâğıttır. Yarlığın üst kısımları yıpranmış, ters tarafından başka bir kâğıt yapıştırılmıştır, üzerinde rutubet lekeleri görülmektedir. Toplam 16 satırdan oluşan yarlığın satır uzunlukları, tam olanlarda 20,5 cm; kısa olanlarda 15 cm arasındadır. Yarlığın kenar boşlukları yaklaşık 8,5 cm, satır araları 2-4 cm'dir. Verildiği yerin geçtiği satır (*bi-maḳām-ı bağçesarāy*) düşey olarak yazılmıştır. Yarlık, siyah ve altınsız mürekkeple yazılmıştır. Yarlığın üzerinde, 5,7x5,7 cm ölçülerinde mavi *tamga* (*kök mührlüg*) ve 8,7x8,7 ölçülerinde al *tamga* (*al nişānlığ*) bulunmaktadır. İlk iki satır, mavi *tamga* boyunca, yaklaşık 5,5 cm içeriden başlamıştır. Yarlığı *Ma'şūḳ* yazdırmış, kâtip *Mustafa* yazmıştır. Yazıldığı yer, Bahçesaray şehridir. Tarih Arapça olarak verilmiştir (*evāḥir-i cemāziye'l-āḥir sitte ve ḥamsin ve tis'amie*). Yarlık, çalışmamızda KY4 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.3. Sahip Giray Han'ın [...]ŞBAY Şüfi'ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık

Yarlık, Sahip Giray Han tarafından [...]ŞBAY Şüfi'ye Hicri 956 yılı, Receb ayında (Temmuz-Ağustos 1549) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.13, L.3* numaraya kayıtlıdır. Sülüs yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır, bazı Divanî özellikler de görülmektedir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*[şāhi]b giray ḥan sözüm*) tuğra biçiminde yazılmıştır. Satır sonları yukarı doğru hafif kalkık, harf yüksekliği Elif'e göre 1-1,1 cm'dir. Yarlığın ölçüleri 19x74 cm, kâğıdı sararmış, ince Avrupa tipi kâğıttır. Yarlığın üst kısımları yıpranmış, ters tarafından başka bir kâğıt yapıştırılmıştır. Toplam 17 satırdan oluşan yarlığın satır uzunlukları, tam olanlarda 19 cm; kısa olanlarda 13-14 cm arasındadır. Yarlığın üst ve sağ kısımları çok yıpranmış, satır başları okunamaz haldedir, satır sonları da bazı yerlerde bozulmuştur. Kâğıt buruşmuş ve üzerinde rutubet lekeleri bulunmaktadır. Satır araları 2-2,5 cm'dir. Verildiği yerin yazıldığı satır (*bi-maḳām-ı bağçesarāy*) düşey olarak yazılmıştır. Yarlık, siyah ve altınsız mürekkeple yazılmıştır. Yarlığın üzerinde, 5,7x5,7 cm ölçülerinde mavi *tamga* (*kök mührlüg*) ve 8,7x8,7 ölçülerinde al *tamga* (*al nişānlığ*) bulunmaktadır. İlk üç satır, mavi *tamga*

boyunca, yaklaşık 6 cm içeriden başlamıştır. Yarlığı yazdıran kişinin adı silinmiştir, yazan kâtibin adı ise *Şa‘bān*’dır. Yazıldığı yer, Bahçesaray şehridir. Tarih Arapça olarak verilmiştir (*receb sene sitte ve hamsin [ve tis‘amie]*). Yarlık, çalışmamızda KY5 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.4. Sahip Giray Han’ın Tulpar Bay’a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık

Yarlık, Sahip Giray Han tarafından Tulpar Bay’a Hicri 957 yılı, Sefer ayının 18’inde (8 Mart 1550) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi’nde *KOGA, f.24, op.1, ed.hr.29, L.170* numaraya kayıtlıdır. Sülüs yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır, okunaklıdır. Hanın adını içeren unvan bölümü (*ebü’l-feth el-gāzī şāhib giray han sözü*m) tuğra biçiminde yazılmıştır. Harf yüksekliği Elif’e göre 1 cm’dir. Yarlığın ölçüleri 28x87 cm, kâğıdı kuşe, Avrupa tipi beyaz kâğıttır. Yarlık iyi korunmuş durumdadır. Toplam 18 satırdan oluşan yarlığın kâtibin adını içeren son satırı al tamganın altına sola çekilerek yazılmıştır. Satır uzunlukları, tam olanlarda 23 cm; kısa olanlarda 12-15 cm arasındadır. Kenar boşlukları 5 cm, satır araları 3-5 cm’dir. Verildiği yerin yazıldığı satır (*bi-makām-ı almasarāy*) düşey olarak yazılmıştır. Yarlık, siyah ve altınsız mürekkeple yazılmıştır. Yarlığın üzerinde, 5,7x5,7 cm ölçülerinde mavi *tamga* (*kök mührlüg*) ve 8,7x8,7 ölçülerinde al *tamga* (*al nişānlıg*) bulunmaktadır. İlk üç satır, mavi *tamga* boyunca, yaklaşık 6 cm içeriden başlamıştır. Yarlığı yazdıran kişi Ma‘şūq, yazan kâtibin adı *Şa‘bān*’dır. Yazıldığı yer, Almasaray’dır. Tarih Arapça-Türkçe karışık olarak verilmiştir, yıl rakamla yazılmıştır (*seferi’l-muzaffer on sekizide berildi sene 957*). Yarlık, çalışmamızda KY6 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.5. Devlet Giray Han’ın Yağmurçı Hâcî’ye verdiği Mart 1551 tarihli yarlık

Yarlık, Devlet Giray Han tarafından Yağmurçı Hâcî’ye Hicri 958 yılı, Rebî‘ yü’l-evvel ayının ortalarında (Mart 1551) verilmiştir. Yağmurçı Hâcî’nin Argın Beyi olduğunu doğrulamak amacıyla verilmiş, onay bildiren bir yarlıktır. Orijinal değildir. 1820 yılında oluşturulmuş bir kopyadır. Arap harfli kopya metnin yanında, yarlığın Rusça tercümesi verilmiştir. Kırım Devlet Arşivi’nde *KOGA, f.49, op.1,*

ed.hr.6436, L.4 numaraya kayıtlıdır. Argın Beyliği Mirzalarının dosyasında Mehmet Giray Han II (Usmanov 1979: 48; KY10) ve İslam Giray Han II'nin (Usmanov 1979: 52; KY14) yarlıklarının kopyaları ile bir arada bulunmaktadır. Kopya oldukça iyi durumdadır; büyük ihtimalle Altın Orda edebi dilinin özelliklerine hâkim biri tarafından oluşturmuştur. Yarlığın kâğıdı mavimsi bir kâğıttır ve ölçüleri 22x35 cm'dir. Yarlık, toplam 14 satır, Arap harfli metin boyutu 10,5x22 cm'dir. Günlük, Nesta'lık yazı ile yazılmıştır. Yarlığın *yüzük nişânlığ yarlıg* "yüzük mühürlü yarlık" olduğu 12 ve 13. satırlarda belirtilmiş, yarlığın son protokol kısmına, içinde *devlet giray han bin mübârek giray sulţân* yazılı bir yüzük mühür şekli çizilmiştir. Yarlık, Bahçesaray'da verilmiştir. Yazdırmanın ya da kâtibin adı geçmemektedir. Tarih, Hicri takvime göre Arapça olarak verilmiş, yıl rakamla yazılmıştır (*evâsıt-ı şehr-i rebî'ü'l-evvel min şühûri sene 958*). Yarlık, çalışmamızda KY7 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.6. Devlet Giray Han'ın Havaşımıyâr Hâcî'ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlık

Yarlık, Devlet Giray Han tarafından Havaşımıyâr Hâcî⁴²'ye Hicrî 961 yılı, Şaban ayının ortalarında (Temmuz 1554) verilmiştir. Usmanov, bu yarlığın yazılış tarihinin Arapça olarak verildiğini ancak, okunamadığını belirtmiş ve tarihi, Rusça tercümeden yola çıkarak ve soru işareti koyarak "Şaban ayının ortaları 972 (?) / Mart 1565 (?)" şeklinde vermiştir. Yine Usmanov, söz konusu yarlık kopyasının pek çok yazım yanlışı ve sözcük kaybıyla dolu olduğunu ve bu nedenle okunmasının oldukça güçleştiğini ifade etmiştir (Usmanov 1979: 43). Bu durum, bizim okumamız sırasında da fark edilmiş, imlası sabit olan pek çok Arapça sözcüğün bile yanlış yazıldığı görülmüştür. Bu nedenle, belgenin yazılış tarihi ile ilgili olarak en doğru okumanın *sittin [ve] ihdâ ve tisa'mie* "dokuz yüz altmış bir" olacağı düşünülmüş ve yarlığın tarihi, çalışmamızda bu şekilde değerlendirilmiştir. Yarlık, Havaşımıyâr Hâcî'ye hem soyurgal arazi hem de tarhanlık veren bir tarhan-soyurgal tip yarlıktır. Orijinal değildir, 1793 yılında oluşturulmuş bir kopyadır. Kırım Devlet Arşivi'nde

⁴² USMANOV 1979: 43'te bu ad *Hocamyar-Hafizi* (Ходжамъяр-Хафизу) olarak yazılmıştır. Ancak adın doğru imlası *havâcımıyâr hâcî* şeklinde olmalıdır.

KOGA, f.49, op.1, ed.hr.5, L.2ob numaraya kayıtlıdır. Yarlığın kâğıdı, 34x45 cm ölçülerinde mavimsi bir kâğıttır. Yarlık toplam 17 satırdan oluşmaktadır ve metnin ölçüleri 25x27 cm'dir. Yarlık günlük Nesta'lık yazı ile harekesiz olarak yazılmıştır. Başında ve sonunda karelerle mavi ve al tamgaların varlığı belirlenmiş ve şematik olarak Devlet Giray Han, Mehmed Giray Han II ve İslam Giray Han II'nin yüzük mühürleri çizilmiştir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*devlet giray han sözü*) tuğra biçiminde yazılmıştır. Yarlığın verildiği yer "Tanrının koruduğu Bahçesaray" şeklinde yazılmıştır (Usmanov 1979: 43). Yarlık, çalışmamızda KY8 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.7. Mehmet Giray Han II'nin Hocamyar Hacı'ya verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık

Yarlık, Mehmet Giray Han II tarafından Havâcımyâr Hâcî⁴³'ye Hicrî 985 yılı, Cemaziyelahir ayında (Ağustos-Eylül 1577) verilmiş bir tarhanlık yarlığıdır. Yarlık, daha önce Devlet Giray Han'dan tarhan unvanını almış olan Havâcımyâr Hâcî adlı kişinin (bk. KY8) tarhanlığını onaylamak amacıyla yazılmıştır. Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.49, op.1, ed.hr.5, L.1 numaraya kayıtlı olan yarlık, orijinal değildir; 1793 yılında oluşturulmuş bir kopyadır. Aynı tarihte kopyalanmış olan Devlet Giray Han yarlığı (KY8) ile aynı dosyada yer almaktadır. Yarlık günlük Nesta'lık yazı ile harekesiz olarak yazılmıştır. Toplam 17 satır olan yarlık üzerinde, mavi ve kırmızı tamgaların olması gereken yerler ve son protokol kısmındaki bir yüzük mühür elle çizilerek yerleri belirlenmiştir. Metnin yazılış tarihi ile ilgili olarak Usmanov'un verdiği bilgiye göre, belgeyi kopyalayan kişi, *cemâziye'l-aḥîr* kelimesini 'amâl 912 şeklinde okumuş ve bu şekilde yazmıştır. Usmanov'a göre bu yanlış bir okumadır. Çünkü bu tarihte Mehmed Giray Han II hükümdar değildir (Usmanov, 1979: 47). Ayrıca okumanın bu şekilde yapılması durumunda " 'amâl 912 985" şeklinde bir tarih yazımı ortaya çıkmaktadır ki, bu da uygun bir okuma olmayacaktır. Yarlık Almasaray'da verilmiştir.

⁴³ USMANOV 1979: 47'de bu ad *Hocamyar-Hacı* (Ходжамъяр-хаджи) olarak yazılmıştır. Ancak adın doğru imlası *havâcımyâr hâcî* şeklinde olmalıdır.

2.3.6.8. Mehmet Giray Han II'nin Cān Muḥammed Bey'e verdiği 5 Ekim 1577 tarihli yarlık

Yarlık, Mehmet Giray Han II tarafından Cān Muḥammed Bey'e Hicrî 985 yılı, Receb ayının 22'sinde (5 Ekim 1577) verilmiştir. Cān Muḥammed Bey'in Argın⁴⁴ karaçısı olduğunu doğrulamak amacıyla verilmiş, onay bildiren bir yarlıktır. Daha önce Devlet Giray Han tarafından kendisine Argın Beyliği verilen Yağmurçî Hâcî'nin (bk. KY7) idaresi altında olan tüm bölgeler, Yağmurçî Hâcî'nin ölmesi üzerine Cān Muḥammed Bey'in idaresine verilmektedir. Orijinal değildir. 1820 yılında oluşturulmuş bir kopyadır. Arap harfli kopya metnin yanında, yarlığın Rusça tercümesi verilmiştir. Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.6436, L.5* numaraya kayıtlıdır. Argın Beyliği Mirzalarının dosyasında Devlet Giray Han (Usmanov 1979: 42; KY7) ve İslam Giray Han II'nin (Usmanov 1979: 52; KY14) yarlıklarının kopyaları ile bir arada bulunmaktadır. Kopya oldukça iyi durumdadır; büyük ihtimalle Altın Orda edebi dilinin özelliklerine hâkim biri tarafından oluşturulmuştur. Metnin ölçüleri 10,5x30 cm'dir ve toplam 24 satırdan oluşmaktadır. Günlük, Nesta'lik yazı ile yazılmıştır. Yarlığın *yüzük nişânlığ yarlığ* "yüzük mühürlü yarlık" olduğu 8 ve 9. satırlarda belirtilmiş, yarlığın son protokol kısmına, içinde *meḥmed giray ḥan bin devlet giray ḥan* yazılı bir yüzük mühür şekli çizilmiştir. Yarlık, Almasaray'da verilmiştir. Yazdırmanın ya da kâtibin adı geçmemektedir. Tarih, Hicri takvime göre Arapça olarak verilmiş, yıl rakamla yazılmıştır (*şehr-i recebü'l-mürecceb 985*). Yarlık, çalışmamızda KY10 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.9. Mehmet Giray Han II'nin Aḳ Dervîş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık

Yarlık, Mehmet Giray Han II tarafından Aḳ Dervîş'e, Hicri 985 yılı, Şevval ayında (Aralık 1577-Ocak 1578) verilmiş bir tarhanlık yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.21, L.2* numaraya kayıtlı olan yarlık, orijinaldir. Küçük, Divanî yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır. Hanın adını içeren unvan bölümü (*ebü'l-feth el-gâzî meḥmed giray ḥan sözü*m) tuğra biçiminde yazılmıştır. Harf

⁴⁴ Metinde *argın* biçiminde yazılmıştır.

yüksekliği Elif'e göre 0,7 cm'den 1 cm'e kadar değişmektedir. Yarlığın ölçüleri 22x77 cm, kâğıdı kuşe, Avrupa tipi beyaz kâğıttır. Metin, toplam 20 satırdan oluşmaktadır ve tam satırların uzunluğu 16-17 cm, kısa olanların ise 7-9 cm'dir. Satırların sonları hafifçe yukarı kalkıktır. Satır araları 2,5-3 cm, sayfa kenarlıkları 6 cm'dir. Yarlığın yazımında kullanılan mürekkep siyah, altınsız bir mürekkeptir. Yarlığın sağ üstünde, ilk iki satırın başında 6x6 cm ölçülerinde mavi *tamga*, sol köşede, son protokol kısmında ise 7,8x7,8 ölçülerinde al *tamga* bulunmaktadır (*kök mührlüg al nişānlığ tarhan-nāme-i yarlıg*). *Tamgaların* içi okunamaz durumdadır. Mavi *tamganın* yanında silik durumda bir yüzük mühür görülmektedir. Metin, iyi korunmuş durumdadır, ancak kâğıtta rutubet lekeleri ve sağ tarafındaki kenar boşluklarında delikler bulunmaktadır. Çeşitli imla hataları nedeniyle metin, zor okunmaktadır (Usmavov 1979: 48). Yarlığın verildiği yerin yazılı olduğu son satırı kesilmiş durumdadır. Tarih Hicri takvime göre Arapça olarak verilmiş, yıl rakamla yazılmıştır. Yarlık, çalışmamızda KY11 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.10. Mehmet Giray Han II'nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muḥammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık

Yarlık, Mehmet Giray Han II tarafından Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muḥammed'e Hicri 986 yılında (1578) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Orijinal olan yarlıkta, soyurgal olarak verilen arazinin zaten nesillerdir yarlığı alan kişilere ait olduğu onaylanmaktadır. Aynı onaylama işlemi, yarlığın ana metni değiştirilmeden sol kenar boşluğuna eklenmiş, XVII-XVIII. yüzyıl hanlarının yüzük mühürleriyle tasdiklenmiş yazılarla da tekrarlanmıştır. Sonraki dönemlere ilişkin toplam 18 satırlık onay yazılarında Adil Giray bin Devlet Giray, Selim Giray bin Fatih Giray, Mengli Giray bin Salim Giray ve Salyamat Giray bin Salim Giray'ın yüzük mühürleri bulunmaktadır (Usmanov, 1979: 48). Yarlık, Kırım Devlet Arşivi'nde *KOGA, f.49, op.1, ed.hr.6449, L.8* numaraya kayıtlıdır. Divanî yazı ile harekesiz olarak yazılmış olan yarlığın harf yükseklikleri Elif'e göre 0,7-0,8 cm'dir. Yarlığın ölçüleri 28x85 cm olup kâğıdı ince, Avrupa tipi beyaz kâğıttır. Sol kenar boşluğuna daha sonraki dönemlerde eklenen yazılar hariç ana metin toplam 18 satırdır. Tam satırlarının uzunluğu 19-20 cm, kısa olanlarınınki 12-13 cm olan yarlığın kenarlıkları 8 cm

ölçüsünde, ana metinde satır araları 3 cm'dir. Kullanılan mürekkep altın tozu katılmış siyah mürekkeptir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*meḥmed giray ḥan sözü*) basit tuğra biçiminde yazılmıştır. 6x6 cm ölçüsünde mavi ve 7,8x7,8 cm ölçüsünde al *tamgalar* (*al nişānlıḡ ve kök mührlıḡ mülk-nāme-i şerīf*) ile yüzük mührünün baskıları mevcuttur. Kâğıdın üst kısmı rutubetten zarar görmesine rağmen ana metin iyi korunmuştur. Yarlık, Bahçesaray'da verilmiş, *bi-maḡām-ı baḡcesarāy* ibaresi ortalı olarak yazılmıştır. Tarih Hicri takvime göre Türkçe olarak yazılmıştır. Yarlığı yazdıran kişi ya da yazan kâtibin adı görülmemektedir. Yarlığın ana metni, çalışmamızda KY12 olarak; sol kenar boşluğunda bulunan sonraki dönemlere ait üç ayrı onay yazısı ise en alttaki yazıdan başlamak üzere sırayla KY12a, KY12b ve KY12c olarak kodlanmıştır.

2.3.6.11. Mehmet Giray Han II'nin 'İsâ, ul Hâ'ce, Bay Derviş ve Şeker 'Alî'ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık

Yarlık, Mehmet Giray Han II tarafından 'İsâ, ul Hâ'ce, Bay Derviş ve Şeker 'Alî'ye, Hicri 987 yılının Sefer ayında (Nisan 1579) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Orijinal olan yarlık, Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.24, op.1, ed.hr.50, L.24 numaraya kayıtlıdır. Hat detayları içeren Divanî yazıyla harekesiz olarak yazılan yarlıkta, hanın adını içeren unvan bölümü (*meḥmed giray ḥan sözü*) basit tuğra biçiminde verilmiştir. Yarlığın ölçüleri 25x74,5 cm, kâğıdı Avrupa tipi, sarımsı, kuşe kâğıttır. Tam satırların uzunluğu 17,5 cm, kısa olanların uzunluğu ise 11 cm'dir. Kenarlıkları 7 cm olan yarlık toplam 20 satırdan oluşmaktadır. Kullanılan mürekkep siyah, altınsız mürekkeptir. Diğerlerinde olduğu gibi, ilk üç satır içerden başlamış ve bu boşluğa mavi tamga vurulmuştur. Mavi tamganın hemen üstünde yüzük mühür bulunmaktadır. Son protokolde görünen al tamga çok soluk durumdadır. Metin iyi korunmuştur. Yarlık, Bahçesaray'da verilmiş (*bi-maḡām-ı baḡcesarāy*); tarih rakamlarla yazılmıştır (*sene 987*). Kâtibin adı görünmemektedir. Yarlık, çalışmamızda KY13 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.12. İslam Giray Han II'nin ara Beg'e verdiği Kasım 1585 tarihli yarlık

Yarlık, İslam Giray Han II tarafından ara Beg'e Hicri 993 yılı, Zilkade ayının sonunda (Kasım 1585) verilmiştir. ara Beg, daha önce Devlet Giray Han tarafından kendisine Arđın Beyi olduğunu onaylamak için yarlık verilen (bk. KY7) Yağmurçı Haci'nin oğludur. Yarlık, len Yağmurçı Haci'nin ve kendisine Mehmed Giray Han II tarafından Arđın karaılığı verilen Cn Muammed Bey'in (bk. KY10) yerine ara Beg'in Arđın karaçısı olduğunu doğrulamak amacıyla verilmiş, onay bildiren bir yarlıktır. Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.49, op.1, ed.hr.6436, L.6 numaraya kayıtlı olan yarlık, orijinalinin 1820 yılında oluşturulan bir kopyasıdır. Arap harfli kopya metnin yanında, yarlığın Rusça tercümesi verilmiştir. Arđın Beyliği Mirzalarının dosyasında, Devlet Giray Han (Usmanov 1979: 42; KY7) ve Mehmet Giray Han II (Usmanov 1979: 48; KY10) yarlıklarının kopyaları ile bir arada bulunmaktadır. Toplam 18 satırdan oluşan metnin ölçüleri 10,5x27 cm'dir. Günlük, Nesta'lik yazı ile yazılmıştır. Yarlığın *yüzük nişnlığ yarlığ* "yüzük mühürlü yarlık" olduğu 18 ve 19. satırlarda belirtilmiş, yarlığın son protokol kısmına, içinde *islm giray han bin devlet giray sultn* yazılı bir yüzük mühür şekli çizilmiştir. Yarlık, Bahçesaray'da verilmiştir. Yazdıranın ya da ktibin adı geçmemektedir. Tarih, Hicri takvime göre Arapça olarak verilmiş, yıl rakamla yazılmıştır (*evhir-i şehr-i zi'l-ka'de sene 993*). Yan tarafta bulunan Rusça tercümede, tarih Hicri takvimden Miladi takvime gevrilirken yanlış olarak 1578 olarak gevrilmiştir. Yarlık, alışmamızda KY14 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.13. Gazi Giray Han II'nin rslnbay, Tinibek şfi, Tuğtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık

Yarlık, Gazi Giray Han II tarafından rslnbay, Tinibek şfi, Tuğtarbay ve beraberindekilere Hicri 998 yılı, şaban ayının 11'inde (15 Haziran 1590) verilmiş bir soyurgal yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.724, op.1, ed.hr.50, L.25 numaraya kayıtlı olan yarlık, orijinaldir. İnce Divan yazıyla harekesiz olarak yazılan yarlığın ölçüleri 30x43,5 cm'dir. Hanın adını içeren unvan bölümü (*eb'l-feth el-gzi gzi giray han sözüm*) tuğra biçiminde yazılmıştır. Yarlık beyaz kuşe kğıda yazılmış

toplam 21 satırdan oluşmaktadır. 11. satırdan sonrası 8 cm genişliğindeki sol kenar boşluğuna eğik olarak yazılmıştır ve ana metne göre devrik şekilde bulunmaktadırlar. Yarlığın tam satırlarının uzunluğu 21,5 cm, kısa olanlarınınki 14 cm'dir. Satır araları 2 cm'den 3,5 cm'ye kadardır. Harf yüksekliği Elif'e göre 0,6-0,7 cm'dir. Kullanılan mürekkep siyah ve bol altın tozudur. Her ikisi de yaklaşık 5,7x5,7 cm ölçülerinde olan mavi ve al tamgalar ile metnin sonunda yüzük mühür bulunmaktadır. Yarlık Bahçesaray'da verilmiştir. Tarih Hicri takvime göre Arapça olarak verilmiş, yıl rakamla yazılmıştır. Yarlık, çalışmamızda KY15 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.14. Gazi Giray Han II'nin Ramazân Hâlıfe ve Mûsâ Sa'îd Usta ile beraberlerindeki cemaat üyelerine verdiği Mayıs 1594 tarihli yarlık

Yarlık, Gazi Giray Han II tarafından Ramazân Hâlıfe ve Mûsâ Sa'îd Usta ile beraberlerindeki cemaat üyelerine⁴⁵ Hicrî 1002 yılı, Şaban ayında (Mayıs 1594) verilmiş bir adli-soyurgal yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.24, op.1, ed.hr.29, L.236 numaraya kayıtlıdır. Yarlık, Nesta'lık detaylar içeren basit-küçük Divanî yazıyla harekesiz olarak yazılmıştır. Kâğıdı, 19,2x38,3 cm ölçülerinde beyaz Avrupa kâğıdıdır. Toplam 22 satırda oluşan yarlığın tam satırlarının uzunluğu 14,5 cm, kenarlıkları yaklaşık 4,5 cm'dir. Mürekkebi, siyah ve altınsızdır. Hanın adını içeren unvan bölümü (*ġâzî giray han sözü*m) tuğra biçiminde yazılmıştır. Sonunda yüzük mührü baskısı bulunmaktadır. 'Arab bek'in çadırında yazılmış olan yarlığın yazılış tarihi Arapça olarak ve Hicrî takvime göre verilmiştir (*fî şeh'r şa' bânü'l-muazzam min şühür sene işnâ ve elf*). Yarlık, çalışmamızda KY16 olarak kodlanmıştır.

2.3.6.15. Gazi Giray Han II'nin Yağmurçı cemaati ve Kâsım Beg'e verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık

Yarlık Gazi Giray Han II tarafından Yağmurçı cemaati ve Kâsım Beg'e Hicrî 1006 yılının Muharrem ayında (Ağustos – Eylül 1597) verilmiş bir adli-soyurgal

⁴⁵ Söz konusu yarlıkla ilgili olarak Usmanov, Naki ve Ablak önderliğindeki cemaatlere verildiği bilgisini iletmektedir (Usmanov 1979: 54). Ancak, yarlık Naki ve Ablak Cemaatine bağlı Ramazân Hâlıfe ve Mûsâ Sa'îd Usta önderliğindeki kişilere verilmiştir. Bk. KY16

yarlığıdır. Kırım Devlet Arşivi'nde KOGA, f.24, op.1, ed.hr.8, L.334 numaraya kayıtlıdır. Basit-küçük Divanî yazıyla harekesiz olarak yazılan yarlıkta Hanın adını içeren unvan bölümü (*gâzî giray han sözü*m) tuğra biçiminde yazılmıştır. 18x23,5 cm ölçülerinde beyaz Avrupa kağıdına yazılmış olan yarlık, toplam 13 satırdan oluşmaktadır ve satırlarının uzunluğu yaklaşık 15,5 cm'dir. Yarlığın yazımında kullanılan mürekkep siyahtır ve az miktarda altın tozu içermektedir. Belgenin sonunda yüzük mührün baskısı bulunmaktadır. Belge, çok kötü korunmuştur; hanın unvanını barındıran sağ üst köşe yırtılmıştır; sol tarafı da oldukça yıpranmış durumdadır, satırların sonları zarar görmüştür. Kâğıt boydan boya yırtılmış, daha sonra, mavi ipek bir ipele dikilmiştir. Yarlık Kazaklar'ın çadırında yazılmıştır. Tarih Arapça olarak verilmiştir. Yarlık, çalışmamızda KY17 olarak kodlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARININ DİL ÖZELLİKLERİ

1. YARLIK METİNLERİNİN DİLİ

XIII. yüzyıla kadar tek bir koldan gelişen Türk yazı dili, bu yüzyıldan sonra dilin kendi doğal yapısından kaynaklanan değişmeler yanında, çeşitli coğrafi dağılımlar, farklı sosyokültürel çevrelerle ilişkiler gibi dış etkenler nedeniyle değişmiş, çeşitli kollara ayrılmıştır.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden Orta Türkçe Dönemi (XI – XVI. yy.)’nin başlangıcı sayılan Karahanlı Türk yazı dili, bir yandan X. yüzyıldan sonra Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle içine girilen yeni muhitin izlerini yansıtırken diğer yandan da, bazı ses ve şekil değişiklikleriyle de olsa Türk dilinin Köktürk ve Uygur yazı dilleriyle temsil edilen Eski Türkçe Dönemi (VI – X. yy.)’nin bir devamı durumundadır. Kaşgar merkez olmak üzere, XI-XIII. yüzyıllar arasında Karahanlı Türkçesi ile yazı dili geleneğini sürdüren Türk dili, XIII. yüzyıldan sonra doğu ve batıda farklı yazı dillerine ayrılmıştır.

Türk dili, tarihî seyrine doğuda, XIII. yüzyıldan itibaren Harezmi, Yedisu, Merv ve Buhara çevresinde Harezmi Türkçesi ile ve XV. yüzyıldan sonra da Çağatay Türkçesi ile devam etmiştir. Batıda ise, Oğuz ve Kıpçakların batıya göçleri sonucunda, XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu, Balkanlar ve Azerbaycan’da Eski Anadolu Türkçesi, Deşt-i Kıpçak ve Mısır’da Kıpçak Türkçesi, Türk dilinin yeni yazı dilleri olmuşlardır.

Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında geçiş dönemini temsil eden Harezmi Türkçesi, Karahanlı yazı dili temelinde, XI-XII. yüzyıllarda etnik yapı ve siyasî örgütlenme bakımından Türkleşen Harezmi bölgesinde, Oğuz, Kıpçak ve

Kanglı boylarının yerleşik hayata geçmelerinin bir sonucu olarak Oğuz Türkçesi ve Kıpçak Türkçesinin bu bölgede karışıp kaynaşmasıyla oluşmuştur (Ata, 2002: 12). 1220-1379 yılları arasında siyasî olarak Altın Orda hâkimiyeti altında bulunan Harezm bölgesinin dili, Altın Orda'nın dilini de etkisi altına almıştır. XIV. yüzyıldan sonra Altın Orda'nın başkenti Saray ve Kırım bölgesi de, Harezm'de gelişen kültür faaliyetlerine dâhil olmuş, Harezm'den bu bölgelere giden şair ve bilginler Harezm yazı dilini Altın Orda'ya taşımışlardır (Ata, 2002: 13). Altın Orda sahasında meydana getirilen eserler, genel olarak Harezm Türkçesinin Harezm-Kıpçak koluna bağlıdır (Özyetgin, 1996: 12). Altın Orda Devleti içerisinde hali hazırda nüfusun büyük bölümünü oluşturan ve sosyal hayattan dile kadar devletin medeni gelişimine büyük katkı sağlayan (Özyetgin, 1996: 12) Kıpçak Türklerinin dili ile karışan Harezm Türkçesi, Türk dilinin Kıpçak kanadında yeni bir yazı dili ortaya çıkarmıştır (Ata, 2002: 13).

Genel olarak, Altın Orda ve devamında kurulan Kırım ve Kazan Hanlıklarına ait yarlık ve bitiklerin dili de, Kıpçak etkisinin ağır bastığı bu yazı dilinin ürünleri sayılmaktadırlar (Özyetgin, 1996: 12). Özellikle, Kazan Hanlığı'na ait yazışmalarda, Altın Orda dil geleneğine bağlılığın daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitiklerde ise, özellikle kuruluş yıllarında Altın Orda, dolayısıyla Kıpçak etkisi çok daha yoğun olarak görülürken 1475 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile artan siyasî ve sosyal ilişkiler sonucunda, Osmanlı, dolayısıyla da Oğuzca etkisi belirginleşmiştir. Hem edebî hem de diplomatik metinlerde görülen bu etki, yarlık ve bitiklerin dilinde Kıpçak ve Oğuz dil özelliklerinin bir arada bulunması sonucunu doğurmuştur. Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti'ne tâbi olmasından sonra Osmanlı hükümdarlarına ya da Transilvanya prenslerine gönderilen belgelerde Osmanlı Türkçesinin hâkimiyeti çok fazla olduğu halde, Rus prenslerine gönderilen belgelerde Kıpçak Türkçesi unsurları hâkimdir.

Tez çalışmamızda incelediğimiz 15 yarlık metni, Kırım Hanlığı sahasında 1549 - 1597 tarihleri arasında yazılmıştır. 1475'te Kırım Hanlığı'nın Osmanlı himayesine girişinden yaklaşık 75 yıl sonraki döneme ait bu metinlerde, Oğuz etkisi, hem ses

özellikleri hem de söz varlığı açısından belirgindir. Ancak morfolojik özellikler açısından Altın Orda-Kıpçak etkisi ön plandadır.

2. METİNLERİN FONOLOJİK ÖZELLİKLERİ

2.1. Ünlü Uyumları

2.1.1. Dil Uyumu

Türkçenin en önemli ses uyumlarından olan ve hem tarihî hem de çağdaş dönemde genel olarak korunan dil uyumu, incelediğimiz yarlık metinlerinde de tamdır: *ağalarımız* “ağalarımız, büyüklerimiz” KY7.4, *bilgenleriñge* “yöneticilerine” KY4.6, *bitkeçileriñge* “yazıcılarına” KY5.5, *tartnaqçılarıñga* “kantar memurlarına” KY11.4, *beylerden* “beylerden” KY3.10, *bizge* “bize” KY15.17, *yolavçılarıñga* “kılavuzlarına, rehberlerine” KY12.5, *bolğay* “olacak” KY12.6, *tigürmegeyler* “değdirmeyecekler” KY3.10, *tüzinçe* “asilce, düzgünce” KY4.5, *yosunça* “töreye göre” KY15.10, *tilemesünler* “dilemesinler” KY11.10, *ırsunlar* “dursunlar” KY15, *turğan* “duran” KY5.6, *yürügen* “yürüyen” KY6.6.

Arapça ve Farsça sözcüklerin son heceleri ile sözcükler üzerine eklenen Türkçe ekler arasında da dil uyumu görülmektedir: *mezbüreniñ* “adı geçenin” KY17.8, *cihân-bânini* KY12.6, (Ak) *Dervişiñiñ* “(Ak) Derviş’in” KY11.9, *du‘âcım* “duacım” KY5.6, (Yağmurçı) *Ĥâcige* “(Yağmurçı) Hacı’ya” KY7.3, *ĥudûdlarımız* “sınırlarımız” KY12.11, *i‘nâyetim* “bağışım” KY5.9, *ĥadîmden* “eskiden” KY16.9, *ĥâzîleriñge* “kadılarına” KY3.4, *ĥullarımızdan* “kullarımızdan” KY13.6, *mührlüg* “mühürlü” KY4.9, *nişânlıg* “nişanlı, işaretli” KY6.10, *râhatlık* “rahatlık” KY12.15, *şûfîleriñge* “sofularına” KY6.5, *şehrlerniñ* “şehirlerin” KY3.3.

Metinlerde, hem Türkçe hem de yabancı kökenli sözcüklerde uyum görülmeyen durumlar da vardır: *cemâ‘atinden* “cemaatinden” KY15.5, *cemâ‘atlerine* KY17.3, *küçlük* “güçlük, zorluk” KY12.15; *mührlüg* “mühürlü” KY12.13, KY12.16;

şefâ'atinden “yardımından” KY15.15, *zirâ'atge* “ziraate” KY16.18. Bu durum, Çağatay yazı dilinde de görülür. Türkçe kelimeler açısından eski yazmalarda nadiren görülen uyum sorunu (*al-dük, kimse-ğa*), yeni yazmalarda şehirlerde konuşulan Özbek Türkçesinin etkisiyle daha fazladır. Arapça ve Farsça kelimeler ise çoğunlukla art damak ünlülü ekler alırlar: *‘âlam-ğa, kudrat-lıg* (Eckmann, 2003: 113). İncelediğimiz yarlık metinlerinde, sözcük köküyle ek arasında uyum sorunu gözlenen örnekler, bir örnek (*küçlük* “güçlük, zorluk” KY12.1) hariç Arapça ve Farsça kökenlidir. Bu durumda, dönemin bu sözcüklerle ilgili fonetik tecihlerini belirlemek konusunda yazılı metin dışında bir kaynağımız bulunmadığından sözcüklerde gerçekten bir uyum sorununun olup olmadığı, sözcüklerin aslına aykırı biçimde art ya da ön ünlülü seslendirilip seslendirilmediği (/cama:tından/, /murhlıg/, /zıra:tga/ gibi) bilinmemektedir. Bu durumda, çalışmamızda, Türkoloji çalışmalarında genel olarak izlenen yol izlenerek Arapça ve Farsça sözcüklerin Türkiye Türkiyeesindeki sesletilme ve yazılma biçimleri esas alınmış ve bu bilgiye dayanılarak bir uyum sorunu olduğu varsayılmıştır.

2.1.2. Dudak Uyumu

Metinlerde, dudak uyumu tam değildir. Sözcük gövdelerinde uyum bulunmayan bazı örnekler: *yüri-* “yürümek” KY3.5, KY11.6, *okı-* “okumak” KY13.6, *ötin-* “rica etmek” KY5.9, *içün* “için” KY6.9, *kuzı* “kuzu” KY11.10, *köni* “doğru” KY11.15, *berü* “beri” KY12.9, *köpri* “köprü” KY13.5.

Hangi köke gelirse gelsin uyuma girmeyen ekler olduğu gibi, dar ya da dar-yuvarlak ünlülü altbiçimcikleri olduğu halde, uyumu bozan ekler de görülmektedir. Pek çok ekte ikili kullanım söz konusudur.

{+(X)m} teklik 1. kişi iyelik ekinin dar ya da dar-yuvarlak ünlülü biçimleri olduğu halde bazı örneklerde uyum dışıdır: *yurt+ım* KY16. 10, *ķullar+um+dan* KY17. 10. Ancak ekin kök ile dudak uyumu sağladığı örnekler de vardır: *söz+üm* KY3.1.

{+nIñ} ilgi ekinin metinlerde yalnızca dar ünlülü biçimi görülmekte, ek dudak uyumuna girmemektedir: *ulus+nıñ* KY3.2, *kol+nıñ* KY3.2.

Belirtme durumu eki {+nI}, metinlerde yalnızca dar ünlülü biçimde karşımıza çıkmaktadır: *yarlıg+nı* KY3.6, *Qırım+nı* KY16.18. Bu ekin metinlerde yuvarlak ünlülü köklere gelerek uyumu bozduğu örneklere rastlanmamıştır.

{-(X)p} ulaç ekinin yardımcı ünlüleri /I/ ve /U/ şeklinde gelmiş ve yer yer uyum bozulmuştur: *al-up* KY16.2, *kel-üp* KY7.7, *it-üp* KY7.11. Ancak ekin üstüne geldiği kökle uyuma girdiği de görülür: *kıl-ıp* KY12.13.

Teklik 3. kişi bilinen geçmiş zaman çekiminde {-dI} eki her zaman dar ünlülüdür: *bitgür-di* KY3.12, *kıl-dı* KY3.8, *biti-di* KY3.14. Ancak teklik 1. kişi bilinen geçmiş zaman çekimlerinde, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi, ekin yuvarlak ünlülü biçimleri de görülmekte ve bazı örneklerde uyum dışı kalmaktadır: *buyur-dım* KY13.11, *vir-düm* KY15.9. Ancak; *buyur-dum* KY13.15, *vir-dim* KY13.11.

Eylemlerden ad yapan {-(X)ş} eki, hem dar hem de dar-yuvarlak ünlülü olarak görülmekte ancak bazı örneklerde uyumu bozmaktadır: *tuv-ış+ı* KY5.8. Ekin dudak uyumuna girdiği örnekler de vardır: *toğ-uş+ı* KY12.10.

Addan sıfat yapan {+IXG} ekinde de benzer bir durum söz konusudur: *müher+lıg* KY12.13. Ancak; *nişân+lıg* KY3.9, *müher+lüg* KY3.9.

Teklik 3. kişi iyelik eki bazı durumlarda dar, bazı durumlarda ise yuvarlak ünlülü şekilde gelmiş, bazı örneklerde de uyumu bozmuştur: *tüb+i+nde* KY6.8, *hükme+i+nden* KY7.8. Metinlerde ekin uyuma girdiği örnekler de vardır: *kol+u+na* KY3.9, *köy+ü+nden* KY3.10, *oğl+u* KY6.7.

Dönüslü çatı eki $\{-(X)n\}$ hem dar hem de dar-yuvarlak yardımcı ünlülerle kullanılmış, bu durum bazı örneklerde uyumun bozulmasına neden olmuştur: *ol-in-dıkda* KY17.5. Ancak ekin üstüne geldiği eylem tabanına uyum sağladığı da görülür: *ol-un-up* KY16.13.

Edilgen çatı eki $\{-(X)l\}$ hem dar hem de yuvarlak yardımcı ünlülerle kullanılmış bu durum bazı örneklerde uyumun bozulmasına neden olmuştur: *vir-ül-üp* KY16.14. Ekin uyuma girdiği örnekler de vardır: *vir-il-di* KY17.12, *bér-il-di* KY3.11.

Sıfat-eylem eki $\{-dXK\}$ nin yuvarlak ünlülü şekilde geldiği örneklerde uyum bozulmuştur: *al-duğ-ları* KY17.4, *vir-dük-leri* KY17.7.

Teklik 3. kişi emir eki $\{-sUn\}$ yalnızca yuvarlak ünlü ile görülmektedir. Bu durum, ekin geldiği dar ve düz ünlülü tabanlarla uyuma girmemesine neden olmaktadır: *tileme-sün-ler* KY11.10, *incidme-sün-ler* KY11.16. Aynı şekilde yalnızca yuvarlak ünlülü biçimi görülen ettirgen çatı eki $\{-GUr\}$ de uyuma girmez: *bit-gür-di* KY3.12.

Eylemden ad yapan Moğolca kökenli $\{-(A)vUl+\}$ eki sadece yuvarlak ünlülü geldiği için dudak uyumunu bozmuştur: *yaşa-vul* KY11.5, *büke-vül-leriñge* KY11.5, *çağda-vul-larıñga* KY11.5.

Meslek adları yapan $\{+çI\}$ eki, Eski Türkçe döneminde olduğu gibi yalnızca dar ünlülü gelmiş, bu nedenle bazı örneklerde uyumu bozmuştur: *kuş+çI* KY11.4. Ancak; *bars+çI-larıñga* KY11.4, *köpri+çI-leriñge* KY11.4, *bitig+çI-leriñge* KY11.4.

2.2. Ünlü Değişmeleri

2.2.1. /e/ ~ /i/, /è/ ~ /i/ < /e/, /è/

/i/ < /e/ ses değişimi Türk dilinin farklı dönemlerinde sık sık karşımıza çıkan bir ses değişimidir. Kaşgarlı Mahmud, bu ses değişimini, sadece *imdi* “şimdi” < *emdi* örneğini vererek, *imdi* şeklinin Oğuzlarda kullanıldığını belirtmiştir (DLT I: 125). Karahanlı Türkçesinde, ilk hecede bulunan /e/ sesinin imlasında, /i/ ile /e/ arasında bir kayma söz konusu iken (Mansuroğlu, 1998a: 136), Harezmi Türkçesinde, genellikle XIV. yüzyıl ortalarına kadar /e/ sesi korunmuş, daha sonra ise /i/ sesine geçiş, genel bir hâl almıştır (Eckmann, 1998: 179). Ancak yine de bir ikilik söz konusudur ve bu durum, Karahanlı Türkçesindeki /e/ ~ /i/ karışıklığının bir devamı, Çağatay Türkçesindeki Türkçe kelimelerde ilk hecedeki /e/ ünlüsünün /i/’ye dönüşmesi kuralının da başlangıcı sayılmaktadır (Ata, 2002: 47). Harezmi sahası eserlerinde ise, /e/ ünlüsü /i/’ye dönmüş ve bu durum Çağatay Türkçesinde sistematik bir hâl almıştır (Eckmann, 1988: 18). Kıpçak sahasında ise, /i/ < /e/ değişiminde sistematik bir düzen görülmemektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 10).

Elimizdeki metinlerin yarlık metinleri oldukları düşünülürse, genel olarak, Kırım sahasındaki yarlık ve bitiklerde bu ses değişiminin seyrine bakmakta yarar vardır. Özyetgin, Kırım sahasına ait iki yarlık ve dokuz bitiği incelediği çalışmasında, Eminek Mirza’ya ait iki bitikte kelime başı /e/ sesinin düzenli olarak /i/’ye geliştiğini belirtmekle beraber, diğer yarlık ve bitiklerde, böyle bir düzenin görülmediği ve ikili kullanımların olduğu anlaşılmaktadır (Özyetgin 1996: 49).

İncelediğimiz Kırım Hanlığı sahasına ait yarlıklarda da, ikili kullanım söz konusudur. Eski Türkçe /e/ sesini ilk hecesinde bulandıran pek çok sözcükte, ilk sesteki ve kök hecedeki /e/ ünlüsünün /i/’ye değiştiği görülmektedir. Ancak, neredeyse aynı sayıdaki örnekte, yine ilk seste ve kök hecedeki /e/ sesinin korunduğu belirlenmiştir. Aynı yarlık içerisinde geçen, aynı sözcüklerde dahi bu ikilik göze çarpmaktadır. Bu durum, XIV. yüzyılın ikinci yarısından sonra /e/ seslerinin /i/’ye

dönüştüğü Harezmi Türkçesinin ve genel olarak /e/ sesini koruyan Oğuz grubu Türk lehçelerinin Kırım sahasındaki yoğun etkilerine işaret etmektedir.

İncelediğimiz yarlık metinlerinde ilk ses ve kök hecedeki /i/ < /e/ değişimine şunlar örnek gösterilebilir: *bigleriñge* “beylerine” KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.4, KY11.3, KY15.2; *ikinlik* “ekinlik (yer)” KY12.11; *ikilmeyüp* “ekilmeyip” KY16.10; *irniñ* “erin” KY17.2; *irse* “ise” KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.9, KY11.8, KY12.12; *iv* KY16.10; *ni* (-kadar) “ne (kadar)” KY7.9; *tigürmegeyler* “değdirmeyecekler” KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.14, KY11.17, KY15.13, KY17.9; *tiñgiz* “deniz” KY16.3.

İncelediğimiz yarlık metinlerinde ilk ses ve kök hecedeki /e/ sesinin korunduğu bazı örnekler şunlardır: *begi* “beyi” KY11.7; *beyler* “beyler” KY7.11; *ekin* “ekin” KY11.11, KY15.10, KY16.10; *eline* “eline” KY17.12; *erse* “ise” KY11.8; *evlerine* “evlerine” KY11.12; *eylediklerinde* “eylediklerinde” KY15.10.

Eski Türkçe kapalı /e/ sesinin tespiti konusunda da incelediğimiz yarlık metinlerinde bir ikililik görülmektedir. Metinler harekeli olarak yazılmadığından Eski Türkçede kapalı /è/ ile tespit edilmiş ancak metinlerde ۷ ile yazılan kelimelerin /i/ ile okunması, aynı kelimelerde ۷'nin yazılmadığı durumlarda ise /è/ ile okuma yoluna gidilmiştir. Eski Türkçe kapalı /e/ ile kurulan kelimeler belirlenirken YILMAZ CEYLAN 1991 esas alınmıştır. Buna göre, her ne kadar fonetik olarak böyle bir değişimin varlığını kesin olarak iddia edemesek de, incelediğimiz metinlerin imlasından yola çıkarak /i/ < /è/ değişimi gösterdiğini varsaydığımız sözcükler şöyle sıralanabilir: *dimekle* “demekle” KY15.8; *dimey* “demesin” KY16.10; *dip* “diyip” KY11.11, KY16.11; *idüp* “edip” KY17.11, KY17.6; *ilçi* “elçi” KY11.4, KY16.8; *ilge* “ile” KY3.5, KY4.5, KY6.6, KY11.6, KY13.6, KY15.4; *inç* “rahat, huzurlu” KY11.14; *itgeninde* “ettiğinde” KY16.6; *itgeyler* “edecekler” KY16.18; *kirü* “geri” KY13.9, *tidik* “dedik” KY11.9, KY11.15; *tip* “diyip”

KY11.10, KY12.9; *virđim* “verdim” KY7.6, KY12.13, KY13.11; *yir* “yer” KY16.4, KY16.14, KY17.8; *yirlerge* “yerlere” KY7.9.

İncelediğimiz metinlerde Eski Türkçe kapalı /e/ sesinin korunduğu örnekler şöyledir: (Tilev) *Bérđi* “(verdi, özel ad)” KY3.6; *bérđim* “verdim” KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11; *bérildi* “verildi” KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY7.13; *déyü* “diye” KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY11.11, KY11.18, KY15.13, KY13.15, KY16.12, KY17.12 *éki* “iki (2)” KY16.5, KY16.13; *éte* (tursunlar) “ede (dursunlar)” KY11.15; *kéri* “geri” KY15.6; *téyü* “diye” KY7.12, KY12.16, KY16.19; *yérim* “yerim” KY16.10; *yétmiş* “yetmiş (70)” KY16.13.

2.2.2. /ü/ < /e/

Bu ses değişimi, tek örnekte karşımıza çıkmaktadır: *büyük* KY17.10 “büyük” < ET *bedük*. Eski Türkçe *bedük* sözcüğü Karahanlı Türkçesi döneminde korunmakla birlikte (*bedük* KB III.68; *bedük* DLT IV.77), daha sonraki Türk lehçelerinde *beyik*, *beyük*, *biyik*, *büyük* gibi şekillerde görünmektedir. Kıpçak sahası eserlerinde *beyik* CC (KTS29a), *beyük* GT, İM (KTS29b), *biyik* TZ (KTS33b), *büyük* TZ (KTS40b) olarak geçen sözcük, Harezmi ve Çağatay sahalılarında *biyik* KE II.117; *büyük* ŞSül.87 şekillerinde görülmektedir. Ancak sözcüğün Eski Türkçe biçimini koruduğu örnekler de vardır: *bedük* NF III.56; *bedük* BV (KTS26b).

2.2.3. /u/ < /ı/

yunçug “zahmet, kötülük” KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.13, KY11.17, KY12.15, KY15.12, KY17.9 < ET *yunçig* “kötü durumda olan, zayıf” (ED945a); “kederlenmiş, bitap, düşkün, zayıf, cılız, arık” (DLT I.93).

2.2.4. /e/ < /i/

kemeçi KY11.4, KY15.4 < ET *kemi* “gemi”. Bu sözcük tarihî Türk dili alanında hem /e/ hem de /i/’li şekillerde görülmektedir: Kaharanlı *kémi*, Çağatay *kéme*, Oğuz-Kıpçak *kemi*, Harezmi *kemi*, Kuman *keme*, Kıpçak *kemi*, Osmanlı *gemi* (ED721b). Metinlerimizde de aynı sözcüğün /e/’li yanında /i/’li şeklini bulmak mümkündür: *kemiçi* KY13.5.

2.2.5. /ü/ < /i/

İncelediğimiz metinlerde bu ses değişimi bir örnekte görülmektedir: *küçig* KY13.12 < ET *kıçig* “küçük”.

2.2.6. /u/ < /o/, /ü/ < /ö/

Geniş-yuvarlak ve dar-yuvarlak ünlülerin imlası konusunda Arap alfabesi, /u/ < /o/, /ü/ < /ö/ ses değişimlerini anlamamıza yardımcı olmamaktadır. Söz konusu ses değişimi modern Tatar ve Başkirt Türkçelerinde sıklıkla görüldüğü halde, modern Kırım Tatar Türkçesinin yazı dilinin temelini oluşturan ve Oğuz grubu Türk lehçelerinin çeşitli ses özelliklerinden etkilenmiş olmasına karşın, temelde bir Kıpçak lehçesi özelliği gösteren Bahçesaray ağzı, bu konuda Oğuz etkisini taşımakta ve genel olarak kök hecedeki geniş-yuvarlak ünlüleri korumaktadır (Akar, 2008: 616): Krm. *öküz*, krş. Tat. *ügiz*, Başk. *ügiz*, Krm. *koyun*, krş. Tat. *kuyın*, Başk. *kuyır*; Krm. *söz*, krş. Tat. *süz*, Başk. *hüz*, Krm. *kol*, krş. Tat. *kul*, Başk. *kul*. Tarihi sahada da, yuvarlak ünlülerin imlasında farklı harfler kullanan tek kaynak olan Codex Cumanicus’ta /u/ < /o/, /ü/ < /ö/ ses değişimlerinin bir örneği bulunmamaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 9-11). Aksine geniş-yuvarlak ünlüler daralmamakta, dar ünlüler yuvarlaklaşmaktadırlar: CC *öt-* < ET *ét-*, CC *öv* < ET *eb*, CC *aşuğ* < Ar. *‘āşīq*, CC *töve* < ET *tebi* “deve” (Karamanlıoğlu, 1994: 10-11).

Çalışmada incelediğimiz metinlerin dönemin başkenti olan Bahçesaray’da yazıldıkları ve bugün modern sahada olduğu gibi, o dönemde de hem Oğuz hem de Kıpçak lehçelerinden izler taşıyan karma bir yapıya sahip oldukları düşünüldüğünde /u/ < /o/, /ü/ < /ö/ ses değişimlerinin bu metinlerde, modern Tatar ve Başkırt Türkçelerinde olduğu gibi düzenli bir şekilde görülmüş olabileceğini söylemek güçtür.

2.2.7. /i/ < /ü/

ötindi KY4.8, KY5.9 < ET *ötün*- “arz etmek, dilemek”; *içün* KY6.9, KY11.7, KY15.8, *için* KY13.11 < ET *üçün* “için”, fakat *üçün* KY16.3, KY16.14; *köpriçileriñge* KY11.4, KY13.5, *köpriçileriñ* KY15.4 < ET *köprüg* “köprü” (Uygur *köprüg*, Karahanlı *köprüg*, Harezmi *köprüg/köprü*, Kuman *köprü*, Kıpçak *köpri*, Çağatay *köprük*, Güney-Batı Türkmen *köpri*, ED690b); *büyük* KY17.10 < ET *bedük* “büyük”.

2.3. Ünsüz Değişmeleri

2.3.1. Kelime başı /b/ sesi

2.3.1.1. *bol-* ~ *ol-* eylemi:

Oğuz grubunda, Türkmen Türkçesi hariç, Eski Türkçe *bol-* “olmak” eylemi, *ol-* şeklindedir. Memluk Kıpçak sahasına ait eserlerde ve Altın Orda yarlıklarında da *bol-* yanında, *ol-* şekli geçmektedir. *bol-* eylemi, elimizdeki metinlerde hem *bol-* hem de Oğuz grubuna has bir özellik göstererek *ol-* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ikili kullanım, peşpeşe gelen satırlarda, hatta aynı satırda dahi görülmektedir.

bol- eyleminde /b-/ sesini koruyan örnekler şöyledir: *bolğan* KY13.10, KY15.7, KY15.10; *bolup* KY3.8, KY4.9, KY4.11, KY5.9, KY5.11, KY6.10,

KY6.13, KY15.7, KY16.4, KY17.8, KY17.9; *bolğay* KY13.6; *bolğaylar* KY15.11; *bolsa* KY16.12; *bolsun* KY4.6, KY16.12.

bol- eyleminin *ol-* şeklinde geçtiği örnekler ise şöyledir: *olan* KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY16.5; *olduğu* KY16.9; *oldukları* KY15.7; *olğan* KY13.8; *olğanlar* KY16.16; *olındıkda* KY17.5; *olunup* KY16.9; *olmaylar* KY17.11; *olmayup* KY13.13; *olunan* KY17.8; *olunup* KY16.13; *olup* KY15.9, KY17.9.

Her ikisi de 1578 tarihli olan KY11 ve KY12’de *bol-* eyleminin kullanımı istikrarlı görünmektedir. Eylem, bu metinlerde bir örnek (*ol-up* KY11.9) hariç *bol-* şeklini korumaktadır. Metinler, bu anlamda Kıpçak özelliği göstermektedir: *bolğan* KY11.7, KY11.16, KY12.9, KY12.14; *bolup* KY11.8, KY12.8, KY12.12; *bolsun* KY11.8, KY11.9, KY.11.17, KY11.17; *bolğay* KY12.6, *bolğanniñ* KY12.11. Ancak KY12’ye metnin düzenlenişinden daha sonraki tarihlerde, yarlığın geçerlilik süresini uzatmak için eklenen yan satırlarda, *bol-* eylemi, tüm örneklerde *ol-* şeklindedir. Bu durum 1578 tarihinden sonra, *bol-* eylemi konusunda Kırım sahasında Oğuz lehçesinin etkisinin yerleştiğini düşündürmektedir: *olındığı* KY12a.1, *olan* KY12a.2, KY12a.3, KY12b.2, *olundığı* KY12a.2, *olup* KY12a.5; *olduğu* KY12b.1, *olunmay* KY12b.4.

KY7 numaralı yarlıkta ise bu eylem, yalnızca bir kez ve *bol-* şeklinde geçmektedir: *bolmagaylar* KY7.12.

2.3.1.2. /v-/ < /b-/

Kelime başı /v-/ < /b-/ değişimi, üç sözcük (*var-* < *bar-*, *var* < *bar*, *ver-* < *ber-*) için Oğuz grubuna has bir özelliktir. Eski Türkçe kelime başı /b/ sesinin /v/ sesine değişimi, elimizdeki metinlerde büyük çoğunlukla *bér-* eylemi örneğinde karşımıza çıkmaktadır. *bér-* eylemi Sahib Giray Han’a ait dört yarlıkta *bér-* olarak korunmaktadır: *bérdim* KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11; *béridi* KY3.11, KY4.12,

KY5.12, KY6.14, KY6.15. Ayrıca Mehmed Giray Han'a ait KY11 numaralı yarıklıkta da, bu eylemin *bër-* olarak bir kez geçtiği görülmektedir: *bërüp* KY11.9.

Devlet Giray Han'a ait 1551 tarihli yarıklıkta, ikili bir kullanım söz konusudur: *viridim* KY7.6, *bèrildi* KY7.13.

1578-1597 tarihleri arasında yazılan daha geç tarihli yarıklıklarda ise sistematik olarak /v-/ < /b-/ değişimi görülmektedir. Söz konusu metinlerde bu ses değişimi açısından Oğuz etkisinin yoğun olduğu söylenebilir: *viridim* KY12.13, KY13.11, KY13.15; *virildi* KY15.19, KY17.12; *virükleri* KY17.7.

Kelime başı /v-/ < /b-/ ses değişimi *var-* “varmak, gitmek” eyleminde iki örnekte, iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır: *barup* KY16.5, *varup* KY17.6.

2.3.1.3. /b-/ ~ /m-/ nöbetleşmesi

Kelime başı /b-/ ~ /m-/ nöbetleşmesinde, Oğuz grubu genellikle /b/ sesini korurken Harezmi-Altın Orda ve Kıpçak Türk lehçeleri genel olarak /m/ tarafındadır. Kelime başı /b-/ ~ /m-/ nöbetleşmesi konusunda, elimizdeki metinlerde genellikle /m/ sesinin tercih edildiği görülmektedir. *miñ* “bin (1000)” sözcüğü, geçtiği tüm metinlerde *miñ/miñg* şeklindedir. Ancak teklik 1. kişi zamirinde ilk dönem metinlerde /m/, geç tarihli metinlerde ise Oğuz lehçesinin etkisiyle /b/’li kullanımlar söz konusudur: *menüm* KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.10; *ben* KY13.13; *benim* KY13.16, KY15.8, KY17.10.

2.3.2. Kelime içi ve sonu /b/ sesi

Eski Türkçe kelime içi ve iki ünlü arasındaki bazı /b/ sesleri Uygur Türkçesi döneminden itibaren çift dudak /v/ sesine (/w/) dönmüş, bu ses Oğuz grubunda tamamen /v/ olmuştur. Harezmi-Altın Orda Türkçesi eserlerinde de bu sesin hem /w/ hem de /v/ olarak kullanıldığı görülmekte, ancak bazı örneklerde /b/ sesi

korunmaktadır (Ata, 2002: 53). İncelediğimiz metinlerde ise yalnızca iki örnekte /-v/ < /-b/ değişimi görülmektedir: *evlerine* KY11.12; *iv* KY16.10 < ET *eb* “ev”. Ayrıca ET *sub* sözcüğü \emptyset < /-w/, /-v/ < /-b/ değişimiyle *su* halini almıştır: *ķaraŗu* KY12.7, *ŗarıŗu* KY12.8.

İncelediğimiz metinlerde, kelime içi ve sonu /b/ sesinin korunduğuna ilişkin örnek sözcük geçmemektedir.

2.3.3. Ek baŗı /G/ sesi

Türk dilinin lehçe tasnifinde ayırt edici olan ek baŗı /G/ sesi, Karahanlı Türkçesinde korunmuŗtur. Harezmi sahasında da çoğunlukla korunmuŗ olan bu ses, bazı örneklerde, Oğuz Türkçesinde olduğu gibi düŗmüŗtür; *biz+e*, *aŗı+n+a*, *ķoldaŗı+n+a* (Ata 2002: 58). Aynı Şekilde Kıpçak Türkçesinde de ek baŗı /G/ sesi bazı örnekler dıŗında korunmuŗtur. Ek baŗı /G/ sesinin düŗmesi ise, Oğuz grubuna has bir özelliktir. Āalıŗmamızda incelediğimiz yarlıklarda, Harezmi-Kıpçak etkisi nedeniyle bu ses korunmakla birlikte, düŗtüđu bazı örnekler de görülmektedir. Bu ikili kullanım, aynı metin iēerisinde bile sıklıkla görülmektedir.

Sıfat-eylem eki {-GAn}: *bol-đan* “olan” KY15.7; *tur-đan* “duran” KY3.6, KY5.6, KY6.7, KY15.5, KY16.2, KY17.2; *it-gen* “eden” KY16.6, *yürü-gen* “yürüyen” KY4.5, KY5.5.

{-GAn} sıfat-eylem ekinde ek baŗı /G/ sesinin düŗtüđu örnekler ise Şöyledir: *ol-an* “olan” KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY15.8, KY16.5; *olun-an* “olunan” KY17.8; *id-en+ler* “edenler” KY17.10.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğu gibi, aynı metin iēerisinde ek baŗı /G/ sesinin korunduğu ve düŗtüđu örnekler bir arada görülebildiği gibi, Āalıŗmamıza konu olan dört yarlıkta sıfat-eylem eki yalnızca {-GAn} biçimindedir: *kel-gen* “gelen” KY7.4,

bol-ğan “olan” KY11.7, *yürü-gen* “yürüyen” KY12.5, *tur-ğan+lar* “duranlar” KY12.7.

Yönelme durumu eki {+GA}: *tartnağçıların+ğa* “kantar memurlarına” KY11.4, *tuz+ğa* “tuza” KY11.12, *taş+ğa* “taşa” KY11.13, *yolavçıların+ğa* “rehberlerine” KY12.5, *ğolların+ğa* “ellerine” KY12.16, *barsçıların+ğa* “parsçılarına” KY12.4, *ara+ğa* “araya” KY16.7, *bilgenlerin+ge* “yöneticilerine” KY3.3, *il+ge* “ile” KY3.5, KY6.6, KY15.4, *bitkeçilerin+ge* “yazıcılarına” KY5.5, *yirler+ge* “yerlere” KY7.9, *tümen+ge* “tümene” KY11.7, *köpriçilerin+ge* “köprücülerine” KY13.5, *biz+ge* “bize” KY15.17.

Yönelme durumu ekinin {+A} şeklinde geldiği örnekler: *ğolun+a* “eline” KY3.9, KY4.9, KY5.9, KY6.10 KY7.12; *ğavarların+a* “mallarına” KY7.11, *yol+a* “yola” KY11.7, *özin+e* “kendisine” KY7.6, *yerlerin+e* “yerlerine” KY7.10, *evlerin+e* “evlerine” KY11.12.

Çalışmamızda yer alan ve incelediğimiz metinler arasında en geç döneme ait olan 1597 tarihli Gazi Giray Han II yarlığında da, yönelme durumu eki yalnızca {+A} şeklindedir: *cemâ'atlerin+e* “cemaatlerine” KY17.3, *yirin+e* “yerine” KY17.4, *kişilerin+e* “kişilerine” KY17.6, *elin+e* “eline” KY17.12. Bu durum, Kırım Hanlığı üzerinde artan Osmanlı nüfusunun dildeki bir yansıması olarak görülebilir.

Ettirgenlik çatı eki {-GÜr}: *bit-ğür-di* “yazdırdı” KY4.14, KY5.15.

Gelecek zaman eki {-GAy}: *bol-ğay* “olacak” KY12.6, KY13.6, *ğıl-ğay-lar* “yapacaklar” KY12.16, *çıkma-ğay-lar* “çıkmayacaklar” KY7.8, *bolma-ğay-lar* “olmayacaklar” KY7.12, *it-gey-ler* “edecekler” KY16.17, KY16.18, *tiğürme-gey-ler* “değdirmeyecekler” KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.14, *körküzme-gey-ler* “göstermeyecekler” KY12.15.

Eylemden ad yapım eki {-Gİn}: *yet-kin+lerinden* “yetişmişlerinden” KY11.1.

2.3.4. Hece ve ek sonu /G/ sesi

Türk lehçelerinin tasnifinde önemli bir seslik ölçüt olan son sesteki /G/, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde büyük oranda korunurken, Kıpçak Türkçesinde, {+IXG} addan sıfat yapma ekinde düştüğü, sözcük sonundaki /G/ sesinin de genellikle düşerek /v/'ye döndüğü ya da önündeki ünlüyü yuvarlaklaştırdığı görülür (Karamanlıoğlu, 1994: 19-20, 31). Oğuz grubunda da sözcük ve ek sonundaki /G/ sesinin düşerek, kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırması, özellikle Eski Anadolu Türkçesinde yaygındır. Ancak Modern sahada bu ses daralmıştır. İncelediğimiz metinlerde ise, bu sesin korunduğu, tamamen düştüğü ya da /v/ ~ /y/'ye döndüğü örneklerle rastlanmaktadır.

İncelediğimiz yarlıklarda sözcük kök ya da gövdesinde hece sonu /G/ sesinin korunduğu örnekler: *uluğ* “ulu, büyük” KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY11.16, KY12.2, KY13.12, KY15.2; *kiçig* “küçük” KY6.11, KY11.16, KY12.14; *küçig* “küçük” KY13.12; *yunçuğ* “zahmet, kötülük” KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.13, KY11.17, KY12.15, KY15.12-14, KY17.9; *beg* “bey” KY11.7, KY13.12; *big* “bey” KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.4, KY11.3, KY11.17, KY15.2, KY15.3, KY15.11; *ulağ* “posta hayvanı” KY11.10, *yarağ* “yarar, fayda” KY11.13, *uruğ* “soy” KY11.14, KY12.15, KY15.17, *bitigçileriñge* “yazıcılarına” KY11.4, KY12.4, KY13.4, *toğuşı* “doğuşu” KY12.10.

İncelediğimiz yarlıklarda sözcük kök ya da gövdesinde hece sonu /G/ sesinin düştüğü örnekler: *ulu* (hân babamız) KY7.3 < ET *uluğ* “ulu, büyük”; *tutu+ların* KY7.5 < ET *tutuğ* “rehin”; *köpri+çileriñge* KY11.4, KY13.5 < ET *köprüg* “köprü”, *Şarı+şu* KY12.7 < ET *sarığ* “sarı”.

Addan sıfat yapma eki {+IXG}, metinlerde genellikle korunmuştur: *mührlig* “mühürlü” KY12.13, KY12.16, *nişānlig* “nişanlı, işaretli” KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.10, KY7.13, KY11.19, KY12.13, KY13.10, KY15.9, KY16.19, *küçlig* “güçlü” KY3.7, *mührlig* “mühürlü” KY6.10, KY13.10, KY13.17, *mührlig* “mühürlü” KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY11.18, KY15.13. Ancak Mehmed Giray Han tarafından

Ak Derviş'e verilen 1578 tarihli tarhanlık yarlığında bu ekin sonundaki /G/ sesi düşmüştür: *mührlü* "mühürlü" KY11.9, *nişanlı* "nişanlı" KY11.9.

{+IXG} addan sıfat yapma ekinin Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde sıklıkla görülen /K/ < /G/ ses olayının etkisi ile [+lık] biçiminde geldiği bir örnek de, iki yarıklıkta geçmektedir: *baş+lık* "başlı; önderliğinde" KY13.8, KY16.2, KY16.3.

Kıpçak grubu Türk lehçelerini diğer Türk lehçelerinden ayıran en önemli seslik ölçütlerden biri olan, hece sonu /G/ sesinin /v/ sesine dönüşmesi ile ilgili olarak, incelediğimiz yarıklarda şu örnekler tespit edilmiştir: *kün tıvışı* "gün doğuşu, doğu" KY3.7, KY4.7, KY5.7, KY6.8, *tağları* "dağları" KY12.11, *kışlav* (< ET *kışlağ*) "kışla" KY7.10, KY12.7, *caylav* (< ET *yaylağ*) "yayla" KY7.10, *yaylavları* (< ET *yaylağ*) "yaylaları" KY12.8. *Bav* (Beg) (< ET *bağ* < Far. *bāğ*) "Bağ (Bey), özel ad" KY13.7.

İncelediğimiz yarıklarda bir örnekte sözcük sonu /g/ sesi /y/ sesine dönüşmüştür: ET *beg* > *bey* KY3.10, KY3.12, KY4.7, KY4.10, KY5.11, KY6.12, KY6.17, KY7.3, KY7.7, KY7.11, KY11.3, KY12.3, KY13.3.

2.3.5. /K/ < /G/ değişimi

Çağatay Türkçesinde çok sık görülen hece ve ek sonu /G/ > /K/ değişimi, Harezmi Türkçesinde de söz konusudur. Benzer örnekler incelediğimiz yarıklık metinlerinde de karşımıza çıkmaktadır: *kışlak* KY15.7 < ET *kışlağ* "kışla", *yaylakları* KY15.7 < ET *yaylağ* "yayla", *Yağmurcu* KY17.2, KY17.6 "Yağmurcu, özel ad" < ET *yağmur* "yağmur".

2.3.6. Kelime başı /K/

Harezmi-Altın Orda Türkçesinde ve Kıpçak Türkçesinde de genel olarak korunan /K-/ sesinin /G-/ sesine değişimi ise, Oğuz grubu için ayırt edici bir

özelliğidir. İncelediğimiz yarlık metinleri, /q-/ açısından Harezmi-Altın Orda ve Kıpçak özelliği göstermekte ve bu sesi korumaktadırlar: *kıldı* “kıldı” KY3.8, *qoluna* “eline” KY3.9, *qolnıñ* “kolun” KY5.2, *qartları* “yaşlıları” KY7.6, *kıqlav* “kışla” KY7.10, *quşçı* “kuşçu” KY11.4, *qarındaşı* “kardeşi” KY11.7, *qoy* “koyun” KY11.10, *quzısından* “kuzusundan” KY11.10, *qonaq* “konuk, misafir” KY11.12, *qonmasunlar* “konmasınlar” KY11.12, *qalsun* “kalsın” KY16.11.

Ön damaksıl /k/ sesinin /k/ ya da /g/ olarak kullanılıp kullanılmadığı konusunda ise, metinlerin alfabesi inceleme olanağı sunmamaktadır. Ancak, art damaksıl /q/ sesinin geçtiği tüm örneklerde korunduğu ve modern sahada Kırım Tatar Türkçesinde de bu sesin ötümsüz olarak bulunduğu (Savran, 2009: 17) göz önüne alınarak ön damaksıl /k/ seslerinin de, metinlerde korunmuş olabileceği düşünülmektedir: *kün* “gün, güneş” KY3.7, *küç* “güç” KY3.10, *kök* “mavi” KY4.9, *köp* “bütün, hep” KY5.5, *kiçig* “küçük” KY6.11, *kelgen* “gelen” KY7.4, *kemeçi* “gemici” KY11.4, *köñül* “gönül” KY11.14, *köni* “doğru” KY11.15, *körkümegeyler* “göstermeyecekler” KY12.15, *kirü* “geri” KY13.9, *kördükde* “gördüğünde” KY13.12, *kelmişler* “gelmişler” KY15.10, *kirüp* “girip” KY16.7, *keçken* “geçen” KY16.14.

2.3.7. /q/ > /h/ değişimi

Bu ses değişimi, Karahanlı döneminden itibaren karşımıza çıkmaktadır. Karahanlı Türkçesinde, *qalı* “eğer” ~ *halı*, *qulqak* “kulak” ~ *qulqak*, *yaqşı* “güzel, iyi” ~ *yaqşı* örneklerinde görülen bu değişim (Mansuroğlu, 1998a: 140), Harezmi Türkçesinde birkaç sözcükte vardır; *aqıt-* ~ *ahtı-*, *aqsak* ~ *aqsak*, *aqşam*, *oqsa-* gibi (Ata 2002: 58). Kıpçak Türkçesinde ise, kelime başı, ortası ve sonunda, bu ses değişimi pek çok örnekte görülür: *qanat* ~ *hanat* “kanat”, *qanı* ~ *hanı* “hani”, *qatun* ~ *hatun* “hatun”, *aqça* ~ *aqça* “akçe, dirhem”, *aqtar-* ~ *ahtar-* “döndürmek”, *aq* ~ *aq* “beyaz”, *azıq* ~ *azıq* “yemek, azık”, *ışıq* ~ *ışıq* “ışık” (Karamanlıoğlu, 1994: 17). Eski Anadolu Türkçesinde, bu değişim çok sık olarak karşımıza çıkar (Mansuroğlu, 1998b: 254). Çalışmamızda incelediğimiz yarlık metinlerinde bu ses değişimi şu örneklerde görülmektedir: *tağı* ~ *dahı* < ET *tağı* “dahi”, *tarhan* < ET *tarhan* “tarhan,

unvan adı”, *han* < ET *kan* ~ *han* “han”, *hağan* < ET *kağan* ~ *hağan* ~ *hağan* “kağan, hakan”, *yağşı* < ET *yağşı* “güzel, uygun”.

2.3.8. Kelime başı /t/ sesi

Kelime başı /t/ sesinin durumu, Türk lehçelerinin tasnifi açısından, Oğuz grubu için ayırıcı bir durumdur. Oğuz grubunda genel olarak, Eski Türkçenin kelime başı /t/ sesi, /d/’ye değişmiştir. Harezmi-Altın Orda Türkçesinde genellikle korunan kelime başı /t/ sesi (Ata, 2002: 59), Kıpçak Türkçesinde kimi örneklerde korunmuş, kimi örneklerde ise Oğuz grubunda olduğu gibi /d/ sesine dönüşmüştür ve bu anlamda bir kararlılık göstermez (Karamanlıoğlu, 1994: 18).

İncelediğimiz metinler Eski Türkçe kelime başı /t/ sesi konusunda, Harezmi-Altın Orda Türkçesi özelliği göstermekte ve genel olarak bu sesi korumaktadırlar: *tahtı* “dahi” KY13.3; *tahtı* “dahi” KY15.8, KY15.10, KY15.16, KY16.10; *tamğa* “gümrük vergisi” KY11.12; *tamğaçı* “gümrük memuru” KY11.4, KY13.5; *tarhan* “tarhan, ünvan adı” KY11.8, KY11.9, KY11.19; *tartnağ* “kantar vergisi” KY11.12; *tartnağçılarında* “kantar memurlarına” KY11.4, KY13.5; *taruğa* “daruga, vali” KY11.3, KY15.3; *taşğa* “taşa” KY11.13; *tavar* “mal, hayvan” KY11.10, KY16.9, KY16.10; *tavları* “dağları” KY12.11; *tegirmenleri* “değirmenleri” KY12.12; *teyü* “diye” KY7.12, KY12.16, KY16.19; *tidik* “dedik” KY11.9, KY11.15; *tilemesünler* “dilemesinler” KY11.10, KY11.10, KY11.10, KY11.11, KY11.11, KY11.12, KY11.12, KY11.13, KY11.13, KY11.14; *tinç* “dinç, sağ” KY11.14, KY13.16, KY15.16; *tinğiz* “deniz” KY16.3; (kün) *toğıştı* “(gün) doğuşu, doğu” KY13.8, KY15.6; *toğuz* “dokuz (9)” KY12.16, KY16.13; *turğan* “duran” KY3.6, KY4.6, KY5.6, KY6.7, KY7.2, KY13.6, KY15.5, KY16.2, KY17.2; *tursunlar* “dursunlar” KY11.15; (kün) *tuviştı* “(gün) doğuşu, doğu” KY3.7, KY4.7, KY5.8, KY6.8.

Eski Türkçe kelime başı /t/ sesini koruyan örnekler çoğunlukta olmakla birlikte, daha az sayıdaki bazı örnekte Osmanlı Türkçesinin etkisiyle /d-/ < /t-/ değişimi görülmektedir: *dahı* “dahi” KY13.13; *daruğa* “daruga, vali” KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.3, KY12.3; *deyü* “diye” KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY11.11,

KY11.18, KY13.15, KY13.17, KY15.13, KY16.12, KY17.12; *dimey* “demesin” KY16.10; *dinç* “dinç, sağ” KY12.15.

2.3.9. /c/ ~ /y/ nöbetleşmesi

Modern Kıpçak sahasının karakteristik özelliği olan Orta Türkçe kelime başı /y/ sesinin /c/’ye dönüşmesi, tarihî Türk dili alanında tanıklanabilmiş değildir (Özyetgin 2001: 107). Karamanlıoğlu’nun XIII. yüzyılın ortasından XV. yüzyılın ortasına kadar tesadüf eden ve Codex Cumanicus ve Memlük-Kıpçak sahasına ait sözlük, gramer ve sözlük-gramerleri inceleyerek oluşturduğu *Kıpçak Türkçesi Grameri* adlı çalışmasında da /c-/ < /y-/ ses değişiminden ya da /c/ ~ < /y/ nöbetleşmesinden söz edilmemektedir. Aynı şekilde, Özyetgin de KI’de, Orta Türkçe kelime başı /y/ sesinin Memlük-Kıpçak sahasında korunduğunu belirtmektedir (Özyetgin 2001: 107).

Kaşgarlı Mahmud’un Divanı’nda, bu ses değişimini Oğuz ve Kıpçaklara has olarak bildirdiği (DLT I: 31) bilinmekle birlikte, Zeynep Korkmaz, XI. yüzyıldan sonra Oğuz sahasında bu değişimin görülmemesi nedeniyle, Kaşgarlı’nın bu notunu bir yanlışlık olarak değerlendirmiştir (Korkmaz 1973: 44).

Çalışmamızda incelediğimiz XVI. yüzyıl Kırım sahasına ait yarlık metinlerinde ise /c/ ~ < /y/ nöbetleşmesi iki sözcükte karşımıza çıkmaktadır. 1551 tarihli Devlet Giray Han yarlığında (KY7.10) ve 1585 tarihli İslam Giray Han yarlığında (KY14.15) Eski Türkçe *yaylağ* “yayla” sözcüğü *caylav* “yayla” olarak geçmektedir. Aynı sözcük, diğer belgelerde *yaylav* (KY12.8), *yaylağ* (KY15.7) şeklinde /y/’li olarak görülmektedir. 1554 tarihli Devlet Giray Han yarlığında (KY8) ve Ağustos-Eylül 1577 tarihli Mehmet Giray Han II yarlığında (KY9) *colavçı* < *yolavçı* sözcüğü geçmektedir. Benzer şekilde VEL’YAMINOV-ZERNOV 2009’da yer alan bazı diplomatik yarlıklarda da bu ses değişiminin örnekleri görülmektedir. Örneğin, Gazi Giray Han II’nin Lehistan Kralı Zigmunt’a gönderdiği 1592 tarihli diplomatik yarlıkta *yurt* ~ *curt* “yurt”, *yiber-* ~ *ciber-* “gönder-” (Vel’yaminov-Zernov, 2009: 9-

12) örnekleri tespit edilmiştir. Bu durum, /c-/ < /y-/ ses değişimin XVI. yüzyılda, Kırım sahasında yerleşmeye başladığının bir göstergesi sayılabilir.

3. METİNLERİN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

3.1. Kelime Yapımı

3.1.1. Addan Ad Yapan Ekler

[+an]: Eski Türkçe çoğul eki {+(A)n} incelediğimiz metinlerde bir sözcükte kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir: *oğ(u)l+an* “prens” KY3.10.

{+çA}: Eski Türkçenin eşitlik ve karşılaştırma işlevi gören {+çA} eki, incelediğimiz metinlerde yapım eki görevi görerek zarflar türeten bir ek edat gibi kullanılmıştır: *tüzün+çe* “asilce, düzgünce” KY4.5, *tüzün+çe* “asilce, düzgünce” KY5.6, *bar+ça* “hepsi, tamamı” KY3.5, *yosun+ça* “töreye göre” KY15.10.

{+çI}, [+cı]: Meslek adları yapar: *bitig+çi* “yazıcı” KY11.4, *köpri+çi* “köprücü” KY11.4, *kuş+çı* “kuşçu” KY11.4, *bars+çı* “parsçı” KY11.4, *keme+çi* “gemici” KY11.4, *tamğa+çı* “gümrük memuru” KY11.4, *tartnağ+çı* “kantar memuru” KY11.4, *il+çi* “elçi” KY11.4, *yolav+çı* “rehber” KY11.5, *yol+çı* “rehber, kılavuz” KY12.5, *Yağmur+çı* “Yağmurcu, özel ad” KY7.3. Meslek adları yapan ve Türk dilinin tüm sahalarında ötümsüz şekliyle yaygın olarak kullanılan {+çI} eki, incelediğimiz metinlerde bir örnekte ötümlü ünsüzle başlamaktadır: *du‘ā+cı+m* “duacı” KY5.6,

[+daş]: *karın+daş+ı* “kardeşi” KY11.7.

[+e]: *üz+e* “üzerine” (< *üz “üst, üst taraf” + e, Tekin, 2000: 81) KY3.5.

[+eri] (< [+geri] < [+gerü]): *üz+eri* “üzeri” (< *üz+gerü*) KY12.5.

[+gı], [+ki]: Aitlik, ilişkinlik sıfatları türetir: *iç+ki* “içteki, tâbi” KY3.3, *burun+gı* “önceki” KY12.8.

[+le]: *bir+le* “birlikte, ile” (< **bîr+le*, Tekin, 2000: 151) KY11.12.

[+lı], [+li]: {+IXG} addan sıfat yapma ekinin son sesi /G/'nin düşmüş biçimidir: *müht+li* “mühürlü” KY11.9, *nişân+lı* “nişanlı, işaretli” KY11.9.

{+IXG}: Addan “sahip olan” anlamında sıfatlar türetir: *müht+lüg* “mühürlü” KY3.9, *müht+lig* “mühürlü” KY6.10, *nişân+lıg* “nişanlı, işaretli” KY3.9.

[+lık]: {+IXG} addan sıfat yapma ekinin son sesi /G/'nin tonsuzlaşarak /K/ sesine dönüşmüş biçimidir: *baş+lık* “başı” KY16.2.

{+IXK}: Addan ad yapma eki: *râhat+lık* “rahatlık” KY12.15, *ikin+lik* “ekinlik” KY12.1, *çukur+luğ* “çukurluk” KY12.11.

{+rA}: Eski Türkçe yön gösterme eki, metinlerde kalıplaşmış olarak iki örnekte edat ve zaman zarfı türetmiştir: *üz+re* “üzere” (< **üz* “üst, üst taraf”, Tekin 2000: 81) KY11.5, *soñ+ra* “sonra” KY11.16.

[+rü]: *ki+rü* “geri” (< **ke* “arka, art”, ED736b + *rü*, Tekin, 2000: 141) KY13.9, *be+rü* “beri” (< **be+rü*, Tekin, 2000: 141) KY12.9.

3.1.2. Addan Eylem Yapan Ekler

{+I-}: *bit+i-* “yazmak” (< **bit* “yazı fırçası”, Tekin, 2000: 88 < Çin. *bi(e)t* “fırça”, Tekin Ş., 1993: 22) KY3.14, KY4.16, *yor+u-*, *yür+i-gen*, *yür+ü-gen* “yürümek, yürüyen, yürüyen” (< **yor+i-* < **yor*, krş. MK *yorçı* “kılavuz, rehber, yol gösteren”, Mog. *corçi-* “gitmek, yürümek”, Tekin, 2000: 88) KY7.8, KY13.5, KY3.5.

[+la-]: *kış+la-v* “kışla” KY7.10, *cay+la-v* “yayla” KY7.10, *kış+la-k* “kışla” KY15.7, *yay+la-kları* “yayla” KY15.7, *ağır+la-dımız* “ağırladık” KY16.6.

3.1.3. Eylemden Ad Yapan Ekler

{-ç+}: *tin-ç* “dinç” (< *tin-* “nefes almak” ED514a) KY11.14, *din-ç* “dinç” (< *tin-* “nefes almak” ED514a) KY12.15, *basın-ç* “baskı, zulüm” KY3.10.

{-(X)n+}: *biç-in* “biçme, ekinin biçilmesi; hasat” KY7.10, *biç-in+lik* “biçmelik, ekinin biçildiği yer; harman yeri” KY12.11, *tüz-in+çe* “asilce, doğruca” KY4.5, *ek-in+i* “ekini” KY6.9, *öt-ün* (kıldı) “rica (etti)” KY3.8 *tüt-ün* “tütün, vergi adı” KY11.11, *tüz-ün+çe* “asilce, doğruca” KY5.6.

{-(X)G+}: *ula-ğ* “posta hayvanı” KY11.10, *yara-ğ* “yarar, fayda” KY11.13, *yunçu-ğ* “zahmet, kötülük” (< *yunç-* “zayıf olmak, aciz olmaz” ED945b) KY3.10, *biti-g+çileriñge* “yazıcılarına” KY11.4, *köp(ü)r-i(g)+çileriñge* “köprücülerine” (< *köpür-ü-g* ED690b) KY11.4, *tut-u(ğ)+ların* “rehinlerini” KY7.5.

{-GA+}: *bil-ge+leriñge* “bilginlerine” KY5.6, *tam-ğa* “damga, gümrük vergisi” (< **tam-* “yanmak”, Tekin 2000: 91) KY11.12.

[-gen+]: *bil-gen-leriñge* “yöneticilerine” KY3.3, KY3.6, KY4.3, KY4.6, KY5.3, KY6.3.

{-I+}: *tağ-ı* “dahi” KY15.8, *dağ-ı* “dahi” KY3.8; *kön-i* “doğru” (< *kön-* “düz hale gelmek, düzelmek, doğulmak” ED726a) KY11.15.

[-K+]: {-X)G+} eylemden ad yapma ekinin ötümsüz şeklidir: *kışla-k* “kışla” KY15.7, *yayla-k+ları* “yaylaları” KY15.7, *büyi-k* “büyük” (< *bedü-* “büyü-”) KY17.10, *kon-ağ* “konuk, misafir” KY11.12, *tart(i)n-a-k* “kantar vergisi” KY11.12, *tir(i)l-i-k* “dirlik” KY11.14.

[-kin]: *yet-kin+lerinden* “yetişmişlerinden” KY11.11.

[-I+]: Moğolca eylemden ad yapma eki: *suyurğa-I* “ihsan, bağış” (< Mog. *soyurka-* < *tsoyurka-* < Çin. *tzu* “şefkat, merhamet” ED556a) KY3.8.

[-(ü)I+]: *öt-ü-I* (kıldı) “rica (etti)” KY6.9, KY11.7.

[-v+]: {-(X)G+} eylemden ad yapma ekinin /v/ sesine dönüşmüş şeklidir: *Tile-v* “dilek” KY3.6, *kışla-v* “kışla” KY7.10, *cayla-v* “yayla” KY7.10, *yola-v+çı* “kılavuz, rehber” (< *yolağçı*) KY11.5.

[-(ü)ş+]: *alkı-ş* “hayırlı dua” (< *alka-* “övmek” ED138a) KY11.15, *ör-ü-ş* “çayır, otlak” (< *ör-* “doğmak, yetişmek, filizlenmek” ED239b) KY16.9.

[-keçi+] (< {-GUÇI+}): *bit(i)-keçi+leriñge* “kayıt memuru, katip” (< *bitigüçi* “yazıcı, sekreter” ED304a-b) KY3.4.

[-(e)vUI+] (< Mog. {-A)GUI+}): *yaşa-vul* “emir subayı, muhafız” (< *yasa-* “düzenlemek, düzene sokmak, kurmak” ED974a) KY11.5, *büke-vül* “ordu muhafızı” (< *bög-* “toplamak, bir araya getirmek” ED324a) KY11.5, *ķara-vul* “nöbetçi, gözcü” (< *kara-* “bakmak” ED645b) KY11.5, *çağda-vul* “artçı, gözcü subay” (< Mog. *çağda-* “gözetlemek, nöbet tutmak, casusluk etmek” Özyetgin, 1996: 190) KY11.5.

3.1.3.1. Sıfat-eylem ekleri

[-An+]: *-GAn* sıfat-eylem ekinin ilk sesi /G/'nin düşmüş biçimidir: *ol-an* “olan” KY3.9, *olun-an* “olunan” KY17.8, *id-en+ler* “edenler” KY17.9.

[-ar+], [-ur+]: *ķoş-ar* (içün) “koşduğu (için)” KY11.7, *ķıl-ar* (bolsa) “kılar (olsa), kılar (-sa)” KY16.12, *ķıl-ar+dın* “kılından” KY16.18, (tuta) *ķur-ur+ğa* “(tuta) durmaya” KY3.9.

{-d(X)K+}: Oğuz grubuna has sıfat-eylem eki {-d(X)K+} incelediğimiz metinlerde sıkça geçmektedir: *olun-dığ-ı* “olunduğu” KY12a.1, *olun-dık-ı* “olunduğu” KY12a.2, *kıl-dığ-ı* “kıldığı” KY13.11, *eyle-dik-leri-n-de* “eylediklerinde” KY15.10, *ol-duğ-ları* “oldukları” KY15.7, *al-duğ-ları* “aldıkları” KY17.4, *it-dük-leri* “ettikleri” KY12a.4, *vir-dük-leri* “verdikleri” KY17.7.

{-GAn+}: *tur-ğan* “duran” KY3.6, *yürü-gen* “yürüyen” KY3.5, *bol-ğan* “olan” KY6.11, *bol-ğan-niñ* “olanın” KY12.11.

[-ğay+]: Gelecek zaman sıfat-eylem eki: *kılma-ğay+larniñ* “kılmayacakların” KY13.15.

[-ğu+]: (tuta) *tur-ğu-ğa* “(tuta) durmaya” KY7.12.

3.1.3.2. Ad-eylem ekleri (Mastar çekimi)

[-mek+]: *di-mek-le* “demekle” KY15.8.

[-me+]: *teğir-me+nleri* “değirmenleri” KY12.12 (< *teğirme* “çember, yuvarlak, daire” ED486b).

{-(X)ş+}: *tuuv-ı-ş+ı* “doğuşu” KY3.7, *bañ-ı-ş+ı* “batışı” KY3.7, *toğ-u-ş+ı* “doğuşu” KY12.10.

3.1.3.3. Ulaş ekleri

{-A+}: *tut-a* (tururğa) “tutup (durmaya)” KY3.9, *it-e* (kelgen) “ede (gelen)” KY7.4, *artur-a* (tursunlar) “artıra (dursunlar)” KY15.18, *bas-a* “sonra” KY3.6.

[-ince+]: Osmanlı sahasına özgü zarf yapan -IncA+ eki, metinlerde karşımıza bir örnekte çıkmaktadır: *kel-ince* “gelince” KY17.3.

{-mAy+}: Çağatay Türkçesinde sıkça görülen {-mAy+} ulaç eki, incelediğimiz yarlık metinlerinde ulaçlar yapmaktan çok emir eki görevinde kullanılmıştır: *al-may-lar* “almasınlar” KY15.6, *di-mey* “demesin” KY16.10, *olun-may* “olunmasın” KY16.12, *kıl-may* “kılmasın” KY16.17, *eyle-mey-ler* “eylemesinler” KY17.9.

{-(X)p+}: *tı-p* KY11.10, *di-p* KY11.11, *oğı-p* KY13.6, *suyurđa-p* KY7.6, *al-ıp* KY12.7, *kıl-ıp* KY12.13, *al-up* KY3.6, *tart-up* KY3.8, *bol-up* KY3.8, *kıl-up* KY4.11, *ol-up* KY11.9, *ber-üp* KY11.9, *oltur-up* KY15.10, *bar-up* KY16.5.

[-ü+]: *de-y-ü* KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY11.11, *te-y-ü* KY12.16.

{-dIKdA+}: {-DIK} sıfat-eylem eki ile {+DA} bulunma durumu ekinin birleşmesiyle oluşan bu ek, metinlerde iki örnekte karşımıza çıkmaktadır. Bir örnekte çokluk 3. kişi iyelik eki, iki ekin arasına girmiştir: *olın-dıkda* “olduğunda” KY17.5, *eyle-diklerinde* “eylediklerinde” KY15.10.

3.1.4. Eylemden Eylem Yapan Ekler

[-gür]: Ettirgen çatı eki: *bit(i)-gür-di* “yazdırdı” KY3.12, KY4.14, KY5.15.

[-güz]: Ettirgen çatı eki: *kör-güz-megeyler* “gödürmeyecekler, göstermeyecekler” KY12.15.

{-(X)l}: Edilgen çatı eki: *biti-l-di* “yazıldı” KY16.19, *yar-(i)l-ıđ* “yarlık” KY3.6, *ber-i-l-di* “verildi” KY3.11, *vir-i-l-di* “verildi” KY15.19, *ik-i-l-meyüp* “ekilmeyip” KY16.10, *tir-(i)l-ik* “dirlik” KY11.14, *vir-ül-üp* “verilip” KY16.14,

{-(X)n}: Dönüşlü ve edilgen çatı eki: *tart-(i)n-ağ* “kantar vergisi” KY11.12, *ol-ı-n-dığı* “olduğı” KY12a.1, *öt-i-n-di* “arz etti” KY4.8, *ol-u-n-up* “olunup” KY16.13 *ol-u-n-an* “olunan” KY17.8.

[-d]: Ettirgen çatı eki: *inci-d-* “incitmek” KY11.16. Sözcük, *inci-* eyleminden ettirgenlik çatı eki eklenerek türetilmiştir. *inci-*, *incin-*, *incid-/incit-* sözcüklerine özellikle Memlük-Kıpçak sahası sözlüklerinde sıkça rastlanmaktadır. Sözcüğün modern Kıpçak sahasındaki biçimi de *inci-*, *incin-*, *incid-* biçimindedir (Yavuzaslan, 2003: 93-97).

{-Ur}: *tig-ür-megeyler* “değdirmeyecekler” KY3.10, *aş-ur-a* (tırsunlar) “artıra dursunlar” KY15.18.

3.2. Ad

3.2.1. Çokluk Ekleri

ET çokluk ekleri, {+lAr}, {+An}, {+t}, {+kUn}, {+z}'dir (Gabain 2007: 62). Bu ekler arasından {+lAr}, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde hem kişi hem de eylem çekimlerinde kullanılagelmiş, diğerleri kalıplaşarak fonksiyonlarını yitirmişlerdir.

{+lAr}: İncelediğimiz yarlıklarda da, çokluk eki {+lAr}'dir: *han+lar* KY7.9, *tutu+lar+ı+n* KY7.5, *ağa+lar+ımız* KY7.9, *uruğ+lar+ımız+ğa* KY11.14, *kent+ler+niñ* KY3.3, *bey+ler+den* KY5.11.

[+an]: Bu çokluk eki, kalıplaşmış olarak bir sözcükte görülmektedir: *oğlan* < *oğul+an*.

3.2.2. İyelik Ekleri

İncelediğimiz metinlerde, teklik ve çokluk 2. kişi iyelik ekleri görülmemektedir. 1. ve 3. kişi iyelik çekimleri ise şu şekildedir:

Teklik 1. kişi	{+(X)m}	<i>ata+m</i> KY13.16, <i>karındaşlar+ım</i> KY13.12, <i>yér+im</i> KY16.10, <i>kul+um</i> KY13.7, <i>söz+üm</i> KY3.1, KY4.1, KY7.1, KY16.1.
Teklik 3. kişi	{+(s)I}	<i>baş+ı</i> KY12.7, <i>toğuş+ı</i> KY12.10, <i>ekin+i</i> KY6.9, <i>söz+i</i> KY16.12, <i>ķara+sı+n+dan</i> KY11.10, <i>ķuzı+sı+n+dan</i> KY11.10, KY11.14, <i>bağçe+si</i> KY12.11.
	{+U}	<i>ķol+u+n+a</i> KY3.9, KY4.12, KY5.9, KY7.12, <i>ķöy+ü+n+den</i> KY3.10, KY6.12.
Çokluk 1. kişi	{+(I)mIz}	<i>baba+mız</i> KY7.3, <i>yarlığ+ımız</i> KY11.15, <i>tarhan+ımız</i> KY11.9, <i>der-sa'adet+imiz</i> KY15.5, <i>şerif+imiz+dir</i> KY17.6.
Çokluk 3. kişi	{+IArI}	<i>ağa+ları</i> KY7.4, <i>ata+ları</i> KY7.4, <i>yigit+leri</i> KY7.7, <i>kişi+leri</i> KY16.2.

Metinlerde bir örnek dışında, iyelik eki ile ad durum ekleri arasına zamir n'si gelmektedir: (*on*) *sekiz+i+de* KY6.15.

3.2.3. Ad Durum Ekleri

3.2.3.1. İlgı Eki

İlgı eki, Köktürkçede ünsüzle biten sözcüklerden sonra {+Iñ}, ünlü ile biten sözcüklerden sonra ise {+nIñ} biçimindedir. Uygur dönemine gelindiğinde ise, bu ek, hem ünlülerden hem de ünsüzlerden sonra {+nIñ} biçiminde gelmeye başlamış ve bu durum, Karahanlı Türkçesi döneminde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde ekin yuvarlak ünlülü biçimleri de görölmeye başlamıştır. Harezmi ve Çağatay Türkçeleri de bu özelliği korumakla birlikte, Harezmi Türkçesinde, ilgı ekinin 1. kişi zamirine {+Im} ya da {+Iñ} şeklinde geldiği de görölr. Çağatay Türkçesinde ise ilgı ekinin {+nXñ} yanında, [+nı] şekli de vardır. Kıpçak Türkçesinde, ilgı eki {+nIñ}, zamirlerden sonra ise {+Iñ}'dir. Ancak ilgı durumunun eksiz olarak gösterildiği de olur (Karamanlıoğlu, 1994: 64-65). İncelediğimiz yarlıklarda, ilgı durumu her durumda {+nIñ} şeklinde gelmektedir ve yuvarlak biçimi yoktur.

{+nİñ}: ulus+nıñ KY3.2, kol+nıñ KY3.2, oğlan+nıñ KY12.7, uluğ+nıñ KY12.7, kentler+nıñ KY3.3, şehirler+nıñ KY4.3, yirleri+nıñ KY12.9, biz+nıñ KY15.17.

Metinlerde, yalnızca bir örnekte ilgi durumu, +İñ biçimindedir: *şehirler+iñ* (taruğa bigleriñge) KY15.3.

3.2.3.2. Yönelme Durumu Eki

{+GA}: Yönelme durumu eki Türkçenin en eski dönemlerinden beri {+GA, +KA} şeklindedir. Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçeleri ile Kıpçak sahasında bu ek başattır. İncelediğimiz yarlıklarda, asli yönelme durumu eki {+GA} biçimindedir ve ötümsüz şekli görülmemektedir: *tuz+ğa* KY11.12, *taş+ğa* KY11.13, *tartnağçıları+n+ğa* KY11.4, *ara+ğa* KY16.7, *il+ge* KY3.5, KY6.6, KY15.4, *bitkeçileri+n+ge* KY5.5, *köprüçileri+n+ge* KY13.5, *biz+ge* KY15.17.

{+A}: Bu ek, başat şekil olan {+GA, +KA} yanında, Türkçenin her döneminde seyrek de olsa varlığını korumuş, diğer lehçelerin aksine Oğuz grubu için asli yönelme durumu eki haline gelmiştir. Eski Anadolu Türkçesinin temel yönelme durumu eki, {+A}'dır. Bu ek, Eski Türkçe döneminde yalın durumdaki adlardan sonra gelirken, Karahanlı döneminden itibaren Harezmi, Kıpçak ve Çağatay sahalarında 1. ve 2. kişi iyelik eklerinin üzerine gelmiştir. Elimizdeki metinlerde de, bu ekin kullanıldığı örnekler vardır: *kolun+a* KY3.9, KY4.9, KY5.9, KY6.10 KY7.12; *tavarları+n+a* KY7.11, *yol+a* KY11.7, *öz+i+n+e* KY7.6, *yerleri+n+e* KY7.10, *evleri+n+e* KY11.12.

[+erü]: İncelediğimiz metinlerde, yalnızca bir örnekte, Eski Türkçe döneminin yön gösterme eki +ArU görülmektedir. Ek, bu örnekte yönelme eki işlevindedir: *dersa'ādetimiz+erü (kelip)* "huzurumuza (gelip)" KY15.5.

İncelediğimiz yarlıkların giriş protokolünde, yarlığın muhataplarının sıralandığı, askerî, idari ve dinî memuriyetlerin yazıldığı bölümler genellikle belli kalıp ifadelerle geçmektedir. İncelediğimiz yarlıklarda genellikle birbiriyle ilişkili iki unvan “ve” bağlacı ile ya da bağlaçsız olarak sıralanıp ikinci unvana yönelme durumu eki getirilmektedir: *uluğ u>lu<smiñ onğ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge içki kent şehirleriñge taruğa bigleriñge müfti ve müderrisleriñge kâzî ve muhtesibleriñge meşâyih şūfileriñge divān bitigçileriñge kuşçı barsçılarıñga kemeçi köpriçileriñge tamğaçı tartnaççılarıñga ilçi yolavçalarıñga yaşavul bükevüleriñge qaravul çağdavullarıñga ā‘māl mutaşarrıflarıñga kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge KY11.2-6.*

Ancak bir metinde, yönelme durumu eki {+GA} yerine [ñ] (< /n/ “zahir n’si” + /G/ “yönelme durumunun ek başı /G/ sesi”) olarak karşımıza çıkmaktadır: *uluğ ulusniñ onğ kol şol kolniñ tümen yüz on miñ bilgen oğlanlar bigleriñge içki kent şehirleriñ taruğa bigleriñge müfti ve müderrisleriñ kâzî ve muhtesibleriñge meşâyih şūfileriñ divān bitkeçileriñge kemeçi köpriçileriñ kuşçı ve barsçılarıñga ā‘māl mutaşarrıflarıñga kayu ma iş üzre yürigen barça köp ulus ilge KY15.2-4.* Diğer metinlerle karşılaştırıldığında metindeki şu ifadelerin yönelme durumu eki alması beklenirdi: *müfti ve müderrisleriñ(e), meşâyih şūfileriñ(e), kemeçi köpriçileriñ(e).*

3.2.3.3. Belirtme Durumu Eki

Köktürkçenin belirtme durumu ekleri, yalın durumdaki adlardan sonra {+(X)G}, iyelik eklerinden sonra {+n}, işaret ve kişi zamirlerinden sonra ise {+nI}’dir. Uygurcada bu düzen fazlaca bozulmamakla birlikte {+nI} ekinin kullanım alanının genişlediği görülmektedir (Ercilasun, 2006: 277). +{+nI}, Karahanlı Türkçesinde 1. ve 2. kişi iyelik eklerinden sonra da yaygın bir şekilde kullanılmaya devam etmiş, {+n} eki ise sadece 3. kişi iyelik eklerinden sonra kullanılmıştır. {+(X)G} ekinin kullanım alanı Karahanlıcada daralırken, {+I} eki nadir de olsa görülmeye başlamıştır. Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde ise, belirtme durumu eki {+nI}’dir. Ancak 3. kişi iyelik eklerinden sonra {+n} eki gelir. Eski Anadolu Türkçesinde ise belirtme durumu eki {+I}’dir ancak seyrek de olsa {+nI}

görülür. Ercilasun, {+I} ekini, Eski Türkçe {+(X)G} ekinin asli sesi olan /G/'nin düşmesi ve bağlama ünlüsünün ekin işlevini üstlenmesi olarak açıklar (Ercilasun, 2006: 455). Oysa Mustafa Canpolat, bu açıklamaya şüpheyile bakar. Canpolat'ın şüphaninin dayanağı ise, Eski Anadolu Türkçesinde /G/ sesinin düşmesinin ardından kendinden önceki sesin /ı, i/ şeklinde dar değil, bir yuvarlak ünlü /u, ü/ olması gerekliliğidir. Ayrıca, Canpolat, KB gibi tutarlı imlaya sahip bir metinde {+(X)G} ile {+I}'nın bir arada bulunduğunu ve Harezmi ve Kıpçak sahasında bile {+(X)G} eki görülmezken Eski Anadolu Türkçesinde değişime uğrayıp {+I}'ya dönüşmeyeceğini belirtir (Canpolat, 1992: 9-11).

Tarihsel gelişimini bu şekilde özetleyebileceğimiz belirtme durumu eki, incelediğimiz yarlık metinlerinde, genel olarak Harezmi-Kıpçak özelliği gösterir. Yalın durumdaki sözcüklerden ve teklik 1. kişi iyelik ekinde sonra, belirtme durumu eki, {+nI} şeklinde gelmiştir: *yarlıg-nı* KY3.6, KY3.9, KY4.6, KY4.9, KY5.6, KY5.10, KY6.7, KY6.11, *Qırım+nı* KY16.18, *haqani-ni* KY7.2, KY16.2, *Aq Derviş-ni* KY11.8, *cihân-bâni-ni* KY12.6, *şerif-ni* KY12.13, KY15.5, *mülk-nâme+nı* KY17.7, *şerifim-ni* KY12.12, KY13.6, KY13.10, KY15.9, KY15.13, KY17.2.

Belirtme durumu eki, teklik 3. kişi iyelik eklerinden sonra ise {+n} biçiminde gelmektedir: *ötül+ü+n* KY3.12, KY4.14, KY5.15, *il+i+n* KY7.4, *tirlik+i+n* KY11.14, KY15.17, *söz+i+n* KY11.15, *aıt+i+n* KY12.12, *ötül+i+n* KY12.13, *yér+i+n* KY16.17, *da^çvâ+sı+n* KY16.17.

İki örnekte, 3. kişi iyelik eklerinden sonra, belirtme durumu eki {+n} değil, {+I} biçiminde görülmektedir. Bu durum, Osmanlı Türkçesinin etkisi olarak değerlendirilebilir: *kişi+leri+n+i* KY16.6, *örüş+i+n+i* KY16.11.

3.2.3.4. Bulunma Durumu Eki

Bulunma durumu eki, Türkçenin en eski dönemlerinden beri {+DA} şeklindedir. Bu ek Köktürkçe döneminde hem bulunma hem de çıkma durumu

işlevini yüklenmiş olmasına karşın, Uygur Türkçesi döneminde bu iki işlevini de sürdürdüğü örnekler olmakla beraber, müstakil bir çıkma durumu eki ({+DIn}) görülmeye başlamıştır (Ercilasun, 2006: 277). İncelediğimiz yarlık metinlerinde de, bulunma durumu eki {+DA} şeklindedir. Ekin ötümsüz şekli metinlerde yoktur: *yanın+da* KY5.7, *tübin+de* KY6.8, *için+de* KY12a.1, KY12b.1, KY15.5, *Bolğanağ+da* KY13.8, KY15.7, *kölların+da* KY13.12, *der-sa'âdetim+de* KY13.16, *kenârın+da* KY16.3,

Metinlerde ayrıca, bulunma durumu eki {+DA}, zarf yapan bir ek işlevi de görülmüştür: *zamânın+da* KY7.4, KY7.9, *yılın+da* KY12.17, *eylediklerin+de* KY15.10, *itgenin+de* KY16.6, *olındıq+da* KY17.5.

{+DA} bulunma durumu eki, bir örnekte iyelik eki üzerine doğrudan, zamir n'si almadan gelmiştir: *(on) sekiz+i+de* KY6.15.

3.2.3.5. Çıkma Durumu Eki

Çıkma durumu Köktürkçe döneminde, {+DA} bulunma durumu eki ile karşılaşmıştır. Ancak Uygurca döneminde, müstakil bir çıkma durumu eki olarak {+DIn} görülmeye başlamıştır (Ercilasun, 2006: 277). Ek, bu haliyle Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde de kullanılmıştır. Güney-batı Oğuz grubunda ve Kıpçak Türkçesinde ise {+DAn} şeklindedir. İncelediğimiz metinlerde ek, genel olarak Oğuz-Kıpçak özelliği göstermekte ve {+dAn} şeklinde geçmektedir. Ekin ötümsüz biçimine ise metinlerde rastlanmamaktadır: *oğlun+dan* KY11.9, KY11.16, *karasın+dan* KY11.10, *kuzısın+dan* KY11.10, KY11.14, *Bolğanağ+dan* KY17.3, *yarağ+dan* KY11.13, *beyler+den* KY3.10, KY4.10, KY5.11, *köyün+den* KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.12, *yetkinlerin+den* KY11.11, *kün+den* KY11.16.

Çıkma durumu eki, metinlerdeki bazı örneklerde Harezmi özelliği göstererek {+dIn} biçiminde gelmiştir: *sultânlar+dın* KY6.11-12, *mirzâlar+dın* KY6.12, *zamânların+dın* KY12.9, *tarafın+dın* KY16.5, *beyler+din* KY6.12, *kün+din*

KY12.14, *Naķiler+din* KY16.2, *Naķi+din* KY16.3, *maķremin+din* KY16.12, *istināfin+dın* KY16.17, *ķılar+dın* KY16.18.

3.2.3.6. Eşitlik Durumu Eki

Eski Türkçenin eşitlik ve karşılaştırma işlevi gören {+çA} eki, incelediğimiz metinlerde yapım eki görevi görerek zarflar türeten bir ek edat gibi kullanılmıştır: *tüzün+çe* KY4.5, *tüzün+çe* KY5.6, *bar+ça* KY3.5, *yosun+ça* KY15.10.

3.2.3.7. Aitlik Eki

İncelediğimiz metinlerde aitlik eki {+GI, +KI}, iki örnekte, kalıplaşarak yapım eki görevinde kullanılmıştır: *iç+ki* KY3.3, *burun+ġı* KY12.8.

3.3. Sıfat

3.3.1. Niteleme Sıfatları

uluġ (ulus) “ulu, büyük” KY3.2, *ulu (ata)* “ulu, büyük” KY7.3, *onġ (ķol)* “saġ” KY3.2, *sol (ķol)* “sol” KY3.2, *içki (kent)* “içerideki, tâbi” KY3.3, *kök (müħr)* “mavi” KY3.9, *al (nişān)* “al, kırmızı” KY3.9, *kiçig (sulţān)* “küçük” KY6.11, *vaķūr (şefķāt)* “aġırbaşlı” KY11.8, *burunġı (uluġ ata)* “önceki” KY12.8, *cedīd (sinur)* “yeni” KY16.9, *büyük (ve kiçig selātin ķullar)* “büyük” KY17.10.

3.3.2. Belgisiz Sıfatlar:

köp (ulus) “tüm, hep, bütün” KY3.5, *barça (tüzünçe bilgenler)* “bütün, hep” KY3.5.

3.3.3. İşaret Sıfatları

uşbu (kök mührlüg al nişānlıg yarlıg) “bu” KY3.9, KY4.9 ~ *işbu* (mülk-nāme) “bu” KY12a.1, KY12b.1; *bu* (yarlıg) “bu” KY3.6, KY4.6, *an* (yér) “o” KY12a.2, KY12a.3, KY12b.2, KY12b.3, *ol* (yosunça) “o” KY15.10.

3.3.4. Soru Sıfatları

ni (-kadar) “ne (kadar)” KY7.8. *şayu* (ma iş) “hangi, ne, kim” KY3.5, KY4.5

3.4. Sayı

3.4.1. Asıl sayılar

İncelediğimiz yarlıklarda geçen asıl sayılar şunlardır: *bir* KY16.6, *éki* KY16.5, *on* KY3.3, *on sekiz* KY6.15, *otuz* KY16.14, *yüz* KY3.3, *toğuz yüz yétmiş éki* KY.16.13, *toğuz yüz seksen altı* KY12.17, *miñ* “bin” KY3.4 ~ *miñg* “bin” KY15.2, *tümen* “onbin” KY3.3.

Bazı yarlıklarda, tarihleri ifade eden sayılar, rakamla gösterilmiştir: (sene) 957 KY6.15, (sene) 958 KY7.14, 985 KY11.20, (sene) 987 KY13.19, 998 KY15.20.

3.4.2. Belirsizlik sayıları

köp “tüm, hep, bütün” KY3.5, KY4.5, *barça* “bütün, hep” KY3.5, KY4.5.

3.5. Zarf

3.5.1. Durum Zarfları

tüzünçe ~ tüzünçe KY3.5, KY4.5, KY12.6, *ıtuta ıtururğa ~ ıtuta ıturğuga* “tutup dursun diye” KY3.9, KY4.9, KY7.12, *yosunça* KY7.5, KY15.10, *birge* “birlikte, beraber” KY7.8, *şöyle* KY11.18, KY13.6, *birebir* KY16.6.

3.5.2. Zaman Zarfları

aldın “önce, önceden, eskiden” KY7.5, *soñra* KY11.16, *soñg* KY12.14, *hālā* KY16.10, *+dın berü* KY12.9, *min ba‘d* “bundan sonra” KY3.9, *min ba‘de‘l-yevm* “bu günden sonra” KY17.7-8, KY6.10.

3.5.3. Yer-Yön Zarfları

ald “ön” KY3.7, KY4.7, KY5.7, KY6.8, KY11.10, KY15.6, *art* “art, arka” KY3.7, KY4.7, KY13.9, KY15.6, *kün ıtuvıısı* “doğu” KY3.7, KY4.7 ~ *kün toğuşı* “doğu” KY12.10 ~ *kün toğıısı* “doğu” KY13.8, *kün baıtıısı* “batı” KY3.7, KY4.8, *kıble* “güney” KY12.10, KY13.8, KY15.6, *kirü* KY13.9 ~ *kéri* KY15.6, *üst* KY16.5, *ara* KY16.7.

3.6. Edat

dağı KY3.8, KY4.8, KY6.10 ~ *tağı* KY13.3 ~ *tağı* KY15.8, KY15.10, KY15.16; *içün* KY6.9, KY11.7, KY15.8 ~ *için* KY13.10, KY13.11 ~ *üçün* KY16.3, KY16.14; *birlen* KY16.4, KY16.7, KY16.8 ~ *birle* KY11.12, KY11.14, KY12.11, KY13.16 ~ *bile* KY13.9 ~ *ile* KY15.5 ~ *+ile* KY16.8, KY16.9, KY16.16 ~ *+le* KY11.15, KY15.8; *üze* KY3.5, KY4.5 ~ *üzre* KY13.3, KY15.4, KY16.9 ~ *üzere* KY12a.4, KY12b.4 ~ *üzerine* KY12.5, KY12.15; *ķadar* KY7.8, *kibi* KY17.10.

Pekiştirme edatı: (kayu) *ma* KY3.5, KY4.5.

3.7. Bağlaç

ve KY3.9, KY3.12, *basa* KY3.6, KY4.6, *ki* KY3.9, KY7.2, KY12.9, *kim* KY4.6, KY12.6, KY13.6, *eger* KY16.11, *...bolsun...bolsun* KY11.17, *...bolğaylar...bolğaylar* KY15.12.

3.8. Zamir

3.8.1. Kişi zamirleri

Metinlerde, bağlam gereği yalnızca teklik ve çokluk 1. kişi zamirleri görülmektedir. Teklik 1. kişi: *ben* KY13.13, *benim* KY13.16, KY15.8, KY17.10, *menüm* KY3.7, KY4.8, KY5.9, KY6.10.

Çokluk 1. kişi: *bizim* KY11.14, *bizge* KY15.17, *bizniñ* KY15.17.

3.8.2. Dönüşlülük zamirleri

özine KY7.6, *özlerine* KY13.15, *kendü* KY17.3.

3.8.3. Belirsizlik zamirleri

kim kimerse KY3.10 ~ *kim kimersene* KY12.15 ~ *kim kimesne* KY16.10, KY17.9.

3.9. Eylem

3.9.1. Bildiriciler ve Ad Eylemi

İncelediğimiz yarlıklarda, bildirme eki, yalnızca teklik 3. kişi çekimlerinde görülmektedir ve +dir şeklindedir: (yağşı) *degil+dir* KY13.15, *yêrim+dir* KY16.11, *şerîfimiz+dir* KY17.6.

Ad eylemi ise *er-* ~ *ir-* ~ *i-* biçimde ve şart birleşik zaman çekimlerinde görülmektedir: *kıldı er-se* KY11.8, *kıldı ir-se* KY3.8, KY6.9, KY11.8, KY12.12, *ötindi ir-se* KY4.8, KY5.8, *ide keldiler i-se* KY10.10-11. Ad eylemi, yarlıklarda geçen *kim kimerse*, *kim kimersene*, *kim kimesne* ikilemelerinde kalıplaşmış ve ses değişimine uğramış olarak tespit edilmiştir: *kim kimerse* KY5.11, KY6.13, *kim kimersene* KY12.15 ~ *kim kimesne* KY16.10, KY17.9.

3.9.2. Eylem Çekimi

3.9.2.1. Basit Eylem Çekimleri

3.9.2.1.1. Haber Kipleri

3.9.2.1.1.1. Geçmiş Zaman Çekimi

3.9.2.1.1.1.1. Bilinen Geçmiş Zaman Çekimi

İncelediğimiz yarlık metinlerinde, bilinen geçmiş zaman çekimi [-dI] ekiyle yapılmaktadır: Teklik 1. kişi: *bêr-dî-m* KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11, *vir-dî-m* KY7.6, KY12.13, KY13.11, KY13.15, *buyur-dî-m* KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11, KY12.13, KY13.11, KY16.15, *kıl-dî-m* KY16.15; Teklik 3. kişi: *bêril-dî* KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY6.15, KY7.13, *bitgür-dî* KY3.12, KY4.14, KY5.15,

biti-di KY3.14, KY4.16, KY5.17, KY6.17, *bitil-di* KY12.16, KY13.18, KY16.19, *viril-di* KY15.19, KY17.12.

Çokluk 1. kişi çekimlerinde ise iki örnekte [-dik], bir örnekte ise zamir kökenli kişi ekiyle çekim yapılmıştır: *ti-dik* KY11.9, KY11.15; *ağırla-dı-mız* KY16.6.

Ekin yuvarlak ünlülü şekli [-dU] da, metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Hatta bir örnekte dar ünlülü bir eylem tabanına ulanan ekin ünlüsü, yuvarlak olarak gelmiştir: *vir-dü-m* KY15.9, KY16.15, KY17.7, *buyur-du-m* KY7.6, KY13.15, KY15.9, KY17.7.

3.9.2.1.1.2. Duyulan Geçmiş Zaman Çekimi

Bir örnekte ve [-miş] eki ile görülmektedir: *kel-miş-ler* KY15.10.

3.9.2.1.1.2. Gelecek Zaman Çekimi

Gelecek zaman çekimi {-GAY} ekiyle yapılmaktadır: *bol-ğay* KY12.6, KY13.6, *kı-l-ğay-lar* KY12.16, *bol-ğay-lar* KY15.16, *it-gey-ler* KY16.17, KY16.18.

Gelecek zamanın olumsuz çekimi ise {-mAGAY} şeklindedir: *tigür-megey-ler* KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.14, KY11.17, KY15.13, KY15.14, KY17.9, *çık-mağay-lar* KY7.8, *bol-mağay-lar* KY7.13, *kı-l-mağay-lar* KY11.17, *körküz-megey-ler* KY12.15.

Yarlıklar, hanların kesin emirlerini ve verdikleri hükümleri, yarlığın muhataplarına bildiren metinler olduklarından, yukarıda örneklerini verdiğimiz gelecek zaman çekimlerinin hepsi, aslında emir anlamı taşıyan yargılar bildirmektedirler.

3.9.2.1.2. Dilek Kipleri

3.9.2.1.2.1. Emir Kipi

Metinlerde yalnızca 3. kişi emir çekimleri görülmektedir. İlk dönem metinlerinde (KY3, KY4, KY5, KY6, KY7) emir işlevi sadece {-GAy} gelecek zaman eki ile sağlanmıştır (bk. Gelecek Zaman Çekimi). Yalnızca bir örnekte [-sun] emir eki vardır: *bol-sun* KY4.6. {-GAy} gelecek zaman eki, daha sonraki metinlerde de {-sUn} ve {-MAy} emir ekleriyle birlikte emir işlevinde kullanılmaya devam etmiştir.

Son dönem metinlerinde emir eki olarak daha çok {-sUn} kullanılmıştır: *bol-sun* KY11.8, KY11.9, KY16.12, *kal-sun* KY16.11, *kon-sun* KY16.11, *tur-sun-lar* KY11.15, KY15.18. {-sUn} 3. kişi emir eki ile yapılan emir çekimlerinin olumsuzu şu şekildedir: *tile-me-sün-ler* KY11.10, KY11.11, KY11.12, KY11.13, KY11.14, *al-ma-sun-lar* KY11.10, KY11.11, KY11.12, KY11.13, KY11.14, *kon-ma-sun-lar* KY11.12, *sür-me-sün-ler* KY11.12, KY11.13, *incid-me-sün-ler* KY11.16,

Çağatay Türkçesinde sıkça görülen, {-MAy} olumsuz ulaç eki de, son dönem metinlerde olumsuz emir çekimlerinde kullanılmıştır: *di-mey* “demesin” KY16.10, *kıl-may* “kılmasın” KY16.17, *olun-may* “olunmasın” KY16.12, *al-may-lar* “almasınlar” KY15.6, *eyle-mey-ler* “eylemesinler” KY17.9, *ol-may-lar* “olmasınlar” KY17.11.

3.9.2.1.2.2. İstek Kipi

-e: (şöyle) *bil-e-ler* KY11.18.

3.9.2.1.2.3. Dilek-Şart Kipi

-sA: *aflan-sa* KY7.7, *tüş-se* KY7.7.

3.9.2.2. Birleşik Eylem Çekimleri

3.9.2.2.1. Şart Birleşik Çekimi

Şart birleşik çekimi, belirli geçmiş zamanın şartı ve bir örnekte de geniş zamanın şartı biçiminde karşımıza çıkmaktadır: *kıldı irse* KY3.8, KY6.9, *ötindi irse* KY4.8, KY5.8, *kıldı erse* KY11.8, *kıldılar irse* KY11.8, KY12.12, *kılar bolsa* KY16.12.

İKİNCİ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Yarlıklar içeriklerine göre çeşitli üsluplarla kaleme alınmışlardır. Yarlığın yazıldığı dönemin siyasal ve kültürel durumu, yarlığın konusu, yazılış amacı ve yazıldığı kişi gibi değişkenler, yarlıkların üsluplarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Ancak Altın Orda ve devamında kurulan Kazan ve Kırım Hanlıklarının resmî yazışma gelenekleri içinde, yarlıkların döneme ve içeriğe bağlı olmayan belli bir üslup taşıdıkları ve bu üslup yapısının genel olarak korunduğu söylenebilir.

Altın Orda Devleti ve devamı niteliğini taşıyan Kazan ve Kırım Hanlıkları dönemine ait yarlıkların belli bir kalıp içinde yazıldığı ve belli bölümler halinde düzenlendiği görülmektedir. “Yarlıkların Genel Üslup Özellikleri (bk. Bölüm 2.2.2.2)” başlığı altında ana hatlarıyla incelediğimiz bu bölümler, yarlıkların içeriklerine ve yazılış tarihlerine göre bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, yarlıkların türlerinin belirlenmesinde de önemli bir ölçüt oluşturmaktadır. Bu nedenle, yarlıkların üslup özelliklerini, yarlık türlerine göre ayrıarak incelemek yararlı görünmektedir.

1. TARHANLIK YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızda, iki tarhanlık yarlığı ve bir *tarhan-soyurgical tip yarlık* incelenmektedir: Devlet Giray Han'ın Havaşımıyâr Hâcî'ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlıkta (KY8), sınırları yarlıkta ayrıntılı olarak çizilen bir arazi, soyurgical olarak verilmektedir. Ancak bu yarlık, yine de bir soyurgical yarlığı değildir. Yarlık metninde *tarhan* ibaresi geçmemekle birlikte, yarlığı alan kişiye ihsan edilen arazi konusunda, tarhan unvanını alan kişilere tanınan vergi ve iş/hizmet yükümlülüklerinden muafiyet sağlanmaktadır. İncelediğimiz diğer soyurgical yarlıklarında ise, soyurgical olarak verilen arazi üzerinden alınacak vergiler ve

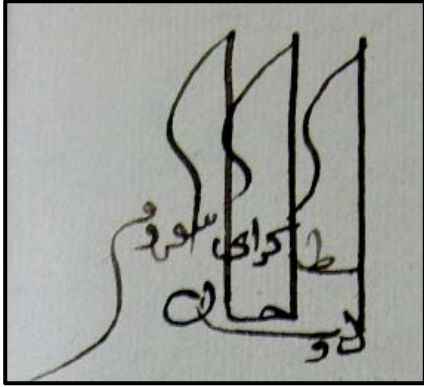
iş/hizmet yükümlülükleriyle ilgili bir ibare bulunmamaktadır. Altın Orda ve Kırım sahasında, tarhan unvanını alan kişilere aynı zamanda soyurgical arazi de sağlayan ve bu arazilerin tüm gelirlerini yarlığı alan kişiye bırakan yarlıklar verilmiştir.⁴⁶ Bu nedenle yarlıkta *tarhan* ibaresi geçmemesine karşın, biz bu yarlığı çalışmamızda tarhan-soyurgical tip yarlık olarak değerlendirmeyi uygun gördük. Zira bu yarlığın verildiği Havâcımyâr Hâcî adlı kişi, Mehmet Giray Han II tarafından kendisine verilen Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlıkla oğulları ve erkek kardeşleri ile birlikte tarhan unvanını kazanmıştır (bk. KY9). Söz konusu yarlık da, bizim çalışmamızda tarhanlık yarlıkları arasında inceleyeceğimiz ikinci yarlıktır. Son olarak bu bölümde Mehmet Giray Han II'nin Aşk Derviş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık (KY11), yine tarhanlık yarlığı olarak ele alınarak incelenecektir. Kırım sahasında yazılmış tarhanlık yarlıkları, Altın Orda döneminden itibaren süre gelen belli bir üslup çerçevesinde yazılmışlardır. Çalışmamızda incelediğimiz üç tarhanlık yarlığı da, bu üslubu genel olarak sürdürmektedirler.

Yarlıkların giriş protokolünde yer alan ve *taḥmīd* ve *temcīd* dualarını içeren *davet* (invocatio) bölümü, bu üç yarlıkta görülememiştir. Bunun nedeni, söz konusu bölümün var olmaması değildir. Kırım yazışmalarında, Osmanlı sahasına göre daha sade bir şekilde yazılan ve *ḥüve'l-muḡnī* “Varlıklı kılan Allah”, *ḥüve'l-ḡanī'l-mu'īn* “O, ganidir, yardımcıdır”, *bismi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm* “Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla” gibi davet formüllerini içeren bu bölüm, elimizdeki metinlerde yarlığın ana metninden yaklaşık 15-20 cm yukarıda kalacak şekilde yazılmıştır (Usmanov, 1979: 39-56). Bu nedenle, yarlıkların elimize ulaşan fotoğraflarında bu bölümün görünmediği düşüncesindeyiz.

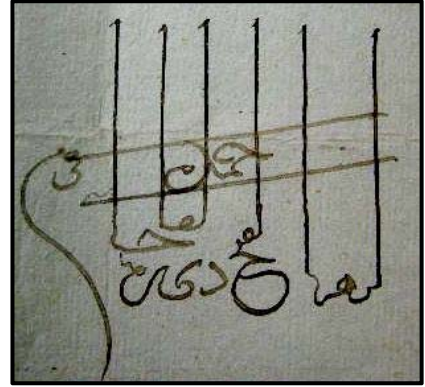
Osmanlı sahası yazışmalarında davet (invocatio) bölümünden sonra *tuğra* gelirken genel olarak Altın Orda ve Kırım yazışma geleneğinde *tuğra* yer almaz. Osmanlı-Türk diplomatikası uzmanı L. Fekete, yarlık ve bitiklerde davet kısmından sonra gelen ve hanın adıyla birlikte saygı ve davet ifade eden *sözüm ~ sözümüz* formülünü, Osmanlı belgelerindeki tuğraya karşılık gelen grafik bir sembol olarak

⁴⁶ Altın Orda Hanı Toktamış Han'ın Bik Hacı adlı kişiye verdiği tarhanlık yarlığı, Bik Hacı'ya Sütkök bölgesini soyurgical olarak vermekte ve kendisini tüm vergilerden muaf tarhan yapmaktadır (bk. Özyetgin, 2000: 172-174).

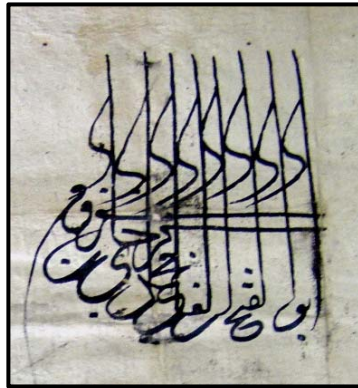
değerlendirmiştir. Ancak Altın Orda resmi yazışma geleneğinde tuğra olmamasına karşın, Osmanlı diplomatikasının izlerini taşıyan Kırım belgelerinde tuğra benzeri rükünler gözükmektedir. Çalışmamızda incelediğimiz yarlıkların da *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümlerinde, tuğra benzeri rükünler yer almaktadır. Bunlar, hanların ad ve unvanlarının yazıldığı, şekli tuğraya benzetilmiş hatlardır (bk. Şekil 2-3-4.) ve hemen peşlerinden de *sözüm ~ sözümüz* ifadesi gelmektedir. Altın Orda, Kırım ve Kazan sahalarının hem diplomatik hem de tarhanlık yarlıklarındaki üslup özelliklerine bakıldığında dikkati çeken ve ortak olan en önemli unsur, belgenin giriş protokolündeki *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümünde yer alan *sözüm~ sözümüz* formülüdür.

Şekil 2. *devlet giray han sözüm*, Devlet Giray Han'ın Havacımyâr Hâci'ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlık

Şekil 3. *ebü'l-feth e'l-gâzi mehmed giray han sözüm*, Mehmet Giray Han II'nin Havacımyâr Hâci'ye verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık

Şekil 4. *ebü'l-feth el-gâzi mehmed giray han sözüm*, Mehmet Giray Han II'nin Ak Derviş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık

Biri orijinal (KY11), diğ er ikisi kopya (KY8, KY9) olan yarlıklarda hanın unvan ve lakaplarının sıralandığı *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümleri şu şekilde verilmiştir: *devlet giray han sözüm* “Devlet Giray Han sözüm,” (KY8), *ebü’l-feth e’l-gâzî meḫmed giray han sözüm* “Fetihler babası gazi Meḫmed Giray Han sözüm” (KY9), *ebü’l-feth el-gâzî meḫmed giray han sözüm* “Fetihler babası gazi Meḫmed Giray Han sözüm” (KY11). Görüldüğü gibi, belgeyi yazdıran hükümdarın adı, unvanı ve lakaplarının sıralandığı *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümü oldukça sadedir. Bu durum, Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında daha önce yazılmış tarhanlık yarlıklarında da genellikle böyledir.⁴⁷ Ancak, özellikle yabancı hükümdarlara gönderilen diplomatik yarlıklarda, hanın unvanları uzun bir şekilde sıralanır. Lakaplar ise, genellikle çok önemli belgelerde uzun ve geliştirilmiş olur. Lakapların sıralandığı bölüm Osmanlı yazışmalarında “*Ben ki...*” formülü ile başlar. Bazı diplomatik yarlıklarda da hanın elkabının “*Ben ki...*” ifadesi ile başladığı görülmektedir. Gazi Giray Han II tarafından Lehistan Kralı Zigmunt’a gönderilen 1592 tarihli diplomatik yarlıkta, unvan kısmı şu şekilde geçmektedir: *min ki şansız ve köplik Deşt-i Kıpçaqnıḡ uluḡ pâdişâhî Ğazî Giray Ḥân min* “ben ki sayısız ve bütün Kıpçak bozkırının büyük padişahı Gazi Giray Han’ım” (Vel’yaminov-Zernov, 2009: 9).

Yarlığı veren hanın unvan ve elkabının verildiği bölümün ardından genel olarak yarlığın hitap ettiği kişinin adının ve unvanlarının belirtildiği bölüm gelir. Tarhanlık yarlıklarının giriş protokolünde ise *muḫatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümü, tarhanlık yarlığının öngördüğü hükümleri yerine getirmek ve takip etmekle yükümlü meslek gruplarının sıralandığı bir bölümdür. Elkap bölümünün sonunda ise hanın tarhanlık verdiği kişilerin adları zikredilmektedir.

İncelediğimiz üç tarhanlık yarlığında da *muḫatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümü, bu genel düzene uygun olarak verilmiştir: *uluḡ u[lu]sniñ oñ ḫol şol ḫolniñ tümen yüz on miḡ bilgen oĝlanlarıḡa <ıḡa> içki [kentler ve] şehrlerniñ*

⁴⁷ Örneğin *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümü, Temir Kutluk Han tarafından 1397 yılında Muhammed’e verilen tarhanlık yarlığında “*temir kutluk sözüm*”, Hacı Giray Han tarafından 1453 yılında Hakim Yahya’ya verilen tarhanlık yarlığında “*ḫacı giray sözüm*”, Sahip Giray Han tarafından 1523 yılında Şeyh Ahmed, oğlu Abdal ve beraberindekilere verilen tarhanlık yarlığında “*e’s-sulṫân el-gâzî şâḫib giray sözüm*” şeklinde geçmektedir (Özyetgin, 1996: 106, 112, 130).

taruğa[lar]ınga müfti ve müderrislerniñ ve muhtesibleriñge meşāyih şūfilerniñ divān bitkeçileriñge kemiçi köprüçileriñ kuşçı ve barşçılarınga ā‘mal ve mutaşarrıflarıñ ilçi ve co<a>lavçı[larınga] kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge tüzünçe bilgeleriñge basa bu yarlıg-ı belig-i sa‘adet-i haķanı ve tevķi‘-i refi‘-i ‘azamet-i tarşi‘-i memālik-bānini alup turğan faħrū‘l-ħāc ve‘l-ħaremeyn ü‘ş-şerīfeyn ħavācımıyār ħācī seyyidi “büyük ulusun, sağ kol (ve) sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerini) yöneten şehzadelerine, içerideki (hana bağlı) kentler ve şehirlerin valilerine, müftü ve müderrislerin(e) ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofuların(a) divan yazıcılarına, gemici (ve) köprücülerin(e) kuş ve aslan terbiyecilerine, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, elçi ve kılavuzlarına, herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, düzgün bilgelerine! Sonra, bu hakanlığın mutluluk yarlığını ve nizamlı memleketler kuran yüce büyüklüğünün fermanını almış olan Haremeynü‘ş-şerīfeyn’i haccetmiş büyük Ĥavācımıyār Ĥācī seyyidi” (bk. KY8); uluĝ ulusniñ oñ ħol sol ħolniñ tümen yüz on miñ bilgen oĝlanlarınga <ınga> içki kendler şehrlerniñ taruğa[lar]ınga müfti ve müderrislerniñ ve muhtesibleriñge meşāyih şūfilerniñ divān bitkeçileriñge kemiçi köprüçileriñ kuşçı ve barşçılarınga ā‘māl mutaşarrıflarıñ ilçi ve co<a>lavçılarınga iş üzre yürügen barça köp ulus ilge tüzünçe bilgeleriñge bu yarlıg-ı belig-i sa‘adet-tebliĝ-i haķanı ve tevķi‘-i refi‘-i ‘azāmet-i memālik oldurğan ħaşşeten du‘ācım ħācü‘l-ħaremeynü‘ş-şerīfeyn ħavācımıyār ħācī beg oĝlu ‘alī islām ve ‘oşmān ve mezbūr ħavācımıyārniñ ħarındaşı devletcār ve oĝlı ħutluyār ve inisi süleymān ve kuşay ve [//] islām ve DY islām ve yavuş ve ibrahīm ve ismā‘il ve ħā‘ce ibrahīm ve ‘alī ve tāhir “büyük ulusun, sağ kol (ve) sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerini) yöneten şehzadelerine, içerideki (hana bağlı) kentler ve şehirlerin valilerine, müftü ve müderrislerin(e) ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofuların(a) divan yazıcılarına, gemici (ve) köprücülerin(e) kuş ve aslan terbiyecilerine, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, elçi ve kılavuzlarına, herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, düzgün bilgelerine! Sonra, bu hakanlığın mutluluk yarlığını ve nizamlı memleketler kuran yüce büyüklüğünün fermanını almış olan sürekli duacım Haremeynü‘ş-şerīfeyn’i haccetmiş büyük Ĥavācımıyār Ĥācī Bey, oĝlu ‘Alī İslām ve ‘Oşmān ve adı geçen Ĥavācımıyār’ın kardeşi Devletcār ve oĝlu Ĥutluyār ve erkek kardeşi Süleymān ve Ĥuşay ve [//] İslām ve DY İslām ve Yavuş

ve İbrâhîm ve İsmâ‘il ve Hâ‘ce İbrâhîm ve ‘Alî ve Tâhir” (bk. KY9); *uluĝ u[lu]sniñ onĝ ħolniñ ve şol ħolniñ tümen yüz on min bilgen oĝlanlar beyleriñge içki kent ŝehrleriñge taruĝa bigleriñge müftî ve müderrisleriñge ħâzî ve muħtesibleriñge meşâyih ŝûfileriñge divân bitigçileriñge ħuŝçı barsçılarıñga kemeçi köpriçileriñge tamĝaçı tartnaçılarıñga ilçi yolavçılarıñga yaşavul bükevüleriñge ħaravul çağdavullarıñga ā‘māl mutaŝarrıflarıñga ħayu ma iş üzre yürüĝen barça köp ulus ilge yürigenleriñge* “büyük ulusun, saĝ kolun ve sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerinin) yöneticisi olan şehzadeler (ve) beylerine, içerideki (hana baĝlı) kent ve şehirlerine, valilerine, müftü ve müderrislerine kadı ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofularına, divan yazıcılarına, kuş ve aslan terbiyecilerine, kemici ve köprücülerine gümrük memuru (ve) kantarcılarına, elçi (ve) kılavuzlarına, emir subayı (ve) ordu muhafızlarına, gözcü (ve) artçılara, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, herhangi bir iş üzerinde bütün ulus, ülkeye yürüyenlerine!” (bk. KY11).

Görüldüĝü gibi, yarlıkların içerdiĝi emir ve hükümlere uyması ve bunları uygulaması istenen kişiler, belli bir sıra ile ve benzer ifadelerle yarlıklarda sıralanmaktadır. Birinci kısımda askerî-idari unvanlar (*uluĝ u[lu]sniñ onĝ ħolniñ ve şol ħolniñ tümen yüz on min bilgen oĝlanlar beyleriñge içki kent ŝehrleriñge taruĝa bigleriñge*); ikinci kısımda din adamları, ulema sınıfı (*müftî ve müderrisleriñge ħâzî ve muħtesibleriñge meşâyih ŝûfileriñge*); üçüncü kısımda devlet idaresindeki çeşitli memurlar (*divân bitigçileriñge ħuŝçı barsçılarıñga kemeçi köpriçileriñge tamĝaçı tartnaçılarıñga ilçi yolavçılarıñga yaşavul bükevüleriñge ħaravul çağdavullarıñga*) dördüncü kısımda ise ulus genelinde herhangi bir iş için seyahat eden, görevlendirilen kimseler (*ā‘māl mutaŝarrıflarıñga ħayu ma iş üzre yürüĝen barça köp ulus ilge yürigenleriñge*) zikredilmektedir. Yarlıkta geçen çeşitli askerî, idari ve dinî rütbe adları, bize devlet idaresindeki hiyerarşik düzenle ilgili de önemli bilgiler vermektedir. Bu durum, Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında daha önce yazılmış tüm tarhanlık yarlıkları için de geçerlidir. Sıralanan unvan ve memuriyet adları ile sayıları zaman zaman deĝişse de, *muhatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümünde

mutlaka hanlıkların yönetim yapısına ilişkin hiyerarşiyi içeren bir sıralama görülmektedir.⁴⁸

Muhatabın adı ve elkabı (inscriptio) bölümünün birinci kısmında geçen askerî-idari meslek grubunun başında *oñg kol, sol kol* (beyleri) gelmektedir. Altın Orda ve sonraki hanlıkların devlet yapısının, sağ ve sol kol düzeni şeklinde, ikili idareye göre düzenlendiği bilinmektedir (Kafalı 1976: 19). Sağ ve sol kolların başında da genellikle han soyundan gelen oğlan (prens, şehzade) bulunmaktadır. Yarlıklarda sağ ve sol kol beylerinin hemen arkasından gelen *tümen, miñg, yüz ve on* (beyleri) de askerî-idari terimler olarak dikkati çekmektedir. Kökleri Hun dönemine kadar uzanan Altın Orda ve devamındaki hanlıklardaki askerî düzen, onlu, yüzlü, binli ve onbinli birliklerden oluşuyordu. Söz konusu askerî birlikler, yerleşim birimlerine ad olarak da kullanılmıştır. Devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan bu askerî unvanların başında *oğlanlar* ve *beyler* bulunuyordu. Bu unvanları takiben yarlıklarda, yine Altın Orda devlet teşkilatında önemli bir yeri olan *taruğa begleri* geçmektedir. Moğolca kökenli *daruga* terimi sivil ve askeri işlerle yükümlü bir memuriyet olarak Türk-Moğol devletlerinde kullanılmıştır. Darugalar, askerî vali olmalarının yanı sıra, vergi tahsildarlığı görevi ile de yükümlüydüler (TMEN I, 193; Kamalov 2009: 173-175).

Muhatabın adı ve elkabı (inscriptio) bölümünün ikinci kısmında dinî görevliler ile ulema sınıfı zikredilmektedir: *müfti* “müftü, fıkıh bilgini”, *müderriş* “medrese hocası, ilahiyat uzmanı”, *kaži* “kadı, hâkim”, *muhtesib* “belediye işlerine bakan; idari ve örfî işler için karar veren memur”, *meşâyih* “din büyükleri, şeyhler”, *şüfi* “sufî,

⁴⁸ *Muhatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümü, Temir Kutluk Han tarafından 1397 yılında Muhammed’e verilen tarhanlık yarlığında *oñg kol sol kolnıñ oğlanlarığa tümen edigü başlıg miñg yüz on beglerige içki kentleriniñ kaži müftilerige meşâyih şüfilerige divân bitikçilerige tamgaçı tartnaçlarığa yortar işlençi yolavçılarga bökevül totkavullarğa yamçı süsünçiler kuşçı barsçılarga kemeçi köprükçilerge bázarda turğanlarğa* şeklinde geçmektedir (Özyetgin 1996: 106). Hacı Giray Han tarafından 1453 yılında Hakim Yahya’ya verilen tarhanlık yarlığında aynı bölüm *o uluğ ulusnıñ tümen miñg yüz on begleriñge basa kırım tümenini bilgen iminek başlıg daruğa begleriñge basa kırık yerinniñ şah merdân başlıg daruğa begleriñge halil başlıg yüz begleriñge sadat-ı ulvileriñge müfti müderrişleriñge kaži muhtesibleriñge meşâyih şüfileriñge divân bitkeçileriñge ulu tamğa üstinde turğan aħmed hoca hacike başlıg tamgaçı tartnaçlarıña basa kırık yiti yerniñ teñgri birdi başlıg tamgaçı tartnaçlarıña hazirniñ anbarçılarıña yafıtaçı yasaçlarıña müsemma kalançlarıña bökevül çerileriñge tutkavul kabaççı karavullarıña* şeklinde, memurların bazılarının adları da zikredilerek verilmiştir (Özyetgin, 1996: 112). Benzer üslup özelliklerini taşıyan diplomatik yarlıklarda da bu bölüm, hanlığın yönetim yapısı içinde görev alan çok sayıda askerî ve idari memurun unvanlarının sıralandığı bir bölümdür. Kırım Hanı Gazi Giray Han’ın Lehistan Kralı Zigmunt’a yazdığı 1592 tarihli diplomatik yarlıkta *muhatabın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümü şu şekildedir: *oñg kolnıñ ve sol kolnıñ uluğ ulusnıñ tümen miñg yüz on bilgen oğlanlarıña ve bigleriñge ve mirzalarıña ve Rus Prus knezleriñge ve aqbaşlar ve kara tunlarıña mesçanlarıña ve barça uluğ kiñgeş panlarıña ve içki ve tışkılarıña ve köplik kara ilge barça tüzünçe bilgenleriñge* (Vel’yaminov-Zernov, 2009: 9).

mutasavvıf ehli”. Üçüncü kısımda ise devlet idaresinde önde gelen memuriyetler sıralanmaktadır: *divân bitkeçisi~divân bitigçisi* “divan kâtibi, divan yazışmalarından sorumlu olan üst düzey memur”, *kuşçı* “Sarayın avcı kuşlarını ve haberleşme güvercinlerini yetiştiren kimse”, *barsçı* “Arslan (vahşi hayvan) terbiyecisi”, *kemiçi* “gemici, kayıkçı”, *köprüci* “köprücü”, *tamgaçı* “gümrükçü”, *tartnaççı* “kantarcı, tartı işinden sorumlu memur”, *ilçi yolavçı* “elçi, haberci”, *yaşavul* “emir subayı”, *bükevül* “ordu muhafızı”, *karavul* “nöbetçi, gözcü, hazır kuvvet”, *çağdavul* “artçı birlik askeri”.

Muhatabın adı ve elkabı (inscriptio) bölümünün dördüncü kısmında ise *qayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge tüzünçe bilgeleriñge* “herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, düzgün bilgelerine!” (bk. KY8), *iş üzre yürügen barça köp ulus ilge tüzünçe bilgeleriñge* “herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, düzgün bilgelerine!” (bk. KY9), *qayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge yürigenleriñge* “herhangi bir iş üzerinde bütün ulus, ülkeye yürüyenlerine!” (bk. KY11) ifadeleri yer almaktadır. Tüm tarhanlık yarlıklarında benzer ifadelerle karşılaştığımız bu kısım, bir anlamda han tarafından verilen tarhanlık hükmünün, resmî görevliler yanında, tarhanlık geleneğinin gereği olarak ülkenin her yanında, herkes tarafından da kabul edileceğini ve tanınacağını göstermektedir.

Muhatabın adı ve elkabı (inscriptio) bölümünün sonunda ise hanın tarhanlık verdiği kişilerin adları zikredilmektedir. Tarhanlık yarlıklarının genelinde olduğu gibi, çalışmamızda incelenen tarhanlık yarlıklarında da bizzat hanın ağzından yarlığın verildiği kimselerin adları zikredilmekte ve kişi ya da kişilerin tarhanlığı onaylanmaktadır. Devlet Giray Han’ın Havaşımıyâr Hâci’ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlıkta *tarhan* ibaresi geçmemektedir. Ancak, tarhan unvanını alan kişilere tanınan vergi ve iş/hizmet yükümlüklerinden muafiyet Havaşımıyâr Hâci’ya da tanınmaktadır. Yarlığı alan kişinin unvan ve elkabı (*basa bu yarlıg-ı belig-i sa’âdet-i haqanî ve tevki’-i refi’-i azamet-i tarşi’-i memâlik-bânini alup turğan fahrü’l-hâc ve’l-haremeyn ü’s-şerîfeyn havâcımıyâr hâci seyyidi* “Sonra, bu hakanlığın mutluluk yarlığını ve nizamlı memleketler kuran yüce büyüklüğünün fermanını almış olan Haremeynü’s-şerîfeyn’i haccetmiş büyük Havaşımıyâr Hâcî seyyidi”) verildikten

sonra Yarlığın *nakil, iblağ* (narratio, expositio) bölümü gelmekte ve Havâcımıyâr Hâcî'ye soyurgal olarak verilen arazinin sınırları çizilmektedir.⁴⁹ Bu üslup çalışmamızda incelediğimiz soyurgal yarlıklarında görülen bir üsluptur. Ancak onlardan farklı olarak KY8'de yarlığı alan kişinin muaf olduğu vergiler ve iş/hizmet yükümlülükleri de sıralanmaktadır.⁵⁰ Yarlığın *emir, hüküm* (dispositio) bölümünde sıralanan bu muafiyetler, bize yarlığı alan Havâcımıyâr Hâcî'nin tarhan olarak kabul edildiğini göstermektedir. Zira yarlıklar üzerinde çalışan M. K. Usmanov da, söz konusu yarlığı tarhan-soyurgal tip yarlık olarak kabul etmektedir (Usmanov, 1979: 47).

Mehmet Giray Han II tarafından Havâcımıyâr Hâcî'ye verilen Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlıkta ise yarlığın verildiği kişilerin adları zikredilmekte ve kendilerine tarhanlık unvanı verilmektedir: *haşşeten du'âcım hâcû'l- haremeynü's-şerîfeyn havâcımıyâr hâcî beg oğlu 'alî islâm ve 'oşmân ve mezbûr havâcımıyârniñ qarındaşı devletcâr ve oğlu kutluyâr ve inisi süleymân ve kuşay ve [//] islâm ve DY islâm ve yavuş ve ibrahîm ve ismâ'il ve hâ'ce ibrahîm ve 'alî ve tâhir ve 'âkıbet-i seyyid ve mezbûr havâcımıyârniñ [...] şûfî ve barça [...] kullarumızı merhûm ve mağfûr babam devlet giray han 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân [...] 'öşr-i [//] ve sa'ir bid'atlardan mu'âf ve **tarhan** kıllup kollarına kök mührlüg ve al nişânlığ yarlığı-ı şerîflerni berât-ı bîr virilür olsa mezbûr du'âcî havâcımıyâr hâcî inisi oğlanlarını [//] ve devletcâr dağı oğullarınga [...] 'öşrden **tarhan** bolup mu'âf bolmaq için ad tartup kök mührlüg ve al nişânlığ yarlığı-ı şerîf ötül kıldılar irse benim tağı 'avâ'id 'inâyetim ve kavâ'id himâyetim bolup qoluna kök mührlüg ve al nişânlığ şerîfimi virdim* “(bana) sürekli dua eden Haremeynü's-şerîfeyn'i haccetmiş büyük Havâcımıyâr Hâcî Bey, oğlu 'Alî İslâm ve 'Oşmân ve adı geçen Havâcımıyâr'ın kardeşi Devletcâr ve oğlu Kutluyâr ve erkek kardeşi Süleymân ve Kuşay ve [//] İslâm ve DY İslâm ve Yavuş ve İbrâhîm ve

⁴⁹ *aldı kara köl birle qarı şanı artı yıray miñgi taşlav ve ALLAQ yıray oğlu hüseyñ cema'âti kün tuğumı küçken qoluncaq yatağı kün batışı CLAÇCM kuyısı* “önü Kara Köl ile Qarı Şanı, arkası Yıray Miñgi taşlav (?) ve ALLAQ Yıray(ın) oğlu Hüseyñ Cema'âti, gün doğumu (doğusu) Küçken Qoluncaq (deresinin) yatağı, kün batışı CLAÇCM kuyusu” (bk. KY8)

⁵⁰ *basa bu nökerimiz havâcımıyâr hâcî beg devletcârniñ inisi oğlanlarından 'öşr-i bid'at almağaylar ve tilemegeyler ulağ ilmek tutmağaylar [//] koyı kızısındın bolsun 'ulûfe tip tımegeyler ve almağaylar barça bi'datdın mu'âf ve müselleñ bilgeyler* “Sonra bu emir kulumuz Havâcımıyâr Hâcî Bey Devletyâr'ın erkek kardeşi ve oğlanlarından 'öşr-i bid'at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) almasınlar ve dilemesinler. (Hayvanlarından) posta hayvanı (ve) binek hayvanı yapmasınlar [//] koyun (ve) kuzusundan 'ulûfe deyip istemesinler ve almasınlar. Bütün bid'at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi)tan muaf ve vermiş (ödemiş) bilsinler.” (bk. KY8).

İsmâ' il ve Hâ' ce İbrâhîm ve 'Alî ve Tâhir ve ağaların sonuncusu ve adı geçenn Hâvâcîmyâr'ın [...] Şûfî ve bütün [...] kullarımızı Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğu hak etmiş babam Devlet Giray Hân, Allah'ın esirgemesi ve merhameti üzerine olsun, (zamanlarında) [...] 'öşr-i [/] ve her çeşit vergilerden muaf ve tarhan kılup ellerine mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlık ve ihsan fermanı verildiği için adı geçen duacı Hâvâcîmyâr Hâcî erkek kardeşi (ve) oğulları(nı) [/] ve Devletcâr('ın) dahi oğullarına [...] 'öşrden tarhan olup muaf olmak için adlarını sunup mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlık arz ettiklerinde benim de gelirler ihsanım ve kaideler korumam altında olup eline mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek (yarlığı) verdim". Burada dikkati çeken husus, yarlığın bir onay bildiriyor olmasıdır. Hâvâcîmyâr Hâcî Bey'e daha önce Devlet Giray Han zamanında verilen tarhanlık yarlığı (bk. KY8), burada zikredilerek o zaman kendisine sağlanan muafiyetlerin devam edeceği bildirilmektedir. Bu durum, tarhanlık yarlıklarının geçerliliğinin değişen her han tarafından da tasdik edilmesi, yani yenilenme şartı bulunduğunu göstermektedir. Altın Orda hanlarının Rus beylerine, Rus metropolitlerine verdikleri tarhanlık yarlıklarında da aynı yol izlenmiş ve bu imtiyaz belgelerinin hanlar değişirken yenilenmesi şartı konulmuştur.

Bu yarlıkta yalnızca adı geçen Hâvâcîmyâr Hâcî Bey değil, oğulları, abisi ve erkek kardeşleri de tarhanlık unvanının kazandığı muafiyetlerden yararlandırılmaktadır. Bu durum, tarhanlık yarlıklarının irsi özelliğine işaret etmesi bakımından dikkate değerdir. Devlete karşı gösterdikleri hizmet ve yararlıktan dolayı han tarafından ihsan edilen yarlıkların aile boyunca geçerli olabildiğini görmekteyiz.

Mehmet Giray Han II'nin Aşk Dervîş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlıkta ise yarlığın verildiği kişinin adı ve unvanı, *nakil, iblağ* (narratio, expositio) bölümünde yarlığın yazılış nedeni açıklanırken zikredilmektedir: *ķaraķıran çoyunçı sekiz tümen begi bolğan ol beg eben 'an cedd ol tümenġe beri yola kelüp ķarındaşı Őimdiki-ħalde tümen ħalkı bid'atke ķoşar iġün ħayr kılġanıġa sũdde-i sa'âdetime kelüp ötũl kıldı erse suyurġal i'nâyetim bolup ķarındaşı aķ dervîşni tarħan bolsun digenimizķa aķ tartup yarlıġ ötũl kıldılar irse vaķũr Őefķatim muķârin olup kœk mũhrlı ve al nişanlı yarlıġ bẽrũp tarħan bolsun tidik* "Ķaraķıran Çoyunçı sekiz tümen(in)

beyi olan o bey, kuşaktan kuşağa o tümene beri yola gelip kardeşi şimdiki durumda, tümen halkı (şer‘i uygulamalarla ilgili) sonradan ortaya çıkan (kötü) uydurmalara koştuğu için [/] hayır(lı bir çözüm) üretmeye saadetimin eşiğine gelip ricada bulunduğu soyurgal ihsanım olup kardeşi Aşk Dervîş’i tarhan olsun dememiz için adını sunup yarlık arz ettiklerinde ağır başlı şefkatim bir araya gelmiş (kendini göstermiş) olup mavi mühürlü ve al nişanlı yarlık verip tarhan olsun dedik”.

Yarlık ve bitiklerde genel olarak muhatabın adı ve elkabından sonra selam ve hayır temennisi formülleri gelir. *Duâ* (salulatio) denilen bu bölüm, hitap edilen kişinin rütbesinin, şan ve şerefının uzun sürmesi ve daha da yücelmesine ilişkin iyi dilekleri kapsar. Ancak incelediğimiz yarlıklarda bu bölüm biraz daha farklı bir şekilde ve yarlıkların son kısımlarında yer almaktadır. Devlet Giray Han’ın Havâcımyâr Hâcî’ye verdiği Temmuz 1554 tarihli yarlıkta (KY8) duâ bölümü *uyarı* (sanctio) bölümünden sonra gelmektedir ve şu şekildedir: *ênç köñül birle taht kurup ya[r]lı tirlikin kılip neşşâl ve sâlim [/] vâki‘de bizim uruğ uruğlarımızğa alkış ve du‘â artura tursunlar* “huzurlu gönül ile hüküm sürüp sakın hayatlarını yaşayıp karnı tok ve sağlıklı (olarak) [/] hâlihazırda bizim soyumuzdan gelenlere hayır dualar etsinler”. Benzer şekilde Mehmet Giray Han II’nin Aşk Dervîş’e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlıkta (KY11) da duâ bölümü, yarlığın son kısmında *emir, hüküm* (dispositio) bölümünün içinde verilmiştir: *...kazan kıuyı tip kıoy kıuzısından tilemesünler ve almasunlar inç köñül birle tinç turup yarlı tirlikin kılip bizim uruğ uruğlarımızğa şâm u şabâhğa ve devâmda alkış ve du‘âlar éte tursunlar tidik basa bu yarlığımız sözün köni-le turğaç bu tarhanımız aşk dervîşniñ inisi oğlundan çoyunçı tümeni kıoşun tip incidmesünler...* “...kazanın dibi (geldi) deyip koyun (ve) kuzusundan dilemesinler ve almasınlar. **Huzurlu gönül ile sağlıklı yaşayıp, sakın hayatlarını sürüp bizim soyumuzdan gelenlere akşamdan sabaha ve devamlı hayır dualar ede dursunlar, dedik.** Sonra bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız Aşk Dervîş’in erkek kardeşi (ve) oğlundan Çoyunçı tümeni (için) askerî birlik deyip (isteyip) incitmesinler...” Görüldüğü gibi, incelediğimiz yarlıklarda geçen duâ bölümleri, yalnızca yarlığın verildiği kişilere yönelik iyi dilekleri içermemektedir. Bu bölümlerde, ayrıca, yarlığı veren hanın soyuna ve soyundan gelenlere de hayır duâ edilmesi istenmektedir.

Yarlıkların giriş protokolüne ilişkin rükünler yerine getirildikten sonra metnin içeriği ile ilgili bölüm gelmektedir. Yazışmanın tarafları ve unvanları sıralandıktan sonra, belgenin asıl düzenleniş amacına geçilir. Öncelikle söz konusu resmî yazışmanın neden düzenlendiğine ilişkin bilgiler verilir, nedenler sıralanır. *Nakil* ya da *iblağ* (narratio, expositio) olarak adlandırılan bu bölümde, belgenin yazılmasını gerekli kılan müracatlar, raporlar, arzlar dile getirilir. Çalışmamızda incelediğimiz tarhanlık yarlıklarında bu bölüm şu şekilde geçmektedir: *havâcımıyâr hâcî seyyidi [...] aldı kara köl birle qarı şanı artı yıray miñgi taşlav ve ALLAĞ yıray oğlu hüseyñ cema'âti kün tuğumu küçken қoluncaқ yatağı kün batışı CLAĞCM қuyısı bu hudūd birle mağdūd olan yer içün ad tartup mülk-nâme-i yarlığ ötül қıldı erse* “Havâcımıyâr Hâcî seyyidi [...] önü Qara Köl ile Qarı Şanı, arkası Yıray Miñgi taşlav (?) ve ALLAĞ Yıray(‘ın) oğlu Hüseyñ Cema‘âti, gün doğumu (doğusu) Küçken Qoluncaқ (deresinin) yatağı, kün batışı CLAĞCM kuyusu. (Havâcımıyâr Hâcî) bu sınır ile sınırlandırılmış olan yer için ad(ını) sunup mülkünü onaylayan yarlık arz ettiğinde” (bk. KY8); *havâcımıyâr hâcî beg oğlu ‘alî islâm ve ‘oşmân ve mezbûr havâcımıyârniñ қарındaşı devletcâr ve oğlu қutluyâr ve inisi süleymân ve қуşay ve [//] islâm ve DY islâm ve yavuş ve ibrahîm ve ismâ‘il ve hâ‘ce ibrahîm ve ‘alî ve tâhir ve ‘âkıbet-i seyyid ve mezbûr havâcımıyârniñ [...] şûfî ve barça [...] қullarumızı merhûm ve mağfûr babam devlet giray han ‘aleyhi’r-rahmeti ve ‘l-gufrân [...] ‘öşr-i [//] ve sa‘îr bid‘atlardan mu‘âf ve tarhan қıluр қollarına köк mührlüg ve al nişânlıғ yarlıғ-ı şerîflerni berât-ı berr virilür olsa mezbûr du‘âcı havâcımıyâr hâcî inisi oğlanlarını [//] ve devletcâr dahı oğullarıñga [...] ‘öşrden tarhan bolup mu‘âf bolmaq içün ad tartup köк mührlüg ve al nişânlıғ yarlıғ-ı şerîf ötül қıldılar irse* “Havâcımıyâr Hâcî Bey, oğlu ‘Alî İslâm ve ‘Oşmân ve adı geçen Havâcımıyâr’ın kardeşi Devletcâr ve oğlu Qutluyâr ve erkek kardeşi Süleymân ve Quşay ve [//] İslâm ve DY İslâm ve Yavuş ve İbrâhîm ve İsmâ‘il ve Hâ‘ce İbrâhîm ve ‘Alî ve Tâhir ve ağaların sonuncusu ve adı geçenn Havâcımıyâr’ın [...] Şûfî ve bütün [...] қullarumızı Allah’ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğu hak etmiş babam Devlet Giray Han, Allah’ın esirgemesi ve merhameti üzerine olsun, (zamanlarında) [...] ‘öşr-i [//] ve her çeşit vergilerden muaf ve tarhan kılup ellerine mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlık ve ihsan fermanı verildiği için adı geçen duacı Havâcımıyâr Hâcî erkek kardeşi (ve) oğulları(nı) [//] ve Devletcâr(‘ın) dahi oğullarına [...] ‘öşrden

tarhan olup muaf olmak için adlarını sunup mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlık arz ettiklerinde” (bk. KY9); *ķaraķıran çoyunçı sekiz tümen begi bolġan ol beg eben ‘an cedd ol tmenġe beri yola kelp ķarındaşı Şimdiki-ħalde tümen ġalkı bid‘atke ķoŐar içün ġayr ķılġanıġa sdde-i sa‘adetime kelp tl ķıldı erse soyurġal i‘nāyetim bolup ķarındaşı aķ dervīŐni tarġan bolsun digenimizķa aķ tartup yarlıġ tl ķıldılar irse* “Ķaraķıran oyunı sekiz tümen(in) beyi olan o bey, kuşaktan kuŐaġa o tümene beri yola gelip kardeşi Şimdiki durumda, tümen halkı (Şer‘i uygulamalarla ilgili) sonradan ortaya çıkan (kötü) uydurmalara koŐtuġu içün [/] hayır(lı bir çözüm) retmeye saadetimin eŐiġine gelip ricada bulunduġunda soyurġal ihsanım olup kardeşi Aķ DervīŐ’i tarhan olsun dememiz içün adını sunup yarlık arz ettiklerinde” (bk. KY11).

“*ad tartup mülk-nāme-i yarlıġ tl ķıldı erse*”, “*ad tartup kök mhlġ ve al niŐānlıġ yarlıġ-ı Őerīf tl ķıldılar irse*”, “*aķ tartup yarlıġ tl ķıldılar irse*” ifadelerinde geçen *ad~aķ tart-* ve *tl ķıl-* ibareleri, *nakil*, *iblaġ* (narratio, expositio) bölümünde dikkati çeken ve incelediġimiz tüm yarlıklarda ortak bir üslup zelliġi olarak karşımıza çıkan kalıplardır. *ad~aķ tart-* tabiri, yarlık talep eden kişinin kendini ve soyunu tanıtarak, talebini dile getirmesi anlamında hem incelediġimiz tarhanlık yarlıklarında hem de soyurġal yarlıklarında görülmektedir. *ad~aķ~at* “isim, ad” szcġ ile *tart-* eyleminden oluşan tabir, incelediġimiz metinlerde Türkiye Türkçesine “*adını sun-*” Şeklinde aktarılmıştır. *Tart-* eyleminin “sunmak, arz etmek” anlamında kullanımı, tarihī Türk dili alanında tanıklanamamıŐtır. Ancak, incelediġimiz metinlerde ortaya çıkan baġlam, bu anlamı zorunlu kılmaktadır. *tl ķıl-* tabiri ise yarlık talep eden kişilerin bu eylemini tanımlamaktadır. Yani, handan herhangi bir nedenle soyurġal arazi ya da tarhanlık unvanı ve muafiyetlerini talep eden kişi, yarlık içün *tl kıl*maktadır.

Yarlıġın yazılış amacı ve nedenler sıralandıktan sonra, genellikle buyurdum ki ibaresi ile başlayan *emir*, *ħkm* (dispositio) bölümü gelir. Genellikle tarhan olan kişinin muaf tutulduġu vergiler, iş ve hizmet yükümlülükleri bu bölümde sıralanır. Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında verilmiş olan tarhanlık yarlıklarının benzer bir

üslupla, kalıp ifadelerle yazılmış olmasından dolayı, yarlıklarda geçen iş, hizmet ve vergi yükümlülükleriyle ilgili imtiyazlarda büyük ölçüde aynılık söz konusudur.

Tarhanlık kurumunun temel işlevi vergi muafiyetidir. Altın Orda tarhanlık yarlıklarına genel olarak bakıldığında, özellikle muafiyet alanına giren vergi isimlerinin sıralandığı emir ya da hüküm kısımlarında büyük ölçüde paralellik olduğu görülür. Birkaç vergi adı dışında, tüm yarlıklarda aynı vergi isimlerini bulmak mümkündür. Altın Orda tarhanlık yarlıklarında geçen, nakdî ve aynî olarak ödenen toprak, tarım, hayvancılık ve ticaretle ilgili vergiler yanında, özellikle belirli durumlarda devletin halkı sorumlu tuttuğu; bedenen çalışıp hizmet ederek veya yine halkın elde ettiği ürününü, malını, evini, hayvanını devletin veya devlet erkânının yararına sunarak yerine getirdiği birtakım iş ve hizmet yükümlülükleri vardır. Tarhanlık yarlığının sahibi tüm bu vergi ve hizmet yükümlülüklerinden muaf olmaktadır. Aynı şekilde yarlık sahibinin kendisi ile birlikte birinci dereceden yakınları da bu muafiyetten yararlanmaktadır.

Emir, hüküm (dispositio) bölümü, incelediğimiz üç tarhanlık yarlığında şu şekilde geçmektedir: *buyurdım-ki bu hudūd birle maḥdūd olan yerni inisi oḡluna ve [/] cema‘ātlerine soyurḡal kıldım basa bu nökerimiz ḡavācımıyār ḡācī beg devletcārniñ inisi oḡlanlarından ‘ösr-i bid‘at almaḡaylar ve tilemegeyler ulaḡ ilmek tutmaḡaylar [/] koyı kuzısından bolsun ‘ulūfe tip timegeyler ve almaḡaylar barça bi‘datdın mu‘āf ve müselleḡ bilgeyler bu kündin soñ bu nökerimiz ḡavācımıyār ḡācī beg devletcārniñ yalıña mutaḡarrif bolḡan mülkine ve hudūdına uluḡ ve küçük sultānlar bolsun oḡlanlar ve bigler ve mīrzālar bolsun küç basınç kılip yunçuḡ zaḡmet tigürmegeyler* “buyurdum ki; bu sınır ile sınırlandırılmış olan yeri (onun) erkek kardeşi ve oḡluna ve [/] cemaatlerine soyurḡal kıldım. Sonra bu emir kulumuz Havācımıyār ḡācī Bey Devletyār’ın erkek kardeşi ve oḡlanlarından ‘ösr-i bid‘at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) almasınlar ve dilemesinler. (Hayvanlarından) posta hayvanı (ve) binek hayvanı yapmasınlar [/] koyun (ve) kuzusundan hayvan yemi deyip istemesinler ve almasınlar. Bütün bid‘at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi)tan muaf ve vermiş (ödemiş) bilsinler. Bu günden sonra bu emir kulumuz Havācımıyār ḡācī Bey Devletyār’ın geliri üzerine tasarruf ettiği mülküne ve sınırına

büyük ve küçük sultanlar olsun, şehzadeler ve beyler ve mirzalar olsun zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY8); *buyurdım-ki ‘aşîr [/] olan kulumuz [...] her kim [...] kullarımdan ‘öşr-i gallâtdın almasunlar ve tilemesünler ve sa’ir bid‘atları almasunlar küç ve basınç kılıp yunçuğ ve zahmet tigürmegeyler* “buyurdum ki; yakın dost [/] olan kulumuz [...] her kim [...] kullarımdan ürün vergisi almasınlar ve dilemesinler ve diğer bid‘atları (sonradan ortaya çıkmış örfi vergileri) almasınlar zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY9); *basa bu tarhanımız aq dervîşniñ inisi oğlundan kara ve bid‘at tilemesünler ve almasunlar tavar karasından ulağ tilemesünler ve almasunlar koy kuzısından süsün tip almasunlar ve tilemesünler tütün haqqı dip yulğun haqqı deyü boyun haqqı tip tilemesünler ekin yetkinlerinden hazr anbâr tip ‘öşr-i bid‘at tilemesünler ve almasunlar kuşçı kolançı tilemesünler ve almasunlar evlerine küç birle konaq konmasunlar tamğa tartnaq tilemesünler ve almasunlar tuzğa ve tizge sürmesünler barça yarağdan mu‘âf ve müstağlaş bilüp almasunlar ve tilemesünler taşğa ve toprağğa sürmesünler qarı konağı tip tilemesünler ve almasunlar kazan quyu tip koy kuzısından tilemesünler ve almasunlar inç köñül birle tinç turup yarlı tirlikin kılıp bizim uruğ uruğlarımızğa şâm u şabâhğa ve devâmda alkış ve du‘âlar ête tursunlar tidik basa bu yarlığımız sözün köni-le turğaç bu tarhanımız aq dervîşniñ inisi oğlundan çoyunçı tümeni koşun tip incidmesünler bu künden şoñra hâkimü’l-vaqt bolğan uluğ ve kiçig sultânlar bolsun oğlanlar bigler ve mirzâlar bolsun kim kimerse tebdil ve tağyîr kılmagaylar küç basınç kılıp yunçuğ zahmet tigürmegeyler* “Sonra bu tarhanımız Aq Dervîş’in erkek kardeşi (ve) oğlundan mal ve bid‘at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) dilemesinler ve almasınlar. Hayvan (ve) mallarından posta atı dilemesinler ve almasınlar. Koyun (ve) kuzusundan erzak deyip almasınlar ve dilemesinler hane vergisi deyip, yulğun (kefalet) hakkı diye, boyun hakkı deyip dilemesinler. Ekin (ve) ürünlerinden anbar ücreti deyip ‘öşr-i bid‘at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) dilemesinler ve almasınlar. Kuş (ve) eşek terbiyecisi (olmasını) dilemesinler ve almasınlar. Evlerine zorla konuk konatlatmasınlar, gümrük (ve) kantar vergisi dilemesinler ve almasınlar. Tuz ocağında çalıştırıp dize getirmesinler. Bütün (devlet) gelirlerinden muaf ve kurtarılmış bilip almasınlar ve dilemesinler. Taşa ve toprağa sürmesinler. Qarı konağı (yaşlı konağı ?) deyip dilemesinler ve almasınlar. Kazanın dibi (geldi) deyip koyun (ve) kuzusundan dilemesinler ve

almasınlar. Huzurlu gönül ile sağlıklı yaşayıp, sakin hayatlarını sürüp bizim soyumuzdan gelenlere akşamdan sabaha ve devamlı hayır dualar ede dursunlar, dedik. Sonra bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız Aşk Derviş'in erkek kardeşi (ve) oğlundan Çoyunçı tümeni (için) askerî birlik deyip (isteyip) incitmesinler. Bu günden sonra hüküm süren büyük ve küçük sultanlar olsun şehzadeler, beyler ve mirzalar olsun, kim olursa olsun işine karışıp engel olmasınlar; zorluk (ve) baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY11).

KY8 ve KY9 kod numaralı yarlıklarda, vergilerin genel adlandırmaları ile zikredildiği, KY11’de olduğu gibi ayrıntılı olarak sıralanmadığı görülmektedir. KY8’de geçen *öşr-i bid‘at*, şer‘î vergiler dışında, çeşitli ihtiyaç ve gerekçelerle halktan alınan ve sonradan ortaya çıkan örfi vergileri karşılamaktadır. Bu yarlıkta ayrıca, *ulağ ilmek* “posta atı, bineği sağlama görevi” ve *‘ulûfe* “hayvan yemi sağlama hizmeti” gibi aynı olarak yerine getirilen hizmet yükümlülükleri de geçmektedir. Yarlıkta, yarlığı alan kişinin bunlar dışında ortaya çıkabilecek her türlü örfi vergiden de muaf tutulacağı belirtilmektedir: *barça bi‘datdın mu‘âf ve müsellemler bilgeyler* “bütün bid‘at (sonradan ortaya çıkan örfi vergi)tan muaf ve vermiş (ödemiş) bilsinler”. KY9’da da, az sayıda genel vergi adı zikredilmektedir. Yarlıkta geçen *‘öşr-i ğallât* ürünlerden ve topraktan gelen gelirlerden alınan bir tür öşür vergisidir. Benzer şekilde, bu yarlıkta da yarlığı alan kişinin bu vergi dışında ortaya çıkabilecek her türlü örfi vergiden muaf tutulacağı belirtilmektedir: *ve sa‘ir bid‘atları almasunlar* “diğer bid‘atları (sonradan ortaya çıkmış örfi vergileri) almasınlar”.

KY11 kod numaralı tarhanlık yarlığı ise hanın emir ve hükümleriyle beraber tarhan olan kişinin muaf olduğu çok daha fazla sayıda vergi ve iş/hizmet yükümlülüğü adını içermektedir. Bu anlamda, Altın Orda, Kırım ve Kazan sahasında daha önce yazılmış tarhanlık yarlıkları ile benzer bir üslubu sürdürdüğü

söylenbilir.⁵¹ Yarlıkta geçen vergiler ve iş/hizmet yükümlülükleri şöyledir: *ķara* “mal, hayvan sağlama görevi”, *bid‘at* “şer’î vergiler dışında, sonradan ortaya çıkan örfi vergiler”, *ulağ* “posta atı sağlama görevi”, *süsün* “erzak, seyahat erzağı sağlama hizmeti”, *tütün haķķı* “ev başına alınan bir çeşit vergi, hane vegisi”, *yulğun haķķı* “kefalet hakkı”, *boyun haķķı* “boyun hakkı”, *ħazr anbār* “anbar vergisi, anbar ücreti”, ‘*öşr-i bid‘at* “şer’î vergiler dışında, sonradan ortaya çıkan örfi vergiler”, *ķuşçı* “kuş yetiştiricisi olma görevi”, *ķolançı* “eşek terbiyecisi olma görevi”, *ķonaķ ķon-* “konaklatma, misafir etme yükümlülüğü”, *tamğa* “gümrük vergisi”, *tartnaķ* “kantar vergisi”, *tuzğa ve tizge sür-* “tuz ocağında çalışma yükümlülüğü (?)”, *taşğa ve topraķğa sür-* “taş ocağında çalışma yükümlülüğü”, *ķarı ķonağı* “yaşlı konağı (?)”, *ķazan ķuyı* “yiyecek sağlama yükümlülüğü”.

Yarlıklarının emir, hüküm kısmının sonunda, yarlığın içerdiği emre ya da hükme uymayanlara, karşı çıkanlara yönelik uyarı sözleri yer alır. Yarlıklarda genellikle “*şöyle bilesiz; bir türlü dahi etmiyesiz*” gibi kalıp ifadelerle verilen bu bölüm *uyarı* (sanctio) bölümü olarak adlandırılır. KY8 kod numaralı yarlıkta *beher kim tebdil ve tağyir kıldı [/] bolsalar ‘ind-allāh mücrimlerden ma‘dūd olalar* “Her kim işine karışıp engel [/] olursa Allah katında suçlu sayılısınlar” şeklinde yapılan

⁵¹ Altın Orda, Kırım ve Kazan sahalalarına ait elde bulunan tüm tarhanlık yarlıklarında, adları ve sayıları değişmekle beraber çok sayıda vergi ve iş/hizmet yükümlülüğünün adı geçmekte ve tarhan unvanını alan kişiler bu yükümlülüklerden muaf tutulmaktadırlar. Örneğin; Altın Orda Hanı Timur Kutluk Han tarafından 1397 yılında Muhammed’e verilen tarhanlık yarlığında muaf olunacak vegi ve iş/hizmet yükümlülükleri şu şekilde sıralanmıştır: *borla tamğası inkinçi üskü bal ķurtı anbār mal-ı indir haķķı tabanlığ kısmet ķubur yasağı kalan müsemma salıķ borç ħaraç aşmaşunlar barur kelüride kirür çıkarıda kırırıda kefedede ķayu ma törlüğe erse alurıda satarıda tamğa tartnaķ almasun tarħanlığ tabanlığ yol haķķı ķaravulluķ tilemesünler tavar ķaraların ulağ tutmasun ķonaķ tüşül tüşürmesünler süsün ‘ulüfe tilemesünler ‘üzüm bağı vergisi, inkinçi üskü (?), bal arısı, anbar malı, harman hakkı, tabanlığ, kısmet, kobur yasağı, toprak vergisi olarak adlandırılan bağ vergisi, borç-haraç almasınlar. Gelip gittiklerinde, girip çıktıklarında Kırım’da, Kefe’de her ne türlü olursa olsun aldıklarında sattıklarında gümrük, kantar hakkı almasınlar tarhanlık, yabanlık, yol hakkı, nöbetçilik/keşifçilik istemesinler. Mallarını hayvanlarını (atlarını) posta bineği yapmasınlar. (Evlerine zorla) konuk indirmesinler. Yiyecek içecek (erzak), at azığı istemesinler” (Özyetgin, 1996: 106). Kırım sahasında da, yazılan tarhanlık yarlıklarında çok sayıda vergi ve iş/hizmet yükümlülüğü zikredilmektedir. 1524 Tarihli Saadet Giray Han tarhanlık yarlığı, çok sayıda vergi ve iş/hizmet yükümlülüğünün geçtiği yarlıklardan birdir: *basa bu tarhanlarımızın yasaķ kalan tip tilemesün almasunlar atı ulağından koy ķuzısından ulağ ilmek tutmasun süsün ‘ulüfe yimesünler evlerine küç birle ķonaķ tüşün ķondurmasunlar ilim ķoşunim miimim tümenim tip nökerim işim tip tilemesünler almasunlar ķolşı ķoltķası küç ne erselerin almasunlar satıģ aliğ ķılsalar tamğa tartnaķ tilemedünler almasunlar salıģ müsemma salmasunlar ikin yetkin ħazir anbūr almasunlar ķirik avdın ķaldın tip ķovdurilamasun* “sonra, bu tarhanlarımızdan yasak, kalan (vergi) diyip istemesinler, almasınlar. Atından, bineğinden (posta) bineği yapmasın(lar), koyunundan kuzusundan erzak, yem (diyip) yemesinler. Evlerine zorla yolcu, konuk konaklatmasınlar. Benim ilim, asker birliğim, binliğim, tümenim deyip hizmetķarım, arkadaşıım diyip (haraç) istemesinler, almasınlar! İstek, hediye (diyerek) zorla türlü eşyalarını almasınlar! Ticaret yapsalar gümrük ve kantar vergisi istemesinler, almasınlar! Belirli salıģ (vergi) koymasınlar! Yetişmiş ekin için anbar ücreti diyip almasınlar, askerlik hizmetinden, avdan (sürek avı) (geri) kaldın diyip soruşturmasınlar(?)” (Özyetgin, 2009b: 5-7).*

uyarı, KY9’da görülmemektedir. KY11’de ise *şöyle bileler* “şöyle bileler” ibaresi ile oldukça kısa bir biçimde uyarı yapılmaktadır.

Genel olarak tarhanlık yarlıklarında dikkati çeken bir başka husus da, hanın uyarısının sadece tarhanlık yarlığının sahibine tanınan imtiyazları kabul etmeyenlere ve yarlığın hükümlerine uymayanlara karşı değil, aynı zamanda yarlık sahibine de yapılmasıdır. Yarlıklarda, kişinin tarhan olduktan sonra elindeki imtiyazı haksız bir şekilde kullanarak insanlara zulmettiği takdirde cezasız kalmayacağı vurgulanır. KY11’de geçen *bu yarlığımız sözün köni-le turğaç bu tarhanımız aķ dervîş* “bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız Aķ Dervîş” ibaresi, bu yönde bir uyarı sözü olarak değerlendirilebilir.

Hükümlere uymayanlara karşı uyarılar yapıldıktan sonra, belgede yazılanlara itimat edilmesi istenen, *güven formülü* ya da *te’kîd* de denilen *onay* (corroboratio) kısmı gelir. Belgenin gerçek ve güvenilir olduğunu onaylayan bu bölüm, belgelerin üzerinde bulunan tamga, mühür ya da nişanlara da atıf yapar. Yani, yarlığın geçerli olduğu hem üzerine basılan tamga, mühür ya da nişanlarla hem de yarlık metninin sonunda yarlığın bu rükünleri içerdiğini belirten bir kalıp ifade ile ispatlanır. İncelediğimiz tarhanlık yarlıklarında onay formülleri şu şekilde geçmektedir: *kök mühr al nişānlıĝ mülk-nāme-i yarlıĝ vērildi* “mavi mühürlü al nişanlı, mülkünü onaylayan yarlık verildi” (bk. KY8); *kök mühlüg ve al nişānlıĝ yarlıĝ-ı şerîfimi virdim* “mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlığımı verdim” (bk. KY9); *kök mührlüg al nişānlıĝ tarĥan-nāme-i yarlıĝ [y]azıldı* “mavi mühürlü al nişanlı tarhanlığı onaylayan yarlık yazıldı” (bk. KY11).

Onay (corroboratio) ile birlikte son protokol kısmına geçilir. Yarlıkların son protokol kısmı genellikle yarlığın yazılış tarihinin verilmesi ile başlar. Tarih, Osmanlı-Türk resmî yazışmalarında genellikle *taĥrîren fî* “yazılı olarak” ifadesiyle başlar ve Hicrî takvime göre verilir. Altın Orda ve Kırım Hanlığı dönemine ait yarlıklarda da bu formül izlenmiştir. Ancak bu sahaya ait bazı yarlık ve bitiklerde, özellikle Osmanlı etkisinin daha az görüldüğü Altın Orda sahasında tarihin *On İki Hayvanlı Türk Takvim*’ne göre verildiği de görülmektedir. Bazen de her iki takvim

birden kullanılır. İncelediğimiz tarhanlık yarlıklarında ise Osmanlı yazışmalarında izlenen yol izlenmiş ve tarihler Hicrî takvime göre ve Arapça olarak verilmiştir: *tahrîren fî evâsıt-ı şehri-ı şa‘bânü’l-muazzam min şühürî sittin [ve] ihdâ ve tisa‘mie* “yazılı olarak aylardan Şaban ayının ortalarında, dokuz yüz altmış bir (yılında)” (bk. KY8); *tahrîren fî cemâziye’l-aḥîr 985* “yazılı olarak Cemaziyelahir (ayında) 985 (yılında)” (bk. KY9); *tahrîren fî ş-şevvâlü’l-mükerrrem sene 985* “yazılı olarak aziz Şevvâl (ayında), yıl 985(‘te)” (bk. KY11).

Son protokol bölümünün bir diğer önemli ögesi olan yer kaydında ise, belgenin yazıldığı yer belirtilir. *bi-maḳâm* ifadesi, Kırım resmî yazışmalarında yer kaydı verilirken sıkça kullanılan kalıp bir ifadedir. İncelediğimiz tarhanlık yarlıklarından KY8 ve KY9’da, yer kaydı bu genel usule uygun olarak verilmiştir ancak, KY11 kod numaralı yarlıkta yarlığın verildiği yere ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır: *bi-maḳâm-ı dârü’sulṭân [...] baḡcesarây [...]* “Sultanın kapısı [...] Bahçesaray makamında” (bk. KY8; *bî-maḳâm almasarây* “Almasaray makamında” (bk. KY9).

Yarlık metinlerinin başında ve sonunda yer alan *tamgalar* ise, Altın Orda ve Kırım resmî yazışma geleneğinin bir parçasıdır. İncelediğimiz üç tarhanlık yarlığı arasında orijinal olan KY11 kod numaralı yarlığın sağ üstünde, ilk iki satırın başında 6x6 cm ölçülerinde mavi *tamga*, sol köşede, son protokol kısmında ise 7,8x7,8 ölçülerinde kırmızı *tamga* bulunmaktadır. Bu durum güven formülünde *kök mührlüg al nişanlıĝ tarḡan-nâme-i yarlıĝ* sözüyle de onaylanmaktadır. *Tamgaların* içi okunamaz durumdadır. Altın Orda, Kırım ve Kazan sahası yazışma geleneğinde en çok kullanılan tamgalar, genellikle, içinde kûfî yazı ile hanın adının yazılı olduğu dört köşeli ve kırmızı mürekkepli tamgalardır. Bu tamgaların kökeni eski Uygur muhitine kadar uzanmaktadır. Yarlığın üzerinde mavi *tamganın* yanında silik durumda görünen yüzük mühür ise, Altın Orda yazışma geleneğinde XVI. yüzyıldan sonraki dönemlerde görülmeye başlanmış ve metal üzerine yüzük şekli verilerek ateş isinde islendirme suretiyle basılmıştır. Osmanlı Devleti ile ilişkilerin yoğun olduğu ve Osmanlı diplomasi geleneğinin özellikle Kırım Hanlığı’nı etkisi altına aldığı dönemde kullanılan badem şeklindeki tamgalar, Osmanlı mühürlerine benzemektedirler. Kırım diplomatikasında XVI. yüzyıldan sonra artık *nişân* kelimesi

“mühür” anlamında kullanılmaya başlanmış, bu yüzyılda, Kırım sahasına, *nişân* kelimesinin yanında, Osmanlıcanın etkisiyle Farsça kökenli yeni bir terim olan *mühr* kelimesi de girmiştir. Vásáry, mühürle ilgili kayıtların Kırım sahası metinlerinde 1550 yılından itibaren görülmeye başladığını belirtmektedir(Vásáry, 1987: 49). Ancak, çalışmamızda incelenen 1549 tarihli Sahip Giray Han yarlığında *kök mührlüg al nişânlıg yarlıg* KY3.9 ibaresi geçmektedir. İncelediğimiz yarlıklarda ise, hem *mühr* (*kök mühr*) hem de *nişân* (*al nişân*) kelimeleri *tamgayı* karşılamak amacıyla kullanılmıştır. *Tamga* kelimesi, XVI. yüzyıl metinleri içinde sadece 1524 tarihli Saadet Giray Han yarlığında geçmektedir.

Orijinal olmayan KY8 ve KY9 kod numaralı yarlıklarda ise, mavi (*kök mühr*) ve kırmızı (*al nişân*) tamgaların gelmesi gereken yerlere çizilerek belirtilmiştir. KY8’de hanın adının yazılı olduğu *unvan ve elkab* (intitulatio) bölümün hemen altına üç, KY9’da ise son protokol kısmının sonunda, kırmızı tamganın gelmesi gereken yerin hemen üstüne bir yüzük mühr resmi çizilmiştir.

2. SOYURGAL YARLIKLARININ ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızda, on iki soyurgal yarlığı incelenmektedir. Sahip Giray Han’ın Tilev Bêrdi’ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık (bk. KY3), Sahip Giray Han’ın Kудay Kул’a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık (bk. KY4), Sahip Giray Han’ın [...]ŞBAY Şüfi’ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık (bk. KY5), Sahip Giray Han’ın Tulpar Bay’a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık (bk. KY6) ve Mehmet Giray Han II’nin ‘İsâ, Kул Hâ’ce, Bay Derviş ve Şeker ‘Alî’ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık (bk. KY13) yarlığın verildiği kişilere ilk kez soyurgal bağışlandığını onaylayan yarlıklardır.

Sahip Giray Han tarafından verilmiş olan ilk dört yarlık, şekil, üslup ve içerik olarak birbiriyle çok büyük benzerlikler taşımaktadırlar. Oldukça sade bir dille yazıldıkları görülen bu dört yarlıkta, herhangi bir vergi ya da iş/hizmet muafiyetinden bahsedilmemekte, yalnızca soyurgal olarak verilen arazinin sınırları belirtilerek *sultânlardan ve oğlan köyünden beylerden mirzâlardan* bu soyurgal

sahiplerine müdahale etmemeleri istenmektedir: *bu yarlıgını alup turğan tilev bérđi iče turğan çınğrav (?) aldı hâcî hayr şeyh artı örülük kün tuvıışı BAWŞ merz kün batışı merkit küçlig tilev bérđi tuvrı CWRĠA tartup yarlıg ötün kıldı irse menüm dağı suyurğal ‘ināyetüm bolup qoluna tuta tururğa uşbu kök mührlüg al nişānlıg yarlıgını bérđim ve buyurdım ki min ba‘d hâkimü’l-vaqt olan sultānlardan ve oğlan köyünden beylerden mirzālardan kim kimerse māni‘ küç ve basınç kılup yunçuğ ve zahmet tigürmegeyler* “bu yarlıgı almış olan Tilev Bérđi’ye bağlı yurt (?); önu Hâcî Hayr Şeyh, arkası otlaklık, doğusu BAWŞ sınır, batısı Merkit Küçlig. Tilev Bérđi doğru CWRĠA sunup yarlık arz ettiğinde benim de soyurgical ihsanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye bu mavi mühürlü al nişanlı yarlıgı verdim ve buyurdım ki; bundan sonra hüküm süren sultanlardan ve şehzade köyünden beylerden, mirzalarından kim olursa olsun (ona) engel (olup) zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY3); *bu yarlıgını alup turğan aq köçik bey inisi quday kul iče turğan çınğrav (?) aldı künçi artı tubay kün tuvıışı CWRNCY kün batışı qarınıñ quday kul aq tartup yarlıg ötindi irse menüm dağı suyurğal i‘nāyetüm bolup qoluna tuta tururğa uşbu kök mührlüg al nişānlıg yarlıgını bérđim ve buyurdım ki min ba‘d hâkimü’l-vaqt olan sultānlardan ve oğlan köyünden beylerden mirzālardan kim kimer[se] māni‘ bolup küç ve basınç kılup yunçuğ ve zahmet tigürmegeyler* “bu yarlıgı almış olan Aq Köçik Bey (ve) erkek kardeşi Quday Kul’a bağlı yurt (?); önu Künçi, arkası Tubay, doğusu CWRNCY batısı Qarı’nın. Quday Kul adını sunup yarlık arz ettiğinde benim de soyurgical ihsanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye bu mavi mühürlü al nişanlı yarlıgı verdim ve buyurdım ki; bundan sonra hüküm süren sultanlardan ve şehzade köyünden beylerden, mirzalarından kim olursa olsun engel olup zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY4); *bu yarlıgını alup turğan du‘ācım [...]ŞBAY şūfi iče turğan ciñravı (?) aq mescid yanında aldı ‘abdü’r-raḥīm [artı][...]Y ciñravı (?) kün tuvıışı çicivit (?) kün batışı burtak hâcî derviş şūfi [...] yarlıg ötindi irse menüm-dağı suyurğal ‘ināyetim bolup qoluna tuta tururğa kök mührlüg al nişānlıg yarlıgını bérđim ve buyurdım ki min ba‘d hâkimü’l-vaqt olan sultānlardan oğlan köyünden beylerden mirzālardan kim kimerse māni‘ bolup küç ve basınç kılup yunçuğ ve zahmet tigürmegeyler* “bu yarlıgı almış olan duacım [...]ŞBAY Şūfi’ye bağlı yurt (?) Akmescid yanında; önu ‘Abdü’r-raḥīm, arkası [...]Y’in yurdu (?), doğusu Çicivit (?), batısı Burtak Hâcî.

Derviş Şūfî [...] yarlık arz ettiğinde benim de soyurgal ihsanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye mavi mühürlü al nişanlı yarlığı verdim ve buyurdum ki; bundan sonra hüküm süren sultanlardan ve şehzade köyünden beylerden, mirzalardan kim olursa olsun engel olup zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler” (bk. KY5); *bu yarlığını alup turgan fażlu’llāh ođlu tulpar bay ie turgan çıñrav (?) tuylan tūbinde ald unan bay art teñiz kūn tuvıŝı muħarrem ħāfız kūn batıŝı ħarmantay ħacī mezkūr çıñrav (?) ve ekini için a tartup yarlıđ otūl ıldı irse basa menūm dađı suyurđal ‘ināyetim bolup oluna uta ururđa kōk mūhrlig al niŝānliđ yarlıđnı bērdim ve buyurdum-ki min ba’d ħākimū’l-vađt bolđan uluđ kiçig sulānlardın ve ođlan kōyünden beylerdin ve mirzālardın kim kimerse māni’ bolup kū ve basınç ı lup yunçuđ tigūrmegeyler* “bu yarlıđı almıŝ olan Fażlu’llāh ođlu Tulpar Bay’a bađlı yurt (?) Tuylan dibinde; ön (tarafı) unan Bay, arka (tarafı) deniz, dođusu Muħarrem ħāfız, batıŝı ħarmantay ħacī. (Tulpar Bay) sōzū geçen yurt (?) ve ekini için adını sunup yarlık arz etti ise sonra benim de soyurgal ihsanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye mavi mühürlü al nişanlı yarlığı verdim ve buyurdum ki; bundan sonra hüküm süren büyük küçük sultanlardan ve şehzade köyünden beylerden ve mirzalardan kim olursa olsun engel olup zorluk ve baskı kılıp kötülük göstermesinler” (bk. KY6).

Resmî yazışma rükünleri açısından doğu yazışmalarının, özellikle de Altın Orda ve Kırım yazışmalarının genel üslup özelliklerini taşıyan bu yarlıkların aynı kalıp ifadelerle ve aynı düzen içerisinde yazıldığı görölmektedir. Yarlıkların söz varlığı ise incelediğimiz diğer yarlıklara göre Osmanlı etkisinin daha az hissedildiği bir yapıyı yansıtmaktadır.

Mehmet Giray Han II’nin ‘İsā, ul Ĥā’ce, Bay Dervıŝ ve Şeker ‘Alı’ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık da, bir soyurgal arazinin bu kişilere ilk kez verilmesi ile ilgili olarak düzenlenmiŝtir. Belgenin düzenleniŝinde göze çarpan kalıp ifadeler ve bölümler açısından Sahip Giray Han yarlıkları ile aynılıklar taşıdığı görölürken yarlığın söz varlığı, Osmanlı etkisini yansıtmaktadır. Yarlıkta, Arapça sözcükler ve tamlamaların oldukça sık bir şekilde kullanıldığı görölmektedir (bk. KY13).

Mehmet Giray Han II'nin Melik Pāşā Ođlan ve kardeşi İř Muđammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık (bk. KY12) ve Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek řūfī, Tuđtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık (bk.KY15), soyurgal arazilerinin irsen intikal etmesi nedeniyle verilmiştir. Önceden babaları ve atalarına ait olan araziler, bu yarlıklarla söz konusu kişilere soyurgal olarak verilmiştir. Bu iki yarlık, yarlıkların genel düzenleniş biçimleri ve resmī yazışma rükünleri ačíısından diğer soyurgal yarlıklarla benzer özellikler göstermektedir. Ancak, içeriklerinin yukarıda anılan beř yarlıktan farklı olması nedeniyle bazı ayırıcı özelliklere de sahiptirler. En önemli ayırıcı özellikleri, söz konusu soyurgal arazilerinin bu kişilerden önce atalarına ait olduğunun vurgulanıyor ve onaylanıyor olmasıdır. Bu nedenle, belgelerde sadece arazinin sınırları çizilmekle kalmamış, arazinin eskiden beri o aileye ait olduğu onaylanarak arazinin içinde bulunan yayla, kışla, tarla, değirmen, bahçe gibi mülkler ve bölümler de sıralanmıştır: *melik pāřā oğlan ve şarındaşı iř muğammed oğlanniğ şaraşu oluğniğ başı kışlavları ve şarışu yaylavları bolup babaları merđūm ve mađfūr CADRKA oğlanniğ eben 'an ceddin řacī giray řan ve burunđı uluđ atalarımız şanlar rağmetu'llāhi 'aleyhim ecma'in zamanlarından beri řer'i intikāl itip taşarruflarında bolđan yirleriniğ řudūdı ki kün tuğuşı seyrī oğlan ve kün batışı barın tayđan ve kıble aldı řarařarđa çöl ve kirü[s]i Sicivit BWĠRNLY ve řarakuš bu řudūdlarımız birle mađdūd bolđanniđ içinde çukurlukları<la> ve şavları ve biçenlik ve ikinlik yerleri ve bağçesi ve sā'ir emlak ve tegirmenleri birle řaķķ-ı şağiğ ve mülk-i şariğleri bolup* "Melik Pāřā Ođlan ve kardeşi İř Muđammed Ođlan'ın şaraşu Deresi'nin başı kışlaları ve şarışu yaylaları olup babaları Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğu hak etmiş olan CADRKA Ođlan'ın kuşaktan kuşağa, řacī Giray řan ve önceki büyük atalarımız hanlar(ın), Allah onların hepsine rahmet etsin, zamanlarından beri řer'i miras hukukuna göre mirasçılara intikal edip tasarruflarında olan yerlerinin sınırları (şöyledir) ki; doğusu Seyrī Ođlan ve batısı Barın Tayđan ve güneyi řarařarđa çöl ve gerisi (kuzeyi) SCWT BWĠRNLY ve řarakuš. Bu sınırlarımız ile sınırlandırılmış olan (arazinin) içinde çukurlukları ve dağları (tepeleri) ve samanlık ve ekinlik yerleri ve bahçesi ve diğer emlak ve değirmenleri ile birlikte (onların) gerçek hakları ve herkesçe bilinen mülkleri olup" (bk. KY12); *danyarbay cemā'atinden arslanbay ve tinibek řūfī ve*

tuhtarbay ve tatı şūfī ve utliyar ve a muammed ve a sa‘id ve bi‘l-cümle cemā‘ati ile der-sa‘ādetimizürü kelüp kün tuğıı süleymān bay cemā‘ati kün batıı BLDR a tutalıbay cemā‘ati ıble aldı [/]nıñ talıoba ve keri artı almaylar laınıñ [/] cemā‘ati ve bir arafı [/] hācī [...] YARWR talı obanıñ tüpi kiibolı ibu⁵² udūd birle madūd bolup nehr-i bolanada adīmü‘l-eyyāmdan mülk-i aılıleri bolan mer‘ā ve mezra‘ları ve ıla ve yaylaları ve sākin oldukları imdiki-alde dimekle ma‘rūf olan yirleri iin “Danyarbay cemaatinden Arslanbay ve Tinibek Şūfī ve Tuhtarbay ve Tatı Şūfī ve utliyar ve A Muammed ve A sa‘id ve bütün cemaati ile saadet kapımıza doru gelip, dousu Süleymān Bay cemaati, batıı BLDR A Tutalıbay cemaati, ıble önü (güneyi) [/]nın Talıoba(sı) ve geri arkası (kuzeyi) Almaylar yerinin [/] cemaati ve bir tarafı [/] hācī [...] YARWR Talı Oba’nın dibi Kiibolı (olmak üzere), ibu sınır ile sınırlandırılmı olup Bolana Nehri’nde eski günlerden (beri) gerek mülkleri olan mera ve mezraları ve ıla ve yaylaları ve ikamet ettikleri imdiki halde sözlü olarak bildirdikleri yerleri iin” (bk. KY15).

alımamızda, soyurgal yarlıkları arasında deerlendirdiimiz üç yarlık, Kırım kabile aristokrasisini temsil eden *karaı* beylerine verilmi olan yarlıklardır. Kırım Hanlıı’nda feodal bir yapı ierisinde kabile aristokrasisinin etkisi görülmektedir. Hanın soyu, Cengiz Han sülalesinden gelmektedir ve Mool aristokrasisini temsil eden kabile beyleri de hanlıa balıdır. Bu büyük boyların baında ailenin en yalısı *bey* unvanıyla bulunmakta ve hanın *karaısı* olmaktadır. Hacı Giray Han’ın Kırım Hanlıı’nı kurmasında, bu kabileler ve beylerinin önemli destei olmutur (Öztürk, 2002: 149). ırın, Barın, Argın ve Kıpak adlı dört kabile, Hacı Giray Han’ın hākimiyetinin dayanaını oluturur.

Kırım Hanlıı’nın kurulmasında Hacı Giray Han’ı destekleyen en önemli dört kabileden biri olan Argın Beylii, bu üç yarlıkta sırayla üç kiiye soyurgal olarak verilmekte ve bu kiilerin Argın Beyi olduu onaylanmaktadır: Devlet Giray Han tarafından Mart 1551 tarihinde verilen yarlıkta, Argın beylii, Yamurı Hācī’ye verilmektedir: *arın beyliki yamurı hācīge ulu an babalarımız ve aalarımız*

⁵² Metinde اشبو [abu] biiminde yazılmıtır.

zamânında ataları ve ağaları hükme ite kelgen ilin ve nökerin suyurğal kılıp cemî' aldın tutuların 'âdet-i kadîm-i kânûn yosunça hâcîniñ özine suyurğap virdim “Argın Beyliği, Yağmurçı Hâcî'ye, ulu han babalarımız ve ağalarımız zamanında (onun) ataları ve ağalarının hükmede geldikleri illerini ve hizmetindeki has birliklerini soyurğal kılıp bütün önceki tutularını (gelirlerini) eski kanun geleneğinin (törenin) kurallarına göre Hâcî'nin kendisine bahşedip verdim” (bk. KY7).

Mehmet Giray Han II tarafından yine Argın Beyi olarak atanan Cân Muḥammed Bey'e verilen yarlıkta, Cân Muḥammed Bey'in *karaçı* olduğu belirtilmektedir. 5 Ekim 1577 tarihli bu yarlıkta söz konusu bölüm şu şekilde geçmektedir: *ķaraçımız cân muḥammed bey zîr-i ķarârınca argun ķaraçılığımıza bérildi erse* “karaçımız Cân Muḥammed Bey, aşağıdaki karar uyarınca Argın karaçılığımıza verildiğinde” (bk. KY10). Bu yarlıkta daha önce kendisine Argın Beyliği verilen Yağmurçı Hâcî'nin ölmüş olduğu ve bunun üzerine yeni bir bey belirleme gereğinin ortaya çıktığı görülmektedir (bk. KY10). Bu yarlığın verilmesinden yaklaşık sekiz yıl sonra İslam Giray Han II, Yağmurçı Hâcî'nin oğlu Kıra Beg'in Argın *karaçısı* olduğunu onaylayan bir yarlık vermiştir: *argun beylikini merḥûm yağmurçı hâcîniñ oğlı kıra beg ķaraçımaya virdüm* “Argın Beyliği'ni, Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan Yağmurçı Hâcî'nin oğlu Kıra Bey karaçımaya verdim” (bk. KY14). Kasım 1585 tarihli olan bu yarlıkta da *karaçı* unvanı geçmektedir.

Bu üç yarlıkta dikkati çeken en önemli husus, Argın Beyliği'nin topraklarının tüm gelirleriyle ve askerî gücüyle birlikte karaçı beylerine veriliyor olmasıdır. Ayrıca, söz konusu topraklarda yaşayan tebaanın da karaçılara bağlılık göstermesi, onlarla savaşır gerekirse ölmesi beklenmektedir. Toprakların mülkiyetinin hanlığa mı, yoksa idaresine verildikleri karaçılara mı ait olduğu konusunda ise yarlıklarda geçen bir ifade yoktur. Yalnızca, söz konusu toprakların idaresinin ve üzerinde yürütülecek mali ve zirai faaliyetlerin diğer sultanlar, beyler ve mirzalar tarafından engellenmemesi konusunda uyarılar yapılmaktadır: *buyurdum-ki ķartları ve yigitleri kelüp hâcî beyge tâbi' ve muṭî' atlansa ve tüşse birge yorup zerre ķadar hükminden çıķmağaylar ve atalar[ımız] ve ağalarımız ḥanlar zamânında ni-ķadar yirlerge şaban ve ik[in] ve biçen ve kışlav ve caylav ite kelgen yerlerine ve tavarlarına sultânlar ve*

beyler ve mirzâlar tebdîl ve tağyîr itüp mâni' bolmağaylar “buyurdum ki; yaşlıları ve gençleri gelip Hâcî Bey’e bağı ve itaatkâr (olarak) ata binse (savaşa, hüküm sürse) ve attan inse (ölse, hâkimiyeti sona erse) birlikte yürüyüp zerre kadar hükmünden çıkmasınlar ve atalarımız ve ağalarımız hanlar zamanında ne kadar yerleri, saban (sürdükleri) ve ekin (ektikleri) ve saman(lık) ve kışla ve yayla olarak kullana geldikleri yerlerini ve mallarını, hayvanlarını sultanlar ve beyler ve mirzalar değıştirip ve bozup engel olmasınlar” (bk. KY7); *müte'alliğ ne kim qadîmden birle kelgen alu ve tutuların suyurğal k[ılıp] iñendir benim tağı 'avâ'id 'inâyetim ve kavâ'id himâyetim bolup qolına bu yüzük nişânlığ yarlığ-ı şerîfimni virdüm ve buyurdumki merhûm qaraçımız yağmurçı hâcî ve andan burunğı beg bolup ne vechle taşarruf ide keldiler ise mûmâ-ileyh qaraçım cân muhammed bey tağı qadîmü'l-eyyâm [...] ile[/]'l-ân birle kelgen üslûb üzre taht-ı taşarrufında bolğan tümen[ler]i ve ŞAVĞA ve cerâyim ve YWRALQY ve qoluş qoltqa ve ba[...] 'âdet-i 'örfiyyeni alup zabt eyledikime benim kullarım bolğay ve yaşavıllarım ve bükevillerim ve sâ'ir il üzerinde hizmetge yûri turğan emînlerim bolsunlar ve qarındaşım qalğa 'âdil giray sultânda[n] iqbâl-nik kulları ve yaşavılları bolsunlar ve barça inilerim ve oğlanlarım bolğaylar ve çuraları bolğaylar ve argun mirzâları bolğaylar dahl ve ta'arruz kılıp mâni' bolmağaylar* “önunla ilgili bütün eskiden beri gelen gelirlerini soyurğal kılmışlığım pek çoktur. Benim de (bu) gelirler ihsanım ve kaideler korumam altında olup eline bu yüzük nişanlı mübarek yarlığı verdim ve buyurdum ki; Allah'ın rahmetine kavuşmuş karaçımız Yağmurçı Hâcî ve ondan önceki bey olanlar her ne şekilde tasarruf ede geldiler ise adı geçen karaçım Cân Muhammed Bey de eski günler(den) [...] şimdiye kadar gelen usul gereğince tasarrufu altında olan tümen[ler]i ve ŞAVĞA ve cerâyim ve YWRALQY ve talep(lerini) ve hediye ve ba[...] vergisini alıp, (benim) hüküm ettiğime benim kullarım olsun ve emir subaylarım ve muhafızlarım ve bundan başka ülke üzerinde hizmete yürüyüp duran vergi memurlarım olsunlar ve kardeşim, tahtın veliahtı 'Âdil Giray Sultândan hoşça kabul gören kulları ve emir subayları olsunlar ve bütün erkek kardeşlerim ve oğlanlarım olsunlar ve hizmetkârları olsunlar ve Argun mirzaları olsunlar işine karışıp engel olmasınlar” (bk. KY10); *buyurdumki mezbûr qaraçım qara bey ZYR QRRH merhûmün ve mağfûrün babalarımız ve dedelerimiz ve ağaçalarımız zamânında [/] yağmurçı hâcî ve cân muhammed beg eben 'an cedd zabt ide keldikleri nökerlerini*

suyurğal kırup cemî' alularını ve tutularını burunğı 'âdet yosunça mutaşarrıf bolup ve k[adimden] atalarına ve dedelerine ve ağalarına hizmet ve kulluk ide kelgen kartları kelüp yigitleri tağı kelüp mûmâ-ileyh kulum kara bige muñi' ve münkâd bolup atlansa ve tüşse bile atanup zerre kadar hükminden çıkmağaylar ve atalarımız hanlar zamânında ni-kadar yirlerge şaban ve ikin ve biçen çalup kışlav ve caylav ite kelgen yirlerine ve tavarlarına sulţânlar beyler ve mirzâlar tebdil ve tağyir idüp mâni' ve dâfi' bolmağaylar “buyurdum ki; adı geçen karaçım K̄ara Bey(’e) ZYR K̄RRH Allah’ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğı hak etmiş olan babalarımız ve dedelerimiz ve atalarımız zamanında [/] Yağmurçı H̄acî ve Cân Muḫammed Bey(’in) kuşaktan kuşağı zapt ede geldikleri has birliklerini soyurğal kılmışım. Bütün gelirlerini önceki âdet kurallarına (töre) göre tasarrufuna vermişim ve eskiden (bu yana) atalarına ve dedelerine ve ağalarına hizmet ve kulluk ede gelen yaşlıları gelip ve dahi gençleri gelip sözü edilen kulum K̄ara Bey’e bağlanarak boyun eğip ata binse (savaşsa, hüküm sürse) ve attan inse (ölse, hâkimiyeti sona erse)ler bile ata binip (savaşmaya devam edip) zerre kadar sözünden çıkmasınlar ve atalarımız hanlar zamanında ne kadar yerlere şaban (sürüp) ve ekin (ekip) ve saman kesip kışla ve yayla (olarak) kullana geldiler ise (o) yerlerine ve mallarına sultanlar, beyler ve mirzalar karışıp değıştirerek engel olup (o yerlerden) kovmasınlar” (bk. KY14).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1549 – 1597 TARİHLERİ ARASINDA YAZILMIŞ KIRIM HANLIĞI DÖNEMİNE AİT TARHANLIK VE SOYURGAL YARLIKLARI

KY3. Sahip Giray Han'ın Tilev Bêrdi'ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-ğâzî şâhib giray
han sözü
2. uluğ ulusniñ oñğ kolniñ ve şol
kolniñ tümen yüz on
3. miñ bilgenleriñge içki
kentlerniñ ve şehrlerniñ daruğa
bigleriñge[e]
4. muhtesib kâzileriñge müfti ve
müderisleriñge meşâyih ve
şüfileriñge ve dīvān
bitkeçileriñge
5. ve ā' māl mutaşarrıflarıñga
kayı ma iş üze yürügen köp
ulus ilge barça tüzü*n*çe
6. bilgenleriñge basa bu yarlıgı
alup turğan tilev bêrdi içe
turğan çingrav (?)

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Şâhib
Giray Han sözü,
2. büyük ulusun, sağ kolun ve sol
kolun tümen, yüz, on
3. bin yöneticilerine, içerideki
(hana bağlı) kentlerin ve
şehirlerin valilerine,
4. belediye memuru (ve)
kadılarına, müftü ve
müderislerine, şeyhler ve
sofularına ve divan yazıcılarına
5. ve işleri yürütmekle görevli
mülkiye memurlarına, herhangi
bir iş üzerinde uğraşan bütün
ulus, ülkeye, bütün düzgün
6. yöneticilerine! Sonra, bu
yarlığı almış olan Tilev
Bêrdi'ye bağlı yurt (?);

<p>7. aldı hācī hayr şeyh artı örülük
kün tuvışı BAWŞ merz kün
başı merkit küçlig</p> <p>8. tilev bêrdi tuvrı CWRĠA
tartup yarlıĝ ötün kıldı irse
menüm daĝı suyurĝal
‘ināyetüm bolup</p> <p>9. oluna uta ururĝa uşbu kök
mührlüĝ al niŝānlıĝ yarlıĝnı
bêrdim ve buyurdım ki min
ba‘d hākımü’l-vat olan</p> <p>10. sultānlardan ve oĝlan
köyünden beylerden
mirzālardan kim kimerse māni‘
küç ve basınç kıilup yunçuĝ ve
zamet tigürmegeyler</p> <p>11. zinhār dēyü oluna mülk-
nāme-i yarlıĝ bêrildi taħrıren fı
evāħir-i cemāzıye’l-āħir</p> <p>12. sitte ve amsın ve tis‘amie
ötülün kün uĝan bey bitgürdi</p> <p>13. bi-maām-ı baĝcesarāy</p> <p>14. kātib muŝtafā bitidi</p> | <p>7. önü Hācī Hayr Şeyh, arkası
otlaklık, doĝusu BAWŞ sınır,
batısı Merkit Küçlig.</p> <p>8. Tilev Bêrdi doĝru CWRĠA
sunup yarlık arz ettiĝinde
benim de soyurĝal ihsanım
olup</p> <p>9. eline tutup dursun,
bulundursun diye bu mavi
mühürlü al nişanlı yarlıĝı
verdim ve buyurdum ki;
bundan sonra hüküm süren</p> <p>10. sultanlardan ve şehzade
köyünden beylerden,
mirzalardan kim olursa olsun
(ona) engel (olup) zorluk ve
baskı kılıp kötülük ve zahmet
göstermesinler,</p> <p>11. sakın ha! Diye eline mülkünü
onaylayan yarlık verildi. Yazılı
olarak Cemaziyelahir sonu</p> <p>12. dokuz yüz elli altı (yılında),
ricasını Kün uĝan Bey
yazdırdı.</p> <p>13. Bahçesaray makamında</p> <p>14. Kātib Muŝtafā yazdı.</p> |
|--|--|

KY4. Sahip Giray Han'ın uday ul'a verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-gāzī šāhib giray han sözüm
2. uluğ ulusnıñ onđ olnıñ ve sol olnıñ tümen yüz on
3. miñ bilgenleriñge içki kentlerniñ ve şehrlerniñ daruğa bigleriñge
4. muhtesib āzileriñge müfti müderrisleriñge meşāyih şūfileriñge ve dīvān bitkeçileriñge
5. ve ā' māl mutaşarrıflarıñğa ayu ma iş üze yürügen köp ulus ilge barça tüzinçe
6. bilgenleriñge ma' lüm bolsun kim basa bu yarlığnı alup turđan ağ
7. köçik bey inisi uday ul içe turđan ıñgrav (?) aldı küñçi artı tubay küñ tuvışı CWRNCY
8. küñ batışı arınıñ uday ul at tartup yarlığ ötindi irse menüm dağı suyrđal i' nā-
9. –yetüm bolup oluna uta tururđa uşbu kök mührlüğ al nişānlıđ yarlığnı bėrdim ve buyurdım ki

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Şāhib Giray Han sözüm,
2. büyük ulusun, sağ kolun ve sol kolun tümen, yüz, on
3. bin yöneticilerine, içerdeki (hana bağlı) kentlerin ve şehirlerin valilerine,
4. belediye memuru (ve) kadılarına, müftü ve müderrislerine, şeyhler ve sofularına ve divan yazıcılarına
5. ve işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, bütün düzgün
6. yöneticilerine malum olsun ki; sonra, bu yarlığ almış olan Ağ
7. Köçik Bey (ve) erkek kardeşi uday ul'a bağlı yurt (?); önü Küñçi, arkası Tubay, doğusu CWRNCY
8. batısı arı'nın. uday ul adını sunup yarlık arz ettiğinde benim de soyurđal ih-
9. -sanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye bu mavi mühürlü al nişānlı yarlığı verdim ve buyurdum ki;

<p>10. min ba'd hâkimü'l-vaqt olan
sulţânlardan ve oğlan
köyünden beylerden
mirzâlardan kim kimer[se]</p> <p>11. mâni' bolup küç ve basınç kılıp
yunçuğ ve zaħmet
tigürmegeyler</p> <p>12. zinhâr dëyü қoluna mülk-
nâme-i yarlığ bërildi taħriren fi
evâħir-i</p> <p>13. cemâziye'l-âħir sitte ve ħamsîn
ve tis' amie</p> <p>14. ötülün ma' şūқ bitgürdi</p> <p>15. bi-maқâm-ı bağçesarây</p> <p>16. kâtib muştafa bitidi</p> | <p>10. bundan sonra hüküm süren
sultanlardan ve şehzade
köyünden beylerden,
mirzalardan kim olursa olsun</p> <p>11. engel olup zorluk ve baskı kılıp
kötülük ve zahmet
göstermesinler,</p> <p>12. sakın ha! Diye eline mülkünü
onaylayan yarlık verildi. Yazılı
olarak Cemaziyelahir</p> <p>13. sonu dokuz yüz elli altı
(yılında),</p> <p>14. ricasını Ma' şūқ yazdırdı.</p> <p>15. Bahçesaray makamında</p> <p>16. Kâtip Muştafa yazdı.</p> |
|--|---|

KY5. Sahip Giray Han'ın [...]ŞBAY Şūfi'ye verdiği Temmuz-Ağustos 1549 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. [şāhi]b giray ḥan sözü
2. uluğ ulusnıñ oñg qolnıñ ve şolnıñ tümen yüz on m[i]ñ
3. bilgenleriñge içki kentlerniñ şehrleriñ daruğa bigleriñge
4. [kâ]zi ve muhtesibleriñge müfti ve müderrisleriñge ve meşāyih şūfileri[ñge]
5. [di]vān bitkeçileriñge ve ā' māl mutaşarrıflarıñga qayu ma iş üze yürügen köp ulus
6. [ilge t]üzünçe bilgeleriñge basa bu yarlıgıñı alup turğan du' ācim
7. [...]ŞBAY şūfi içe turğan cıñravı (?) aq mescid yanında aldı 'abdü'r-raḥīm
8. [artı][...]Y cıñravı (?) kün tuvışı çicivit (?) kün batışı burtak ḥācī derviş şūfi [...]
9. [...] [yarl]ıg ötindi irse menüm-daḥı suyurğal 'ināyetim bolup qoluna tuta tururğa

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Şāhib Giray Han sözü,
2. büyük ulusun, sağ kolun ve sol kolun tümen, yüz, on, bin
3. yöneticilerine, içerideki (hana bağlı) kentlerin ve şehirlerin valilerine,
4. kadı ve belediye memurlarına, müftü ve müderrislerine, şeyhler ve sofularına
5. divan yazıcılarına ve işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus,
6. ülkeye, bütün düzgün yöneticilerine! Sonra, bu yarlığı almış olan duacım
7. [...]ŞBAY Şūfi'ye bağlı yurt (?) Akmescid yanında; öñü 'Abdü'r-raḥīm,
8. arkası [...]Y'nin yurdu (?), doğusu Çicivit (?), batısı Burtak Ḥācī. Derviş Şūfi [...]
9. [...] yarlık arz ettiğinde benim de soyurğal ihsanım olup eline tutup dursun, bulundursun diye

<p>10. [kök müh]rlüg al nişanlıg
yarlıgını bêrdim ve buyurdım ki
min ba^ç d hâkimü'l-vaqt olan</p> <p>11. [sulţânlardan] oğlan köyünden
beylerden mirzâlardan kim
kimerse mâni^ç bolup küç ve
basınç kılp</p> <p>12. [yunçu]ğ ve zahmet
tigürmegeyler zinhâr dëyü
qoluna mülk-nâme-i yarlıg
bêrildi taħrîre[n]</p> <p>13. [fî] [...]’r-receb</p> <p>14. sene sitte ve hamsîn [ve
tis^ç amie]</p> <p>15. [/]N ötülün bitgürdi</p> <p>16. bi-mağâm-ı bağçesarây</p> <p>17. kâtib şa^ç bân bitidi</p> | <p>10. mavi mühürlü al nişanlı yarlıgı
verdim ve buyurdum ki;
bundan sonra hüküm süren</p> <p>11. sultanlardan ve şehzade
köyünden beylerden,
mirzalardan kim olursa olsun
engel olup zorluk ve baskı kılıp</p> <p>12. kötülük ve zahmet
göstermesinler, sakın ha! Diye
eline mülkünü onaylayan yarlık
verildi. Yazılı olarak</p> <p>13. [...]Receb (ay)</p> <p>14. dokuz yüz elli altı yılında</p> <p>15. [/]N ricasını yazdırdı.</p> <p>16. Bahçesaray makamında</p> <p>17. Kâtip Şa^ç bân yazdı.</p> |
|--|---|

KY6. Sahip Giray Han'ın Tulpar Bay'a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-gâzî şâhib giray
han sözüm
2. uluğ ulusniñ onğ kolniñ ve şol
kolniñ tümen miñ
3. on bilgenleriñge içki kentleriñ
ve şehrleriñ daruğa
4. bigleriñge kâzî ve
muhtesibleriñge ve müftî
müderrişle-
5. -riñge ve meşâyiğ şūfileriñge
ve dīvān bitkeçileriñge ve
ā' māl mutaşarrıflarıñga
6. kayu ma iş üze yürügen barça
köp ulus ilge tüzü<i>nçe
bilgeleriñge basa
7. bu yarlıgı alup turğan
fazlu'llāh oğlu tulpar bay içe
turğan çıñrav (?)
8. tuylan tübinde ald kınan bay
art teñiz kün tuvışı muharrem
hāfız kün batışı ħarma-
9. -ntay hācī mezkūr çıñrav (?) ve
ekini için aıt tartup yarlıg ötül
kıldı irse basa

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Şâhib
Giray Han sözüm,
2. büyük ulusun, sağ kolun ve sol
kolun tümen, bin,
3. on yöneticilerine, içerideki
(hana bağlı) kentlerin ve
şehirlerin valilerine
4. kadı ve belediye memurlarına
ve müftü ve müderrişle-
5. -rine ve şeyhler (ve) sofularına
ve divan yazıcılarına ve işleri
yürütmekle görevli mülkiye
memurlarına,
6. herhangi bir iş üzerinde
uğraşan bütün ulus, ülkeye,
bütün düzgün bilgelerine!
Sonra,
7. bu yarlıgı almış olan Fazlu'llāh
oğlu Tulpar Bay'a bağlı yurt
(?)
8. Tuylan dibinde; ön (tarafı)
Kınan Bay, arka (tarafı) deniz,
doğusu Muharrem Hāfız, batısı
Harma-
9. -ntay Hācī. (Tulpar Bay) sözü
geçen yurt (?) ve ekini için
adını sunup yarlık arz etti ise
sonra

<p>10. menüm daḥı suyurğal
 ʿināyetim bolup ḳoluna ṭuta
 ṭururğa kök mührlig al nişānlıḡ</p> <p>11. yarlıḡnı bérdim ve buyurdum-
 ki min baʿd ḥākimü'l-vaḳt
 bolğan uluḡ kiçig sulṭānlar-</p> <p>12. -<r>dın ve oḡlan köyünden
 beylerdin ve mirzālardın</p> <p>13. kim kimerse māniʿ bolup küç
 ve basınç ḳılıp yunçuḡ</p> <p>14. tigürmegeyler zinhār dèyü
 ḳoluna mülk-nāme-i yarlıḡ
 bérildi</p> <p>15. taḥrīren fī seferi'l-muzaffer on
 sekizide bérildi sene 957</p> <p>16. bi-maḳām-ı almasarāy</p> <p>17. AMYAT maʿ şūḳ bey
 kātib şaʿ bān bitid[i]</p> | <p>10. benim de soyurğal ihsanım
 olup eline tutup dursun,
 bulundursun diye mavi
 mühürlü al nişanlı</p> <p>11. yarlıḡı verdim ve buyurdum ki;
 bundan sonra hüküm süren
 büyük küçük sultanlar-</p> <p>12. -dan ve şehzade köyünden
 beylerden ve mirzalarından</p> <p>13. kim olursa olsun engel olup
 zorluk ve baskı kılıp kötülük</p> <p>14. göstermesinler, sakın ha! Diye
 eline mülkünü onaylayan yarlık
 verildi.</p> <p>15. Yazılı olarak Sefer ayının on
 sekizinde verildi. Yıl 957.</p> <p>16. Almasaray makamında</p> <p>17. AMYAT Maʿ şūḳ Bey
 Kâtip Şaʿ bān yazdı.</p> |
|--|---|

KY7. Devlet Giray Han'ın Yağmurçı Hâcî'ye verdiği Mart 1551 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. devlet giray han sözüm
2. basa bu yarlıg-ı belîg-i sa' âdet-
teblîg-i haķanîni alup tur[gan]
3. faħrû'l-âhir ebû'l-kirâm argın
beyliki yağmurçı hâcîge ulu
han babalarımız
4. ve ağalarımız zamânında
ataları ve ağaları hüküm ite
kelgen ilin ve nökerin
5. suyurğal kılup cemî' aldın
tutuların 'âdet-i kadîm-i kânûn
yosu<ı>nça
6. hâcîniñ özine suyurğap virdim
ve buyurdum-ki kırtları
7. ve yigitleri kelüp hâcî beyge
tâbi' ve muṭi' atlınsa ve tüşse
8. birge yorup zerre kadar
hükminden çıķmağaylar ve
atalar[ımız]

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Devlet Giray Han sözüm
2. Sonra bu hakanlığın bol
mutluluk müjdeleyen yarlığını
almış olan
3. soyu temiz ataların son büyüğü
Argın Beyliği, Yağmurçı
Hâcî'ye, ulu han babalarımız
4. ve ağalarımız zamanında
(onun) ataları ve ağalarının
hükmede geldikleri illerini ve
hizmetindeki has birliklerini
5. soyurgal kılıp bütün önceki
tutularını (gelirlerini) eski
kanun geleneğinin (törenin)
kurallarına göre
6. Hâcî'nin kendisine bahşedip
verdim ve buyurdum ki;
yaşlıları
7. ve gençleri gelip Hâcî Bey'e
bağlı ve itaatkâr (olarak) ata
binse (savaşı, hüküm sürse)
ve attan inse (ölse, hâkimiyeti
sona erse)
8. birlikte yürüyüp zerre kadar
hükminden çıkmasınlar ve
atalarımız

9. ve ağalarımız hanlar zamânında ni-ğadar yirlerge şaban ve ik[in]
10. ve biçin ve kışlav ve caylav ite kelgen yerlerine ve
11. tavarlarına sulţânlar ve beyler ve mirzâlar tebdil ve tağyir itüp
12. mâni^c bolmağaylar tÿü qoluna tuţa turğuga yüzük
13. nişanlığ yarlıg bërildi taħriren fî evāsıţ-ı şehr-i rebî^c yü'l-evvel min şühûri
14. sene 958
15. bi-mağâm-ı
16. bağçesarây

9. ve ağalarımız hanlar zamanında ne kadar yerleri, saban (sürdükleri) ve ekin (ektikleri)
10. ve saman(lık) ve kışla ve yayla olarak kullana geldikleri yerlerini ve
11. mallarını, hayvanlarını sultanlar ve beyler ve mirzalar değıştirip ve bozup
12. engel olmasınlar diye eline tutup dursun, bulundursun diye yüzük
13. nişanlı yarlık verildi, yazılı olarak aylardan Rebiyülevvel ayının ortaları,
14. yıl 958('de).
15. makam
16. Bahçesaray.

KY8. Devlet Giray Han'ın Hocamyar Hacı'ya verdiği Mart 1565 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. devlet giray han sözüm
2. uluğ u[lu]sniñ oñ kol şol kolniñ tümen yüz on miñg bilgen oğlanlarınga <inğa> içki [kentler ve]
3. şehrleriñ taruğalar]inğa müfti¹ ve müderrislerniñ ve muhtesibleriñge² meşāyih şūfilerniñ divān bitkeci-
4. -leriñge kemiçi³ köprüçileriñ⁴ kuşçı ve barşçılarınga ā' mal ve mutaşarıflarıñ ilçi ve co<a>lavçı[larınga]
5. kayu ma iş üzre yürügen barça köp⁵ ulus ilge tüzünçe bilgeleriñge basa⁶ bu yarlıg-ı

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Devlet Giray Han sözüm,
2. büyük ulusun, sağ kol (ve) sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerini) yöneten şehzadelerine, içerideki (hana bağlı) kentler ve
3. şehirlerin valilerine, müftü ve müderrislerin(e) ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofuların(a) divan yazıcı-
4. -larına, gemici (ve) köprücülerin(e) kuş ve aslan terbiyecilerine, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, elçi ve kılavuzlarına,
5. herhangi bir iş üzerinde uğraşan bütün ulus, ülkeye, düzgün bilgelerine! Sonra, bu

¹ Metinde مقتی biçiminde yazılmıştır.

² Metinde محتسبیرالا یکا biçiminde yazılmıştır.

³ Metinde قمی جی biçiminde yazılmıştır.

⁴ Metinde کوپروه نیک biçiminde yazılmıştır.

⁵ Metinde کوی biçiminde yazılmıştır.

⁶ Metinde بک biçiminde yazılmıştır.

6. belîg-i sa'âdet-i hâkanî ve tevki⁷-i refî-i 'azamet-i tarşi-i memâlik-bânîni alup turğan fahrü'l-hâcc ve'l-haremeyn
7. ü's-şerîfeyn havâcîmyâr hâcî seyyidi [...] aldı
8. kıra kôl birle kıarı şanı artı yıray miñgi taşlav ve ALLAĞ yıray oğlu hüseyñ cema'âti kün tuğumu küçken kıoluncağ yatağı kün batışı CLAĞCM kıuyısı bu hudûd birle mağdûd olan
10. yer içün ad tartup mülk-nâme-i yarlığ ötüñ kııldı erse suyurđal 'inâyetim bolup eline bu yarlığ-ı ma' delet-'unvânı virdim ve buyurdım-ki bu hudûd birle mağdûd olan yerñi
11. inisi oğluna ve [/] cema'âtlerine suyurđal kııldım basa⁸ bu nökerimiz havâcîmyâr hâcî beg devletcârñiñ inisi oğlanlarından 'öşr-i bid'at almağaylar ve tilemegeyler
6. hakanlığın mutluluk yarlığını ve nizamlı memleketler kuran yüce büyüklüğünün fermanını almış olan Haremeynü's-şerîfeyn'i
7. haccetmiş büyük Havâcîmyâr Hâcî seyyidi [...] öñü
8. Kıra Kôl ile Kıarı Şanı, arkası Yıray Miñgi taşlav (?) ve ALLAĞ Yıray('ın) oğlu Hüseyñ Cema'âti, gün
9. doğumu (doğusu) Küçken Kıoluncağ (deresinin) yatağı, kün batışı CLAĞCM kıuyusu. (Havâcîmyâr Hâcî) bu sınır ile sınırlandırılmış olan
10. yer için ad(ını) sunup mülkünü onaylayan yarlık arz ettiğinde soyurđal ihsanım olup eline adalet sağlayan yarlığı virdim ve buyurdum ki; bu sınır ile sınırlandırılmış olan yer
11. (onun) erkek kardeşi ve oğluna ve [/] cemaatlerine soyurđal kııldım. Sonra bu emir kulumuz Havâcîmyâr Hâcî Bey Devletyâr'ın erkek kardeşi ve oğlanlarından 'öşr-i bid'at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) almasınlar ve dilemesinler.

⁷ Metinde توكييس biçiminde yazılmıştır.

⁸ Metinde بك biçiminde yazılmıştır.

12. ulağ ilmek tutmağaylar [/] koyı
 kızısındın bolsun ʿulūfe tip
 timegeyler ve almağaylar barça
 biʿdatdın muʿāf ve müsellemler
 bilgeyler bu kündin şoñra bu
 nökerimiz
13. havācımıyār hācī beg
 devletcārniñ yalıñğa mutaşarrıf
 bolğan mülkine ve hudūdına
 uluğ ve küçük sultānlar bolsun
 oğlanlar ve bigler ve mirzālar
 bolsun küç basınç
14. kılıp yunçuğ zahmet
 tigürmegeyler beher kim tebdil
 ve tağyir⁹ kıldı [/] bolsalar
 ʿind-allāh mücrimlerden
 maʿdūd olalar [/] taşarrufında
 bolsalar¹⁰ enç köñül birle
15. taht kırup ya[r]lı tirlikin kılıp
 neşşāl ve sālīm [/] vāqıʿda
 bizim uruğ uruğlarımızğa alqış
 ve duʿā artura tursunlar diyü
 koluna tuta tururğa
12. (Hayvanlarından) posta
 hayvanı (ve) binek hayvanı
 yapmasınlar [/] koyun (ve)
 kuzusundan hayvan yemi deyip
 istemesinler ve almasınlar.
 Bütün bidʿat (sonradan ortaya
 çıkmış örfi vergi)tan muaf ve
 vermiş (ödemiş) bilsinler. Bu
 gündün sonra bu emir kulumuz
13. Havācımıyār Hācī Bey
 Devletiyār'ın geliri üzerine
 tasarruf ettiği mülküne ve
 sınırına büyük ve küçük
 sultanlar olsun, şehzadeler ve
 beyler ve mirzalar olsun zorluk
 ve baskı
14. kılıp kötülük ve zahmet
 göstermesinler. Her kim işine
 karışıp engel [/] olursa Allah
 katında suçlu sayılsınlar. [/]
 tasarrufunda olsalar huzurlu
 gönül ile
15. hüküm sürüp sakin hayatlarını
 yaşayıp karnı tok ve sağlıklı
 (olarak) [/] hâlihazırda bizim
 soyumuzdan gelenlere hayır
 dualar etsinler diye eline
 bulundurması için

⁹ Metinde تميمير biçiminde yazılmıştır.

¹⁰ Metinde بولسايلر biçiminde yazılmıştır.

16. <ki al mühr> kök mühr al nişanlığ mülk-nâme-i yarlıg verildi taħrîren fî evâsıt-ı ŧehr-i ŧa‘bânü’l-muazzam min ŧühûri sittin¹¹ [ve] ihdâ ve tisa‘mie¹²
17. bi-maħâm-ı dârü’l-sultân [...] baħħesarây [...]
16. mavi mühürlü al nişanlı, mülkünü onaylayan yarlık verildi; yazılı olarak aylardan Şaban ayının ortalarında, dokuz yüz altmış bir (yılında).
17. Sultanın kapısı [...] Bahħesaray makamında

¹¹ Metinde سته biçiminde yazılmıştır.

¹² Metinde تيساقيعما biçiminde yazılmıştır.

Usmanov, bu yarlığın yazılış tarihinin okunamadığını belirtmiş ve tarihi, Rusça tercümeden yola çıkarak ve soru işareti koyarak “Şaban ayının ortaları 972 (?) / Mart 1565 (?)” şeklinde vermiştir. Yine Usmanov, söz konusu yarlık kopyasının pek çok yazım yanlış ve sözcük kaybıyla dolu olduğunu ve bu nedenle okunmasının oldukça güçleştiğini ifade etmiştir (Usmanov 1979: 43). Bu durum, bizim okumamız sırasında da fark edilmiş, imlası sabit olan pek çok Arapça sözcüğün bile yanlış yazıldığı görülmüştür. Bu nedenle, belgenin yazılış tarihi ile ilgili olarak en doğru okumanın *sittin [ve] ihdâ ve tisa‘mie* “dokuz yüz altmış bir” olacağı düşünülmüş ve çalışmamızda da bu şekilde değerlendirilmiştir.

KY9. Mehmet Giray Han II'nin Havaşımıyâr Hâcî'ye verdiği Ağustos-Eylül 1577 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth e'l-gâzî meḥmed giray ḥan sözü
2. uluḡ ulusniñ oñ ḳol şol ḳolniñ tümen yüz on miñḡ bilgen oḡlanlarıñḡa <ıñḡa>
3. içki kendler¹ şehrleriñiñ ṭaruḡa[lar]ıñḡa müfti² ve müderrisleriñiñ ve muḥtesibleriñḡe³ meşâyiḡ şūfî-
4. -leriñiñ divân bitkeçileriñḡe kemiçi⁴ köprüçileriñiñ⁵ ḳuşçı ve barşçılarıñḡa â' māl mutaşarrıf-
5. -leriñiñ ilçi ve co<a>lavçılarıñḡa⁶ iş üzre yürügen barça köp⁷ ulus ilge tüzünçe

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası, gazi Meḥmed Giray Ḥan sözü,
2. büyük ulusun, sağ kol (ve) sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerini) yöneten şehzadelerine,
3. içerideki (hana bağlı) kentler ve şehirlerin valilerine, müftü ve müderrislerin(e) ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofu-
4. -ların(a), divan yazıcılarına, gemici (ve) köprücülerin(e), kuş ve aslan terbiyecilerine, işleri yürütmekle görevli
5. mülkiye memurlarına, elçi ve kılavuzlarına, iş üzerine yürüyen bütün ulus, ülkeye, düzgün

¹ Metinde كرده بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

² Metinde مۇقتى بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

³ Metinde محتسبىرالا يكا بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

⁴ Metinde قىمى جى بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

⁵ Metinde كوبروه نيك بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

⁶ Metinde جوالا وچىپىرىنكا بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

⁷ Metinde كوپ بىچىمىدە يازىلمىشۇر.

6. bilgelerinġe bu yarlıġ-ı belġ-i sa' ādet-tebliġ-i ġaġanġ ve tevġi⁸-i refi⁹-i 'azāmet-i memālik oldurġan
7. ġašseten du' ācım ġāccü'l-ġaremeynü'š-šerġfeyn ġavācımıyār ġācġ beg oġlu 'alġ islām ve 'ošmān
8. ve mezbūr ġavācımıyārniñ ġarındašı devletcār ve oġlu ġutluyār ve inisi sūleymān ve kušay
9. ve [//] islām ve DY islām ve yavuš ve ibrahġm ve ismā' il ve ġā'ce ibrahġm ve 'alġ
10. ve tāhir ve 'ākıbet-i seyyid ve mezbūr ġavācımıyārniñ [...] šūfġ ve barġa [...] ġullarumızı merġūm ve maġfūr babam devlet giray ġan
11. 'aleyhi'r-raġmeti ve'l-ġufrān [...] 'öšr-i [/] ve sā'ir¹⁰ bid'atlardan mu'āf ve tarġan ġılıp ġollarına kök mührlüġ ve al nišānlġ yarlıġ-ı šerġflerini berāt¹¹-ı
6. bilgelerine! Sonra, bu hakanlıġın mutluluk yarlıġını ve nizamlı memleketler kuran yüce büyüklüġünün fermanını almıš olan,
7. (bana) sürekli dua eden Haremeynü'š-šerġfeyn'i haccetmiš büyük ġavācımıyār ġācġ Bey, oġlu 'Alġ İslām ve 'Ošmān
8. ve adı geġen ġavācımıyār'ın kardeši Devletcār ve oġlu ġutluyār ve erkek kardeši Sūleymān ve ġušay
9. ve [//] İslām ve DY İslām ve Yavuš ve İbrahim ve İsmā' il ve ġā'ce İbrahim ve 'Alġ
10. ve Tāhir ve aġaların sonuncusu ve adı geġen ġavācımıyār'ın [...] šūfġ ve bütün [...] ġullarımızı Allah'ın rahmetine kavušmuš ve günahları için yargılanarak mutluluġu hak etmiš babam Devlet Giray ġan,
11. Allah'ın esirgemesi ve merhameti üzerine olsun, (zamanlarında) [...] 'öšr-i [/] ve her ġešit vergilerden muaf ve tarġan kılıp ellerine mavi mührlü ve al nišanlı mübarek yarlık ve ihsan

⁸ Metinde توقيص biçiminde yazılmıštır.

⁹ Metinde رفيص biçiminde yazılmıštır.

¹⁰ Metinde ساير biçiminde yazılmıštır.

¹¹ Metinde بروات biçiminde yazılmıštır.

12. birr virilür olsa mezbūr du‘āci ḥavācımıyār ḥācī inisi oğlanlarını [/] ve devletcār daḥı oğullarıñga¹² [...] ‘öşrden
13. tarḥan bolup mu‘āf bolmaq içün ad tartup kök mührlüg ve al nişānlıg yarlıg-ı şerīf ötüñ kıldılar irse benim taḥı ‘avā’id¹³ ‘ināyetim ve ḫavā’id¹⁴ ḥimāyetim bolup
14. ḫoluna kök mührlüg ve al nişānlıg şerīfimi virdim ve buyurdım-ki ‘aşīr [/] olan ḫulumuz [...] her kim
15. [...] ḫullarımdan ‘öşr-i ḡallātın almasunlar ve tilemesünler ve sā’ir¹⁵ bid‘atları almasunlar küç ve basınç ḫılıp yunçuḡ ve zaḥmet
16. tigürmegeyler¹⁶ diyü <lök> kök mührlüg ve al nişānlıg yarlıg-ı şerīfimi virdim ‘öşr-i ḡallāt diyü māni‘ ve dāfi‘ bolup küç <ve> ḫılıp yunçuḡ ve zaḥmet tigürme[geyler]
12. fermanı verildiği için adı geçen duacı Ḥavācımıyār Ḥācī erkek kardeşi (ve) oğulları(nı) [/] ve Devletcār(‘ın) dahi oğullarına [...] ‘öşrden
13. tarhan olup muaf olmak için adlarını sunup mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlık arz ettiklerinde benim de gelirler ihsanım ve kaideler korumam altında olup
14. eline mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek (yarlığı) verdim ve buyurdum ki; yakın dost [/] olan kulumuz [...] her kim
15. [...] kullarımdan ürün vergisi almasınlar ve dilemesinler ve diğer bid‘atları (sonradan ortaya çıkmış örfi vergileri) almasınlar zorluk ve baskı kılıp kötülük ve zahmet
16. göstermesinler diye mavi mühürlü ve al nişanlı mübarek yarlığımı verdim. Ürün vergisi diye engel (olup) ve işine karışıp zorluk kılıp kötülük ve zahmet göstermesinler

¹² Metinde اوغ لولرى بىكا biçiminde yazılmıştır.

¹³ Metinde عوايد biçiminde yazılmıştır.

¹⁴ Metinde قوايد biçiminde yazılmıştır.

¹⁵ Metinde ساير biçiminde yazılmıştır.

¹⁶ Metinde تىگورمكايار biçiminde yazılmıştır.

17. [...] diyü oluna urura (?)
uralda (?) beliq-i yarlı virildi
tariren fi cemaziye'l-air¹⁷
985 bi-maam-ı almasaray

17. [...] diye eline urura (?)
uralda (?) beliq-i yarlı
verildi; yazılı olarak
Cemaziyelahir (ayında), 985
(yılında), Almasaray
makamında.

¹⁷ Metnin tarih blümüyle ilgili olarak Usmanov'un verdii bilgiye gre, belgeyi kopyalayan kii, *cemaziye'l-air* kelimesini '*amal 912*' şeklinde okumu ve bu şekilde yazmıtır. Usmanov'a gre bu yanlış bir okumadır. ünkü bu tarihte Mehmed Giray Han II hkümdar deildir (Usmanov, 1979: 47). Ayrıca okumanın bu şekilde yapılması durumunda "*amal 912 985*" şeklinde bir tarih yazımı ortaya çıkmaktadır ki, bu da uygun bir okuma olmayacaktır.

KY10. Mehmet Giray Han II'nin Cān Muḥammed Bey'e verdiği 5 Ekim 1577 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. meḥmed [/] giray ḥan sözü
2. sebab-i taḥrīr-i yarlıĝ-ı belıĝ-i sa'ādet-teblıĝ-i ḥaḳanı ve tevḳı-i refi' -i 'azāmet-i
3. terfı-i memālik-i cihān-bānı budur ki
4. bundan aḳdem merḥūm ve maĝfūr-ı sa'idü'l ḥaḳıḳ ve şehīrü'l-mücāb babam devlet giray
5. ḥan 'aleyhi'r-raḥmeti ve'l-ĝufrān ḥazretleri meḫḫarü'l-ümerāyü'l-kirām [/] küberāyü'l-fiḥām
6. ḳaraçımız cān muḥammed bey zīr-i ḳarārınca¹ arĝun ḳaraçılıĝıma bër[ildi erse]
7. müte'allıḳ ne kim ḳadīmden birle kelgen alu ve tutuların suyurĝal ḳ[ılup]

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Mehmed [/] Giray Han sözü
2. yazılma sebebi, hakanlığın bol mutluluk müjdeleyen yarlığı(nın) ve yüksek memleketlerin hükümdarının
3. yüce nişanı(nın), budur ki;
4. bundan önceki Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğu hak etmiş ve duası kabul olunmuş babam Devlet Giray
5. Han, Allah'ın esirgemesi ve merhameti onun üzerine olsun, hazretleri soyu temiz, şerefli emirlerin övücü [/] itibarlı kimselerin büyükleri
6. karaçımız Cān Muḥammed Bey, aşağıdaki karar uyarınca Arĝun karaçılıĝıma verildiğinde
7. onunla ilgili bütün eskiden beri gelen gelirlerini soyurğal kılmışlığım

¹ Metinde قررنجه biçiminde yazılmıştır.

<p>8. iñendir benim taķı ‘avā’id²
‘ināyetim ve ķavā’id³
ħimāyetim bolup ķolına bu
yüzük</p> <p>9. nişanlıĝ yarlıĝ-ı şerifimni
virdüm ve buyurdumki
merħüm ķaraçımız</p> <p>10. yağmurçı ĥacī ve andan
burunĝı beg bolup ne vechle
taşarruf ide</p> <p>11. keldiler ise mūmā-ileyh
ķaraçım cān muħammed bey
taķı ķadīmü’l-eyyām [...]</p> <p>12. ile[/]’l-ān birle kelgen üslūb
üzre taht⁴-ı taşarrufında bolĝan</p> <p>13. tümen[ler]i ve ŞAVĜA ve
cerāyim ve YWRALĶY ve
ķoluş ķoltķa ve ba[...]</p> <p>14. ‘ādet-i ‘örfiyeni alup źabt
eyledikime benim ķullarım
bolĝay</p> <p>15. ve yaşavıllarım ve bükavillerim
ve sā’ir⁵ il üzerinde ĥizmetge
yüri</p> <p>16. tırĝan emīnlerim bolsunlar ve
ķarındaşım ķalĝa ‘ādil giray
sulţānda[n]</p> | <p>8. pek çoktur. Benim de (bu)
gelirler ihsanım ve kaideler
korumam altında olup eline bu
yüzük</p> <p>9. nişanlı mübarek yarlıĝı verdim
ve buyurdum ki; Allah’ın
rahmetine kavuşmuş karaçımız</p> <p>10. Yağmurçı Hācī ve ondan
önceki bey olanlar her ne
şekilde tasarruf ede</p> <p>11. geldiler ise adı geçen karaçım
Cān Muħammed Bey de eski
günler(den) [...]</p> <p>12. şimdiye kadar gelen usul
gereĝince tasarrufu altında olan</p> <p>13. tümen[ler]i ve ŞAVĜA ve
cerāyim ve YWRALĶY ve
talep(lerini) ve hediye ve ba[...]</p> <p>14. vergisini alıp (benim) ĥükm
ettiĝime benim kullarım olsun</p> <p>15. ve emir subaylarım ve
muhafızlarım ve bundan başka
ülke üzerinde hizmete yürüyüp</p> <p>16. duran vergi memurlarım
olsunlar ve kardeşim, tahtın
veliahtı ‘Ādil Giray Sulţāndan</p> |
|---|---|

² Metinde عوايد biçiminde yazılmıştır.

³ Metinde قوايد biçiminde yazılmıştır.

⁴ Metinde تخت “hükümdarın oturduğu büyük
koltuk” biçiminde yazılmıştır.

⁵ Metinde ساير biçiminde yazılmıştır.

<p>17. iḳbāl-nīk ḳulları ve yaşavılları
bolsunlar ve barça inilerim ve</p> <p>18. oĝlanlarım bolĝaylar ve
çuraları bolĝaylar ve argun
mirzâları</p> <p>19. bolĝaylar daḥl ve ta‘ arruz ḳılıp
mâni‘ bolmaĝaylar dèyü
yarlıĝ-ı şerî[f-i]</p> <p>20. vâcibü’t-teşrîfim mûcibince
‘âmil bolĝaylar bu yarlıĝ-ı
ma‘ delet-i azze-en[şâruh]</p> <p>21. göre ṭurup mâni‘ ve dâfi‘
bolup daḥl ve te‘ aruz
ḳılĝanlaruñ</p> <p>22. özlerine yaḥşî degildir dèyü
yarlıĝ yazıldı taḥrîren fi 22</p> <p>23. şehir-i recebü’l-mürecceb 985</p> <p>24. bi-maḳâm-ı</p> <p>25. almasarây</p> | <p>17. hoşça kabul gören kulları ve
emir subayları olsunlar ve
bütün erkek kardeşlerim ve</p> <p>18. oĝlanlarım olsunlar ve
hizmetkârları olsunlar ve
Argun mirzaları</p> <p>19. olsunlar işine karışıp engel
olmasınlar diye şereflelendirmesi
muhakkak</p> <p>20. mübarek yarlıĝıma uygun
olarak hareket etsinler bu
yarlık [/], yardımını bol olsun(a),</p> <p>21. göre durup engel (olup) ve
savuşturun işine karışarak zıt
düşenlerin</p> <p>22. kendilerine iyi değildir diye
yarlık yazıldı, yazılı olarak
22(‘sinde)</p> <p>23. mübarek Recep ayı(nın), (yıl)
985(‘te).</p> <p>24. Almasaray</p> <p>25. makamında.</p> |
|--|--|

KY11. Mehmet Giray Han II'nin Aḳ Dervīṣ'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-gāzī meḥmed giray ḥan sözü
2. uluğ u[lu]sniñ oᅇ ħolniñ ve sol ħolniñ tümen yüz on min bilgen
3. oğlanlar beyleriᅇge içki kent şehirleriᅇge taruğa bigleriᅇge müfti ve müderrisleriᅇge
4. ḳāzī ve muḥtesibleriᅇge meṣāyih şūfileriᅇge divān bitigçileriᅇge kuşçı barşçılarıᅇge kemeçi köpriçileriᅇge tamğaçı tartnaḳçılarıᅇge ilçi yola-
5. -vçılarıᅇge yaşavul bükevüleriᅇge ḳaravul çağdavullarıᅇge ā' māl mutaşarrıflarıᅇge ḳayu ma iş üzre yürügen
6. barça köp ulus ilge yürigenleriᅇge basa bu yarlığ-ı belığ-i sa' ādet-tebliğ-i ḥāḳanı ḥükmi oldur kim [/] ḳaraḳıran çoyunçı sekiz tümen

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Meḥmed Giray Han sözü,
2. büyük ulusun, sağ kolun ve sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerinin) yöneticisi olan
3. şehzadeler (ve) beylerine, içerideki (hana bağlı) kent ve şehirlerine, valilerine, müftü ve müderrislerine
4. kadı ve belediye memurlarına, şeyhler (ve) sofularına, divan yazıcılarına, kuş ve aslan terbiyecilerine, kemici ve köprücülerine gümrük memuru (ve) kantarcılarına, elçi (ve) kılavuz-
5. larına, emir subayı (ve) ordu muhafızlarına, gözcü (ve) artçılara, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına, herhangi bir iş üzerinde
6. bütün ulus, ülkeye yürüyenlerine! Sonra, bu hakanlığın bol mutluluk müjdeleyen yarlığının hükmü odur ki; [/] Ḳaraḳıran Çoyunçı sekiz tümen(in)

7. begi bolġan ol beg eben ‘an
cedd ol tūmenge berī yola
kelūp ħarındaşı ŧimdiki-ħalde
tūmen ħalkı bid‘atke ħoŧar
içün ħayr¹ ħılġanıġa sūd-de-i
sa‘ādetime kelūp
8. ötül ħıldı erse suyurġal
‘ināyetim bolup ħarındaşı aħ
dervīŧni tarġan bolsun
digenimizħa aħ tartup yarlıġ
ötül ħıldılar irse vaħūr ŧefħatim
9. muħārin olup kök mührli ve al
niŧanlı yarlıġ bērup tarġan
bolsun tidik basa bu tarġanımız
aħ dervīŧniñ inisi oġlundan
ħara ve bid‘at
10. tilemesünler ve almasunlar
tavar ħarasından ulaġ
tilemesünler ve almasunlar ħoy
ħuzısından süsün tip
almasunlar ve tilemesünler
7. beyi olan o bey, kuŧaktan
kuŧaġa o tūmene iyi yola gelip
(o tūmeni iyi yönetmiş),
kardeŧi ŧimdiki durumda,
tūmen halkı(na) bid‘atı
(sonradan ortaya çıkmış örfi
vergileri) ŧart koŧtuġu için [/]
ħayır(lı bir çözüml) üretmeye
saadetimin eŧiġine gelip
8. ricada bulunduġunda soyurġal
ihsanım olup kardeŧi Aħ
Dervīŧ’i tarġan olsun dememiz
için adını sunup yarlık arz
ettiklerinde ağır baŧlı ŧefkatim
9. bir araya gelmiş (kendini
göstermiş) olup mavi mührlü
ve al niŧanlı yarlık verip tarġan
olsun dedik. Sonra bu
tarġanımız Aħ Dervīŧ’in erkek
kardeŧi (ve) oġlundan mal ve
bid‘at (sonradan ortaya çıkmış
örfi vergi)
10. dilemesinler ve almasınlar.
Hayvan (ve) mallarından posta
atı dilemesinler ve almasınlar.
Koyun (ve) kuzusundan erzak
deyip almasınlar ve
dilemesinler

¹ Metinde حير biçiminde yazılmıştır.

11. tütün hakkı dip yulğun hakkı déyü boyun hakkı tip tilemesünler ekin yetkinlerinden hazır anbar tip ‘öşr-i bid’at tilemesünler ve almasunlar 12. kuşçı kolançı tilemesünler ve almasunlar evlerine küç birle konaq konmasunlar tamğa tartnaq tilemesünler ve almasunlar tuzğa ve tizge sürmesünler 13. barça yarağdan mu’āf ve müstağlaş bilüp almasunlar ve tilemesünler taşğa ve toprağğa sürmesünler qarı konağı tip tilemesünler ve almasunlar 14. kazan kuyı tip koy kızısından tilemesünler ve almasunlar inç köñül birle tinç turup yarlı tirlikin kırup bizim uruğ uruğlarımızğa	11. hane vergisi deyip, alım satım vergisi diye, boyun hakkı deyip dilemesinler. Ekin (ve) ürünlerinden anbar ücreti deyip ‘öşr-i bid’at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) dilemesinler ve almasınlar. 12. Kuş (ve) eşek terbiyecisi (olmasını) dilemesinler ve almasınlar. Evlerine zorla konuk konaklatmasınlar, gümrük (ve) kantar vergisi dilemesinler ve almasınlar. Tuz ocağında çalıştırıp dize getirmesinler. 13. Bütün (devlet) gelirlerinden muaf ve kurtarılmış bilip almasınlar ve dilemesinler. Taş ocağında ve tarlada çalıştırmassınlar. Qarı konağı (yaşlı konağı ?) deyip dilemesinler ve almasınlar. 14. Kazanın dibi (geldi) deyip koyun (ve) kuzusundan dilemesinler ve almasınlar. Huzurlu gönül ile sağlıklı yaşayıp, sakin hayatlarını sürüp bizim soyumuzdan gelenlere

<p>15. şām ve şabāḥğa ve devāmda
alķış ve du‘ālar éte tursunlar
tidik basa bu yarlıgımız sözin
köni-le turğaç bu tarḥanımız</p> <p>16. aķ dervīşniñ inisi oğlundan
çoyunçı tümeni қоşun tip
incidmesünler bu künden şoñra
ḥākimü’l-vaķt bolğan uluğ ve
kiçig sultānlar</p> <p>17. bolsun oğlanlar bigler ve
mirzālar bolsun kim kimerse
tebdil ve tağyir kıлмағайлар
küç basınç қılıп yunçuğ
zahmet tigürmegeyler</p> <p>18. şöyle bileler dēyü қoluna ۇта
ұтурға kök mührlüğ</p> <p>19. al nişānlıg tarḥan-nāme-i yarlıg
[y]azıldı</p> <p>20. taḥrīren fi’ş-şevvālū’l-
mükerrem sene 985</p> | <p>15. akşamdan sabaha ve devamlı
hayır dualar ede dursunlar,
dedik. Sonra bu yarlıgımız(ın)
sözünü doğrulukla yürütecek
(olan) bu tarhanımız</p> <p>16. Aķ Dervīş’in erkek kardeşi
(ve) oğlundan Çoyunçı tümeni
(için) askerî birlik deyip
(isteyip) incitmesinler. Bu
günden sonra hüküm süren
büyük ve küçük sultanlar</p> <p>17. olsun şehzadeler, beyler ve
mirzalar olsun, kim olursa
olsun işine karışıp engel
olmasınlar; zorluk (ve) baskı
kılıp kötülük ve zahmet
göstermesinler;</p> <p>18. şöyle bileler diye eline tutup
dursun, bulundursun diye mavi
mühürlü</p> <p>19. al nişanlı tarhanlığı onaylayan
yarlık yazıldı;</p> <p>20. yazılı olarak aziz Şevvāl
(ayında), yıl 985(‘te).</p> |
|---|---|

KY12. Mehmet Giray Han II'nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muḥammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. meḥmed giray ḥan sözü
2. uluḡ ulusnıñ onḡ ḡolnıñ ve şol ḡolnıñ tümen yüz on miñ bilgen
3. içki kentlernıñ ve şehrlernıñ daruḡa beyleriñge ve müfti müderrisleriñge
4. ve ḡāzī muḥtesībleriñge ve meşāyih şūfileriñge ve ḡuşçı barşçılarıñga ve dīvān bitigçileriñge ve ā' māl mutaşarrıflarıñga
5. ve yaşavul bükevüleriñge ve yolçı yolavçılarıñga ḡayu ma iş üzerine yürüen işik çurası ve kişileriñge
6. barça tüzinçe ma' lūm bolḡay kim basa bu yarlıḡ-ı belıḡ-i sa' ādet-tebliḡ-i ḡaḡanī ve tevḡī' -i refī' -i tarşī' -i memālik-i cihān-bānīni

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Meḥmed Giray Han sözü
2. büyük ulusun, saḡ kolun ve sol kolun tümen, yüz, on, bin(liklerinin) yönetici(lerine),
3. içerideki (hana baḡlı) kentlerin ve şehirlerin valilerine, müftü ve müderrislerine
4. ve kadı ve belediye memurlarına ve şeyhler (ve) sofularına ve kuş ve aslan terbiyecilerine ve divan yazıcılarına ve işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına,
5. ve emir subayı (ve) ordu muhafızlarına ve yolcu (ve) kılavuzlarına, herhangi bir iş üzerinde yürüyen eşik ağası ve kişilerine
6. hepsi(ne)! Düzgünce malum olsun ki; sonra bu hakanlıḡın bol mutluluk müjdeleyen yarlıḡını ve nizamlı memleketler kuran yüce nişanını

7. alıp turğanlar AMYRNY mükrimin melik pāšā oğlan ve qarındaşı iş muḥammed oğlannıñ qaraşu oluğnıñ başı qışlavları
8. ve şarışu yaylavları bolup babaları merḥūm ve mağfūr CADRKA oğlannıñ eben ‘an ceddin ḥācī giray ḥan ve buruḅı uluğ atalarımız
9. ḥanlar raḥmetu’llāhi ‘aleyhim ecma‘in zamānlarındın berü irş-i şer‘le intikāl itip taşarruflarında bolğan yerleriniñ ḥudūdı ki
10. kün tuğuşı seyri oğlan ve kün batışı barın tayğan ve qıble aldı qaraqarğa çöl ve kirü[s]i Sicivit BWĠRNLY ve qaraquş
11. bu ḥudūdlarımız birle maḥdūd bolğannıñ içinde çuqurluqları<la> ve tavları ve biçinlik ve ikinlik yerleri ve bağçesi ve sā’ir¹ emlak
7. almış olanlar, AMYRNY mükrimin Melik Pāšā Oğlan ve kardeşi İş Muḥammed Oğlan’ın Qaraşu Deresi’nin başı kışlavları,
8. ve Şarışu yaylavları olup babaları Allah’ın rahmetine kavuşmuş ve günahları için yargılanarak mutluluğu hak etmiş olan CADRKA Oğlan’ın kuşaktan kuşağa, Ḥācī Giray Ḥan ve önceki büyük atalarımız
9. hanlar(ın), Allah onların hepsine rahmet etsin, zamanlarından beri şer’i miras hukukuna göre mirasçılara intikal edip tasarruflarında olan yerlerinin sınırları (şöyledir) ki;
10. doğusu Seyri Oğlan ve batısı Barın Tayğan ve güneyi Qaraqarğa çöl ve gerisi (kuzeyi) SCWT BWĠRNLY ve Qaraquş.
11. Bu sınırlarımız ile sınırlandırılmış olan (arazinin) içinde çukurlukları ve dağları (tepeleri) ve samanlık ve ekinlik yerleri ve bahçesi ve diğer emlak

¹ Metinde سایر biçiminde yazılmıştır.

12. ve tegirmenleri birle haqq-ı şahih ve mülk-i şarihleri bolup at tartup mülk-nâme-i yarlıg-ı şerifimni ötül kıldılar irse atın alup 13. ötülün kabül kılıp bu al nişanlıg ve kök mührlig yarlıg-ı şerifni virdim ve buyurdım ki 14. bu künden şoňg ulug ve kiçig sultānlar ve hākimü'l-vaqt bolgan 15. hağanlar kim kimersene küçlik ve zahmet ve yunçuğ körküzmegeyler dinç köňgöl ve rāhatlık üzerine uruğ uruğları birle 16. taşarruf kılgaylar tēyü kollarıñga tuta tururğa yüzük<ni> al nişanlıg ve kök mührlig mülk-nâme-i şerif bitildi tārīh toquz yüz seksen altı 17. yılında min muhammedi'n-nebeviyye şalavātu'llāh-i 'aleyhi ve'sselām 18. bi-maḳām-ı bağçesarāy	12. ve değirmenleri ile birlikte (onların) gerçek hakları ve herkesçe bilinen mülkleri olup (bu hususta) adlarını sunup mülklerini onaylayan yarlık arz ettiklerinde adlarını alıp 13. ricalarını kabul edip bu al nişanlı ve mavi mühürlü mübarek yarlığı verdim ve buyurdum ki; 14. bu günden sonra büyük ve küçük sultanlar ve hüküm süren 15. hakanlar her kim olursa olsun zorluk ve sıkıntı ve eziyet göstermesinler. (Yarlığı alanlar) Huzurlu gönül ve rahatlık içinde soyları ve soylarından gelenler ile 16. tasarruf kılsınlar, diye ellerine sürekli bulundurmaları için yüzük basmalı, al nişanlı ve mavi mühürlü, mülklerini onaylayan mübarek yarlık yazıldı; tarih, dokuz yüz seksen altı 17. yılında, peygamber Muhammed ve soyundan gelenlerin salât ve selamıyla, 18. Bahçesaray makamında.

Yan Satırlar [KY12a (Alttaki metin)]

1. işbu mülk-nāme içinde beyān
olındığı hūdūd içinde
2. olan ārāzīniñ an yeri da'vā
olundığı mülk-nāme
3. mūcibi üzre an yer 'ādil olan
ve [/] olan
4. mülk olmak üzere mūrāfa'a [/]
taşarruf itdükleri
5. faķīrlerniñ² olup mer'ī yer
olanlarıñdır ber-vechile [/]
6. iteler şöyle bileler

Yan Satırlar [KY12b (Ortadaki metin)]

1. işbu mülk-nāme içinde beyān
olduğı hūdūd içinde
2. olan ārāzīniñ an yeri da'vā
olundıkda mülk-nāme
mūcibince
3. an yer 'ādil olan ve [/] olan
mülk olmak
4. üzere mūrāfi' olunmağay
taşarruf itdükleri faķīrlerniñ³
5. olup mer'ī yer olanlarıñdır ber-
vechile [/]
6. iteler şöyle bileler

² Metinde فقر biçiminde yazılmıştır

³ Metinde فقر biçiminde yazılmıştır

KY13. Mehmet Giray Han II'nin 'İsâ, K̄ul H̄a'ce, Bay Dervîş ve Şeker 'Alî'ye verdiği Nisan 1579 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. meḥmed giray ḥan sözü̇m
2. uluḡ ulusniñ oñ ḳolniñ ve şol ḳolniñ tümen
3. yüz onniñ bilgen oḡlanlar beyleriñge taḥı ve muḥtesibleriñge
4. meşâyiḥ şūfileriñge dīvān bitigçileriñge 'ummāl mutaşarrıflarıñga
5. kemiçi köpriçileriñge tamḡaçı tartnaḳçılarıñga ḳuşçı ve barsçılarıñga ḳayu ma iş üzre yürigen
6. barça köp ulus ilge şöyle ma' lūm bolḡay kim bu ḥūkm-i şerīf [/] şerīfimni alup turḡan ḳırımī ḳullarımızdan
7. işbu āverde-i fermān [/] alḡan ḳulum 'isā ve ḳul ḥā'ce bin bav beg ve bay dervīş ve şeker 'alī

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Meḥmed Giray Han sözü̇m
2. büyük ulusun, saḡ kolun ve sol kolun tümen,
3. yüz (ve) on(lukları)nın yöneticisi (olan) şehzadeler (ve) beylerine, dahi ve belediye memurlarına
4. şeyler (ve) sofularına, divan yazıcılarına, işleri yürütmekle görevli mülkiye memurlarına,
5. gemici (ve) köprücülerine, gümrükçü (ve) kantar memurlarına, ḳuş ve aslan terbiyecilerine, herhangi bir iş üzerinde yürüyen
6. bütün ulus, ülkeye, şöyle malum olsun ki; bu mübarek yarlığını [/] almış olan Kırımli kullarımızdan
7. bu ulaştırılmış olan fermanı [/] alan kulum 'İsâ ve Bav Bey'in oḡlu K̄ul H̄a'ce ve Bay Dervîş ve Şeker 'Alî,

8. bu zıkr olğan kullarım başlık bolğanaqda mekân tutup kün tuğışı ÇYBYAL ve kıble tarafı [/] ve
9. kün batışı süleymân bay ve kirü artı hâcî ibrâhim [/] bile [/] yer bu hudûdı bile [/]
10. maḥdûd bolğan yer için yüz at tartup al nişânlıg kök mührlig mülk-nâme-i yarlıg-ı şerîfimni
11. ötül kıldığı için bu al nişânlıg kök mührlig mülk-nâme-i yarlıg-ı sa' âdet-nâme virdim ve buyurdım
12. kollarında bolğan mülk-nâme-i şerîfim kördükde qarındaşlarım uluğ küçig sultânlar begler ve <a> mirzâlar
13. ve eṭrâflarından cemâ'atler ve gayrihum hiç bir ferd-i âferîde mâni' ve [/] olmayup [...] nev'un
14. mine'n-nevâ'i ve ḥazz ve ta'arruz eylemeyüp 'alâmet-i şerîfimiz 'amd ve i'tikâd kırup 'alâmet-i şerîfimiz 'amd ve i'tikâd
8. bu sözü edilen kullarım(ın) önderliğinde Bolganak'ta mekân tutup, doğusu ÇYBYAL ve güney tarafı [/] ve
9. batısı Süleymân Bay ve geri arkası (kuzeyi) Hâcî İbrâhim [/] ile [/] (olan) yer bu sınırı ile [/]
10. sınırlandırılmış olan yer için yüz gösterip, adlarını sunup al nişanlı (ve) mavi mühürlü, mülklerini onaylayan mübarek yarlığımı
11. arz ettikleri için bu al nişanlı (ve) mavi mühürlü, mülklerini onaylayan mutluluk yarlığı(nı) verdim ve buyurdum;
12. ellerinde olan, mülklerini onaylayan mübarek yarlığım(ı) gördüklerinde kardeşlerim büyük (ve) küçük sultanlar, beyler ve mirzalar
13. ve anlara bağlı olan cemaatler ve ondan başka hiç bir kimse engel ve [/] olmayıp [...] hiç
14. bir şekilde yok etmeyip ve saldırmayıp hanlık nişanımıza niyet edip inansınlar. Hanlık nişanımıza niyet edip inan-

15. kılmagaylarnıñ özlerine yaǵşı degildir dëyü ħükm-i ŧerif virdim ve buyurdum mezkür zıkr olan kıllarım 16. benim eyyâm-ı sa'âdetimde inç köñül birle tinç oturup devâm-ı devletim ve mezid-i rif'atim [...] 17. köstere dëyü kıllarına tuta tururğa al nişanlıg kök mührlig 18. mülk-nâme-i ŧerif bitildi taħrîren fî ŧehr-i seferü'l-muzaffer 19. sene 987 20. bi-maķâm-ı baħçesarây	15. -mayanların kendilerine iyi deħildir! Diye, mübarek ħükmü verdim ve buyurdum; adı geçen bahis konusu kıllarım 16. benim ħükümdarlık günlerimde, huzurlugönül ile saħlıklı yaşıyıp, devletimin devamı ve büyüklüğümün artması [...] 17. göstersinler, diye ellerine sürekli bulundurmaları için al nişanlı (ve) mavi mühürlü, 18. mülkünü onaylayan mübarek yarlık yazıldı, yazılı olarak Sefer ayı, 19. yıl 987('de), 20. Baħçesaray makamında.

KY14. İslam Giray Han II'nin K̄ara Beg'e verdiği Kasım 1585 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. islām giray han sözüm
2. sebab-i tahrîr-i yarlıĝ-ı belîĝ-i sa' âdet-tebliĝ-i haĝanî ve tevķi' -i refî' -i ' azamet-i
3. tarşi' -i memâlik-i cihân-bânî hûkmi budur ki
4. hâliyen işbu dârende-i fermân-ı vâcibü'l-iz' ân-ı kudretü'l-ümerâyü'l-kirâm
5. arĝun beylikini merhûm yağmurçı hâcîniñ oĝlı k̄ara beg k̄ar[açıma]
6. virdüm ve buyurdumki mezbûr k̄araçım k̄ara bey ZYR K̄RRH merhûmün
7. ve maĝfûrûn babalarımız ve dedelerimiz ve ağaçalarımız zamânında
8. [/] yağmurçı hâcî ve cân muhammed beg eben ' an cedd zabt' ide
9. keldikleri nökerlerini suyurĝal kılup cemî' alularını

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. İslâm Giray Han sözüm,
2. hakanlığın bol mutluluk müjdeleyen yarlıĝı(nın) yazılma sebebi ve nizamlı memleketlerin
3. hükümdarının büyüklük nişanı(nın) hükmü budur ki,
4. şimdiki halde, işbu emirlerin soyundan gelenlerin itaat gerektiren güçlü fermanını almış olan
5. Arĝun Beyliĝi'ni, Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan Yağmurçı Hâcî'nin oĝlu K̄ara Bey karaçıma
6. verdim ve buyurdum ki; adı geçen karaçım K̄ara Bey('e) ZYR K̄RRH Allah'ın rahmetine kavuşmuş
7. ve günahları için yargılanarak mutluluĝu hak etmiş olan babalarımız ve dedelerimiz ve atalarımız zamanında
8. [/] Yağmurçı Hâcî ve Cân Muhammed Bey('in) kuşaktan kuşaĝa zapt ede
9. geldikleri has birliklerini soyurĝal kılmışım. Bütün gelir-

10. ve tutularını burunğı ‘âdet yosunça mutaşarrıf bolup ve k[adimden] 11. atalarına ve dedelerine ve ağalarına hizmet ve kulluk ide kelgen 12. kartları kelüp yigitleri tağı kelüp mûmâ-ileyh kulum 13. kara bige muñi^ç ve münkâd bolup atlansa ve tüşse bile atlanup 14. zerre kadar hükminden çıkmagaylar ve atalarımız hanlar zamânında ni-kadar 15. yirlerge şaban ve ikin ve biçin çalup kışlav ve caylav 16. ite kelgen yirlerine ve tavarlarına sultânlar beyler ve mîrzâlar 17. tebdîl ve tağyîr¹ idüp mâni^ç ve dâfi^ç bolmagaylar ‘alâmet-i şerîfime 18. i‘timâd ve i‘tikâd kılğaylar diyü koluna tuta tururğa yüzük	10. -lerini önceki âdet kurallarına (töreye) göre tasarrufuna vermişim ve eskiden (bu yana) 11. atalarına ve dedelerine ve ağalarına hizmet ve kulluk ede gelen 12. yaşlıları gelip ve dahi gençleri gelip sözü edilen kulum 13. Kara Bey’e bağlanarak boyun eğip ata binse (savaşa, hüküm sürse) ve attan inse (ölse, hâkimiyeti sona erse)ler bile ata binip (savaşmaya devam edip) 14. zerre kadar sözünden çıkmasınlar ve atalarımız hanlar zamanında ne kadar 15. yerlere saban (sürüp) ve ekin (ekip) ve saman kesip kışla ve yayla (olarak) 16. kullana geldiler ise (o) yerlerine ve mallarına sultanlar, beyler ve mirzalar 17. karışıp değiştirerek engel olup (o yerlerden) kovmasınlar. Hanlık nişanıma 18. güvenip inansınlar, diye eline sürekli bulundurması için yüzük

¹ Metinde تغییر biçiminde yazılmıştır.

19. niřānlıĝ yarlıĝ virildi taħrīren fī
evāħir-i şehr-i zi'l-qa' de
20. 993
21. bi-maĝām-ı baĝĉesarāy

19. nişanlı yarlık verildi, yazılı
olarak Zilkade ayının sonları,
20. 993 (yılında),
21. Bahĉesaray makamında

KY15. Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek Şūfi, Tuhtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-gāzī gāzī giray
han sözü
2. uluğ ulusniñ oñ kol şol kolniñ
tümen yüz on miñg bilgen
oğlanlar bigleriñge içki kent
3. şehrlerniñ taruğa bigleriñge
müfti ve müderrisleriñ kâzî ve
muhtesibleriñge meşāyih
şūfileriñ
4. dīvān bitkeçileriñge kemeçi
köpriçileriñ kuşçı ve
barşçılarıñğa ā' māl
mutaşarıflarıñğa kayu ma iş
üzre yürigen barça köp ulus
ilge tüzinçe bilgiler basa
5. bu yarlıg-ı şerifni alup turğan
bolğanaç içinde danyarbay
cemā'atinden arslanbay ve
tinibek şūfi ve tuhtarbay ve tatı
şūfi ve kutlyar ve aş
muhammed ve aq sa'id ve bi'l-
cümle cemā'ati ile der-
sa'adetimizü kelüp

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Gāzī Giray
Han sözü,
2. büyük ulusun, sağ kol (ve) sol
kolun tümen, yüz, on,
bin(liklerinin) yöneticisi (olan)
şehzadeler (ve) beylerine,
içerideki (hana bağlı) kent (ve)
3. şehirlerin valilerine, müftü ve
müderrislerin(e), kadı ve
belediye memurlarına, şeyhler
(ve) sofuların(a),
4. divan yazıcılarına, gemici (ve)
köprücülerin(e), kuş ve aslan
terbiyecilerine, işleri
yürütmekle görevli mülkiye
memurlarına, herhangi bir iş
üzerine yürüyen bütün ulus,
ülkeye, düzgün bilgiler(ine)!
- Sonra
5. bu mübarek yarlığı almış olan
Bolğanaç içinde(ki) Danyarbay
cemaatinden Arslanbay ve
Tinibek Şūfi ve Tuhtarbay ve
Tatı Şūfi ve Kutlyar ve Aş
Muhammed ve Aq sa'id ve
bütün cemaati ile saadet
kapımıza doğru gelip,

6. kün tuğışı süleymān bay cemā'ati kün batışı BLDR aq tuqталıbay cemā'ati kıble aldı [/]niñ taşlıoba ve keri artı almaylar lağınıñ [/] cemā'ati ve bir tarafı [/] hācī [...]
7. YARWR taşlı obaniñ tüpi kiçibolı işbu¹ hūdūd birle maḥdūd bolup nehr-i bolğanaqda qadīmü'l-eyyāmdan mülk-i şahihleri bolğan mer'ā ve mezra'ları ve kışlaq ve yaylaqları ve sākin oldukları şimdiki-ḥalde
8. dimekle ma'rūf olan yirleri içün at tartup mülk-nāme-i yarlıg-ı şerif ötül ve istid'ā kılduqları bā işden benim taqı mezīd-i 'ināyetim
9. ve vaqūr şefkatim olup qollarına bu kök mührlüg ve al nişanlıg yarlıg-ı şerifimni virdüm ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mezbürdan [/] köylerim
6. doğusu Süleymān Bay cemaati, batısı BLDR Aq Tuqталıbay cemaati, kıble önü (güneyi) [/]nın Taşlıoba(sı) ve geri arkası (kuzeyi) Almaylar yerinin [/] cemaati ve bir tarafı [/] hācī [...]
7. YARWR Taşlı Oba'nın dibi Kiçibolı (olmak üzere), işbu sınır ile sınırlandırılmış olup Bolğanaq Nehri'nde eski günlerden (beri) gerçek mülkleri olan mera ve mezraları ve kışla ve yaylaları ve ikamet ettikleri şimdiki halde
8. sözlü olarak bildirdikleri yerleri için adlarını sunup, mülklerini onaylayan mübarek yarlık arz ve rica ettikleri sebepten benim de ihsanım çoğalıp
9. ve ağırbaşlı şefkatim olup ellerine bu mavi mührülü ve al nişanlı, mübarek yarlığımı verdim ve buyurdum ki; bu günden sonra sözü edilenlerden [/] köylerim

¹ Metinde اشپو biçiminde yazılmıştır.

10. adimden teveccu"hle oturup ekin ve [ye]tkin ide kelmişler h"al" taı ol yosuna oturup zir"at ve har"set eylediklerinde her bir h"akim"l-vat bolan ulu kiig sultanlar 11. bolaylar oqlanlar ve bigler ve mirz"alar 12. bolaylar m"ani" ve d"afi" bolup k"u basın kılup yunu ve zamet 13. tig"urmegeyler d"ey" k"ok m"uhrl"u ve al niŐanl"i yarlı-ı Şerifimni k"ore t"urup 14. m"ani" ve d"afi" bolup k"u ve basın kılup yunu ve zamet tig"urmegeyler 15. te"ri te" "al" hazretlerini" katlarına CWLWW hazret-i res"l"ni" Őef"atinden mar"um 16. bolaylar mezb"urlar taı in k"on"ul birle tin t"urup yarlı 17. tirlikin kılup bizge ve bizni" uru uruqlarımıza 18. du" "a ve alkış art"ura t"ursunlar d"ey" qollarına t"uta	10. eskiden (bu yana) g"ulery"zle oturup ekin (ekip) ve ("r"un) yetiŐt"ire gelmişler(dir). Hala da o nizamaya g"ore oturup ziraat ve iftilik yaptıklarında, her bir h"uk"um s"uren b"uy"uk, k"uuk sultanlar 11. olsunlar, Şehzadeler ve beyler ve mirzalar 12. olsunlar, (ona) engel olup ve işine karışıp zorluk, baskı kılup eziyet ve zamet 13. g"ostermesinler, diye mavi m"uhrl"u ve al nişanlı, m"ubarek yarlıımı g"oreerek 14. (ona) engel olup ve işine karışıp zorluk, baskı kılup eziyet ve zamet g"ostermesinler. 15. Tanrı te" "al" hazretlerinin katlarına CWLWW (ve) elisi, peygamber hazretlerinin Őef"atinden mahrum 16. olsunlar. S"oz"u edilenler de, huzurlu g"on"ul ile saqlıklı yaşayıp, sakin 17. hayatlarımı s"ur"up bize ve bizim soyumuzdan gelenlere 18. oka hayır dualar etsinler, diye ellerine s"urekli

19. ururġa yzk niānlıġ yarlıġ
virildi tariren fī 11 ehr-i	19. bulundurmaları iin yzk
nianlı yarlık verildi; yazılı
olarak 11'inde aylardan
20. a' bān'l-mu' azzam 998	20. yce aban (ayının), 998
(yılında),
21. bi-maā-m-ı baġesarāy	21. Baesaray makamında.

KY15. Gazi Giray Han II'nin Arslanbay, Tinibek Şūfî, Tuhtarbay ve beraberindekilere verdiği 15 Haziran 1590 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. ebü'l-feth el-gāzî gāzî giray
han sözüm
2. uluğ ulusniñ oñ kol şol kolniñ
tümen yüz on miñg bilgen
oğlanlar bigleriñge içki kent
3. şehrlerniñ taruğa bigleriñge
müftî ve müderrisleriñ kâzî ve
muhtesibleriñge meşāyih
şūfileriñ
4. dīvān bitkeçileriñge kemeçi
köpriçileriñ kuşçı ve
barşçılarıñğa ā' māl
mutaşarıflarıñğa kayu ma iş
üzre yürigen barça köp ulus
ilge tüzinçe bilgiler basa
5. bu yarlıg-ı şerifni alup turğan
bolğanağ içinde danyarbay
cemā'atinden arslanbay ve
tinibek şūfî ve tuhtarbay ve tatı
şūfî ve kutlyar ve aş
muhammed ve aq sa' id ve bi'l-
cümle cemā'ati ile der-
sa' adetimizerü kelüp

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Fetihler babası gazi Gāzî Giray
Han sözüm,
2. büyük ulusun, sağ kol (ve) sol
kolun tümen, yüz, on,
bin(liklerinin) yöneticisi (olan)
şehzadeler (ve) beylerine,
içerideki (hana bağlı) kent (ve)
3. şehirlerin valilerine, müftü ve
müderrislerin(e), kadı ve
belediye memurlarına, şeyhler
(ve) sofuların(a),
4. divan yazıcılarına, gemici (ve)
köprücülerin(e), kuş ve aslan
terbiyecilerine, işleri
yürütmekle görevli mülkiye
memurlarına, herhangi bir iş
üzerine yürüyen bütün ulus,
ülkeye, düzgün bilgiler(ine)!
- Sonra
5. bu mübarek yarlığı almış olan
Bolğanağ içinde(ki) Danyarbay
cemaatinden Arslanbay ve
Tinibek Şūfî ve Tuhtarbay ve
Tatı Şūfî ve Kutlyar ve Aş
Muhammed ve Aq sa' id ve
bütün cemaati ile saadet
kapımıza doğru gelip,

6. kün tuğışı süleymān bay cemā'ati kün batışı BLDR aq tuqталıbay cemā'ati kıble aldı [/]niñ taşlıoba ve keri artı almaylar lağınıñ [/] cemā'ati ve bir tarafı [/] hācī [...]
7. YARWR taşlı obaniñ tüpi kiçibolı işbu¹ hūdūd birle maḥdūd bolup nehr-i bolğanaqda qadīmü'l-eyyāmdan mülk-i şahihleri bolğan mer'ā ve mezra'ları ve kışlaq ve yaylaqları ve sākin oldukları şimdiki-ḥalde
8. dimekle ma'rūf olan yirleri içün at tartup mülk-nāme-i yarlıg-ı şerif ötül ve istid'ā kılduqları bā işden benim taqı mezīd-i 'ināyetim
9. ve vaqūr şefkatim olup qollarına bu kök mührlüg ve al nişanlıg yarlıg-ı şerifimni virdüm ve buyurdum ki ba'de'l-yevm mezbürdan [/] köylerim
6. doğusu Süleymān Bay cemaati, batısı BLDR Aq Tuqталıbay cemaati, kıble önü (güneyi) [/]nın Taşlıoba(sı) ve geri arkası (kuzeyi) Almaylar yerinin [/] cemaati ve bir tarafı [/] hācī [...]
7. YARWR Taşlı Oba'nın dibi Kiçibolı (olmak üzere), işbu sınır ile sınırlandırılmış olup Bolğanaq Nehri'nde eski günlerden (beri) gerçek mülkleri olan mera ve mezraları ve kışla ve yaylaları ve ikamet ettikleri şimdiki halde
8. sözlü olarak bildirdikleri yerleri için adlarını sunup, mülklerini onaylayan mübarek yarlık arz ve rica ettikleri sebepten benim de ihsanım çoğalıp
9. ve ağırbaşlı şefkatim olup ellerine bu mavi mühürlü ve al nişanlı, mübarek yarlığımı verdim ve buyurdum ki; bu günden sonra sözü edilenlerden [/] köylerim

¹ Metinde اشپو biçiminde yazılmıştır.

10. adimden teveccu"hle oturup ekin ve [ye]tkin ide kelmi"ler h"al" taı ol yosuna oturup zir"at ve har"aset eylediklerinde her bir h"akim"l-vat bolan ulu kiig sultanlar 11. bolaylar olanlar ve bigler ve mirz"alar 12. bolaylar m"ani" ve d"afi" bolup k"u basın kılup yunu ve zamet 13. tig"urmegeyler d"ey" k"ok m"uhrl"u ve al ni"anl"i yarlı-ı "erifimni k"ore t"urup 14. m"ani" ve d"afi" bolup k"u ve basın kılup yunu ve zamet tig"urmegeyler 15. te"ri te" "al" hazretlerini" katlarına CWLWW hazret-i res"l"ni" "efa" atinden mar"um 16. bolaylar mezb"ur"lar taı in k"on"ul birle tin t"urup yarlı 17. tirlikin kılup bizge ve bizni" uru urularımıza 18. du" "a ve alkı" art"ura t"ursunlar d"ey" ollarına t"uta	10. eskiden (bu yana) g"ulery"zle oturup ekin (ekip) ve ("r"un) yeti"t"ire gelmi"ler(dir). Hala da o nizamaya g"ore oturup ziraat ve iftilik yaptıklarında, her bir h"uk"um s"uren b"uy"uk, k"uuk sultanlar 11. olsunlar, "ehzadeler ve beyler ve mirzalar 12. olsunlar, (ona) engel olup ve i"ine karı"ı"p zorluk, baskı kılup eziyet ve zamet 13. g"ostermesinler, diye mavi m"uhrl"u ve al ni"anl"ı, m"ubarek yarlıımı g"oreerek 14. (ona) engel olup ve i"ine karı"ı"p zorluk, baskı kılup eziyet ve zamet g"ostermesinler. 15. Tanrı te" "al" hazretlerinin katlarına CWLWW (ve) elisi, peygamber hazretlerinin "efa" atinden mahrum 16. olsunlar. S"oz"u edilenler de, huzurlu g"on"ul ile salıklı ya"ıyıp, sakin 17. hayatlarını s"ur"up bize ve bizim soyumuzdan gelenlere 18. oka hayır dualar etsinler, diye ellerine s"urekli

19. ururġa yüzük niŐanlıġ yarlıġ
virildi tariren f 11 Şehr-i	19. bulundurmaları iin yüzük
nişanlı yarlık verildi; yazılı
olarak 11'inde aylardan
20. Şa' bn'l-mu' azzam 998	20. yüce Şaban (ayının), 998
(yılında),
21. bi-mam-ı baġesary	21. Baesaray makamında.

KY17. Gazi Giray Han II'nin Yağmurçı cemaati ve Kasım Beg'e verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık

Çevriyazı

1. gāzī giray ḥan sözü (?)
2. bu yarlıĝ-ı şerīfimni alup turĝan cemā'at-i yağmurçı irniñ bura (?) ÇAVKRAQDN ve çoban (?) [...]
3. ve ÇAĖRYA obadan ve nehr-i bolĝanaqdan kendü cemā'atlerine kelince merḥūm şāḥib giray ḥan ve babamız devlet giray
4. t̄āb-şerā-hā-dan şatup aldıkları mülk yerine [...]
5. [/] olındıqda [...] mevlānā q̄āzī-asker efendi [...]
6. varup aşlıandan suāl idüp ve mülk-nāmelerine nazār idüp [/]ü'l-şer'ü'l-şerīfimizdir yağmurçı kişilerine [/]
7. ḥükm idüp ellerine [/] şer'iyye virdükleri [...] bu yarlıĝ-ı mülk-nāmeni virdüm ve buyurdu[m ki min]

Türkiye Türkçesine Aktarım

1. Gazi Giray Han sözü,
2. bu mübarek yarlıĝımı almış olan Yağmurçı Er Cemaati'nin bura (?)ÇAVKRAQDN ve çoban (?) [...]
3. ve ÇAĞRYA Obadan ve Bolĝanaq Nehri'nden kendi cemaatlerine gelince, Allah'ın rahmetine kavuşmuş olan Sahib Giray Han ve babamız Devlet Giray Han
4. topraĝı bol olsunlardan satıp aldıkları mülk yerine [...]
5. [/] olduğunda [...] Mevlānā Kazasker Efendi [...]
6. gidip Aslan'dan sual edip ve mülklerini onaylayan belgeye bakıp [/] şeriata uygundur (?) Yağmurçı (Cemaati'nin) kişilerine [/]
7. hükmedip ellerine [/] şeriata uygun olarak verdikleri [...] bu mülkünü onaylayan yarlıĝı verdim ve buyurdum ki; bu

8. ba'de'l-yevm zıkr olunan yir cemā'at-i mezbūreniñ mülk yerleri bolup mezbūr fāsihlikden vā-dāde [...] 9. kim kimesne māni' ve dāfi' bolup rencide ve remide eylemeyle ve yunçuğ olup zaħmet tigürmegeyle basa 10. [/] kibi taşarruf ideler ve benim kullarumdan ve büyük ve kiçig selātin kullarından [/] 11. ve kassāmdan kim kimesne [...] idüp [...] māni' ve dāfi' olmaylar [...] 12. dēyü kullarım [/] eline mülk-nāme-i yarlıg virildi [...] muħarrem [...] 13. [/] kazaqlar	8. günden sonra adı geçen yer, yukarıda bahsedilen cemaatin (özel) mülk yerleri olup, söz konusu (yerin mülkiyetinin) iptali reddedilmiş(tir) [...] 9. her kim olursa olsun, engel olup işine karışmayıp gücendirip korkutmasınlar ve kötülük edip zahmet göstermesinler. Sonra 10. [/] gibi tasarruf etsinler ve benim kullarımdan ve büyük ve küçük sultanlar (olan) kullarından [/] 11. ve veraset memurundan kim olursa olsun [...] edip [...] engel olup işine karışmasınlar [...] 12. diye kullarım [/] eline mülklerini onaylayan yarlık verildi. [...] Muharrem [...] 13. [/] Kazaklar('ın yerinde)

SONUÇ

Kırım Hanlığı dönemine, özellikle de XVI. yüzyıla ait edebi eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun yanında Kırım Hanlığı'nın dili ve bu dilin içinde şekillendiği devlet geleneği hakkında temel kaynaklar sayılan yarlık ve bitikler, Kırım coğrafyasında Türk dilinin tarihî gelişimini izleyebilme fırsatı sunmaktadırlar. Bu anlamda, tez çalışması kapsamında 1549 ve 1597 tarihleri arasında Kırım Hanlığı'nda yazılmış 15 yarlık metni ele alınmıştır. Metinler, içinde yer aldıkları döneme ve dil çevresine has, özgün yapılarından ve Kırım Hanlığı'nın Altın Orda ve dolayısıyla Uygur uygarlıklarının etkisi altında şekillenen yazışma geleneğinin birer örnekleri olmalarından kaynaklanan bir öneme sahiptirler.

Çalışmanın evrenini, Altın Orda Devleti ile devamında kurulan ve onunla aynı resmî yazışma geleneğini sürdüren Kırım Hanlığı'na ait yarlık ve bitikler oluşturmaktadır. Söz konusu evreni temsil ettiğini düşündüğümüz örneklem ise Kırım Hanlığı'na ait 15 yarlık metni ile sınırlıdır. 1549 – 1597 tarihleri arasında yazılmış olan metinlerden üçü tarhanlık yarlığı, on ikisi soyurgal yarlığıdır.

Çalışmada, Türk-Moğol yazışma geleneği içinde şekillenen yarlıkların dil özellikleri ve üslupları üzerinde etkili olan tarihsel süreçler tartışılmış, Uygur kaynaklı doğu yazışma geleneğinin etkisi yanında, Kırım Hanlığı'nın 1475 tarihinde Osmanlı Devleti'nin tâbiliğine girmesinin ardından Osmanlı etkisinin de Kırım resmî yazışmalarını şekillendirdiği sonucuna varılmıştır. Doğru yazışmalarının, özellikle de Uygur yazışmalarının etkisiyle şekillenen Türk-Moğol resmî yazışma geleneğine bağlı olan Altın Orda ve Kazan hanlıklarına ait yarlıkların sahip olduğu sade üslup, Kırım Hanlığı'nın ilk dönem belgelerinde de görülmektedir. Ancak 1475 tarihinden sonraki metinlerde Osmanlı Devleti ile yapılan yazışmalarda dil ve üsluptaki ağırlaşma dikkat çekicidir. Osmanlı Türkçesinin etkisi, geç dönem tarhanlık ve soyurgal yarlıklarının söz varlığında da görülmektedir. Ancak bu dönemde bile, Kırım hanlarının yabancı devletlerin hükümdarlarına, örneğin Rusya ve Lehistan

krallarına gönderdikleri yarlıklarda daha sade bir üslup söz konusudur. Bu durumun siyasi bir tercih olduğu düşünülebilir.

Türk-Moğol resmî yazışma geleneğinin temsilcileri olarak Altın Orda ve Kırım Hanlıklarına ait çok sayıda yarlık ve bitik metni günümüze ulaşmıştır. Çeşitli araştırmacılarca tek tek ya da toplu olarak ele alınan bu metinlerin tam bir listesini ortaya koymanın alan çalışmaları açısından yararlı olacağı düşünülmüş ve “Kırım Hanlığı’nın Resmî Yazışma Külliyyatı (Belgeler)” başlığı altında, Kırım Hanlığı’na ait, yarlık ve bitik metinlerinden oluşan bir külliyyat ortaya konulmuştur. Buna göre; Kırım Hanlığı dönemine ait 16 tarhanlık yarlığı, 28 soyurgal yarlık, 379 diplomatik yarlık¹, 11 tane tarhanlık, soyurgal ve diplomatik yarlıklar dışındaki diğer yarlıklar ve 10 bitik tespit edilmiş ve eldeki tez çalışmasında listelenmiştir.

Çalışmanın “Giriş” kısmından sonraki inceleme kısmı, iki ana bölüme ayrılmıştır. “Birinci Bölüm”, çalışmaya konu olan yarlık metinlerinin dilbilgisel özelliklerinin değerlendirilmesine ayrılmıştır. Çalışmamızda incelenen yarlıklar, Kırım sahasının dil yapısından kaynaklanan karma bir görünüme sahiptirler. Esas olarak Harezmi-Kıpçak etkisinde olan metinler, Kırım Hanlığı’nın 1475 yılında Osmanlı Devleti’nin tâbiliğine girmesiyle birlikte Osmanlı Türkçesinin yani Oğuz lehçesinin dil özelliklerinden de etkilenmişlerdir. Oğuz etkisi, metinlerin hem ses ve şekil özelliklerinde hem de sözcük yapısında kendisini hissettirmektedir. Örneğin, metinlerde, peş peşe gelen satırlarda dahi, Eski Türkçe *bol-* eylemini, hem *bol-* hem de *ol-* biçiminde; Eski Türkçe *bér-* eylemini, hem *bér-* hem de *vir-* biçiminde görmek mümkündür. Eski Türkçe sözcük başı /t/ sesi, metinlerde hem /t/ hem /d/ olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde morfolojik yapılarda da aynı ikililik göze çarpmaktadır. Ek başı ve kelime sonu /G/ sesinin korunduğu ve düştüğü örnekler bir arada görülmektedir. Söz varlığı konusunda da Osmanlı etkisi, özellikle son dönem metinlerde dikkat çekicidir. Altın Orda ve Kazan Hanlıkları ile Kırım Hanlığı’nın ilk dönem yazışmalarında daha sade bir dil hâkimken geç dönem Kırım yazışmalarında, özellikle Osmanlı padişahlarına yazılan bitiklerde Arapça ve Farsçanın söz varlığına

¹ Kırım Hanlığı’na ait diplomatik yarlıklardan oluşan en büyük külliyyat VEL’YAMİNOV-ZERNOV 2009’da bulunmaktadır ve 378 yarlık metnini içermektedir. Bu külliyyatın dışında Kırım Hanlığı dönemine ait bilinen bir diplomatik yarlık vardır (bk. Bölüm 2.3.3. **Kırım Hanlığı’na Ait Diplomatik Yarlıklar**).

etkisi belirgin hale gelmiştir. Bu durum, çalışmamızda incelediğimiz daha geç tarihli yarlık metnlerinin dilinde de görülmektedir.

Çalışmanın “İkinci Bölüm”ünde metinler, Altın Orda yazışma geleneğini temsil eden ve Kırım diplomatikası çalışmalarına katkı sağlayabilecek birer diplomatik metin olduklarından, diplomatik üslup açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme, tarhanlık yarlıkları ve soyurgal yarlıkları için ayrı ayrı yapılmış; çalışmamızda yer alan tarhanlık yarlıkları, Altın Orda yarlıkları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda incelenen soyurgal yarlıkları ise elde bulunan az sayıdaki Türkçe örneğe ulaşma fırsatı bulunamadığından kendi içinde değerlendirilmiş ve bir yazışma türü olarak sahip oldukları özellikler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Üçüncü Bölüm”ünde, yarlık metinleri yer almaktadır. Arap alfabesiyle yazılmış olan yarlık metinleri öncelikle çevriyazı alfabesi ile yazılmış, metinler kurulup Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Altın Orda resmî yazışma geleneğinin devamı niteliğini taşıyan elimizdeki metinler, yazıldıkları coğrafya gereği, Kıpçak ve Oğuz unsurlarının bir arada olduğu ve dolayısıyla bu iki Türk lehçesinin dil özelliklerini içinde barındıran bir yapıya sahiptirler. Bu özelliklerin ortaya konulabilmesi için çalışmanın sonunda, metinlerin söz varlığını içeren gramatikal bir “Dizin” hazırlanmıştır. Metinler çok sayıda kişi ve yer adı içerdiklerinden ayrıca bir de “Özel Adlar Dizini” oluşturulmuştur.

NOTLAR

bitkeçi < *biti-güçi*. Sözcük, *biti-“yazmak” eyleminden -gUçI* ekiyle yapılmış ve “yazıcı, katip, kaydeden” anlamında bir meslek adıdır (ED304a). Eski Uygur metinlerinde de *-gUçI* ile yapılmış meslek adlarının olduğu bilinmektedir: *öbürgüçi* “cani, katil”; *kolguçi* “dilenci”; *kınaguçi* “eziyet eden, eziyet edici” (Gabain, 2007: 52-53). Eski Uygur metinlerinde geçen *bitgeçi*, *bitkeçi*, *bitigeçi*, *bitigüçi* şekillerinin *biti-* “yazmak” (ED299b-300a) eyleminden türediği bellidir. Altın Orda yarlıklarında da *bitkeçi* şeklinde tespit edilen sözcük burada da “yazıcı, kâtip” anlamındadır (Özyetgin 2000: 185). İncelediğimiz Kırım sahasına ait yarlıklarda sözcük *bitkeçi* şeklinde geçmektedir ve yine “yazıcı, kâtip” anlamını taşımaktadır, bkz. KY3.4, KY4.4, KY5.5, KY6.5. Vecihe Kılıçoğlu (Hatipoğlu) sözcüğün *bitigüçi* biçiminde oluştuğunu ancak iki dar ünlü arasında kalan damak ünsüzü /g/’nin *biti-güçi* > *biti-geçi* > *bitgeçi* > *bit-keçi* değişimine neden olduğunu belirtmektedir (Kılıçoğlu, 1951: 271).

çañgrav ~ çañrav ~ çañravcık (?) İncelediğimiz beş yarlık metninde چنکراو ~ چکراو ~ چیکراوچق şeklinde karşımıza çıkan bu sözcük sırayla çañgrav ~ çañrav ~ çañravcık şekillerinde okunmuştur. Tarihî Türk dil alanında tanımlayamadığımız sözcüğün, modern sahada *çangrak*, *çangırak*, *çangarak* şekillerinde yaşayan ve “Türk çadırlarının ahşap iskeletlerinin birleştiği tepe noktasındaki açıklık” anlamına gelen sözcükle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Çangarak, konargöçer Türk toplumlarında önemli yere sahip olan çadıra gün ışığı ve hava girmesini, aynı zamanda çadırda tüten ocağın dumanının dışarı çıkmasını sağlayan bir bölüm olduğu için Türk konargöçer toplumlarında önemli sayılmıştır. Bir ailenin sağ, salim ve bir arada olduğunun bir göstergesi olarak “ocağı tütme” deyiminin kullanılması, çadırda yanan ocak ateşinin dumanının önemine işaret etmektedir. Konargöçer bazı Oğuz boylarında “ata evi, baba ocağı” anlamına gelen *kara çangarak* sözü (Kumartaşlıoğlu, 2011: 216-217) *çangarak* kelimesinin taşıdığı önem dolayısıyla, çadırın tamamına ad olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çalışmamızda incelenen beş soyurgal

yarlığında da bu sözcük, soyurgal olarak bahşedilen araziye tanımlamak için kullanılmış ve tarafımızdan “yurt (?)” olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün dar anlamda çadırın ilgili bölümü ve çadır olarak kullanımlarından yola çıkarak, geniş anlamda kişinin ocağı, yurdu anlamlarına varılabileceği düşünülmektedir. Çünkü sözcüğün hemen arkasından kişiye bağışlanan arazinin sınırları çizilmekte ve bu arazi o kişilere “yurt” olmaktadır: *bu yarlıgını alup turğan tilev bérđi içe turğan çañgrav (?) aldı ħacī ħayr şeyh artı örülük kün tuvışı BAWŞ merz kün batışı merkit küçlig tilev bérđi tuvrı CWRĠA tartup yarlıg ötün kıldı irse* “bu yarlığı almış olan Tilev Bérđi’ye bağlı yurt (?); önü Ħacī Ħayr Şeyh, arkası otlaklık, doğusu BAWŞ sınır, batısı Merkit Küçlig. Tilev Bérđi doğru CWRĠA sunup yarlık arz ettiğinde” (bk. KY3); *basa bu yarlıgını alup turğan aq köçik bey inisi ħuday ħul içe turğan çañgrav (?) aldı künçi artı tubay kün tuvışı CWRNCYkün batışı ħarınıñ ħuday ħul at tartup yarlıg ötindi irse* “sonra, bu yarlığı almış olan Aq Köçik Bey (ve) erkek kardeşi Ħuday Ħul’a bağlı yurt (?); önü Künçi, arkası Tubay, doğusu CWRNCY batısı Ħarı’nın. Ħuday Ħul adını sunup yarlık arz ettiğinde” (bk. KY4); *basa bu yarlıgını alup turğan du‘acım [...].ŞBAY şüfi içe turğan çañravı (?) aq mescid yanında aldı ‘abdü’r-raħīm [artı][...]Y çañravı (?) kün tuvışı çicivit (?) kün batışı burtak ħacī derviş şüfi [...] yarlıg ötindi irse* “Sonra, bu yarlığı almış olan duacım [...].ŞBAY Şüfi’ye bağlı yurt (?) Akmescid yanında; önü ‘Abdü’r-raħīm, arkası [...]Y’in yurdu (?), doğusu Çicivit (?), batısı Burtak Ħacī. Derviş Şüfi [...] yarlık arz ettiğinde” (bk. KY5); *bu yarlıgını alup turğan fazlu’llāh oĝlu tulpar bay içe turğan çañrav (?) tuylan tübinde ald ħunan bay art teñiz kün tuvışı muħarrem ħāfız kün batışı ħarmantay ħacī mezkūr çañrav (?) ve ekini için at tartup yarlıg ötül kıldı irse* “bu yarlığı almış olan Fazlu’llāh oĝlu Tulpar Bay’a bağlı yurt (?) Tuylan dibinde; ön (tarafı) Ħunan Bay, arka (tarafı) deniz, doğusu Muħarrem Ħāfız, batısı Ħarmantay Ħacī. (Tulpar Bay) sözü geçen yurt (?) ve ekini için adını sunup yarlık arz etti ise” (bk. KY6); *tiñgiz kenārında çañravcık (?) üçün yir da‘vāları bolup cenāb-ı cennet-mekān babam devlet giray ħan ‘aleyhi’r-raħmeti ve’l-ĝufrān yarlıg-ı şerīfleri birlen ħāzī-‘asker ħarafındın nā’ibü’s-şer‘ mevlānā ħacī ħalīfe münāzaun-fih olan çañravcık (?) yiriniñ üstine barup eki cemā‘atniñ kişilerini fī-l-meclis birebir kılıp* “deniz kenarında(ki) (küçük bir) yurt (?) için yer davaları olup mekânı cennet olan saygıdeğer babam Devlet Giray Han(‘ın), Allah’ın esirgemesi ve merhameti üzerine olsun, mübarek yarlıkları

ile Kazasker tarafından (görevlendirilen) şeriat hâkimi Mevlânâ Hâcî Halîfe(‘yi), dava konusu olan (küçük) yurt (?) yerinin üstüne gidip iki cemaatin kişilerini mecliste bir araya getirerek” (bk. KY16).

giray XIV. yüzyıl başlarından 1783 yılına kadar Kırım’da hüküm süren hanedanın adıdır. Sülale, Cengiz Han’ın oğullarından Cuci’nin küçük oğlu Tokay-Timur’a bağlanmaktadır. Tokay-Timür’ün bir oğlu Öreng-Timür, Altın-Ordu hükümdarı Mengü’den Kırım ve Kefe’yi yurtluk almış ve böylece, Tokay-Timur oğullarının Kırım ile ilişkisi kurulmuştur. Tokay-Timur oğulları, Künçek oğullarından sonra üç kola ayrılmış, bunlardan ancak Baş-Timur oğulları Kırım’da devamlı bir hanlık kurabilmişlerdir. *Giray*lar, bu Baş-Timur oğulları soyundan gelmektedirler. Baş-Timur’un han unvanını taşıyan oğlu Gıyasüddin, Kırım’da rakipleri karşısında tutunamayınca, Litvanya büyük dukası Vitold’un yanına sığınmış ve Leh kaynaklarına göre, oğlu Hacı Giray orada dünyaya gelmiştir. Nemeth Gyula’ya göre *Giray* sözcüğü, Türkçe *ker* “dev, en kuvveli mahlûk” sözcüğünün küçültme şekli olan *ker+ey*’den gelmektedir. Sözcüğün muhtelif şekilleri olan *Kerey*, *Kirey*, *Kiray* ve *Girey* kabile ve boy adlarına Kazak, Türkmen, Başkırt, Buret ve Moğollarda *+t* çokluk eki ile *kereit* şeklinde rastlanmaktadır. *Giray* lakabını ilk kez Hacı Giray kullanmış ve adı, 1441 tarihinde bastırıldığı parasında ve 1453 tarihli yarlığında *Hacı Giray* şeklinde yazılmıştır. Ondandan sonra hanlık için birbiriyle mücadeleye giren oğulları arasında bu lakabı yalnızca Mengli Giray Han kullanmış, kendisinden sonra bütün Kırım Hanları Mengli Giray soyundan geldiği için, han soyuna mensup bütün prensler Giray lakabını taşımaya başlamıştır (İnalçık, 1945: 783-784).

işik çurası Mehmet Giray Han II’nin Melik Pâşâ Oğlan ve kardeşi İş Muhammed’e verdiği 1578 tarihli yarlakta “*uluğ ulusniñ onğ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on miñ bilgen içki kentlerniñ ve şehrlerniñ daruğa beyleriñge ve müfti müderrisleriñge ve kâzi muhtesibleriñge ve meşâyiğ şüfileriñge ve kuşçı barşçılarıñga ve divân bitigçileriñge ve â’mâl mutaşarrıflarıñga ve yaşavul bükevüleriñge ve yolçı yolavçılarıñga kayu ma iş üzerine yürügen işik çurası ve kişileriñge*” şeklinde diğer devlet erkânı ile birlikte sıralanan *işik çurası* (bk. KY12),

Timurlular yoluyla Moğol geleneğini sürdüren Ak Koyunlu Devleti'nin idari teşkilatında yer alan *eşik ağası* ile benzer bir anlam taşıyor olmalıdır. *Eşik Ağası* ya da *kapıcı başı* denilen bu görevli, hükümdarın hizmetinde, meclis toplantılarında ve sultanın halk ile olan ilişkilerinde tören protokolünden sorumluydu. Aynı zamanda sarayın koruma işlerini yürüten ve saraya giriş çıkışları kontrol eden *eşik ağası*, önemli beyler ve onların oğullarından seçilirdi (Uzunçarşılı, 1984: 275). *Eşik Ağası*, meclis toplantılarında yer alan görevlilerin oturacakları yerleri mevkilerine göre belirler törenleri ilan eder, sultan ile görüşecek kişileri düzelerdi. *işik* (< *eşik* “kapı eşiği, eşik” ED260a) ve *çura* “dost, yoldaş, arkadaş, refik” (Şşül. 141, 150), Tat. çura “1. esirlikte tüşip kul itilgen kişi, 2. Altın Urda çunndagı hatınnamın politik vassalı, ayırım asker başlığı” (TTAS III.447) sözcüklerinden oluşan *işik çurasımın* da benzer görevleri yerine getiren bir saray görevlisi olduğu düşünülebilir.

kuşçu - barsçı Av esnasında hükümdarın yanında bulunan kuşçu ve barsçılar, av köpekleri, doğanlar, atmacalar gibi avda kullanılan kuş ve diğer hayvanların bakımıyla ilgilenirlerdi. Türk devletlerinin pek çoğunda fazlasıyla önem verilen av malzemeleri ve teşkilâtının önemli görevlileri olan kuşçu ve barsçılar, Altın Orda ve Kırım yarlıklarında genellikle birlikte karşımıza çıkan idari unvanlardandır: *uluğ ulusniñ oñ kol şol kolniñ tümen yüz on miñ bilgen oğlanlarıñğa içki kentler ve şehrlerniñ taruğalarıñğa müfti ve müderrislerniñ ve muhtesibleriñge meşâyih şüfilerniñ divân bitkeçileriñge kemiçi köprüçileriñ kuşçı ve barsçılarıñğa ā‘mal ve mutaşarrıflarniñ ilçi ve colavçılarıñğa kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge* (bk. KY8); *uluğ ulusniñ oñ kol şol kolniñ tümen yüz on miñ bilgen oğlanlarıñğa içki kendler şehrlerniñ taruğalarıñğa müfti ve müderrislerniñ ve muhtesibleriñge meşâyih şüfilerniñ divân bitkeçileriñge kemiçi köprüçileriñ kuşçı ve barsçılarıñğa ā‘māl mutaşarrıflarniñ ilçi ve colavçılarıñğa iş üzre yürügen barça köp ulus ilge* (bk. KY9); *uluğ ulusniñ onğ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge içki kent şehrleriñge taruğa bigleriñge müfti ve müderrisleriñge kâzî ve muhtesibleriñge meşâyih şüfileriñge divân bitigçileriñge kuşçı barsçılarıñğa kemiçi köprüçileriñge tamğaçı tartnaççılarıñğa ilçi yolavçılarıñğa yaşavul bükevüleriñge karavul çağdavullarıñğa ā‘māl mutaşarrıflarıñğa kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge*” (bk. KY11). İncelediğimiz yarlıklarda, bir örnekte *kuşçı* teriminin aynı

zamanda bir hizmet yükümlülüğü olarak da geçtiği görülmektedir. Mehmet Giray Han II'nin Aşk Derviş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli tarhanlık yarlığında, yarlığı alan tarhanın muaf olduğu vergiler ve iş/hizmet yükümlülükleri sıralanırken kendisinden kuş ve yaban eşeği terbiyecisi olmasının istenmeyeceği söylenmektedir: ... *ekin yetkinlerinden hazır anbâr tip 'öşr-i bid'at tilemesünler ve almasunlar kuşçı kılançı tilemesünler ve almasunlar evlerine küç birle konak konmasunlar tamğa tartnaç tilemesünler ve almasunlar...* “Ekin (ve) ürünlerinden anbar ücreti deyip ‘öşr-i bid’at (sonradan ortaya çıkmış örfi vergi) dilemesinler ve almasınlar. Kuş (ve) eşek terbiyecisi (olmasını) dilemesinler ve almasınlar. Evlerine zorla konuk konaklatmasınlar, gümrük (ve) kantar vergisi dilemesinler ve almasınlar” (bk. KY11).

ğara Temelde bir renk adı olarak ‘siyah’ anlamında kullanılan sözcük, tarihî sahada mecaz yoluyla soyut anlamlar kazanmıştır. “bayağı, sıradan’ anlamlarında *ğara bodun* “sıradan halk”, *ğara kıamağ bodun* “bütün sıradan halk” örneklerinde görülen sözcük, aynı zamanda “çiftlik hayvanı” anlamını da taşımaktadır (ED643b). Bu anlamıyla Uygur metinlerinde *yılkı ğara* “çiftlik hayvanları –atlar ve büyükbaş hayvanlar gibi- için kullanılan topluluk adı” ikilemesinde karşımıza çıkan sözcük (ED643b), yarlık metinlerinde de sıkça geçmektedir: *ğara sanı, tavar ğarası, tavar, ğara ılkı* (Özyetgin, 1996: 191). Sözcük, incelediğimiz yarlıklarda da, *tavar ğarasından* “mal ve hayvanlarından” KY11.10 şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

ğaraçı Kırım Hanlığı’nda feodal bir yapı içerisinde kabile aristokrasisinin etkisi görülmektedir. Hanın soyu, Cengiz Han sülalesinden gelmektedir ve Moğol aristokrasisini temsil eden kabile beyleri de hanlığa bağlıdır. Bu büyük boyların başında ailenin en yaşlısı *bey* unvanıyla bulunmakta ve hanın *ğaraçısı* olmaktadır. Hacı Giray Han’ın Kırım Hanlığı’nı kurmasında, bu kabileler ve beylerinin önemli desteği olmuştur (Öztürk, 2002: 149). Şırım, Barın, Argın ve Kıpçak adlı dört kabile, Hacı Giray Han’ın hâkimiyetinin dayanağını oluşturur ve bu kabileler arasında en güçlü ve önemlisi Şırım kabilesidir (Öztürk, 2002: 149). Hacı Giray Han, mümkün olduğunca çok kabile mensubunu Kırım’a çekerek gücünü

artırmaya çalışmıştır. Kabile beyleri zaman zaman isyan ederek hanlığın otoritesini sarmışlardır. Bu karaçi beyleri Kırım kuvvetlerinin büyük bir bölümünü emirleri altında yönetmekteydiler. Hanın başkanlığında oluşturulan kurulda yer alan bu boy temsilcileri, önemli meselelerde oyları ile etkili olmuşlardır. Gelenekçi bir yapıya sahip olan bu beyler, Cengiz Han yasası ve Altın Orda geleneklerine sıkı sıkıya bağlıydılar. Hanın belirlendiği kurultaylarda da etkileri söz konusudur. Hanların seçiminde İstanbul'a bir temsilci göndererek kimi han olarak istediklerini padişaha bildirirlerdi. Kendi istekleri yerine getirilmediği zamanlarda, kendi adayları etrafında toplanarak mücadele ederlerdi. Ama çoğunlukla Osmanlı yönetimiyle işbirliği halinde bulunarak otoritelerini korumaya çalışmışlardır. Başlangıçta hanlığın Osmanlı himayesine girmesinde önemli rolü olan Şirin beyleri, sonradan Rusların Kırım'ı karıştırmak için yürüttüğü siyasete alet olarak, Kırım'ın elden çıkmasına ve ilhakına neden olmuşlardır (İnalçık, 1977: 754-755). Çalışmamızda, Arğın beylerine verilmiş üç yarlık incelenmiştir. Devlet Giray Han tarafından Mart 1551 tarihinde verilen yarlıkta, Arğın beyliği, Yağmurçı Hâcî'ye verilmektedir: *arğın beyliki yağmurçı hâcîge ulu han babalarımız ve ağalarımız zamânında ataları ve ağaları hüküm ite kelgen ilin ve nökerin suyurğal kılip cemî' aldın tutuların 'âdet-i qadîm-i kânûn yosunça hâcîniñ özine suyurğap virdim* "Arğın Beyliği, Yağmurçı Hâcî'ye, ulu han babalarımız ve ağalarımız zamanında (onun) ataları ve ağalarının hükmede geldikleri illerini ve hizmetindeki has birliklerini soyurğal kılip bütün önceki tutularını (gelirlerini) eski kanun geleneğinin (törenin) kurallarına göre Hâcî'nin kendisine bahşedip verdim" (bk. KY7). Bu yarlıkta, *karaçi* terimi geçmemekle beraber, Mehmet Giray Han II tarafından yine Arğın Beyi olarak atanan Cân Muḥammed Bey'e verilen yarlıkta, Cân Muḥammed Bey'in *karaçi* olduğu belirtilmektedir. 5 Ekim 1577 tarihli bu yarlıkta söz konusu bölüm şu şekilde geçmektedir: *karacımız cân muḥammed bey zîr-i qarârınca arğun karacılığına bérildi erse* "karacımız Cân Muḥammed Bey, aşağıdaki karar uyarınca Arğun karacılığına verildiğinde" (bk. KY10). Bu yarlıkta daha önce kendisine Arğın Beyliği verilen Yağmurçı Hâcî'nin ölmüş olduğu ve bunun üzerine yeni bir bey belirleme gereğinin ortaya çıktığı görülmektedir (bk. KY10). Bu yarlığın verilmesinden yaklaşık sekiz yıl sonra İslam Giray Han II, Yağmurçı Hâcî'nin oğlu Qara Beg'in Arğın *karaçısı* olduğunu onaylayan bir yarlık vermiştir: *arğun beylikini merḥûm yağmurçı hâcîniñ*

oğlu kara beg karaçımaya virdüm “Arğun Beyliği’ni, Allah’ın rahmetine kavuşmuş olan Yağmurçı Hâcî’nin oğlu Kara Bey karaçımaya verdim” (bk. KY14). Kasım 1585 tarihli olan bu yarıklıkta da *karaçı* unvanı geçmektedir. Burada dikkati çeken husus, unvanın kaynaklarda geçtiği şekilde *karaçı* biçiminde değil *karaçı* biçiminde yazılmış olmasıdır: *karaçılığımaya* KY10.6, *karaçımaya* KY14.5.

karavul “nöbetçi, gözcü” (< *kara-* “bakmak” ED645b). Moğolca kullanımı *bulcungar* olan *karavul* terimi “bekçi; müfreze, posta; keşif kolu” anlamlarına gelmektedir. Bu birlik, herhangi bir ani baskına karşı tedbir amacıyla ordunun bulunduğu yerin etrafına konuşlandırılan askerlerden oluşmaktaydı (Barutçu, 1996: 43). Eski Türk devletlerinde “gözleyici, muhafız” anlamlarına gelen *karakçı* (Donuk, 1988: 99) terimine yakın bir anlam ifade eden *karavul* kelimesinin Moğolcada “nöbetçi, bekçi, karakol” anlamlarındaki *hara’ul* veya *haragul* gibi kullanımlarının yanı sıra “ileri karakol postası” anlamını taşıyan *sa’urin hara’ul* tabirine de rastlanmaktadır (Temir, 2011: 70). *karavul* terimi Altın Orda devlet teşkilatında “gözetçi, bekçi; ordunun ani bir baskına uğramaması için, ordugâhın etrafına çıkarılan keşif kolu, atlı haberci” anlamlarında kullanılmaktaydı (Özyetgin, 2005: 210). Altın Orda Hanı Toktamış’ın 1381 tarihli yarlığında ise “ordunun muhafız askeri” anlamında *bükevül* sözcüğü kullanılmıştır (Özyetgin, 2000: 41, 43, 53). *karavul* terimine Kırım Hanlarından Hacı Giray Han’ın 1453 tarihli, Mengli Giray Han’ın 1467 tarihli yarlıklarında da rastlanmaktadır ve bu yarlıklarda *karavul* terimi “nöbetçi, gözcü, karakol” anlamlarında kullanılmaktadır (Özyetgin, 1996: 113, 115, 143, 220). Altın Orda hanlarından Temir Kutluk’a ait 1397 tarihli yarıklıkta ise *karavulluk* terimi kullanılmış olup, “nöbetçilik, gözcülük anlamına” gelmektedir (Özyetgin, 1996: s. 107, 137, 220). Osmanlı sahasında *karavul* teriminin *karakol* şeklinde karşılandığı ve geceleri asayişini sağlayan kişi, bekçi ya da gece bekçisi anlamlarına geldiği görülmektedir (Sami, 1317: 1061-1067).

koluş koltқа Eski Türkçe *kol-* “birinden bir şey istemek” (ED616b) eyleminden türediğini düşündüğümüz *koluş* ve *koltқа* terimleri, tarihî Türk dili alanında, bir Uygur sivil belgesinde sadece *koluş*, Altın Orda sahasında ise üç tarhanlık yarlığında, 1453 tarihli Hacı Girey Han tarhanlık yarlığı; 1467 tarihli

Mengli Girey Han tarhanlık yarlığı; 1523 Sahip Girey Han tarhanlık yarlığı (Özyetgin, 1996: 112-115, 115-116, 130-132), *koluş kolka* ~ *koluş koltka* şeklinde çift söz olarak tanıklanabilmiştir. Bu terim, incelediğimiz Kırım sahasına ait bir yarlıkta da *koluş koltka* biçiminde yine çift söz olarak geçmektedir (bk. KY10). Böylelikle, *koluş koltka* teriminin Uygur ve Altın Orda sahası dışında “vergi” anlamının görüldüğü bir saha da, Kırım sahası olmaktadır. Altın Orda yarlıklarında, tarhanların muaf tutuldukları devlete karşı olan vergi ve iş yükümlülüklerinden *koluş*, özellikle 1467 tarihli Mengli Girey Han tarhanlık yarlığında (Özyetgin 1996: 115-116) Uygur sahasında olduğu gibi devletin *ulag* ve binek atı ihtiyacının karşılanması için halktan talep ettiği, halka yüklenen konaklama yeri, erzak, hayvan yemi ve *ulag* atı temini gibi yükümlülükler arasında yer alır. Bu yarlıkta, yarlık sahibinin bu yükümlülüklerden muaf tutulduğu söylenerek hiçbir malının ve hayvanının alınmaması ve muhtemelen sahip olduğu bu mal ve hayvanlar üzerinden yukarıda verilen yükümlülüklerin genel bir adı olarak *koluş koltkanın* istenmemesi vurgulanmıştır. Bu belgede *koluş koltkanın* belirli şartlar altında, olağanüstü durumlarda devletin elçilerinin, memurlarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere halktan talep edilen zorunlu bir vergi yükümlülüğü olduğu düşünülebilir. Bu terim içeriği açısından, Osmanlı sahasındaki *avârızât* ile karşılaştırılabilir (Özyetgin 2004: 133-136). Rus metropollerinden *dar* adı altında *koltka* vergisinin toplandığı da, Altın Orda hanlarının verdiği yarlıklardan anlaşılmaktadır (Kamalov, 2009: 169).

mirzâ Farsça bir unvan olup “hükümdar soyundan gelen” anlamındaki *mîr-zâde* veya *emir-zâde* sözcüğünün kısaltılmış şeklidir. Bu unvan ilk anlamı dışında, asillere ve diğer ileri gelenlere de verilmekteydi. Sözcük bu anlamı ile Türkçe *aga* sözcüğüne karşılık gelmektedir (Levy, 1960: 361-362). İncelediğimiz yarlık metinlerinde *sultân*, *oğlan* ve *bey* (~ *big* ~ *beg* ~ *biy*) gibi yönetici sınıfa mensup kişilerle birlikte geçen mirzâlar, tıpkı sultânlar, oğlanlar ve beyler gibi yarlığın içerdiği emirlere uyması beklenen ve yarlığın verildiği kişiye tanınan muafiyet ve imtiyazları tanımak zorunda olan kişiler arasındadır. Bkz. KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.12, KY7.11.

nöker “yoldaş, arkadaş, çağdaş” (< Mog. nökor) (Grönbech, 1992: 142). Moğol devlet teşkilatı içinde hanların müşavirleri konumunda bulunan *noyan*ların yardımcısı, emirleri olan *nökerler*, Moğol askerî teşkilatının ilerideki gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Bir noyanın yanında çalışan nökerler, belirlenen birliklere komuta ederek sonraları noyan rütbesine kadar yükselebilmişlerdir. Komutanlar, nökerlere bakmak ve onları beslemekle yükümlüydü. Bütün ileri gelenlerin (Han, Ba’atur (Bahadır), Taiishi, Noyan) bütün işlerinde yardımcı olan yakın nökerleri vardı (Kushenova, 2006: 190). Nökerler, daimi asker olmakla birlikte özgürdü ve genelde aristokrasi soyundandı (Vladimirtsov, 2002: 387-389). Türk devletlerinde rastlanan *buyruk* “askeri maiyet” ile Moğolca *nöker* “hükümdarın has birlikleri” terimleri, aynı görevleri yürüten askerleri karşılamaktadırlar (User, 2006: 227). Nöker terimi ve bundan türeyen *nökerzâde* tabiri, özel bir askerî sınıf veya tabaka adı olarak Moğol ve Türk devletleri teşkilatında, oldukça uzun bir gelişme sahası bulmuştur (Caferoğlu, 1952: 253). Nökerler, bir hükümdara veya bir beye daima eşlik eden, efendisinin özel koruması olarak kendilerini bağlı oldukları şahsa adanmış olan askerlerdi (İnalcık, 1979-1980: 451). Nökerler, bu hizmeti kendi iradeleri ile sunalardı. Bunlar ücretli asker olmayıp gönüllü subaylar veya onların oğullarıydı (Kushenova, 2006: 190). Ayrıntılı bilgi için; İnalcık, Halil (1979-1980), “The Khan and the Trihal Aristocracy”, *Harvard Ukrainian Studies* 34, s. 447-458; Caferoğlu, Ahmet (1952), “Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzâdeler Müessesesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, c. IV, Ankara.

oğlan “prens” (RSI I: 1020-1021). Sözcük, Eski Türkçe *oğul* “erkek evlat” sözcüğünün *+An* çokluk ekiyle genişletilmiş hâlidir. *oğlan* sözcüğü, *oğul*dan farklı olarak “erkek çocuk”, daha sonraları da “hizmetçi, uşak, muhafız” gibi anlamlar kazanmıştır (ED83b). Kelimenin “prens” anlamını kazanması ise daha sonra olmuştur. *oğlan* lakabı Cengiz Han neslinden gelen, fakat tahta çıkma hakkı olmayan prenslere, şehzadelere verilirdi. 1397 tarihli Timur-Kutluk Han yarlığının başında geçen *onġ kol şol kol oğlanlarıġa tümen edigü başlıġ miġ yüz on beglerige* ifadesi Cuci soyundan gelen “sağ kol ve sol kol oğlanları”nın Cuci Ulusunun devlet hiyerarşisinde başta geldiklerini göstermekte, *oğlan* sözcüğü şehzade yerine kullanılmaktadır (Kafalı, 1976: 119). Sözcük, incelediğimiz yarlıklarda da *aynı*

anlamda kullanılmıştır: *uluğ u>lu<snıñ oñğ qolnıñ ve şol qolnıñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge* KY11.2-3; *uluğ ulusnıñ oñ qolnıñ ve şol qolnıñ tümen yüz onnıñ bilgen oğlanlar beyleriñge* KY13.2-3; *uluğ ulusnıñ oñ qol şol qolnıñ tümen yüz on miñğ bilgen oğlanlar bigleriñge* KY15.2. *oğlan* sözcüğü yarlıklarda ayrıca, *sultān*, *bey*, *mirzā* gibi unvanlarla birlikte yarlığın içerdiği hükümlere uyması beklenen yönetici sınıftan kişilerin unvanı olarak da geçmektedir: *ħakimü'l-vaqt bolğan uluğ kiçig sultānlar bolğaylar oğlanlar ve bigler ve mirzālar bolğaylar māni' ve dāfi' bolup küç basınç qılup yunçuğ ve zaħmet tigürmegeyler* KY15.10-11-12-13. Diğer örnekler için bkz. KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.12, KY11.17. Osmanlı devletinde ise tam tersine *oğlan* kelimesi, hükümdarın ve hanedan mensuplarının hizmetinde bulunan, sarayda hizmet eden genç erkek ve kız hizmetkâr anlamında kullanılmıştır (Arat, 1964b: 378).

oñğ qol – şol qol

“Sağ kol – Sol kol” terimleri, Türk ve Moğol devletlerinde, devletin ve ordunun yapılanmasında temel oluşturan ikili sistemi ifade etmektedir. İkili devlet sistemine göre kurulan Cuci Ulusu da Sağ-Kol’da yani batıda Ak-Orda (Batu Han ve soyu, Altın Orda) ve Sol-Kol’da yani doğuda Gök-Orda (Orda-İçen ve soyu) olmak üzere iki bölüme ayrılmıştı. Altın Orda Hanlığı’nda başlangıçta bu terimlerin Moğolca karşılıkları olan Sağ-Kol için *Birangar*, Sol-Kol için *Cuvangar* kullanılmış, daha sonra ise Türkçe karşılıkları tercih edilmiştir. Cuci Ulusunun Sol-Kol’u yani Gök-Orda, Sağ-Kol’una yani Ak-Orda (Altın Orda)’ya bağlıdır. “yüz bin” anlamına gelen qol terimi (VEWT: 276), muhtemelen askerî ve idari teşkilatlanmada tümen “on bin” birliklerinin bütünü temsil etmektedir. Zira yarlık metinlerinde de *oñğ qol* ve *şol qol*, *tümen* beylerinden önce gelmektedir. 1397 tarihli Timur-Kutluk Han yarlığının başında geçen *oñğ qol şol qol oğlanlarığa tümen edigü başlıg miñğ yüz on begleriğe* ifadesi Cuci soyundan gelen “sağ kol ve sol kol oğlanları”nın Cuci Ulusunun devlet hiyerarşisinde başta geldiklerini göstermektedir (Kafalı, 1976: 119). İncelediğimiz yarlık metinlerinde de *uluğ u>lu<snıñ oñğ qolnıñ ve şol qolnıñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge* KY11.2-3; *uluğ ulusnıñ oñ qolnıñ ve şol qolnıñ tümen yüz onnıñ bilgen oğlanlar beyleriñge* KY13.2-3; *uluğ ulusnıñ oñ qol şol qolnıñ tümen yüz on miñğ bilgen oğlanlar bigleriñge* KY15.2

şeklinde geçen *onġ kol ve şol kol* terimleri, devletin temel iki bölümünü ifade etmektedir.

örülük Eski Türkçe ör- “doğmak, yetişmek, filizlenmek” (ED195a) eyleminden türemiş olan sözcüğe kaynaklarda rastlanmamıştır. Ancak tarihi sahada örü ~ öri ~ ürü “otlak, mera, çayır” (YTS:169, 224); örüş “otlak” (ED239b) biçimlerinde ör- eyleminden adlaşmış şekillerle bağlantılı olduğu açıktır. Sözcük muhtemelen örü sözcüğüne +lXK addan ad yapma eki getirilmesi yoluyla türemiştir ve “meralık yer, çayırılık yer” anlamında metinlerimizde geçmektedir. Bkz. KY3.7.

sicivit ~ çicivit İncelediğimiz iki yarlıkta geçen bu yer adı, Kırım Kadı Sicilleri’nde *Sincivit karaçılığ*ma bağlı Karasu bölgesine işaret etmektedir. Buradaki Yeni Sala adlı karyenin tüm geliriyle, han tarafından *Sincivit* beyine verildiği anlaşılmaktadır (Bıyık, 2007: 34). Bazı kaynaklarda *sicivut* (“Kırım uruglarından biri” Kurat, 2002: 211) olarak geçen sözcük, incelediğimiz yarlık metinlerinde *sicivit* (bk. KY12) ve *çicivit* (bk. KY5) şekillerinde tespit edilmiştir: [...]*ŞBAY şūfī içe turġan cañravı aķ mescid yanında aldı ‘abdü’r-raġīm [artı][...]Y cañravı kün tuvişı çicivit kün batışı burtak ħācī derviş şūfī* “[...]ŞBAY Şūfī’ye bağlı yurt Akmescid yanında; öñü ‘Abdü’r-raġīm, arkası [...]Y’ın yurdu, doğusu Çicivit, batışı Burtak Ĥācī. Derviş Şūfī” (bk. KY5); *burunġı uluġ atalarımız ħanlar raġmetu’llāhi ‘aleyhim ecma’īn zamānlarından beri irş-i şer’le intikāl itip taşarruflarında bolġan yerleriniñ ħudūdı ki kün tuġuşı seyri oġlan ve kün batışı barın tayġan ve kıble aldı ħaraġarġa çöl ve kirüsi Sicivit* “önceki büyük atalarımız hanlar(ın), Allah onların hepsine rahmet etsin, zamanlarından beri şer’i miras hukukuna göre mirasçılara intikal edip taşarruflarında olan yerlerinin sınırları (şöyledir) ki; doğusu Seyri Oġlan ve batısı Barın Tayġan ve güneyi Ĥaraġarġa çöl ve gerisi (kuzeyi) Sicivit” (bk. KY12).

tamġa Ticaret ve üretilen zanaat malları satılırken alınan tamġa vergisi, genellikle nakit olarak toplanan bir çeşit gümrük vergisidir. Altın Orda Devleti’nin en önemli gelir kaynağını ticaret teşkil ettiğinden tüccarlardan alınan bu gümrük vergisi, en fazla gelir getiren vergilerin başında gelmekteydi. Bu nedenle hanlar bölgede ticaretin gelişmesine büyük önem vermişlerdi. Bu vergi şehirde alınıp satılan

her türlü maldan, dokunan kumaşlardan ve kesilen hayvanlardan alınır. Tamğa vergisi, Altın Orda'nın hâkimiyeti ile birlikte Rus knezliklerinde de *poşlina* adı altında toplanmaya başlanmıştı (Kamalov, 2009: 164).

tamğaçı Eski Türkçe döneminden itibaren “damgacı, mühürdar” anlamlarında kullanılan sözcük **tam-* “yanmak” (Tekin, 2000: 91) eylemine *-GA* eylemden ad yapma eki ve meslek adları yapan *+çI* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur. Sözcük, Kül Tigin yazıtında *on ok oglum türğis kaganta makaraç tamğaçı oguz bilge tamğaçı kelti* “On-ok oğlum Türğiş hakanından mühürdar Makaraç (ve) mühürdar Oğuz Bilge geldi’ (Tekin, 2008: 38-39) şeklinde geçmektedir. Bu meslek adıyla ilgili olarak Clauson “*tamga* ile ilgili görevleri olan memurun resmî unvanı” (ED505b) anlamını vermektedir. *tamğaçı*, Kutadgu Bilig’de “mühürdar” anlamıyla geçer (KB 420). Altın Orda yarlıklarında ise *tamğaçı* sözcüğü “gümrükçü, gümrük memuru” anlamıyla kullanılmıştır (Özyetgin, 1996: 235; Özyetgin, 2005: 55). İlk olarak boyların mülkiyet nişanı olarak hayvanlarına vurdukları çeşitli işaretlere ad olan *tamga*, daha sonra “mühür, nişan” karşılığı olarak kaynaklarda geçmektedir. Hanların özel işareti olarak Altın Orda ve diğer Türk devletlerinde kullanılan *tamga*, yine Altın Orda başta olmak üzere İlhanlı ve Çağatay devletlerinde “gümrük vergisi” anlamında da kullanılmıştır. Sınırlarda ve gümrüklerde özellikle ticaretle uğraşanların mallarından alınan bu vergi, Osmanlı Devleti’nde örfi bir vergi olarak mevcuttur (Özyetgin, 2004: 104). *tamga* vergisini toplayan *tamğaçı* “gümrük tahsildarı, tahsilât memuru (TMEN II, 934) ise Altın Orda ve Kırım sahasına ait yarlıkların *inscriptio* bölümlerinde, diğer sivil ve askerî memuriyetler arasında ön sıralarda bulunmaktadır: *toqtamış sözüüm kırım tümeni-niñg kutlu-buğa başlıg daruğa bekleriñge kâzi müfti-leriñge şeyh meşâyih-leriñge divân bitkeçi-leriñge tamğaçı tartnaqçı-larıñga bökevül totkavul-larıñga ni kim hırfet ağalarıñga barçağa* (Özyetgin, 2000: 172). Çalışmamızda ele aldığımız yarlıklarda da benzer şekilde, *tamğaçı* önemli bir memuriyet olarak idari teşkilatlanmada ön sıralarda zikredilmektedir: *uluğ u>lu<snıñ onğ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge içki kent şehirleriñge taruğa bigleriñge müfti ve müderrisleriñge kâzi ve muhtesibleriñge meşâyih şūfileriñge divân bitigçileriñge kuşçı barsçılarıñga kemeçi köpriçileriñge tamğaçı tartnaqçılarıñga ilçi yolavçılarıñga yaşavul bükevülleriñge qaravul*

çağdavullarınga ā' māl mutaşarrıflarınga kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge KY11.2-6; uluğ ulusniñ oñ qolniñ ve şol qolniñ tümen yüz onniñ bilgen oğlanlar beyleriñge tahtı ve KMSB-larınga meşāyih şūfileriñge divān bitigçileriñge 'ummāl mutaşarrıflarınga kemiçi köpriçileriñge tamğaçı tartnaqçılariñga kuşçı ve barsçılariñga kayu ma iş üzre yürigen barça köp ulus ilge KY13.2-6.

taruğa ~ daruğa

< Mog. *daruga*. Vali veya askerî vali, anlamına gelen daruga, Moğol idari teşkilâtında idari, mali, siyasi ve askerî yetkilere sahip büyük memurlara verilen bir isimdir. Moğol idari geleneğinde en önemli ve yaygın memuriyetler arasında yer alan daruga, fethedilen bölgelerde vergilerin toplanması ve asayişin sağlanmasından sorumluydu. Ayrıca, nüfus sayımı, ele geçirilen bölgelerdeki halktan birlikler oluşturma ve posta işlerini düzenlemek de darugaların görevleri arasındaydı. Daruga müessesesi, Moğol istilâsından sonra onların hâkimiyeti altındaki geniş sahalarda kurulan devletlerde ve sonradan bunların yerine geçen çeşitli Türk devletlerinde idari bir yapılanma olarak yüzyıllarca devam etmiştir. Ayrıca, Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altında olduğu süre boyunca, Rus knezliklerinin başşehirlerine de darugalar atanmıştır. Rus knezleri itaat etmez, vergiyi ödemez ya da Han'ın emrine uymadıklarında, darugalar icra organı olarak emirlerindeki askerî birlik ile birlikte şehre girme ve knez ile halkı cezalandırma yetkisine sahipti (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamalov, 2009: 173-176).

turgaç

(< tur-gaç). Mehmet Giray Han II'nin Aşk Derviş'e verdiği Aralık 1577-Ocak 1578 tarihli tarhanlık yarlığında *bu yarlığımız sözün köni-le turgaç bu tarhanımız* "bu yarlığımız(ın) sözünü doğrulukla yürütecek (olan) bu tarhanımız" şeklinde geçen *-GAç eki*, tarihî Türk dili alanında özellikle Harezmi-Kıpçak devrine has karakteristik bir ek olma özelliğine sahiptir. Eski Türkçe devrinde Köktürk ve Uygur dönemi metinlerinde geçmeyen ek, Karahanlı dönemi eserlerinde de tespit edilememiştir. Harezmi sahasında Rabguzî'nin *Kıyasu'l- Enbiyâ*'sında mevcut olan ek, Altın Orda sahasında *Hüsrev ü Şirin*'de ve Altın Orda yarlık ve bitiklerinde sıkça kullanılmıştır. Tarihî Kıpçak sahasında Codex Cumanicus'ta *-GAç* ekinin geldiği örnekler geçmektedir. Arica Memlûk-Kıpçak sahası gramer kitaplarından TZ'de ekin *ş < ç* ses değişimine uğramış *-GAş* şekli geçmektedir. TZ'de şart edatlarının

anlatıldığı kısım altında verilen –*Gaş* ve –*KAş* ekinin, hâl hükmünden olup –*DIGIndA* anlamında kullanıldığı belirtilmiştir: *biy alğaş çıkkaş kelgeş* “bey aldığı, çıktığında, geldiğinde”. Yine aynı eserde bu ekin Türkmencedeki karşılığının –*IAK* olduğu ifade edilmiştir (Atalay 1945: 102). –*GAç* eki Çağatay sahasında da kullanılmıştır. Ekin fonksiyonu, esas fiilin hareketinden hemen önce olan harekete işaret etmesidir: *ol bu sözni eşitkeç oldu hamûş* “o bu sözü işitince sustu” (Eckmann, 1988: 111). Tarihî Türk dili alanında ulaç eki olarak görev üstlendiği görülen –*GAç* eki, Kırım sahasına ait incelediğimiz yarlıkta bir ismi niteleyen sıfat-eylem türetmiştir.

tuta tururğa ~ tuta turğuga Altın Orda ve Kırım yarlıklarında son protokol kısmından, yani tarih ve yazılış yeri verilmeden hemen önce, hanın *altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ ~ yüzük nişanlığ yarlığ ~ kök mührlig al nişanlığ yarlığ* verdiğini onayladığı bölüm, yarlıklarda genellikle benzer ifadelerle başlar. 1397 tarihli Temir Kutluk yarlığında 50-52. satırlar arasında geçen **tuta tururğa altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ birildi** (Özyetgin 1996: 107); 1467 Mengli Giray Han yarlığında 14. satırda geçen **tuta tururğa altun nişanlığ al tamğalığ yarlığ birildi** (Özyetgin 1996: 116); 1381 tarihli Toktamış Han yarlığında 14. satırda geçen **tuta turğuga{ğ} al tamğalığ yarlığ berildi** (Özyetgin, 2000: 173) şeklindeki ifadelerde *tuta tur-* eylemi dikkat çekmektedir. Aynı eylem, incelediğimiz Kırım yarlıklarında da geçmektedir: *koluna tuta tururğa uşbu kök mührlig al nişanlığ yarlıgı bérdim ve buyurdım ki* KY3.9, KY4.9, KY5.9, KY6.10-11; *koluna tuta turğuga yüzük nişanlığ yarlığ bérildi* KY7.12-13; *kollarına tuta tururğa al nişanlığ kök mührlig mülk-nāme-i şerif bitildi* KY13.17-18; *kollarına tuta tururğa yüzük nişanlığ yarlığ virildi* KY15.18-19; *kollarına tuta tururğa yüzük nişanlığ yarlıg-ı şerif-i haqani bitildi* KY16.19. Burada geçen *tuta tur-* süreklilik ve devamlılık gösteren bir eylemdir. Tarihî Türk dili alanında *tur-* yardımcı eylemi Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren süreklilik ifade eden birleşik eylem yapılarında kullanılmıştır. Yarlıklarda geçen *tuta tururğa ~ tuta turğuga* şekillerinde *tut-* eylemi üzerinde *-a* zarf-fiil eki, *tur-* eylemine eklenen *-ur* geniş zaman sıfat-fiil eki ve *-ğu* gereklilik ve gelecek zaman ifade eden isim-fiil eki, *-ğa* ise yönelme durumu ekidir. Bu birleşik eylem yapısı günümüz Türkçesinde

“-mAk için, -mAyA” anlamlarıyla karşılanabilir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özyetgin, 2000: 184).

tümen Temel olarak “on bin” ED507b, VEWT: 504, RSI II: 1602, YTS: 215; “pek çok” DLT I: 233-26, 402-5; “belirsiz, çok sayıda” ED507b anlamlarına gelen *tümen* için Doerfer “Division (Zehntausendschaft); zehntausend; Bezirk; Geldeinheit” anlamlarını veriyor (TMEN II, 983). Buna göre kelimenin tarihî Türk dili alanında en eski metinlerden itibaren tespit edilen "bölük, on bin" anlamı yanında idarî teşkilâta ait teknik terim anlamı da kaynaklarda geçmektedir. Eski Türk ordusu çeşitli sayılarda birliklerden meydana geliyordu. En büyük birlik on bin askerden oluşmaktaydı. Bu birliğe *tümen* adı veriliyordu. Tümenler de binli, yüzlü ve onlu olmak üzere kademeli olarak küçülen birliklere ayrılmaktaydı. Bu birliklerin başlarında da *tümen başı*, *bin başı*, *yüz başı* ve *on başı* gibi unvanlar taşıyan birer komutan bulunmaktaydı. İlk defa büyük Hun hükümdarı Mete (M.Ö. 209-174) zamanında görülen bu teşkilat küçük değişikliklerle bütün Türk devletlerinde varlığını korumuştur. Clauson kelimenin anlamının muhtemelen “on bin” olduğunu, bununla birlikte “belirsiz, çok sayıda” anlamında kullanıldığını söyler. Ayrıca Clauson kelimenin Toharcadan Türkçeye alıntılama olabileceğini belirtmektedir (ED507b). Sayı anlamıyla tüm tarihî Türk dili alanında tespit edilebilen *tümen* kelimesinin “belirli sayıdan oluşan idarî bölük, kısım” anlamını kazandığı da görülür. Toktamış Han yarlığında 3. satırdaki *kırım tümenining kutlu-buğa başlığ daruğa beklerine*; 9. satırdaki *tümenin irketin bulup kırım içinde...*; 12. satırdaki *tümen salıgın kısmetin salğan-lar* ibarelerinden *tümenin* "il" anlamında Altın Orda idari teşkilatlanması içinde kullanılan bir teknik terim olduğu anlaşılmaktadır (Özyetgin 2000: 167-192). Reşit Rahmeti Arat, *Babur'un Hatıratı'nda* geçen *tümen* kelimesi için yaptığı açıklamada, *tümenin* asıl anlamı dışında Semerkant ve Buhara'da idari teşkilâta, büyük vilâyetlere bağlı küçük vilâyetleri gösteren teknik bir terim olarak kullanıldığını, ayrıca bu terimin Türk askerî teşkilâtı içinde *Tümen begi* şeklinde yer aldığını ifade etmektedir (Arat, 1987: 658). Aynı askerî ve idari terim Altın Orda yarlıklarında da geçmektedir. *Tümen*, eski devirlerde Moğolların kabile teşkilâtları için kullanılan idari bir terimdi. Moğol toplumu çeşitli büyüklükteki kabilelere, diğer bir deyişle *uluslara* bölünüyordu. Moğollarda bu *ulus* terimi yanında *tümen*

(onbinlik) adının da kullanıldığı bilinmektedir. Yani Moğollarda *ulus* ve *tümen* aynı kavrama ad olan eş anlamlı terimlerdi (Vladimirtsov, 1995: 193). Özellikle Moğollar devrinde *tümenin* ne kadar göçebe aileyi içine aldığına dair fazla belge olmamakla birlikte *ulus* terimi gibi *tümen* de birkaç *otok* (göç etmeleri için belirli araziyi işgal ederek birleşen göçebe *ayıl*ların belirli gruplarına verilen ad)tan oluşan büyük kabile grubunun adı olarak kullanılmıştır (Vladimirtsov, 1995: 198). Buna bağlı olarak Altın Orda sahasında *tümen'in* "il" anlamını Moğollar aracılığıyla kazanmış olabileceğini söylemek mümkündür.

tütün Yazılı kaynaklarda adı eski Uygur devrinden itibaren geçen tütün vergisi hane veya mesken başına alınan bir çeşit vergi karşılığında kullanılmıştır (Özyetgin, 2005: 195). Altın Orda ve genel olarak Moğol İmparatorluğu hanlarının ele geçirdikleri topraklarda nüfus sayımları gerçekleştirerek, vergileri aynen Çin'de olduğu gibi hane esasına göre topladıkları bilinmektedir. Kırım tarhanlık yarlıklarında sıkça adına rastladığımız tütün vergisi, Uygur belgelerinde de bir çeşit hane vergisi olarak her evden alınan ve yaygın kullanılan bir vergi türünün adı olarak geçmektedir. Konargöçer Türkler ve Moğollar arasında bu vergi kişi başına alınırken, yerleşik hayattaki Çinliler ve Karahıtaylardan tütün vergisinin ev başına alındığı görülmüştür (Özyetgin, 2004: 112-120).

tüzünçe < *tüz-ü-n+çe* “asilce, nazikçe, düzgünce” şeklinde türeyen sözcüğün *tüz-* “düzeltmek, sıraya koymak” (ED:572b) eylemine –(X)n eylemden ad yapma eki getirilerek oluşturulan gövdesi *tüzün* ‘terbiyeli, ağırbaşlı, nazik’ (ED:576b); “uygun, yerinde, nazik” (RSI II:1584); “yumuşak huylu” (DLT I: 221-18, 414-11, 414-13), “yumuşak huylu, asil” (KB: 484) anlamlarında tarihî Türk dili alanında sıkça kullanılmıştır Bunun yanı sıra başka yapım ekleriyle kullanımı da söz konusudur: tüzünlük ‘kibarlık, naziklik’ bkz. (ED: 576b), tüzünlük ‘yumuşak huyluluk, asillik’ (KB: 485). Eldeki fiilin –l edilgen çatı ekiyle oluşturduğu yapıya da örnek göstermek mümkündür: tüzül- ‘düzelmek’ (KB: 484).

ulağ Türk-Moğol İmparatorluğunda hızlı ve sistemli haberleşmenin temeli olan ve köklerini Eski Türk *ulak* sisteminden alan *ulag*, Altın Orda’da da bir tür

hizmet yükümlülüğü olarak geçer. Altın Orda'da *ulag* teşkilâtında posta ve haber ulaştırın kişinin, durduğı her yerde hanın emriyle, istediğı kişinin evinden, hayvanından, erzakından istediğı gibi yararlanma ve alma hakkı vardı. Aynı şekilde Uygur sahasında da kişilerin devlete karşı olan yükümlülüklerinde ulak yükümlülüğü belgelere dayalı olarak geçmektedir (Özyetgin 2004: 138-141).

uruğ Sözcük, “tohum, çekirdek, tane” anlamlarının yanında “zürriyet, soy, nesil, torunlar, döl, klan” gibi mecazi anlamlara da sahiptir (ED: 214b, 215a). Tarihi Türk dili alanında da bu anlamlarıyla sıkça karşımıza çıkmaktadır: *uruğ* “uruk, çocuk, nesil, tane, tohum, evin” (DLT I: 63-28,64-1,449-14); *uruğ* “soy, sülale” (NF: 448); *uruğ* “bir babadan çoğalan köy, mahalle” (KTS: 293); *uruğ* “1.ırk, soy, sülale, hanedan, aile, kuşak 2.aşiret kolu, boy, oymak” (YTS: 220); *uruğ* “akraba, hısım” (RSI I: 1657). Sözcük yarlık metinlerinde de “soy, nesil, sülale, hanedan, akraba, hısım” anlamlarında geçmektedir: *bizim uruğ uruğlarımızğa alkış ve du‘ālar ēte tursunlar* KY11.14-15; *dinç köngül ve rāhatlık üzerine uruğ uruğları birle taşarruf kılğaylar* KY12.15-16; *bizge ve bizniñ uruğ uruğlarımızğa du‘ā ve alkış artura tursunlar* KY15.17-18.

yarlı < *yarlığ* “yoksul, fakir”. Altın Orda yarlık ve bitiklerinde en sık karşılaşılan ikilemeler arasında *miskin yarlığ* ve *yarlı miskin ~ miskin yarlı* ibareleri dikkati çeker: *yarlı miskin tirligin kılsunlar; yarlı miskinnin murādları hâsıl olup* (Özyetgin 1996: 109, 119). Sözcük, tarihi kaynaklarda *yarlığ* “zavallı, yoksun, yoksul” (ED967a); *yarlığ* “fakir, yoksul, acınan” (DLT I, 93); *yarlı* “fakir, miskin” (ŞSül. 291); *yarlığ* “yoksul, fakir” (VEWT 190) şekillerinde geçmektedir. İncelediğimiz Kırım yarlıklarında ise bir örnekte; *inç köñül birle tinç turup yarlı tirligin kılup bizge ve bizniñ uruğ uruğlarımızğa du‘ā ve alkış artura tursunlar* “rahat gönül ile dinç durup zavallı yaşayışlarını sürdürüp beze ve bizim soyumuzdan gelenlere dua ve hayır dileklerini artıra dursunlar” KY15.16-17-18; karşımıza çıkan sözcük, yine “zavallı, fakir, acınası” anlamlarında kullanılmıştır.

yaşavul “emir subayı, muhafız” (< Mog. *yasa-* “düzenlemek, düzene sokmak, kurmak” ED974a). *yaşavul* terimi, orta zaman Türk dilinde, “hükümdarların

en yakınında bulunan hassa alayı, yasakçı, muhafız, emir subayı” gibi anlamlarda kullanılmaktaydı (YTS: 237). Yasavullar, yasakçı, yasak memuru, muhafaza memuru, saray muhafızları, saray muhafızlarının başı olarak da görev yapmaktaydılar (Arat, 1987: 666). Yasavul, Altın Orda ve Kırım sahası yarlıklarının *muhabatın adı ve elkabı* (inscriptio) bölümlerinde, diğer askerî ve idari devlet görevlileri ile birlikte sıralanan görevlilerden biridir. Çalışmamızda incelediğimiz iki yarlıkta da bu terim, “emir subayı muhafız” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır: “*uluğ ulusniñ oñ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on min bilgen oğlanlar beyleriñge içki kent şehirleriñge taruğa bigleriñge müfti ve müderrisleriñge kâzî ve muhtesibleriñge meşâyih şūfileriñge divân bitigçileriñge kuşçı barşçılariñga kemeçi köpriçileriñge tamğacı tartnaqçılariñga ilçi yolavçılariñga yaşavul bükevüleriñge qaravul çağdavullariñga ā‘māl mutaşarrıflariñga kayu ma iş üzre yürügen barça köp ulus ilge*” (bk. KY11); “*uluğ ulusniñ oñ kolniñ ve şol kolniñ tümen yüz on miñ bilgen içki kentlerniñ ve şehirleriñ daruğa beyleriñge ve müfti müderrisleriñge ve kâzî muhtesibleriñge ve meşâyih şūfileriñge ve kuşçı barşçılariñga ve divân bitigçileriñge ve ā‘māl mutaşarrıflariñga ve yaşavul bükevüleriñge ve yolçı yolavçılariñga kayu ma iş üzerine yürügen işik çurası ve kişileriñge*” (bk. KY12).

yosunça < *yosun* “nizam, yasa, kural, gelenek” (ED975b) + *ça* “nizama göre, yasaya göre < Mog. *yosun* “adet, töre, nizam, düzen”. Ayrıca bkz. TMEN IV 408, *yosun* “adet, töre”. RSl. III, 441, *yosun* “kaide, usul”. Sözcük, çağdaş sahada da benzer anlamlarla yaşamaktadır: Yak. *çoşun*, Kzk. *çozuk* “adet, örf, töre”, Şor. *çozak* “itimat, iman, din, kanun”, Tat. *yusuk* “uygun, münasip” (VEWT 202). Eski Türk devletlerinin hukukunun temeli olan töre kavramının kaynakları arasında sayılan *yosun* “Toplum içinde, kendiliğinden ve yavaş yavaş ortaya çıkan gelenek görenek kuralları” anlamındadır. *Yosun*’un töre haline gelebilmesi için, kurucu kağanın iradesi şarttır (Pamir, 2009: 361). Eski Türklerde, özel hukuka ait kurallar, özellikle de şahıs, aile ve miras hukuku kuralları bu şekilde oluşmuştur. Yine, dinle alâkalı konularda da *yosun* hukukunun uygulandığı görülmektedir (Pamir, 2009: 368).

yunçuğ < *yunçu-ğ* “zahmet, kötülük”. *yunçı-* “zayıf olmak, âciz olmak” (ED945b) eyleminden *-ğ* ile ad olan *yunçuğ* “kötü şartlarda olan, zayıf, zavallı”

anlamına gelmektedir. *yunçığ* “kederlenmiş, bitap, düşkün, kötü, zayıf, cılız, hâli fena, çürüklüğünden ele alınmayan” (DLT I 93); *yunçığ* “düşkün, kötü, zayıf (KB 559) olarak tespit edilebilen sözcük tarihî sahada Altın Orda yarlık ve bitiklerinde geçer. Sözcük, DLT ve KB'de *yavuz* kelimesiyle birlikte ikileme olarak kullanılmıştır. İncelediğimiz Kırım yarlıklarında ise sözcük *yunçuğ ve zahmet tigür-* ibaresinde *zahmet* kelimesiyle bir arada ikileme olarak sıkça geçer.

DİZİN

ad	<i>a.</i> ad, isim. krş. at, at <i>a.</i> tartup KY8.10, KY9.13
‘âdet	<i>ç.a.</i> (Ar.) görenek, usul, alışkanlık burunğı ‘â. KY14.10
‘âdet-i ‘örfiyye	<i>tam.</i> (Ar.) İslam vergi sisteminde genel olarak “vergi” için kullanılan tabir ‘â+ni KY10.14
‘âdil	<i>s.</i> (Ar.) doğru ‘â. KY12a.3, KY12b.3
ağa	<i>a.</i> ağa, büyük; baba, ata a.+ları KY7.4 a.+larımız KY7.4, KY7.9 a.+larına KY14.11
ağaça	<i>a.</i> ağabey, büyük erkek kardeş a.+larımız KY14.7
ağırla-	<i>ey.</i> ağırlamak, konuk etmek a.-dımız KY16.6
ağdem	<i>s.</i> (Ar.) ilk, önce, önceki a. KY10.4

‘ākıbet	ç.a. (Ar.) son, nihayet
	‘ā-i seyyid KY9.10
al	s. al, kırmızı
	a. nişān KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.10-11, KY8.16, KY9.11, KY9.13, KY9.14, KY9.16, KY11.9, KY11.19, KY12.13, KY12.16, KY13.10, KY13.11, KY13.17, KY15.9, KY15.13
al-	ey. almak
	a.-ğan KY13.7
	a.-ıp KY12.7
	a.-up KY4.6, KY5.6, KY6.7, KY7.2, KY8.6, KY10.14, KY12.12, KY13.6, KY15.5, KY16.2
	a.-mağaylar KY8.11, KY8.12
	a.-masunlar KY9.15, KY9.15, KY11.10, KY11.10, KY11.10, KY11.11, KY11.12, KY11.12, KY11.13, KY11.13, KY11.14
	a.-maylar KY15.6
‘alāmet-i şerīf	<i>tam.</i> (Ar.) tuğra, damga, mühür; yarlıklarda hanın adının yazıldığı tuğraya benzeyen bölüm, hanlık alameti, hanlık nişanı
	‘a+ime KY14.17
	‘a.+imiz KY13.14, KY13.14
ald	zf. ön, güney
	a. KY6.8

	a.+1 KY3.7, KY4.7, KY5.7, KY8.7
	ķible a.+1 KY12.10, KY15.6
aldın	<i>zf.</i> önce, önceden, eskiden
	a. KY7.5
‘aleyhi’r-raḥmeti ve’l-ġufrān	<i>tam.</i> (Ar.) “Allah’ın esirgemesi ve merhameti üzerine olsun” KY9.11, KY10.5, KY16.4
alkış	<i>a.</i> hayır duası
	a. ve du‘ā KY8.15, KY11.15
	du‘ā ve a. KY15.18
alu	<i>a.</i> algı, gelir, vergi geliri
	a. ve tutuların KY10.7
	a.+larını ve tutularını KY14.10
ā‘māl	<i>ç.a.</i> (Ar.) işler, uğraşlar
	ā. KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.5, KY8.4, KY9.4, KY11.5, KY12.4, KY15.4
‘amd	<i>a.</i> (Ar.) niyet, kasıt, karar
	‘a. KY13.14, KY13.14
‘āmil	<i>s.</i> (Ar.) sebep, işeyen
	‘a. KY10.20
an	<i>s./z.</i> o
	a. yèr KY12a.2, KY12a.3, KY12b.2, KY12b.3
	a.+dan KY10.10

ara	<i>a.</i> ara a.+ğa KY16.7
ārāzī	ç.a. (Ar.) arazi, toprak, ā.+niñ KY12a.2, KY12b.2
art	<i>a.</i> art, arka, kuzey a. KY6.8 a.+1 KY3.7, KY4.7, KY5.8, KY8.8 kèri a+1 KY15.6 kirü a.+1 KY13.9
artur-	<i>ey.</i> artırmak, çoğaltmak. krş. arður- a.-a tursunlar KY8.15,
arður-	<i>ey.</i> artırmak, çoğaltmak. krş. artur- a.-a tursunlar KY15.18
‘aşīr	<i>s.</i> (Ar.) samimi dost, arkadaş ‘ a. KY9.14
at	<i>a.</i> ad, isim. krş. ad, aṭ a. tartup KY15.8
aṭ	<i>a.</i> ad, isim. krş. ad, at a. KY4.8, KY6.9 KY11.8 KY12.12 KY13.10 a.+in alup KY12.12
ata	<i>a.</i> ata, baba

	a.+ları KY7.4
	a.+larımız KY7.8, KY12.8, KY14.14
	a.+larına KY14.11
aṭlan-	<i>ey.</i> atlanmak, ata binmek; <i>mec.</i> hâkim olmak
	a.-sa KY7.7, KY14.13
	a.-up KY14.13
‘avā’id	<i>ç.a.</i> (Ar.) gelirler
	‘a. KY9.13, KY10.8
baba	<i>a.</i> baba
	b.+ları KY12.8
	b.+larımız KY7.3, KY14.7
	b.+m KY9.10, KY10.4, KY16.4
ba‘d	<i>e.</i> (<Ar. ba‘de) sonra
	min b. “Bundan böyle, bundan sonra” KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY16.16
	min b.+e’l-yevm “Bugünden sonra” KY15.9
bağçe	<i>a.</i> bahçe, bağ
	b.+si KY12.11
bā‘iş	<i>a.</i> (Ar.) sebep olan, gönderen
	b.+den KY15.8
bar-	<i>ey.</i> varmak, gitmek

	b.-up KY16.5
barça	s. <i>ve zf</i> hepsi, tamamı b. KY3.5, KY4.5, KY8.12, KY9.10, KY10.17, KY11.13, KY12.6, KY16.2, KY16.3 b. köp KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.6, KY13.6, KY15.4
barşçı	a. vahşi hayvan (aslan) terbiyecisi. krş. barsçı b.+larınga KY8.4, KY9.4, KY11.4, KY12.4, KY15.4
barsçı	a. vahşi hayvan (aslan) terbiyecisi. krş. barsçı b.+larınga KY13.5
basa	<i>zf</i> sonra, yine b. KY3.6, KY4.6, KY5.6, KY6.6, KY6.9, KY7.2, KY8.5, KY8.11, KY11.6, KY11.9, KY11.15, KY12.6, KY15.4
basınç	a. basınç, güçlük, zorluk b. KY3.10, KY4.11, KY5.11, KY6.13, KY8.13, KY9.15, KY11.17, KY15.12, KY15.14
baş	a. baş, uç; bir şeyin yakını, çevresi b.+ı KY12.7
başlık	<i>zf/s</i> . önderliğinde, önderliğindeki b. KY13.8, KY16.2, KY16.3
bat-	<i>ey</i> . batmak. krş. bat- kün b.-ışı "Batı" KY5.8, KY6.8, KY8.9, KY12.10, KY13.9, KY15.6

baṭ-	ey. batmak. krş. bat- kün b.-ıṣı “Batı” KY3.7, KY4.8
be	e. (F.) için, ile, yönelme durumu anlamlarını veren edat b.-ḳayd-ı şer ^c KY16.8
beg	a. bey. krş. bey, big b. KY11.7, KY10.10 b.+i KY11.7 b.+ler KY13.12
behāyim	a. (< Ar. behā ’im) dört ayaklı hayvan b.+ğa KY16.13
beher	b.a. (F.) her, her bir, her biri b. KY8.14
belīg	a. (Ar.) düzgün ve sanatlı biçimde yazılmış olan yarlıg-ı b.-i sa ^c ādet-tebliğ-i ḥaḳanı KY8.5-6, KY9.6, KY10.2, KY11.6, KY12.6, KY14.2
ben	z. ben, teklik 1. kişi zamiri b.+im KY9.13, KY10.8, KY10.14, KY13.16, KY15.8
ber	e. (F.) üzere b.-mūcib-i şer ^c -i şerif-i teftiṣ KY16.6 b.-vechile KY12a.5, KY12b.5
bēr-	ey. vermek. krş. vēr-, vir-

	b.-dim KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11
	b.-ildi KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY6.15, KY7.13, KY10.6
	b.-üp KY11.9
berāt	a. (Ar.) rütbe, nişan ya da imtiyaz verildiğini bildiren ferman b.-ı birr KY9.12
berī	s. (Ar.) salim, kurtulmuş, temiz b. KY11.7
berü	a. beri, bu tarafa b. KY12.9
ber-vech	zf. (F.+Ar.) olduğu gibi, olarak b.+ile KY12a.5, KY12b.5
bey	a. (< beg) bey. krş. beg, big b. KY3.12, KY4.7, KY6.15 b.+ler KY7.11, KY14.16 b.+lerden KY3.10, KY4.10, KY5.11 b.+lerdin KY6.12 b.+leriñge KY11.3, KY12.3, KY13.3
beyān	a. (Ar.) anlatma, bildirme b. KY12a.1, KY12b.1
beylik	a. beylik, bir beyin yönettiği siyasi teşkilat biçimi

- arğın b.+i KY7.3
- arğun b.+ini KY14.5
- biçin *a.* biçme, ekinin biçilmesi; saman, kuru ot
- b.* KY7.10, KY14.15
- b.+lik KY12.11
- bid'at *a.* (Ar.) sonradan ortaya çıkan şey; peygamber zamanından sonra dinde meydana çıkan şey
- b.* KY11.9
- b.+dın KY8.12
- b.+ke KY11.7
- b.+lardan KY9.11
- b.+ları KY9.15
- ‘öşr-i b. “Sonradan ortaya çıkmış örfi vergi” KY8.11, KY11.11
- big *a.* (<beg) bey. krş. bey, beg
- b.+ler KY8.13, KY11.17, KY15.11
- b.+leriñge KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.4, KY11.3, KY15.2, KY15.3
- bil- *ey.* bilmek, kabul etmek
- b.-eler KY11.18, KY12a.6, KY12b.6
- b.-geyler KY8.12
- b.-üp KY11.13

bi'l-cümle	zf. (Ar.) hep, bütün, toptan b. KY15.5
bile	e. ile, dahi. krş. birle, birlen b. KY13.9, KY13.9, KY14.13
bilge	a. bilgin, hakîm, âlim b.+leriñge KY5.6, KY6.6, KY8.5, KY9.6 b.+ler KY15.4
bilgen	a. yönetici b. KY8.2 KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY13.3, KY15.2 b.+leriñge KY3.3, KY3.6, KY4.3, KY4.6, KY5.3, KY6.3
bir	s. bir (sayı sıfatı) b. KY13.13, KY15.6, KY15.10, KY16.16
birebir	zf. birebir, baş başa, bir arada b. kılp KY16.6
birge	zf. birlikte, beraber b. yorup KY7.8
birle	e. ile. krş. bile, birlen b. KY8.8, KY8.9, KY8.10, KY10.7, KY10.12, KY11.12, KY12.11, KY12.12, KY15.7
birlen	e. ile. krş. bile, birle b. KY16.4, KY16.7, KY16.8

birr	a. (Ar.) bağıшта bulunma berāt-ı b. KY9.12
bitgür-	ey. yazdırmak b.-di KY3.12, KY4.14, KY5.15
biti-	ey. yazmak b.-di KY3.14, KY4.16, KY5.17, KY6.15
bitigçi	a. yazıcı, kâtip. krş. bitkeçi dīvān b.+leriñge KY11.4, KY12.4, KY13.4
bitil-	ey. yazılmak b.-di KY12.16, KY13.18, KY16.19
bitkeçi	a. yazıcı, kâtip. krş. bitigçi dīvān b.+leriñge KY3.4, KY4.4, KY5.5, KY6.5, KY15.4
biz	z. biz, çokluk 1. kişi zamiri b.+ge KY15.17 b.+im KY8.15, KY11.14 b.+niñ KY15.17
bol-	ey. olmak. krş. ol- b.-ğan KY6.11, KY8.13, KY10.12, KY11.7, KY11.16, KY12.9, KY12.14, KY13.10, KY13.12, KY15.7, KY15.10 b.-ğanniñ KY12.11 b.-ğay KY10.14 KY12.6 KY13.6

b.-ğaylar KY10.18, KY10.18, KY10.19, KY10.20, KY15.11, KY15.12, KY15.16

b.-mağaylar KY7.12 KY10.19 KY14.17

b.-mağ KY9.13

b.-sa KY16.12

b.-salar KY8.14, KY8.14

b.-sun KY4.6, KY8.12, KY8.13, KY8.13, KY11.8, KY11.9, KY11.17, KY11.17, KY16.12

b.-sunlar KY10.16, KY10.17

b.-up KY3.8, KY4.9, KY4.11, KY5.9, KY5.11, KY6.10, KY6.13, KY8.10, KY9.13, KY9.13, KY9.16, KY10.8, KY10.10, KY10.21, KY11.8, KY12.8, KY12.12, KY14.10, KY14.13, KY15.7, KY15.12, KY15.14, KY16.4

boyun hakkı *tam.* boyun hakkı, her boyun (kişi) başına toplanan vergi (?)
KY11.11

boz- *ey.* bozmak, geçersiz kılmak

b.-up KY16.11

bu *s.* bu

b. KY3.6, KY4.6, KY5.6, KY6.7, KY7.2, KY8.5, KY8.9, KY8.10, KY8.10, KY8.11, KY8.12, KY8.12, KY9.6, KY10.8, KY10.20, KY11.6, KY11.9, KY11.15, KY11.15, KY11.16, KY12.6, KY12.11, KY12.13, KY12.14, KY13.6, KY13.8, KY13.9, KY13.11, KY15.5, KY15.9, KY16.2, KY16.15

	b.+dan KY10.4
	b.+dur KY10.3, KY14.3
burun	<i>zf.</i> önce, ilk, evvel
	b.+ğı KY10.10, KY12.8, KY14.10
buyur-	<i>ey.</i> buyurmak, emretmek, hüküm vermek
	b.-dım KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY8.10, KY9.14, KY12.13, KY13.11, KY16.15
	b.-dum KY6.11, KY7.6, KY10.9, KY13.15, KY14.6, KY15.9
bükevil	a. (Mog.) ordu muhafızı. krş. bükevil
	b.+lerim KY10.15
bükevül	a. (Mog.) ordu muhafızı. krş. bükevül
	b.+leriñge KY11.5, KY12.5
çañrav	a. yurt, ocak (?). krş. çañgrav, çañrav, çññrav
	c.+ı KY5.7, KY5.8
caylav	a. (< ET <i>yaylag</i>) yayla. krş. yaylağ, yaylav
	c. KY7.10, KY14.15
cedīd	s. (Ar.) yeni
	c. KY16.9
cemā'at	a. (Ar.) cemaat, topluluk
	c.+i KY15.5, KY15.6
	c.+ler KY13.13
	c.+lerine KY8.11

	c.+niñ KY16.5, KY16.7, KY16.9
cemāzīye'l-āḥir	a. (Ar.) Hicrî ayların altıncısı, Cemaziyelahir ayı c. KY9.17 evāḥir-i c. KY3.11, KY4.13
cemī ^c	s. (Ar.) cümle, hep, bütün c. KY7.5, KY14.9
cenāb	a. (Ar.) hazret c.-1 cennet-mekān KY16.4
cennet-mekān	s. (Ar.) cennetlik cenāb-ı c. KY16.4
cerāyim	a. (< Ar. cerā'im) suçlar, kabahatler, cinayetler c. KY10.13
colavçı	a. (< <i>yolavçı</i>) yolcu, kılavuz, rehber. krş. yolavçı c.+larıñğa KY8.4, KY9.5
çağdavul	a. (Mog.) artçı, dümdar ç.+larıñğa KY11.5
çal-	ey. kesmek ç.-up KY14.15
çañgrav	a. yurt, ocak (?). krş. çañrav, çıñrav, cañrav ç. KY3.6, KY4.7
çañrav	a. yurt, ocak (?). krş. çañgrav, çıñrav, cañrav

	ç. KY6.7, KY6.9
çık-	ey. çıkmak
	ç.-mağaylar KY7.8, KY14.14
çañrav	a. yurt, ocak (?). krş. çanğrav, çañrav, cañrav
	ç.+cık “küçük yurt, ocak (?)” KY16.3, KY16.5
çuқurluқ	a. çukurluk
	ç.+ları KY12.11
çura	a. hizmetçi, yaver
	ç.+ları KY10.18
	işik ç.+sı “eşik hizmetçisi” KY12.5
dāfi ^c	s. (Ar.) defeden, savan, savuşturan
	d. KY9.16, KY10.21, KY14.17, KY15.12, KY15.14
dağı	e. dahi. krş. tağı, tağı
	d. KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.10, KY9.12
dağıl	a. (Ar.) girme, karışma; etki, nüfuz
	d. KY10.19, KY10.21
daruğa	a. (Mog.) vali. krş. taruğa
	d. KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.3, KY12.3
da ^c vā	a. (Ar.) dava, mesele
	d. KY12a.2 KY12b.2 KY16.12
	d.+ları KY16.4

	d.+sı KY16.12
	d.+sın KY16.17
dè-	ey. demek. krş. di-, tè-, ti-
	d.-yü KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY10.19, KY10.22, KY11.11, KY11.18, KY13.15, KY13.17, KY15.13, KY15.18, KY16.12
dede	a. dede, ata
	d.+lerimiz KY14.7
	d.+lerine KY14.11
def a	a. (Ar.) kere, kez
	d. KY16.16
degil	a. değil
	d.+dir KY10.22, KY13.15
der	a. (F.) kapı
	d.-sa' âdetimiz KY15.5
devām	a. (Ar.) devam, sürme
	d.+da KY11.15
	d.-ı devletim KY13.16
devlet	a. (Ar.) mutluluk, kut; devlet
	devām-ı d.+im KY13.16
di-	ey. demek. krş. dè-, tè-, ti-
	d.-genimizka KY11.8

	d.-mekle KY15.8
	d.-mey KY16.10
	d.-p KY11.11, KY16.11
	d.-yü KY8.15 KY9.16, KY9.16, KY9.17, KY14.18
dīvān	a. (Ar.) dīvān, meclis
	d. bitkeçileriñge KY3.4, KY4.4, KY5.5, KY6.5, KY8.3-4, KY9.4, KY15.4
	d. bitigçileriñge KY11.4, KY12.4, KY13.4
du‘ā	a. (Ar.) dua
	d.+cı KY9.12
	d.+cım KY5.6, KY9.7
	alkış ve d. KY8.15
	alkış ve d.+lar KY11.15
	d. ve alkış KY15.18
eben ‘an cedd	zf. (Ar.) babadan, dededen, kuşaktan kuşağa
	e. KY11.7, KY14.8
	e.+in KY12.8
eger	e. (F.) eğer, şayet
	e. KY16.11
ëki	a. iki (2)
	è. KY16.5, KY16.7, KY16.9

ekin	<i>a.</i> ekin. krş. ikin <i>e.</i> KY11.11, KY15.10, KY16.10 <i>e.+i</i> KY6.9
el	<i>a.</i> el <i>e.+ine</i> KY8.10
elf	<i>s.</i> (Ar.) bin (1000) <i>e.</i> KY16.20
emîn	<i>a.</i> (Ar.) vergi memuru <i>e.+lerim</i> KY10.16
emlâk	<i>ç.a.</i> (Ar.) emlak, mülkler <i>e.</i> KY12.11
er-	<i>ey.</i> imek yardımcı fiili, cevher fiili. krş. i-, ir- <i>e.-se</i> KY8.10, KY10.6, KY11.8
êt-	<i>ey.</i> etmek, yapmak. krş. it- <i>è.-e</i> tursunlar KY11.15
eṭrâf	<i>ç.a.</i> (Ar.) etraf, yanlar, uçlar <i>e.+larından</i> KY13.13
ev	<i>a.</i> ev. krş. iv <i>e.+lerine</i> KY11.12
evâḥir	<i>ç.a.</i> (Ar.) sonlar, ayın son günleri <i>e.-i</i> cemâziye'l-âḥir KY3.11, KY4.13

	e.-i ŧehr-i zī'l-ka' de KY14.19
evāsīt	ç.a. (Ar.) ortalar, orta günler
	e.-ı ŧehr-i rebī' yū'l-evvel KY7.13
	e.-ı ŧehr-i ŧa' bānū'l-muaẓẓam KY8.16
eyle-	ey. eylemek, etmek, yapmak
	e.-dikime KY10.14
	e.-diklerinde KY15.10
	e.-meyüp KY13.14
eyyām	ç.a. (Ar.) günler
	e.-ı sa' ādetimde KY13.16
	ķadīmū'l-e. KY10.11
	ķadīmū'l-e.+dan KY15.7
faħr	a. (Ar.) büyüklük, ululuk
	f.+ü'l-ħācc ve'l-ħaremeynü'ŧ-ŧerīfeyn KY8.6-7
faķīr	s. (Ar.) yoksul, zavallı, biçare
	f.+lerniñ KY12a.5, KY12b.4
faŧl	a. (Ar.) halletme, neticelendirme
	f. olunup KY16.16
feħvāsınca	zf. (Ar.) uyarınca, sözü gereğince
	f. KY16.7
ferd-i āferīde	tam. (Ar.) hiç kimse

	f. KY13.13
fesh	a. (Ar.) bozma, dağıtma, iptal etme
	f. itmeyüp KY16.17
fî	e. (Ar.) içinde, -DA
	f. KY3.11, KY4.12, KY5.13, KY6.15, KY7.13, KY8.16, KY9.17, KY10.22, KY11.20, KY13.18, KY14.19, KY15.19, KY16.19
	f.-l-meclis “mecliste” KY16.6
	f.’ş-şevvâlü’l-mükerrem KY11.20
ğallât	ç.a. (Ar.) tahıllar, hububat ürünleri
	‘öşr-i ğ. “tahıl vergisi” KY9.16
	‘öşr-i ğ.+dın KY9.15
ğāyet	zf. (Ar) çok, fazla, son derece
	ğ. KY16.18
gayrihum	a. (Ar.) diğerleri
	ğ. KY13.13
göre	e. göre
	g. KY10.21
hācc	s. (Ar.) Hacca giden, hacı
	fahrü’l-ğ. ve’l-ğaremeynü’ş-şerīfeyn KY8.6-7
	ğ.+ü’l-ğaremeynü’ş-şerīfeyn KY9.7
hāḡan	a. hakan, kağan, hükümdar

	h̄.+lar KY12.15
h̄aḳanī	s. (T.+Ar.) hakanla ilgili, hakana ait yarlıġ-ı belīġ-i sa'ādet-teblīġ-i h̄. KY8.5-6, KY9.6, KY10.2, KY11.6, KY12.6, KY14.2 yarlıġ-ı ūerīf-i h̄. KY16.19 yarlıġ-ı ūerīf-i h̄.+ni KY16.2
h̄ākim	a. (Ar.) h̄ukmeden, h̄ukūmdar h̄.+ū'l-vaḳt KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY11.16, KY12.14, KY15.10
h̄aḳḳ	a. (Ar.) gerḳeġe uygunluk, doġruluk; bir insana ait olan ūey h̄-ı ūaḳīh̄ KY12.12 t̄ut̄un h̄.+ı KY11.11 yulġun h̄.+ı KY11.11
h̄al	a. (Ar.) durum, vaziyet ūimdiki-h̄.+de KY11.7, KY15.7
h̄ālā	zf. (Ar.) h̄ālā, ūimdi, hen̄uz h̄. KY15.10, KY16.10
h̄ālī	s. (Ar.) ūimdiki h̄. ūzre KY16.17
h̄āliyen	zf. (Ar.) ūimdiki halde, ūimdiki zamanda h̄. KY14.4

ḥalk	a. (Ar.) halk, insanlar, insanlardan bir bölüm ḥ.+1 KY11.7
ḥamsīn	a. (Ar.) elli (50) ḥ. KY3.12, KY4.13, KY5.14
ḥan	a. han ḥ. KY3.1, KY4.1, KY5.1, KY6.1, KY7.1, KY7.3, KY8.1 ḥ.+lar KY7.9, KY12.9, KY14.14
ḥarāset	a. (Ar.) çiftçilik, ekincilik ḥ. KY15.10, KY16.11, KY16.18
ḥaremeynü'ş-şerīfeyn	<i>tam.</i> (Ar.) Mekke ve Medine'deki kutsal topraklar faḥrū'l-ḥācc ve'l-ḥ. KY8.6-7 ḥāccū'l- ḥ. KY9.7
ḥasb	zf. (Ar.) göre, nazaren, gereğince bi-ḥ.+ü'ş-şer'ü'l-ḥādīm KY16.10
ḥaşşeten	zf. (Ar.) özel olarak, özellikle, ayrıca, yalnız ḥ. KY9.7
ḥayr	a. (Ar.) iyilik, fayda ḥ. KY11.7, KY16.7
ḥazz	a. (Ar.) kazıma, sile, yok etme ḥ. KY13.14
ḥazr anbār	<i>tam.</i> (Ar.) ambar vergisi (ḥazr anbār?)

	ḥ. KY11.11
ḥazret	a. (Ar.) saygı bildiren söz, hazret
	ḥ.+leri KY10.5
	ḥ.+leriniñ KY15.15
	ḥ.-i resūlnıñ KY15.15
her	e. (F.) her, hep, bütün
	h. KY9.14, KY15.10
hiç	zf. (< F. hiç) hiç
	h. KY13.13
ḥimāyet	a. (Ar.) koruma
	ḥ.+im KY9.13, KY10.8
ḥizmet	a. (Ar.) iş, iş görme, görev
	ḥ. KY14.11
	ḥ.+ge KY10.15
ḥudūd	a. (Ar.) sınır
	ḥ. KY8.9, KY8.10, KY12a.1, KY12b.1, KY15.7
	ḥ.+ı KY12.9 KY13.9
	ḥ.+ına KY8.13
	ḥ.+larımız KY12.11
ḥüccet	a. (Ar.) senet, vesika, delil
	h.-i şer‘iyye KY16.14
ḥükkām	ç.a. (Ar.) hakimler

	‘inde’l-ḥ. KY16.12
ḥükm	<i>a.</i> hüküm, karar, hâkimiyet <i>ḥ.</i> KY7.4, KY16.13, KY16.15 <i>ḥ.+i</i> KY11.6, KY14.3 <i>ḥ.+inden</i> KY7.8, KY14.14 <i>ḥ.-i şerîf</i> KY13.15, KY13.6
ḥüsn	<i>s.</i> (Ar.) güzel, iyi <i>ḥ.-i ḡabûl-i rızâları</i> KY16.7
i-	<i>ey.</i> imek yardımcı fiili, cevher fiili. krş. er-, ir- <i>i.-se</i> KY10.11
iç	<i>a.</i> iç, dahil <i>i.+e tur-</i> “ait olmak” KY3.6, KY4.7, KY5.7, KY6.7 <i>i.+inde</i> KY12.11, KY12a.1, KY12a.1, KY12b.1, KY12b.1, KY15.5
için	<i>e.</i> için. krş. içün, üçün <i>i.</i> KY13.10, KY13.11
içki	<i>s.</i> içteki, içerideki; bağlı <i>i.</i> kent KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.3, KY8.2, KY11.3, KY12.3, KY15.2 <i>i.</i> kend KY9.3
içün	<i>e.</i> için. krş. için, üçün

	i. KY6.9, KY8.10, KY9.13, KY11.7, KY15.8
īfā	a. (Ar.) bir işi yapma, iş görme i. ve hüküm kıl- KY16.15
iḥdā	s. (Ar.) bir (1) i. KY8.16
iḥtirāz	a. (Ar.) sakınma, çekinme i. KY16.18
īḳā	a. (< Ar. īḳāʿ) yapma, yaptırma, öldürme i. KY16.17
iḳbāl	a. (Ar.) birine doğru dönme, baht, talih i.-nik KY10.17
ikil-	ey. ekilmek e.-meyüp KY16.10
ikin	a. ekin. krş. ekin i. KY7.9, KY14.15 i.+lik KY12.11
il	a. il, ülke i. KY10.15 i.+ge KY3.5, KY4.5, KY5.6, KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.6, KY13.6, KY15.4 i.+in KY7.4

ilçi	<i>a.</i> elçi i. KY8.4, KY9.5, KY11.4, KY16.8
ile	<i>e.</i> ile krş. bile, birle, birlen i. KY15.5, KY16.13, KY16.13, KY16.16
ilmek	<i>a.</i> posta atı, binek hayvanı ulağ i. KY8.12
‘ināyet	<i>a.</i> (Ar.) lütuf, ihsan, iyilik ‘i.+im KY5.9, KY6.10, KY8.10, KY9.13, KY10.8, KY11.8, KY15.8 ‘i.+üm KY3.8, KY4.8-9
incid-	<i>ey.</i> incitmek, zarar vermek i.-mesünler KY11.16
‘ind	<i>e.</i> (Ar.) göre, ‘i.-allāh “Allah katında” KY8.14 ‘i.+e’l-ḥükkām KY16.12
iñen	<i>zf.</i> çok, pek çok i.+dir KY10.8
ini	<i>a.</i> küçük erkek kardeş i.+si KY4.7, KY8.11, KY8.11, KY9.8, KY9.12, KY11.9, KY11.16 i.+lerim KY10.17
intiḳāl	<i>a.</i> (Ar.) geçme, babadan kalma miras

	i. KY12.9
ir-	ey. imek yardımcı fiili, cevher fiili. krş. er-, i-
	i.-se KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.9, KY9.13, KY11.8
irş-i şer ^c	tam. (Ar.) Şer'i miras hukukuna göre miras kalması
	i.+le KY12.9
işnā	s. (Ar.) iki (2)
	sene i. ve elf KY16.20
istid'ā	a. (Ar.) isteme, dilekçe, arzuhâl
	i. KY15.8
istimā ^c	a. (Ar.) dinleme, işitme
	i. KY16.17
istīnāf	a. (Ar.) yeniden başlama; bir üst mahkemeye başvurarak bidayet mahkemesinde verilen kararın feshini isteme
	i.+ındın KY16.17
iş	a. iş
	i. KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.5, KY12.5, KY13.5, KY15.4
işbu	s. bu. krş. uşbu
	i. KY12a.1, KY12b.1, KY13.7, KY14.4, KY15.7
işik çurası	tam. eşik hizmetçisi
	i. KY12.5
it-	ey. etmek, yapmak. krş. êt-

i.-dükleri KY12a.4, KY12b.4

i.-e kel- KY7.4, KY7.10, KY14.16

i(d).-e kel- KY10.10-11, KY14.9, KY14.11, KY15.10

i.-eler KY12a.6, KY12b.6

i.-gen KY16.8, KY16.8

i.-geninde KY16.6

i.-geyler KY16.17, KY16.18

i.-ip KY12.9

i.-meyüp KY16.17

i.-üp KY7.11

i(d).-üp KY14.17

i' tiḳād	a. (Ar.) inanma i. KY13.14, KY13.14, KY14.18
i' timād	a. (Ar.) güvenme i. KY14.18
iv	a. ev. krş. ev i. KY16.10 i.+im KY16.11
ḳāb	a. (Ar.) uzaklık, mesafe

	ķ.-ı ortasından KY16.8
ķabūl	a. (Ar.) kabul, razı olma, ķ. KY12.13 ķūsni-ı ķ.-ı rızāları KY16.7
ķadar	e. kadar ķ. KY7.8, KY7.9, KY14.14
ķadīm	s. (Ar.) eski ķ.+den KY10.7, KY15.10, KY16.9 bi-ķasbū'ş-şer'ü'l-ķ. KY16.10 örüş-i ķ.+ni KY16.18 ķ.+ü'l-eyyām KY10.11, KY15.7
ķal-	ey. kalmak ķ.-sun KY16.11
ķara	a. mal, hayvan ķ. KY11.9 ķ.+sından KY11.10
ķaraķı	a. Moğol aristokrasisinde kabilelerin irsî reislerine verilen unvan ķ.+m KY10.11, KY14.6 ķ.+ma KY14.5 ķ.+mız KY10.6, KY10.9 ķ.+lıgıma KY10.6

aravul	a. (< Mog. <i>haragu</i>) gzc, nbeti . KY11.5
arı onağı	<i>tam.</i> yaşlı konağı (?), yolculuk eden yaşlı insanları misafir etme ykmllğ (?) . KY11.13
arındaş	a. kardeş +1 KY9.8, KY11.7, KY11.8, KY12.7 .+şım KY10.16 .+larım KY13.12
art	<i>a.</i> yaşlı, ihtiyar .+ları KY7.6, KY14.12
at	a. n, huzur, makam +larına KY15.15
ktib	<i>a.</i> (Ar.) yazıcı k. KY3.14, KY4.16, KY5.17, KY6.15
av id	.a. (Ar.) kurallar, yntemler . KY9.13, KY10.8
ayd	a. (Ar.) kayıt, yazma, belirtme . KY16.13 be-.-1 şer KY16.8
ayu	<i>e.</i> hangi, ne, kim

	ķ. ma KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6, KY8.5, KY11.5, KY12.5, KY13.5, KY15.4
ķazan	a. kazan, ok miktarda yemek pişirmeye veya bir şey kaynatmaya yarayan byk, derin kap
	ķ ķuyı KY11.14
ķāzī	a. kadı, hākim, şeriat hkmlerine gre davalara bakan kimse
	ķ. KY5.4, KY6.4, KY11.4, KY12.4, KY15.3
	ķ.+leriŋge KY3.4, KY4.4
ķāzī- ^c asker	<i>tam.</i> (Ar.) kazasker, ilmiye sınıfının yksek derecesinde bulunan devlet grevlisi
	ķ. KY16.4
ķe-	ey. gemek
	k.-ken KY16.14, KY16.16
ķel-	ey. gelmek
	k.-diler KY10.11
	k.-dikleri KY14.9
	k.-gen KY7.4, KY7.10, KY10.7, KY10.12, KY14.11, KY14.16
	k.-mişler KY15.10
	k.-p KY7.7, KY11.7, KY11.7, KY14.12, KY14.12, KY15.5
kemeçi	a. gemici. krş. kemiçi
	k. KY11.4, KY15.4

kemiçi	<i>a.</i> gemici. krş. kemeçi <i>k.</i> KY8.4, KY9.4, KY13.5
kenār	<i>a.</i> (F.) Bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını, kıyı, yaka tiŋgiz k.+ında KY16.3
kend	<i>a.</i> kent, şehir. krş. kent k.+ler KY9.3
kent	<i>a.</i> kent, şehir. krş. kend <i>k.</i> KY11.3, KY15.2 k.+ler KY8.2 k.+lerniñ KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.3, KY12.3
kéri	<i>a.</i> geri, arka, kuzey. krş. kirü <i>k.</i> artı KY15.6
ķible	<i>a.</i> (Ar.) kible, güney ķ. KY13.8 ķ. aldı KY12.10, KY15.6
ķıl-	<i>ey.</i> kılmak, yapmak, etmek ķ.-ar KY16.11, KY16.12 ķ.-ardın KY16.18 ķ.-dı KY3.8, KY6.9, KY8.10, KY8.14, KY11.8, KY11.8 ķ.-dıǵı KY13.11 ķ.-dılar KY9.13, KY11.8, KY12.12

ķ.-dım KY8.11, KY16.15

ķ.-duķları KY15.8

ķ.-ġanıġa KY11.7

ķ.-ġanlaruñ KY10.21

ķ.-ġaylar KY12.16, KY14.18

ķ.-ıp KY8.14, KY8.15, KY12.13, KY16.6

ķ.-maġaylar KY11.17

ķ.-maġaylarnıñ KY13.15

ķ.-may KY16.17

ķ.-up KY3.10, KY4.11, KY5.11, KY6.13, KY7.5, KY9.11, KY9.15, KY9.16, KY10.7, KY10.19, KY11.14, KY11.17, KY13.14, KY14.9, KY15.12, KY15.14, KY15.17

ķıřlaķ

a. (<ķıřlaġ) ķıřla. krş. ķıřlav

ķ. KY15.7

ķıřlav

a. (<ķıřlaġ) ķıřla. krş. ķıřlaķ

ķ. KY7.10, KY14.15

ķ.+ları KY12.7

ķi

baġ. ķi baġlacı. krş. ķim (1)

k. KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.11, KY7.6, KY8.10, KY9.14, KY10.3, KY10.9, KY12.9, KY12.13, KY14.3, KY14.6, KY15.9, KY16.15

ķiçig

s. küçük. krş. küçig, küçük

	k. KY6.11, KY11.16, KY12.14, KY15.10, KY16.15
kim (1)	<i>bağ.</i> ki bağlacı. krş. ki
	k. KY4.6, KY10.7, KY11.6, KY12.6, KY13.6
kim (2)	<i>e.</i> kim
	beher k. KY8.14
	her k. KY9.14
	k. k.+erse “her kimse, kim olursa” KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.13, KY11.17
	k. k.+ersene KY12.15
	k. k.+esne KY16.10
kimerse	<i>z.</i> kimse. krş. kimersene, kimesne
	kim k. “her kimse, kim olursa” KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.13, KY11.17
kimersene	<i>z.</i> kimse. krş. kimerse, kimesne
	kim k. KY12.15
kimesne	<i>z.</i> kimse. krş. kimerse, kimersene
	kim k. KY16.10
kir-	<i>ey.</i> girmek
	k.-üp KY16.7
kirü	<i>a.</i> geri, arka, kuzey. krş. kèri
	k. artı KY13.9

	k.+si KY12.10
kişi	a. kişi
	k.+leri KY16.2, KY16.3
	k.+leriŋge KY12.5
	k.+lerini KY16.6
kol	a. (1) kol, kanat; Türk ve Moğol devlet teşkilatlanmasında devletin doğu ve batı kanatları; yüz bin (2) el
	oŋg k.+nıñ KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY11.2, KY12.2
	oñ k. KY8.2, KY9.2, KY15.2
	oñ k.+nıñ KY13.2
	şol k.+nıñ KY3.2, KY4.2, KY6.2, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY13.2, KY15.2
	k.+larına KY9.11, KY13.17, KY15.9, KY15.18
	k.+larında KY13.12
	k.+larıŋga KY12.16, KY16.19
	k.+ına KY10.8
	k.+una KY3.9, KY3.11, KY4.9, KY4.12, KY5.9, KY5.12, KY6.10, KY6.14, KY7.12, KY8.15 KY9.14 KY9.17 KY11.18 KY14.18
kolançı	a. eşek terbiyecisi
	k. KY11.12
koluş	a. istek, talep

	k. koltka KY10.13
koltka	a. hediye
	koluş k. KY10.13
kon-	ey. konmak, yapılmak, inşa edilmek
	iv k.-mayup KY16.10
	ivim k.-sun KY16.11
kon-	ey. konaklatmak, geceletmek
	konak k.-masunlar KY11.12
konak	a. konak, misafir
	k. konmasunlar KY11.12
koş-	ey. şart ileri sürmek
	k.-ar KY11.7
koşun	a. (Mog.) askeri birlik
	k. KY11.16
koy	a. koyun
	k. KY11.10, KY11.14
	k.+1 KY8.12
kök	s. mavi
	k. mühr KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.10, KY8.16, KY9.11, KY9.13, KY9.14, KY9.16, KY11.9, KY11.18, KY12.13, KY12.16, KY13.10, KY13.11, KY13.17, KY15.9, KY15.13
köni	a. doğruluk

	k.+le KY11.15
köp	s. tüm, bütün, hep
	k. KY3.5, KY4.5, KY5.5
	barça k. KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.6, KY13.6, KY15.4
köprüci	a. köprücü. krş. köprüci
	k.+leriñge KY11.4, KY13.5
	k.+leriñ KY15.4
köprüci	a. köprücü. krş. köprüci
	k.+leriñ KY8.4, KY9.4
kör-	ey. görmek
	k.-dükde KY13.12
	k.-e tur- KY15.13
körküz-	ey. göstermek
	k.-megeyler KY12.15
köster-	ey. göstermek
	k.-e KY13.17
köy	a. köy, memleket, aşiret (?)
	k.+ünden KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.12
	k.+lerim KY15.9
kul	a. kul, köle, tebaa
	ķ.+ları KY10.17

	ķ.+larım KY10.14, KY13.8, KY13.15
	ķ.+larımdan KY9.15
	ķ.+larımızdan KY13.6
	ķ.+larımızı KY9.10
	ķ.+lum KY13.7, KY14.12
	ķ.+umuz KY9.14
ķulluķ	<i>a.</i> kulluk, bir h�k�mdarın tebaası olma durumu
	ķ. KY14.11
ķuŗçı	<i>a.</i> kuŗ terbiyecisi
	ķ. KY8.4, KY9.4, KY11.4, KY11.12, KY12.4, KY13.5, KY15.4
ķuy	<i>a.</i> dip
	ķazan ķ.+ı KY11.14
ķuŗ�t	<i>ŗ.a.</i> (Ar.) kadılar
	ķ. KY16.15
ķuzı	<i>a.</i> kuzu
	ķ.+sından KY11.10, KY11.14
	ķ.+sındın KY8.12
ķuŗ	<i>a.</i> g�uŗ, kaba kuvvet, zor
	<i>k.</i> KY3.10, KY4.11, KY5.11, KY6.13, KY8.13, KY9.15, KY9.16, KY11.12, KY11.17, KY15.12, KY15.14

küçlık	<i>a.</i> güçlük, zorluk k. KY12.15
küçig	<i>s.</i> küçük. krş. kiçig, küçük uluğ k. KY13.12
küçük	<i>s.</i> küçük. krş. kiçig, küçig uluğ ve k. KY8.13
kün	<i>a.</i> gün, güneş k.+den KY11.16 k.+din KY8.12, KY12.14 k. batışı “Batı” KY3.7, KY4.8, KY5.8, KY6.8, KY8.9, KY12.10, KY13.9, KY15.6 k. tuvışı “Doğu” KY3.7, KY4.7 k. tuvışı “Doğu” KY5.8, KY6.8 k. tuğuşı “Doğu” KY12.10 k. tuğışı “Doğu” KY13.8, KY15.6 k. tuğumı “Doğu” KY8.9
lağ	<i>a.</i> yer, mekan l.+iniñ KY15.6 [/]
ma	<i>e.</i> ma pekiştirme edatı ğayu m. KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6, KY8.5, KY11.5, KY12.5, KY13.5, KY15.4
ma ^c dūd	KY8.14

mağfūr	s. (Ar.) ölmüş, yargılanmış kimse m. KY9.10, KY12.8 m.-ı sa' idü'l ḥaḳīḳ KY10.4
mağfūrūn	ç.a. (Ar.) ölmüş, yargılanmış kimseler m. KY14.7
maḥdūd	s. (Ar.) sınırlanmış, sınırlı, belirli m. KY8.9, KY8.10, KY12.11, KY13.10, KY15.7
maḥrem	s. (Ar.) haram, şeriatin yasak ettiği şey m.+indin KY16.12
maḥrūm	s. (Ar.) nasipsiz, istediğini elde edemeyen m. KY15.15
ma' lūm	s. (Ar.) bilinen, belli m. KY4.6, KY12.6, KY13.6
ma' rūf	s. (Ar.) herkesçe bilinen, belli m. KY15.8
māni'	a. (Ar.) engel m. KY3.10, KY4.11, KY5.11, KY6.13, KY7.12, KY9.16, KY10.19, KY10.21, KY13.13, KY14.17, KY15.12, KY15.14
meclis	a. (Ar.) oturulacak, toplanılacak yer; görüşülecek bir konu için bir araya gelmiş insan topluluğu fi-l-meclis "mecliste" KY16.6
mekān	a. (Ar.) yer, mahal

	m. KY13.8
	cennet-m. KY16.4
men	z. ben, teklik 1. kişi zamiri
	m.+üm KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.10
mer ^c ā	a. (Ar.) çayırılık, otlak
	m. KY15.7 KY16.11 KY16.12 KY16.16 KY16.18
	m.+sı KY16.10
mer ^c ālık	a. (Ar.+T.) otlaklık, mera olmaya müsait arazi
	m. KY16.14
mer ^c ī	s. (Ar.) riayet edilen, saygı gösterilen; gözetilen, yürürlükte olan
	m. KY12a.5, KY12b.5
merhūm	s. (Ar.) Allah'ın rahmetine kavuşmuş, ölmüş
	m. KY9.10, KY10.4, KY10.9, KY12.8, KY14.5
merhūmān	ç.a. (Ar.) Allah'ın rahmetine kavuşmuş, ölmüş kişiler
	m. KY14.6
mesmū ^c	s. (Ar.) işitilmiş, duyulmuş, haber alınmış
	m. KY16.12
meşāyih	ç.a. (Ar.) şeyhler
	m. KY3.4, KY4.4, KY5.4, KY6.5, KY8.3, KY9.3, KY11.4, KY12.4, KY13.4, KY15.3
mezbūr	s. (Ar.) adı geçen, yukarıda söylenmiş olan

- m. KY9.8, KY9.10, KY9.12, KY14.6
- m.+dan KY15.9
- m.+lar KY15.16
- mezīd a. (Ar.) artma, çoğalma
- m.-i i' nāyetim KY15.8
- m.-i rif' atim KY13.16
- mezkūr s. (Ar.) zikredilen, adı geçen
- m. KY6.9, KY13.15
- mezra' a. (Ar.) ziraat olunacak, ekilecek tarla, yer
- m.+ları KY15.7
- min e. (Ar.) –DAn, –DAn beri
- m. ba' d “Bundan böyle, bundan sonra” KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY16.16
- m. muḥammedi'n-nebeviyye ṣalavātu'llāh-i 'aleyhi ve'sselām KY12.17
- m. ṣūhūri KY7.13, KY8.16, KY16.19
- min a. bin (1.000); Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin üçüncüsü. krş. miñ, miñg
- m. KY11.2
- miñ a. bin (1.000); Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin üçüncüsü. krş. min, miñg
- m. KY3.3, KY4.3, KY5.2, KY6.2, KY12.2

miᅇ	<i>a.</i> bin (1.000); Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin üçüncüsü. krş. min, miñ m. KY8.2, KY9.2, KY15.2
mirzā	<i>a.</i> (F.) bazı Türk devletlerinde ve İran'da kullanılan; prenslere, şehzadelere verilen bir asalet unvanı m.+lar KY7.11, KY8.13, KY11.17, KY13.12, KY14.16, KY15.11 m.+lardan KY3.10, KY4.10, KY5.11 m.+lardın KY6.12 m.+ları KY10.18
mu' āf	<i>s.</i> (Ar.) affolunmuş, bağışlanmış m. KY8.12, KY9.11, KY9.13, KY11.13
mūcib	<i>s.</i> (Ar.) gereken, gerektiren, sebep m.+i KY12a.3 m.+ince KY10.20, KY12b.2 ber-m.-i şer' -i şerif-i teftiş KY16.6
muᅇtib	<i>s.</i> (Ar.) belediye işlerine bakan memur, belediye memuru m. KY3.4, KY4.4 m.+leriᅇge KY5.4, KY6.4, KY8.3, KY9.3, KY11.4, KY12.4, KY13.3, KY15.3
muᅇarin	<i>s.</i> (Ar.) ulaşmış, erişmiş, yaklaşmış m. KY11.9

mūmā-ileyh	z. (Ar.) adı geçen, yukarıda anılan m. KY10.11, KY14.12
mutarriḥ	s. (Ar.) tarihlendirilmiş m. KY16.14
mutaşarrıf	s. (Ar.) tasarruf eden, kendinde kullanma hakkı bulunan m. KY8.13, KY14.10
mutaşarrıf	s. (Ar.) bir vilayete bağlı sancakların birini idare eden mülkiye memuru veya amiri m.+larıñga KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.5, KY11.5, KY12.4, KY13.4, KY15.4 m.+larıñ KY8.4, KY9.4-5
mutavassıḥūn	s. (Ar.) araya girenler, aracılık edenler m. KY16.7
muṭīʿ	s. (<Ar. muṭīʿ) itaat eden, bağlı m. KY7.7, KY14.13
müceb	s. (Ar.) duası kabul edilen şeh̄irü'l-m. KY10.4
mücrim	a. (Ar.) suçlu m.+lerden KY8.14
müderris	a. (Ar.) medresede ders veren kişi m.+leriñge KY3.4, KY4.4, KY5.4, KY6.4-5, KY11.3, KY12.3

	m.+leriñ KY15.3
	m.+lerniñ KY8.3, KY9.3
müfettiş-i arzî	tam. (Ar.) arazi müfettişi
	m. KY16.16
müftî	<i>a.</i> (Ar.) müftü, din işleriyle görevli kişi
	m. KY3.4, KY4.4, KY5.4, KY6.4, KY8.3, KY9.3, KY11.3, KY12.3, KY15.3
mühr	<i>a.</i> (F.) mühür, damga
	mühr KY8.16
	m.+lüg KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY9.11, KY9.13, KY9.14, KY9.16, KY11.18, KY15.9, KY15.13
	m.+lıg KY12.13, KY12.16
	mührli KY11.9
	m.+lig KY6.10-11, KY13.10, KY13.11, KY13.17
mülk	<i>a.</i> (Ar.) mülk, taşınmaz ve gelir getiren mal
	m. KY12a.4, KY12b.3
	m.+ine KY8.13
	m.-i şahihleri KY15.7
	m.-i şarihleri KY12.12
mülk-nâme	<i>b.a.</i> (Ar.+F.) mülkiyet imtiyazı sağlayan belge, berat
	mülk-nâme KY12a.1, KY12a.2, KY12b.1, KY12b.2

m.-i şerif KY12.16, KY13.12, KY13.18

m.-i yarlıg "Mülkiyet imtiyazı sağlayan yarlık, soyurgal yarlıg" KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY8.10, KY8.16

m.-i yarlıg-ı şerif KY12.12, KY13.10, KY15.8

m.-i yarlıg-ı sa'adet-nāme KY13.11

münāzaun-fih

s. (Ar.) ihtilafli, davalı, kavgalı

m. KY16.5

münkād

s. (Ar.) boyun eğen

m. KY14.13

mürāfa' a

a. (Ar.) mahkemeye verme

m. KY12a.4

mürāfi'

s. (Ar.) mahkemeye başvuran, duruşmaya çıkan

m. KY12b.4

müsellem

s. (Ar.) teslim edilmiş, doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan

m. KY8.12

müslimūn

ç.a. (Ar.) Müslūmanlar

m. KY16.6

müslihūn

ç.a. (Ar.) barıştan yana olanlar

m. KY16.6

müstaşlaş

s. (Ar.) kurtarılmış

m. KY11.13

müte' allik

s. (Ar.) bağlı, ilişkili, ilgili

	m. KY10.7
ne	e. ne soru edatı. krş. ni n. KY10.7, KY10.10
neşşāl	s. (Ar.) yemeğe düşkün n. KY8.15
ni	e. ne soru edatı. krş. ne n.-kadar KY7.9, KY14.14
nīk	s. (F.) iyi, hoş, güzel, beenilen iḳbāl-n. KY10.17
nişān	a. (F.) nişan, iz, alamet, işaret; damga nişānlı KY11.9 n.+līg KY3.9, KY4.9, KY5.10, KY6.10-11, KY7.12-13, KY8.16, KY9.11, KY9.13, KY9.14, KY9.16, KY10.9, KY11.19, KY14.19, KY15.9, KY15.13, KY15.19, KY16.19
nizā ^c	a. (Ar.) çekişme, bozuşma, kavga n. KY16.12
nöker	a. (< Mog. nökör) emir eri, yardımcı, hizmetçi; hükümdarın has birlikleri n.+imiz KY8.11, KY8.12 n.+in KY7.4 n.+lerini KY14.9
nüvvāb	ç.a. (Ar.) naipler, kadı vekilleri

	n. KY16.15
oğlan	ç.a. prens, Őezade
	o. KY3.10, KY4.10, KY5.11, KY6.12
	o.+lar KY8.13, KY11.3, KY11.17, KY13.3, KY15.2, KY15.11
	o.+larından KY8.11
	o.+larıŋa KY8.2, KY9.2
	o.+larım KY10.18
	o.+larını KY9.12 [/]
oğul	a. oğul, erkek evlat
	o.+ı KY9.8, KY14.5
	o.+larıŋa KY9.12
	o.+u KY6.7, KY9.7
	o.+una KY8.11
	o.+undan KY11.9, KY11.16
ol	s./z. o
	o. KY11.7, KY11.7, KY15.10
	o.+dur KY11.6
ol-	ey. olmak. krş. bol-
	o.-alar KY8.14

o.-an KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY8.9, KY8.10, KY9.14,
KY12a.2, KY12a.3, KY12a.3, KY12b.2, KY12b.3, KY12b.3,
KY13.15, KY15.8, KY16.5

o.-anlarındır KY12a.5, KY12b.5

o.-duğı KY12b.1, KY16.9

o.-dukları KY15.7

o.-durgan KY9.6

o.-ğan KY13.8

o.-ğanlar KY16.16

o.-ındığı KY12a.1

o.-ınup KY16.9

o.-mak KY12a.4, KY12b.3

o.-mayup KY13.13

o.-sa KY9.12

o.-up KY11.9, KY12a.5, KY12b.5, KY15.9, KY16.11

o.-undıkda KY12b.2

o.-undığı KY12a.2

o.-unmağay KY12b.4

o.-unmay KY16.12

o.-unup KY16.13, KY16.13, KY16.16

oltur-

ey. oturmak, yaşamak

o.-up KY13.16, KY15.10, KY15.10

on	<p><i>a.</i> on (10); Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin en küçüğü</p> <p><i>o.</i> KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.3, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY15.2</p> <p><i>o.+niñ</i> KY13.3</p> <p><i>o.</i> sekizide KY6.15</p>
oñg	<p><i>a.</i> sağ, sağ taraf. krş. oñ</p> <p><i>o.</i> kol “Orta Asya Türk devlet teşkilatlanmasında ülkenin batı kanadı” KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY11.2, KY12.2</p>
oñ	<p><i>a.</i> sağ, sağ taraf. krş. oñg</p> <p><i>o.</i> kol “Orta Asya Türk devlet teşkilatlanmasında ülkenin batı kanadı” KY8.2, KY9.2, KY13.2, KY15.2</p>
orta	<p><i>a.</i> orta</p> <p>ķāb-1 <i>o.+sından</i> KY16.8</p>
otuz	<p><i>s.</i> otuz (30)</p> <p><i>o.</i> KY16.14, KY16.16</p>
örülük	<p><i>a.</i> meralık, çayırılık, otlak</p> <p><i>ö.</i> KY3.7</p>
örüş	<p><i>a.</i> otlak</p> <p><i>ö.</i> KY16.12, KY16.14, KY16.16</p> <p><i>ö.+i</i> KY16.9, KY16.10</p> <p><i>ö.+ini</i> KY16.11</p>

	ö.-i qadimni KY16.18
‘öşr	<i>a.</i> (Ar.) ürünlerden onda bir oranında alınan vergi
	‘ö. KY9.11
	‘ö.+den KY9.12
	‘ö.-i gallât “tahıl vergisi” KY9.15, KY9.16
	‘ö.-i bid‘at “sonradan ortaya çıkmış örfi vergi” KY8.11, KY11.11
ötin-	<i>ey.</i> arz etmek, ricada bulunmak, dilemek, istemek
	ö.-di irse KY4.8, KY5.9
ötül	<i>a.</i> arz, rica, istek
	ö. KY6.9, KY8.10, KY9.13, KY11.8, KY11.8, KY12.12, KY13.11 KY15.8
	ö.+in KY12.13
	ö.+ün KY4.14, KY5.15
ötün	<i>a.</i> arz, rica, istek
	ö. KY3.8
öz	<i>z.</i> öz, kendi
	ö.+ine KY7.6
	ö.+lerine KY10.22, KY13.15
rebî‘yü’l-evvel	<i>a.</i> (Ar.) ilkbahar, Hicrî ayların üçüncüsü
	evâsiť-ı ŝehr-i r. “Rebiyülevvel ayının ortaları” KY7.13

receb	a. (Ar.) Hicrî ayların yedincisi şehr-i r.+ü'l-müreceb KY10.23
rızā	a. (Ar.) hoşnutluk, memnunluk r.+larile KY16.9 hüsni-ı kabûl-i r.+ları KY16.7
rif'at	a. (Ar.) yükseklik, yücelik mezîd-i r.+im KY13.16
sa'âdet	a. (Ar.) mutluluk; hükümdarlık der-s.+imzerü kelüp KY15.5 eyyâm-ı s.+imde KY13.16 mülk-nâme-i yarlıg-ı s.-nâme KY13.11 sebeb-i tahrîr-i yarlıg-ı belîg-i s.-tebliğ-i hâkânî KY10.2, KY14.2
şabâh	a. (Ar.) sabah ş+ğa KY11.15
şaban	a. saban, çift s. KY7.9, KY14.15
şahîh	s. (Ar.) gerçek, doğru mülk-i ş.+leri KY15.7 hâk-ı ş. KY12.12
sâ'ir	s. (Ar) başka, özge, diğer

	s. KY9.11, KY9.15, KY10.15, KY12.11
sākin	s. (Ar.) bir yerde oturan, ikamet eden s. KY15.7
sālim	s. (Ar.) esen, sağlam s. KY8.15
şariḥ	s. (Ar.) belli, herkesçe bilinen mülk-i ş.+leri KY12.12
sebeb	a. (Ar.) Bir şeyin olmasına veya belli bir hâlde bulunmasına yol açan şey s.-i taḥrīr-i yarlıg-ı belīg-i sa'ādet-teblīg-i ḥākānī KY10.2, KY14.2
sefer	a. (Ar.) Hicrī ayların ikincisi şehir-i s.+ü'l-muzaffer KY13.18
sekiz	a. sekiz (8) on s.+ide KY6.15 s.+ tümen KY11.6
sene	a. (Ar.) sene, yıl s. KY5.14, KY6.15, KY7.14, KY11.20, KY13.18, KY16.13, KY16.20
seyyid	s. (Ar.) efendi, bey, ağa, ileri gelen 'ākıbet-i s. KY9.10 s.+i KY8.7

sınur	<p><i>a.</i> (Rum.) sınır</p> <p>s. KY16.9</p> <p>s.+ınıñ KY16.8</p> <p>s.+ıyla KY16.8</p>
sitte	<p><i>s.</i> (Ar.) altı (6)</p> <p>s. KY3.12, KY4.13, KY5.14</p>
sittin	<p><i>s.</i> (Ar.) altmış (60)</p> <p>s. KY8.16</p>
şol	<p><i>a.</i> sol</p> <p>ş.+ınıñ KY5.2</p> <p>ş. şol “Orta Asya Türk devlet teşkilatlanmasında ülkenin doğu kanadı” KY3.2, KY4.2, KY6.2, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY13.2, KY15.2</p>
şoñg	<p><i>z.f.</i> sonra. krş. soñra</p> <p>ş. KY12.14</p>
şoñra	<p><i>z.f.</i> Sonra. krş. şoñg</p> <p>ş. KY8.12, KY11.16</p>
söz	<p><i>a.</i> söz</p> <p>s.+i KY16.12</p> <p>s.+in KY11.15</p>

	s.+üm KY3.1, KY4.1, KY5.1, KY6.1, KY7.1, KY8.1, KY9.1, KY10.1, KY11.1, KY12.1, KY13.1, KY14.1, KY15.1, KY16.1
şūfī	<i>a.</i> (Ar.) tasavvuf ehli, sofu şūfī KY9.10 ş.+leriñge KY3.4, KY4.4, KY5.4, KY6.5, KY11.4, KY12.4, KY13.4 ş.+leriñ KY15.3 ş.+lerniñ KY8.3, KY9.3-4
sultān	<i>a.</i> sultan, hükümdar s.+lar KY7.11, KY8.13, KY11.16, KY12.14, KY13.12, KY14.16, KY15.10, KY16.15 s.+lar<r>dın KY6.11-12 s.+lardan KY3.10, KY4.10, KY5.11
suyurğa-	<i>ey.</i> bağışlamak, ihsan etmek s.-p KY7.6
suyurğal	<i>a.</i> bağış, ihsan, soyurgical, Moğol uluslarında, hükümdarın ihsan olarak üstün hizmet gösterenlere verdiği arazi s. KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.10, KY7.5, KY8.10, KY8.11, KY10.7, KY11.8, KY14.9
sür-	<i>ey.</i> sürmek, kovmak, ceza olarak bie yere göndermek s.-mesünler KY11.12, KY11.13
süsün	<i>a.</i> erzak, yiyecek; seyahat erzakı sağlama hizmeti

	s. KY11.10
şâ' bân	a. (Ar.) Hicrî ayların sekizincisi ş. KY5.17, KY6.15 şehr-i ş.+ü'l-muazzam KY8.16, KY15.19-20, KY16.19
şâm	a. (Ar.) akşam ş. KY11.15
şefâ' at	Birinin suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için o kimseyle Tanrı arasında peygamberin yaptığı aracılık ş.+inden KY15.15
şefkat	a. (Ar.) Sevecenlik, acıma ve sevgi duygusu ş.+im KY11.8, KY15.9
şehir	s. (Ar.) çok tanınmış, ünlü Ş.+ü'l-mücâb KY10.4
şehr (1)	a. (F.) şehir, kent ş.+lerniñ KY3.3, KY4.3, KY5.3, KY6.3, KY8.3, KY9.3, KY12.3, KY15.3 ş.+leriñge KY11.3
şehr (2)	a. (Ar.) ay, otuz günlük zaman ş.-i rebî' yü'l-evvel KY7.13 ş.-i zi'l-ka' de KY14.19

- ş.-i şa‘bānū’l-muazzam KY8.16 KY, 15.19-20, KY16.19
- ş.-i recebū’l-mürecceb KY10.23
- ş.-i seferū’l-muzaffer KY13.18
- şer‘^c a. (Ar.) Allah’ın emri olan din kuralları, şeriat
- şer‘^c KY16.13, KY16.16
- be-ķayd-ı ş. KY16.8
- bi-ķasbū’ş-ş.‘ü’l-ķadīm KY16.10
- şer‘ⁱ s. (Ar.) şeriatla ilgili
- ş.+ġa KY16.13
- şerīf s. (Ar.) mübarek, kutsal, soylu
- ş.+imi KY9.14
- ş.+imni KY13.6
- ber-mūcib-i şer‘^c-i ş.-i teftiř KY16.6
- ķūkm-i ş. KY13.15, KY13.6
- mūlk-nāme-i ş. KY12.16, KY13.18
- mūlk-nāme-i ş.+im KY13.12
- mūlk-nāme-i yarlıġ-ı ş. KY15.8
- mūlk-nāme-i yarlıġ-ı ş.+imni KY12.12, KY13.10
- yarlıġ-ı ş. KY9.13, KY12.13, KY16.15
- yarlıġ-ı ş.+imi KY9.16
- yarlıġ-ı ş.+imni KY10.9, KY15.9, KY15.13
- yarlıġ-ı ş.+leri KY16.4

	yarlıġ-ı Ő.+lerni KY9.11
	yarlıġ-ı Ő.+ni KY15.5
	yarlıġ-ı Ő.-i ĥaĥanı KY16.2, KY16.19
	yarlıġ-ı Ő.-i vācibū't-teŐrīf KY10.19-20
Şer ^ç iyye	s. (Ar.) Şeriatla ilgili
	ĥüccet-i Ő. KY16.14
Őevvāl	a. (Ar.) Hicrī ayların onuncusu
	fi'Ő-Ő.+ü'l-mükerrem KY11.20
Şimdi	zf. Şu anda, içinde bulunduĥumuz zamanda
	Ő.+ki-ĥalde KY11.7, KY15.7
Şöyle	zf. Őunun gibi, Őuna benzer biçimde
	Ő. KY11.18, KY12a.6, KY12b.6, KY13.6
Őühūr	ç.a. (Ar.) aylar
	min Ő.-i KY7.13, KY8.16, KY16.19
ta ^ç arruĥ	a. (Ar.) saldırı
	t. KY10.19, KY13.14
tābi ^ç	s. (Ar.) baĥlı olan, birinin ardından giden, boyun eğen
	t. KY7.7
taĥyīr	a. (Ar.) deĥiŐtirme, ilk biçiminden başka türlü yapma, baŐkalaŐtırma
	t. KY7.11, KY8.14, KY11.17, KY14.17

taḥı	e. dahi. krş. daḥı, taḥı t. KY13.3
taḥrİR	a. (Ar.) yazma sebeb-i t.-i yarlıĝ-ı belİĝ-i sa'adet-tebliĝ-i ḥaḳanı KY10.2, KY14.2
taḥrİren	zf. (Ar taḥrİR + -en) yazılı olarak t. KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.15, KY7.13, KY8.16, KY9.17, KY10.22, KY11.20, KY13.18, KY14.19, KY15.19
taḥt	a. (Ar.) ařaĝı, alt t.-ı taşarrufında KY10.12
taḥı	e. dahi. krş. daḥı, taḥı t. KY9.13, KY10.8, KY10.11, KY14.12, KY15.8, KY15.10, KY15.16, KY16.10
tamām	s. (Ar.) bütÜN, tüm, eksiksiz t. KY16.14
tamĝa	a. gümrük vergisi t. KY11.12
tamĝacı	a. gümrük vergisini toplayan memur KY11.4, KY13.5
ḫaraf	a. (Ar.) taraf, yön, yan ḫ.+ı KY13.8, KY15.6 ḫ.+ındın KY16.5

tarhan	a. tarhan, bazı vergilerden muaf imtiyaz sahibi kişi t. KY11.8, KY9.11, KY9.13, KY11.9 t.+ımız KY11.15, KY11.9 t.-nāme-i yarlığ KY11.19
tāriđ	a. (Ar.) tarih t. KY12.16, KY16.13 t.+iniñ KY16.13
tart-	ey. sunmak (?). krş. tart- t.-up KY3.8, KY4.8, KY6.9, KY8.10, KY9.13, KY11.8, KY13.10, KY15.8
şart-	ey. sunmak (?). krş. tart- ağ ř.-up KY12.12
tartnağ	a. kantar vergisi t. KY11.12
tartnaççı	a. kantarcı, kantar vergisini alan memur t.+larıñđa KY11.4, KY13.5
şaruğa	a. (Mog.) vali. krş. daruğa ř. KY11.3, KY15.3 ř.+larıñđa KY8.3, KY9.3
taşarruf	a. (Ar.) Bir şeyi istediği gibi kullanma yetkisi, kullanım t. KY10.10, KY12a.4, KY12b.4 t.+ında KY8.14, KY10.12

	t.+larında KY12.9
taş	a. taş, taş ocağı t.+ğa KY11.13
taşlav	(< taşlağ?) taşlı arazi, taş ocağı (?) t. KY8.8
taş	a. (< ET <i>tag</i>) dağ, yükselti t.+ları KY12.11
tavar	a. mal, hayvan. krş. tavar t. KY11.10
taşar	a. mal, hayvan. krş. tavar t. KY16.9, KY16.10 t.+larına KY7.11, KY14.16
tè-	ey. demek. krş. dè-, di-, ti- t.-yü KY7.12, KY12.16, KY16.19
te ^c ālā	cüm. (Ar.) “yüksek olsun” anlamında bir ululama sözü teñri t. KY15.15
te ^c āruž	a. (Ar.) karşıt, zıt, durumda olma t. KY10.21
tebdīl	a. değiştirme, başka bir duruma sokma t. KY7.11, KY8.14, KY11.17, KY14.17, KY16.18
teblīğ	a. (Ar.) ulaştırma, duyurma

	sebeb-i taḥrīr-i yarlıg-ı belīg-i sa'ādet-t.-i ḥaḳanī KY10.2, KY14.2
teftiş	a. (Ar.) denetim ber-mūcib-i řer' -i řerīf-i t. KY16.6
teğirmen	a. değirmen t.+leri KY12.12
teñri	a. Tanrı, Allah t. KY15.15
teveccūh	a. (ar). güler yüz gösterme, yakınlık duyma, hoşlanma t.+le KY15.10
ti-	ey. demek. krş. dē-, di-, tē- t.-dik KY11.15, KY11.9 t.-p KY8.12, KY11.10, KY11.11, KY11.11, KY11.13, KY11.14, KY11.16 t.-megeyler KY8.12
tiğür-	ey. değdirmek, ulaştırmak t.-megeyler KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.14, KY8.14, KY9.16, KY9.16, KY11.17, KY15.13, KY15.14
tile-	ey. dilemek, istemek t.-megeyler KY8.11 t.-mesünler KY9.15, KY11.10, KY11.10, KY11.10, KY11.11, KY11.11, KY11.12, KY11.12, KY11.13, KY11.13, KY11.14
tiŋgiz	a. deniz

	t. kenārında KY16.3
tis ^c amie	a. dokuz yüz (900)
	t. KY3.12, KY4.13, KY5.14, KY8.16
tiz	a. diz
	t.+ge KY11.12
toprak	a. toprak, arazi, tarla
	t.+ğa KY11.13
tuğ-	ey. doğmak. krş. tuğ-, tuv-, tuv-
	kün t.-uşı "Doğu" KY12.10
tuğ-	ey. doğmak. krş. tuğ-, tuv-, tuv-
	kün tuğ-ı "Doğu" KY13.8, KY15.6
	kün tuğ-umu "Doğu" KY8.9
tur-	ey. durmak. krş. tur-
	t.-ğaç KY11.15
	alup t.-ğan KY3.6, KY4.6, KY5.6, KY6.7, KY7.2, KY8.6 KY13.6 KY15.5, KY16.2
	içe t.-ğan KY3.6, KY4.7, KY5.7, KY6.7
	alıp t.-ğanlar KY12.7
	tuğa t.-ğuğa KY7.12
	artura t.-sunlar KY8.15
	ète t.-sunlar KY11.15

	tuta t.-urğa KY13.17
tur-	ey. durmak. krş. tur- t.-ğan KY10.16 arçura t.-sunlar KY15.18 t.-up KY10.21, KY15.13 tuça t.-urğa KY3.9, KY4.9, KY5.9, KY6.10, KY8.15, KY11.18, KY12.16, KY14.18, KY15.19, KY16.19
tut-	ey. tutmak, elinde bulundurmak. krş. tüt- t.-a tururğa KY13.17 t.-mağaylar KY8.12
tüt-	ey. tutmak, elinde bulundurmak. krş. tut- t.-a tüturğa KY3.9, KY4.9, KY5.9, KY6.10, KY8.15, KY11.18, KY12.16, KY14.18, KY15.19, KY16.19 t.-a turguğa KY7.12 t.-up KY13.8
tutu	a. (<tutuğ) rehin; vergi, bir araziden elde edilen her türlü vergi ve gelir t.-ların KY7.5 alu ve t.+ların KY10.7 alularını ve t.+larını KY14.10
tuv-	ey. doğmak. krş. tuv-, tuğ-, tuğ-

	kün t.-ışı “Doğu” KY5.8, KY6.8
tuv-	ey. doğmak. krş. tuv-, tuğ-, tuğ-
	kün t.-ışı “Doğu” KY3.7, KY4.7
tuz	a. tuz, tuz ocağı
	t.+ğa KY11.12
tümen	a. on bin; Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin en büyüğü
	t. KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY11.7, KY12.2, KY13.2, KY15.2
	t.+ge KY11.7
	t.+i KY11.16
	t.+leri KY10.13
	sekiz t. KY11.6
tüp	a. dip, kök, asıl, soy
	t.+i (tüpi) KY15.7
	t.-inde (tübinde) KY6.8
tüş-	ey. attan inmek, <i>mec.</i> hâkimiyeti sona ermek
	t.-se KY14.13
tütün	a. hane vergisi
	t. hakkı KY11.11
tüzünçe	<i>zf.</i> düzgünce, doğrulukla, asilce. krş. tüzünçe

	t. KY4.5, KY12.6, KY15.4
tüzünçe	zf. düzgünce, doğrulukla, asilce. krş. tüzünçe
	t. KY3.5, KY5.6, KY6.6, KY8.5, KY9.5
ulağ	a. posta bineği, posta bineği sağlama yükümlülüğü
	u. KY11.10
	u. ilmek KY8.12
ulu	s. ulu, büyük, yüce. krş. uluğ
	u. han babamız KY7.3
‘ulûfe	a. (Ar.) yem, hayvan yemi sağlama yükümlülüğü
	‘u. KY8.12
‘ummāl	ç.a. (Ar.) memurlar
	‘u. KY13.4
uluğ	s. ulu, yüce; büyük. krş. ulu
	u. KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY6.11, KY8.2, KY8.13, KY9.2, KY11.2, KY11.16, KY12.2, KY12.8, KY12.14, KY13.2, KY13.12, KY15.2, KY15.10, KY16.15
ulus	a. (Mo) ulus, millet
	u. KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.6, KY13.6, KY15.4
	u.+niñ KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY6.2, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY13.2, KY15.2
uruğ	a. soy, ata

	u. u.+larımızğa KY8.15, KY11.14, KY15.17
uşbu	s. bu. krş. işbu
	u. KY3.9, KY4.9
üçün	e. için. krş. için, için
	ü. KY16.3, KY16.14
üslüb	a. (Ar.) biçim, tarz
	ü. KY10.12
üst	a. üst
	ü.+ine KY16.5
üze	<i>e/zf.</i> üzerine, üzerinde; amacıyla. krş. üzere, üzeri, üzre
	iş ü. yürü- KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6
üzere	<i>e/zf.</i> üzerine, üzerinde; amacıyla. krş. üze, üzeri, üzre
	KY12a.4, KY12b.4
üzeri	<i>a/zf.</i> Bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı; amacıyla. krş. üze, üzere, üzre
	ü+ne. KY12.5, KY16.14, KY16.14, KY16.16
	ü.+nde KY10.15
üzre	<i>e/zf.</i> üzerine, üzerinde; amacıyla. krş. üze, , üzere, üzerine
	ü. KY8.5, KY9.5, KY10.12, KY11.5, KY12a.3, KY13.5, KY15.4, KY16.9, KY16.17
vâkıf	a. (Ar.) oluşan, mevcut, ortaya çıkan
	v.+da KY8.15

vaqt	a. (Ar.) vakit, zaman ḥākimü'l-v. KY3.9, KY4.10, KY5.10, KY6.11, KY11.16, KY12.14, KY15.10
vaḳūr	s. (Ar.) ağır başlı v. KY11.8, KY15.9
važc	a. (Ar.) koyma, tayin etme, ortaya çıkarma v. KY16.9
ve	<i>bağ.</i> ve bağlacı v. KY3.2, KY3.3 KY3.4, KY3.4, KY3.4, KY3.5, KY3.9, KY3.10, KY3.10, KY3.10, KY3.12, KY3.12, KY4.2, KY4.3, KY4.4, KY4.5, KY4.9, KY4.10, KY4.11, KY4.11, KY4.13, KY4.13, KY5.2, KY5.4, KY5.4, KY5.4, KY5.5, KY5.10, KY5.11, KY5.12, KY5.14, KY5.14, KY6.2, KY6.3, KY6.4, KY6.4, KY6.5, KY6.5, KY6.5, KY6.9, KY6.11, KY6.12, KY6.12, KY6.13, KY7.4, KY7.4, KY7.4, KY7.6, KY7.7, KY7.7, KY7.7, KY7.8, KY7.9, KY7.9, KY7.10, KY7.10, KY7.10, KY7.10, KY7.11, KY7.11, KY7.11, KY8.2, KY8.3, KY8.3, KY8.4, KY8.4, KY8.4, KY8.4, KY8.6, KY8.8, KY8.10, KY8.11, KY8.11, KY8.12, KY8.12, KY8.13, KY8.13, KY8.13, KY8.14, KY8.15, KY8.15, KY8.16, KY9.3, KY9.3, KY9.4, KY9.5, KY9.6, KY9.7, KY9.8, KY9.8, KY9.8, KY9.8, KY9.9, KY9.9, KY9.9, KY9.9, KY9.9, KY9.9, KY9.9, KY9.10, KY9.10, KY9.10, KY9.10, KY9.10, KY9.11, KY9.11, KY9.11, KY9.12, KY9.13, KY9.13, KY9.14, KY9.15, KY9.15, KY9.15, KY9.15, KY9.16, KY9.16, KY10.2, KY10.4, KY10.4, KY10.7, KY10.8, KY10.9, KY10.10, KY10.13, KY10.13, KY10.13, KY10.13, KY10.13, KY10.15, KY10.15, KY10.15, KY10.16, KY10.17, KY10.17, KY10.17, KY10.18, KY10.18, KY10.19, KY10.21, KY10.21,

KY11.2, KY11.3, KY11.4, KY11.9, KY11.10, KY11.10,
 KY11.10, KY11.11, KY11.12, KY11.12, KY11.12, KY11.13,
 KY11.13, KY11.13, KY11.13, KY11.14, KY11.15, KY11.15,
 KY11.15, KY11.16, KY11.17, KY11.17, KY12.2, KY12.3,
 KY12.3, KY12.4, KY12.4, KY12.4, KY12.4, KY12.4,
 KY12.5, KY12.5, KY12.5, KY12.6, KY12.7, KY12.8,
 KY12.8, KY12.8, KY12.10, KY12.10, KY12.10, KY12.10,
 KY12.11, KY12.11, KY12.11, KY12.11, KY12.11, KY12.12,
 KY12.12, KY12.13, KY12.13, KY12.14, KY12.14, KY12.15,
 KY12.15, KY12.16, KY12a.3, KY12b.3, KY13.2, KY13.3,
 KY13.5, KY13.7, KY13.7, KY13.7, KY13.8, KY13.8,
 KY13.9, KY13.11, KY13.12, KY13.13, KY13.13, KY13.13,
 KY13.14, KY13.14, KY13.14, KY13.14, KY13.15, KY13.16,
 KY14.2, KY14.6, KY14.7, KY14.7, KY14.7, KY14.8,
 KY14.10, KY14.10, KY14.11, KY14.11, KY14.11, KY14.13,
 KY14.13, KY14.14, KY14.15, KY14.15, KY14.15, KY14.16,
 KY14.16, KY14.17, KY14.17, KY14.18, KY15.3, KY15.3,
 KY15.4, KY15.5, KY15.5, KY15.5, KY15.5, KY15.5,
 KY15.5, KY15.5, KY15.6, KY15.6, KY15.7, KY15.7,
 KY15.7, KY15.7, KY15.8, KY15.9, KY15.9, KY15.10,
 KY15.10, KY15.11, KY15.11, KY15.12, KY15.12, KY15.14,
 KY15.14, KY15.17, KY15.18, KY16.3, KY16.10, KY16.10,
 KY16.10, KY16.11, KY16.11, KY16.11, KY16.12, KY16.12,
 KY16.12, KY16.14, KY16.15, KY16.15, KY16.15, KY16.15,
 KY16.15, KY16.16, KY16.17, KY16.17, KY16.18, KY16.18,
 KY16.20

vech

a. (Ar.) üslup, sebep, vesile

ber-v.+ile KY12a.5, KY12b.5

v.+ile [/]KY12a.5, KY12b.5

v.+le KY10.10

vèr-	ey. vermek. krş. bèr-, vir- v.-ildi KY8.16
vir-	ey. vermek. krş. bèr-, vèr- v.-dim KY7.6 KY8.10 KY9.14 KY9.16 KY12.13 KY13.11 KY13.15 v.-düm KY10.9, KY14.6, KY15.9, KY16.15 v.-ildi KY9.17, KY14.19, KY15.19 v.-ilür KY9.12 v.-ülüp KY16.14
yaşşı	a. güzel, uygun, iyi y. KY10.22, KY13.15
yal	a. ücret, gelir y.+ınga KY8.13
yan	a. yan, yan taraf y.+ında KY5.7
yarağ	a. yarar, fayda; devlete gelir sağlayan kalemler y.+dan KY11.13
yarlığ	a. yarlık y. KY3.8, KY4.8, KY5.9, KY6.9, KY10.22, KY11.8, KY11.9 y.+ımız KY11.15 y.+nı KY3.6, KY4.6, KY5.6, KY6.7

kök mührlüg al nişānlıg y.+nı KY3.9, KY4.9, KY5.10

kök mührlig al nişānlıg y.+nı KY6.10-11

mülk-nāme-i y. KY8.10, KY8.16, KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14

mülk-nāme-i y.-ı sa' ādet-nāme KY13.11

mülk-nāme-i y.-ı şerif KY12.12, KY13.10, KY15.8

y.-ı belıg-i sa' ādet-i haqanı KY8.5-6

y.-ı belıg-i sa' ādet-tebliğ-i haqanı KY7.2, KY8.5-6, KY9.6, KY10.2, KY11.6, KY12.6, KY14.2

y.-ı ma' delet-^c unvānı KY8.10

y.-ı ma' delet-i azze-en[şāruh] KY10.20

y.-ı şerif KY9.11, KY9.13, KY9.16, KY10.9, KY12.13, KY15.5, KY15.13, KY15.9, KY16.4, KY16.15

y.-ı şerif-i vācibü't-teşrif KY10.19-20

y.-ı şerif-i haqanı KY16.2, KY16.19

yüzük nişānlıg y. KY7.12-13, KY14.19, KY15.19

tarhan-nāme-i y. KY11.19

yaşavıl

a. (Mog.) muhafız, emir subayı. krş. yaşavıl

y.+ları KY10.17

y.+larım KY10.15

yaşavıl

a. (Mog.) muhafız, emir subayı. krş. yaşavıl

y. KY11.5, KY12.5

yaylak	<p><i>a.</i> (< ET <i>yaylag</i>) yayla. krş. caylav, yaylav</p> <p>y.+ları KY15.7</p>
yaylav	<p><i>a.</i> (< ET <i>yaylag</i>) yayla. krş. caylav, yaylak</p> <p>y.+ları KY12.8</p>
yazıl-	<p><i>ey.</i> yazılmak</p> <p>y.-dı KY10.22, KY11.19</p>
yêr	<p><i>a.</i> yer, arazi. krş. yir</p> <p>y. KY8.10, KY12a.3, KY12b.3, KY12a.5, KY12b.5, KY13.10, KY13.9</p> <p>y.+i KY12a.2, KY12b.2</p> <p>y.+im KY16.10</p> <p>y.+imdir KY16.11</p> <p>y.+in KY16.17</p> <p>y.+leri KY12.11</p> <p>y.+lerine KY7.10</p> <p>y.+ni KY8.10</p>
yetkin	<p><i>a.</i> yetişmiş ürün</p> <p>y. KY15.10</p> <p>y.+lerinden KY11.11</p>
yıl	<p><i>a.</i> yıl, sene</p> <p>y.+ında KY12.17</p>

yigit	<i>a.</i> yiğit, genç, delikanlı y.+leri KY7.7, KY14.12
yir	<i>a.</i> yer, arazi. krş. yèr y. KY16.4, KY16.14, KY16.16 y.+iniñ KY16.5 y.+lerge KY7.9, KY14.15 y.+leri KY15.8 y+lerine KY14.16 y.+leriniñ KY12.9
yol	<i>a.</i> yol y.+a KY11.7
yolavçı	<i>a.</i> yolcu, kılavuz, rehber. krş. colavçı yolçı y.+larınga KY11.4-5, KY12.5
yolçı	<i>a.</i> yolcu, kılavuz, rehber y. yolavçı KY12.5
yoru-	<i>ey.</i> yürümek. krş. yüri-, yürü- y.-p KY7.8
yosun	<i>a.</i> (Mog.) nizam, düzen, töre y.+ça KY7.5, KY14.10, KY15.10
yulğun	<i>a.</i> alım satım vergisi y. ھاڭقى KY11.11

yunçuğ	<i>a.</i> eziyet, zorluk, incitme <i>y.</i> KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY6.13, KY8.14, KY9.15, KY9.16, KY11.17, KY12.15, KY15.12, KY15.14
yurt	<i>a.</i> yurt, hakimiyet alanı <i>y.+ım</i> KY16.10
yüri-	<i>ey.</i> yürümek. krş. yoru-, yürü- <i>y.</i> turgan KY10.15-16 <i>y.-gen</i> KY13.5, KY15.4 <i>y.-genleriñge</i> KY11.6
yürü-	<i>ey.</i> yürümek. krş. yoru-, yüri- <i>y.-gen</i> KY3.5, KY4.5, KY5.5, KY6.6, KY8.5, KY9.5, KY11.5, KY12.5
yüz (1)	<i>a.</i> yüz (100): Türk ve Moğol askerî teşkilatlanmasında onluk birliklerin ikincisi <i>y.</i> KY3.2, KY4.2, KY5.2, KY8.2, KY9.2, KY11.2, KY12.2, KY13.3, KY15.2
yüz (2)	<i>a.</i> yüz, çehre <i>y.</i> at tart- KY13.10
yüzük	<i>a.</i> yüzük; yarlıklarda oval, badem biçiminde görülen damganın adı <i>y.</i> KY12.16 <i>y.</i> nişanlığ yarlıg KY7.12-13 KY14.19, KY15.19

	y. nişanlığ yarlıg-ı şerif KY10.9
	y. nişanlığ yarlıg-ı şerif-i haķani KY16.19
zabı	a. (Ar.) zor kullanarakele geçirme z. KY10.14, KY14.8
zahmet	a. (Ar.) zahmet, eziyet, güçlük z. KY3.10, KY4.11, KY5.12, KY8.14, KY9.15, KY9.16, KY11.17, KY12.15, KY15.12, KY15.14
zamān	a. (Ar.) zaman, dönem z.+ında KY7.4, KY7.9, KY14.7, KY14.14 z.+larındın KY12.9
zerre	a. (Ar.) bir nesnenin en küçük parçası z. kadar KY7.8, KY14.14
zi'l-ka ^c de	a. (Ar.) Hicrî ayların on birincisi, Zilkade evāhîr-i şehr-i z. KY14.19
zinhār	ü. (F.) aman, sakın z. KY3.11, KY4.12, KY5.12, KY6.14, KY16.18
zirā ^c at	a. (Ar.) tarım z. KY15.10, KY16.11 z.+ge KY16.18
zıkr	a. (Ar.) adını anma, hatırlama, yad etme

- z̄. KY13.8, KY13.15
- z̄ir a. (F.) alt, aṣađı
- z.-i şarınca KY10.6

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

[...]ŞBAY	[/]ŞBAY Sufi, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical olarak arazi verdiği kişi [/]. şūfi KY5.7
‘abdü’r-raḥīm	Abdurrahim, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı ‘ a. KY5.7
aḳ köçik	Ak Köçik Bey, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical olarak arazi verdiği kişi a. k. bey KY4.6-7
aḳ mescid	Akmescit, şehir adı. Kırım Hanlığı'nın kalgay sultanların oturduğu merkez. Bugünkü Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Simferopol'un eski adı. a. m. KY5.7
almasarāy	Almasaray, şehir adı. Bahçesaray'ın diğer adı (?) be maḳām-ı a. KY6.15
arḡın	Argın, kabile adı. Kırım Hanlığı'nın en önemli Moğol kabilelerinden biri. a. beyliki KY7.3
bağçesarāy	Bahçesaray, şehir adı. Kırım Hanlığı'nın başkenti be maḳām-ı b. KY3.13, KY4.15, KY5.16, KY7.16

burtak	Burtak Hacı, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi. (Batu Han'ın torunu Burtak Han soyundan mı?) b. hâcî KY5.8
derviş	Derviş, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. d. şūfî KY5.8
devlet giray	Devlet Giray Han, kişi adı. Kırım hanı (1551-1577). d. g. han KY7.1
fażlu'llāh	Fazlullah, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical verdiği Tulpar Bay'ın babası. f. oğlu tulpar bay KY6.7
hâcî	Yagmurçı Hacı, kişi adı. Devlet Giray Han'ın Argın Beyliği topraklarını soyurgical olarak verdiği kişi. krş. Yağmurçı Hâcî h. beyge KY7.7 h.+niñ özine KY7.6
hâcî hayr	Hacı Hayır Şeyh, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. h. h. şeyh KY3.7
harmantay	Harmantay Hacı, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. h. hâcî KY6.8-9

ķarı	Karı, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. ķ.+nıñ KY4.8
ķuday ķul	Kuday Kul, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. ķ. ķ. KY4.7 ķarınıñ ķ. ķ. KY4.8
ķunan bay	Kunan Bay, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. ķ. b. KY6.8
künęi	Künęi, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı k. KY4.7
kün tuğan	Kün Tugan Bey, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığını kâtip yazdıran kişi. k. t. Bey KY3.12
ma' şūķ	Maşuk Bey, kişi adı. Sahip Giray Han'ın 1549 ve 1550 tarihli iki soyurgical yarlığını kâtip Mustafa ve kâtip Şaban'a yazdıran kişi. m. bey KY4.14 m. KY6.15
merkit müğlig	Merkit Küçlig, kişi adı (?).Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı. Merkit, kabile adı. Cengiz

Han İmparatorluğu kurulmadan önce kuzey Moğolistan'da yaşayan üç büyük Tatar kabilesinden biri (?)

m. küçlig KY3.7

muştafā

Mustafa, kişi adı. Temmuz 1549 tarihinde Sahip Giray Han tarafından verilen iki soyurgical yarlığını yazan kâtip.

kâtip m. KY3.14, KY4.16

muḥarrem

Muharrem Hafız, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı.

m. ḥāfız KY6.8

şāhib giray

Sahip Giray Han, kişi adı. Kırım Hanı (1532-1551).

s. g. ḥan KY3.1, KY4.1, KY5.1, KY6.1

tubay

Tubay, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical yarlığında geçen bir kişi adı.

t. KY4.7

tulpar bay

Tulpar Bay, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical olarak arazi verdiği kişi

t. b. KY6.7

tilev bêrdi

Tilev Berdi, kişi adı. Sahip Giray Han'ın soyurgical olarak arazi verdiği kişi

t. b. KY3.6, KY3.8

yağmurçı hācī

Yagmurçı Hacı, kişi adı. Devlet Giray Han'ın Arğın Beyliği topraklarını soyurgal olarak verdiği kişi. krş. Hācī

y. h. KY7.3

KAYNAKLAR

ABDULLIN, İ.A. – AHUNCANOV, G.H. - VAHİTOVA, S. – GAZİZOVA, F.M. – GANİYEYEV, F.A. vd. (1993), *Tatar Tîlinin Añlatmalı Süzligi* I-II-III, Kazan.

AKAR, Ali (2008), "Kırım Tatarcasında Oğuzca Unsurlar", *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler - II Mecdunarodnıy Simpozium Dokladı*, 22-25 Mayıs 2008, T.C. Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı - Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi, s. 614-624, Simferopol, Kırım-UKRAYNA.

ARAT, R. Rahmeti (1964a), "Eski Türk Hukuk Vesikaları". *Türk Kültürü Araştırmaları*, C. I-1, s. 5-53. Ankara.

ARAT, R. Rahmeti (1964b), "Oğul", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. IX, s. 376-378, Ankara.

ARAT, R. Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ARAT, R. Rahmeti (1987). *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi (Babur'un Hatıratı)*, II C., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1997), *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II, Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Feradis III (Uştmahlarning Açuk Yolu-Cennetlerin Açık Yolu) Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ATA, Aysu (2002), *Harezmi-Altınordu Türkçesi*, TDAD, İstanbul.

ATALAY, Besim, (1945). *Ettuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*, İstanbul.

ATALAY, Besim (1985-1986), *Divanü Lugat-it-Türk*, C. I-V, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema (1996) *Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn İki Dilin Muhakemesi*, TDK, Ankara.

BEREZİN, I. N. (1851), “Chanskie Yarlîki II: Tarhannîe Yarlîki Toxtamîşa, Timur-Kutluka i Saadet Gireya”, Kazan.

BEREZİN, I. N. (1852), “Tarhannîe Yarlîki dannîe zanami Zolotoy Ordi russkomu duhovenstvu”, *Kazanskîe gubernskîe vedomosti*, No: 22, Kazan.

BEREZİN, I. N. (1872a), “Yarlîki Kırımskîx Hanov Mengli Girey i Muhammed Girey”, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, s. 10-23.

BEREZİN, I. N. (1872b), “Tarhannîe Yarlîki Kırımskîx Khanov”, *Zapiski Odessokogo Obşçestva İstorii i Drevnostey*, T.8, Prilojenie No: 22, s. 1-9.

BIYIK, Ömer (2007), *Osmanlı Yönetiminde Kırım (1600-1774)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir (Yayımlanmamış doktora tezi).

CAFEROĞLU, Ahmet (1952), “Türk Tarihinde Nöker ve Nökerzâdeler Müessesesi”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, c. IV, Ankara.

CANPOLAT, Mustafa (1992), “Eski Anadolu Türkçesi’ndeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine” *A.Ü.Türkoloji Dergisi*, Cilt: X, S: 1, s. 9-11, Ankara.

CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2004), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK, Ankara.

DOERFER, Gerhard (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, C. I-IV, Wiesbaden.

DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî ve Askerî Unvan ve Terimler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı*, Çev. Günay Karaağaç, İstanbul.

ECKMANN, Janos (1998), “Harezmi Türkçesi”, *Tarihi Türk Şiveleri*, Mehmet Akalın, TKAE, Ankara.

ECKMANN, Janos (2003), Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, Yay. Haz. Osman Fikri Sertkaya, TDK, Ankara.

ERCİLASUN, A. Bican (2006), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ, Ankara.

ERGİN, Muharrem (1997), *Dede Korkut Kitabı II* İndeks-Gramer, TDK, Ankara.

FEKETE, Lajos (1957), “Arbeiten der grusinischen Orientalistik auf dem Gebiete der türkischen und Persischen Paläographie und die Frage der Formel *Sözümüz*”, *Acta Orientalia, Academiae Scientiarum Hungaricae*, T. VII, 1-20, Budapest.

GABAIN, A. von (2007), *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, TDK, Ankara.

GÖK, Nejdet, (2008), “Osmanlı Beratları Kapsamında Diplomatika İlmi veya “ilm-i inşâ”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 20, s. 731-746, Konya.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1992), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

GRİGOR'YEV, V. V. (1842), “O dostovernosti jarlykov, dannyxh khanami Zolotoj Ordy russkomu dukhovenstvu”, *Istoriko-Filologičeskoe izsledovanie*, Moskova.

GRİGOR'YEV, V.V. (1844). "Yarlıki Toxtamişa i Saadet Gireya", *Zapiski Odesskogo Obşçestva İstorii i Drevnostey* I, s. 337-346.

GRÖNBECH, K. (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*, çev.: Kemal Aytaç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÜLTEKİN, Hasan (2009), "İnşâ ve Tarihî Gelişimi", *International Journal of Central Asian Studies, Volume 13, Festschrift To Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, s. 31 7 -3 41.

HAMMER-PURGSTALL, J. von. (1818), "Uigurisches Diplom Kutlugh Timur's vom Jahre 800 (1397) beiliegend lithographisch nahgestochen und übersetzt", *Fundgruben des Orients, VI, b. Wien*, s. 359-363.

İNALCIK, Halil (1944), "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidnâme Meselesi", *TTK Belleten*, C. VIII, s. 185-229, Ankara.

İNALCIK, Halil (1945), "Giray", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. V, s. 783 - 789, Ankara.

İNALCIK, Halil (1964) "Reis-ül-küttab", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. IX, s. 671 – 683, Ankara.

İNALCIK, Halil (1977), "Kırım Hanlığı", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, s. 746 - 756, Ankara.

İNALCIK, Halil (1979-1980), "The Khan and The Tribal Aristocracy", *Harvard Ukranian Studies*, V. III/IV.

İPŞİRLİ, Mehmet (1992), "Bitik", *İslam Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı, C. VI, s. 225, İstanbul.

KAFALI, Mustafa (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayın no. 2085, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.

KALİMULLİNA, Firdevs (2005), “V.V. Vel’yaminov-Zernov’un Rusya Müslümanları Tarihinin İncelenmesine Katkısı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Ankara.

KAMALOV, İlyas (2009), *Altın Orda ve Rusya: Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Etkisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi (1994), *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK, Ankara.

KILIÇOĞLU, Vecihe (1951); “Türk Gramerinde Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, c. IX, s. 261-275.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı (2011), “Tahtacılar’da Bir Göç Töreni: Ocak Ayırma”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 Bahar, s. 211-224. Ankara.

KURAT, Akdes Nimet (1940), *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul.

KURAT, Akdes Nimet (2002), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Murat Kitabevi, Ankara.

KURTOĞLU, Fevzi (1937), “İlk Kırım Hanlarının Mektupları”, *TTK Belleten*, C. I-3/4, 641-665, Ankara.

KUSHENOVA, Ganizhamal (2006), “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, *bilig*, S. 38, s. 185-196, Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı, Ankara.

LEVY, R. (1960), “Mirza”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, s.361-362, Ankara.

MANSUROĞLU, Mecdut (1998a), “Karahanlıca”, *Tarihi Türk Şiveleri*, Der. Mehmet Akalın, TKAE, s. 133-171, Ankara.

MANSUROĞLU, Mecdut (1998b), “Eski Osmanlıca”, *Tarihi Türk Şiveleri*, Der. Mehmet Akalın, TKAE, s. 247-276, Ankara.

ORTAYLI, İlber (1978), “Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları 15. Yüzyılda İran Toprak Rejiminde Görülen Muafiyet ve İmtiyaz Sistemi Üzerine” *Toplum ve Bilim*, S. 4, s. 72-77, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin (1982). *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*, Basbakanlık Basımevi, Ankara.

ÖLMEZ, Mehmet (2010), “Dil Verileri Işığında soyurgal ve Kökeni”, *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*, s. 167-175, İstanbul.

ÖNER, Mustafa (2004), “Yarlık Sözü Hakkında”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, 31 Mayıs - 4 Haziran 2004, Simferepol – Kırım / Ukrayna, (Sunulmuş bildiri).

ÖZTÜRK, Yücel (2002), “Kırım Hanlığı”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. V, s. 143-199, Ankara.

ÖZTÜRK, Yücel - İKİEL, Cercis (2001), ”Kırım’da Nüfus ve Yerleşmeye Genel Bir Bakış (16-19. y.y.)”, *Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, Sakarya.

ÖZYETGİN, A. Melek (1996), *Altınordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2000), “Altın Ordu Hanı Toktamış’ın Bik Hacı Adlı Kişiyeye Verdiği 1381 Tarihli Tarhanlık Yarlığı”, *Türkoloji Dergisi*, C. XIII-1, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, No:1, s. 167-192, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebû Hayyân; Kitâbu’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk, Fiil: Tarihi- Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, KÖKSAV, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2002), “Altınordu Hanlığı'nın Resmî Yazışma Geleneği”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, s. 819-830, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2004), *Eski Türk Vergi Terimleri*, KÖKSAV, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 4, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2005), *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Yayınları, Ankara.

ÖZYETGİN, A. Melek (2009a), “Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri”, *International Journal of Central Asian Studies*, Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof.Dr. Talat Tekin’s Birth, Vol. 13, s. 441-458, Korea.

ÖZYETGİN, A. Melek (2009b), “Altın Orda Resmî Yazışma Geleneğine Dair, 1524 Tarihli Saadet Girey Han Tarhanlık Yarlığı”, *Prof. Dr. Geng Shimin Armağanı* (Pekin/ÇİN, yayımlanacak).

PAMİR, Aybars (2009), “Orta-Asya Hukukunda ‘Töre’ Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 58, S. 2, s. 359 - 375, Ankara.

PAYDAŞ, Kazım (2006), “Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyursal Uygulaması”, *bilig*, S.39, s. 195-218, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığı, Ankara.

RADLOFF, Wilhelm (1893 – 1911), *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte (Opit slovarya tyurkskix nareçiy)*, 4 c., St. Peterburg.

RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*, Helsinki.

REYCHMAN, J. - ZAJACZKOWSKI, A. (1993), *Osmanlı-Türk Diplomatiğası El Kitabı*, Çev. Mehmet Fethi Atay, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul.

SAMİ, Şemsettin (1317), *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet Matbaası, 1317.

SAMOYLOVİÇ, A.N. (1918), “Neskol’ko Popravok k yarlıku Timur-Kutluga”, *İzvestiya Akademiya Nauk*, No: 11, s. 1109-1124.

SAMOYLOVİÇ, A.N. (1927), "Neskol'ko Popravok k izdaniyu i Perevodu Yarlıkov Toxtamış-Xana", *İzvestiya Tavriçeskovo Obşçestva İstorii, Arxeologii i Etnografii*, T. I (58), Simferopol, s. 141-144.

SAMOYLOVİÇ, A.N. (1939), "Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya Dair", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. II, Burhaneddin Matbaası, 53-65, İstanbul.

SAVRAN, Hülya (2009), *Kırım Tatar Türkçesi Dil Özellikleri Metinler Sözlük*, Asi Kitap, İstanbul.

SCHAMİLOGLU, Uli, (2002), "Altın Ordu", *Türkler*, C. VIII, s. 412 - 428, Ankara.

ŞEYH SÜLEYMAN EFENDİ-Yİ BUHÂRÎ (1298), *Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî*, Türk Dilleri Araştırmaları Cilt 13 Özel Sayı Lugat-i Çağatay ve Türkî-yi Osmanî; Şeyh Süleyman Efendi-i Buhari, Haz. Mehmet Ölmez, Mehmet Ölmez Yayınları, 2003, İstanbul.

TEKİN, Şinasi (1993), *Eski Türklerde Yazı, Kâğıt, Kitap ve Kâğıt Damgaları*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

TEKİN, Şinasi (2001), "Ög, Ögir-, Yarlığ, Yarlıka- Kelimelerinin Nerelerden Geldikleri Hakkında", *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, s. 218-228, Simurg, İstanbul.

TEKİN, Talat (200), *Orhun Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Mehmet Ölmez, Ankara.

TEKİN, Talat (2008), *Orhun Yazıtları*, TDK, Ankara.

TEMİR, Ahmet (2011), *Manghol-un Niuça Tobça'an, Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, TTK, Ankara.

TOGAN, Zeki Velidî (1981), *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

TOPARLI, Recep; VURAL, Hanifi; KARAATLI, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara.

Türkçe Sözlük, TDK, 2005, Ankara.

TTAS: *Tatar Tilinin Añlatmalı Süzligi*, bk. ABDULLIN, İ.A. – AHUNCANOV, G.H. vd. (1993).

USER ŞİRİN, Hatice (2004), “Türkçede Yaz- ‘Yazı Yazmak’ Fiili Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: LXXXVIII, S: 634, s. 563-571, TDK, Ankara.

USER ŞİRİN, Hatice (2006), “Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine”, *bilig*, S.39, s. 219-238, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı, Ankara.

USMANOV, Mirkasym Abdulakhatovich (1979), *Jalovannie Aktı Djuçieva Ulusa XIV-XVI vv.* (XIV-XVI. Gasır Juçi Ulusınıñ Yarlıkaş Aktları), İzdatel’s tvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

ÜREKLİ, Muzaffer (1989), *Kırım Hanlığı’nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

VÁSÁRY, Istvan (1987), *Az Arany Horda Kancelláriáya*, Keleti Értekezések 3., Körösi Csoma Társaság, Budapest.

VLADİMİRTSOV, B.Y. (1995), *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan TTK, Ankara.

VLADİMİRTSOV, B.Y. (2002), *Raboti po İstorii i Etnografii Mongolskih Narodov*, Moskva: RAN.

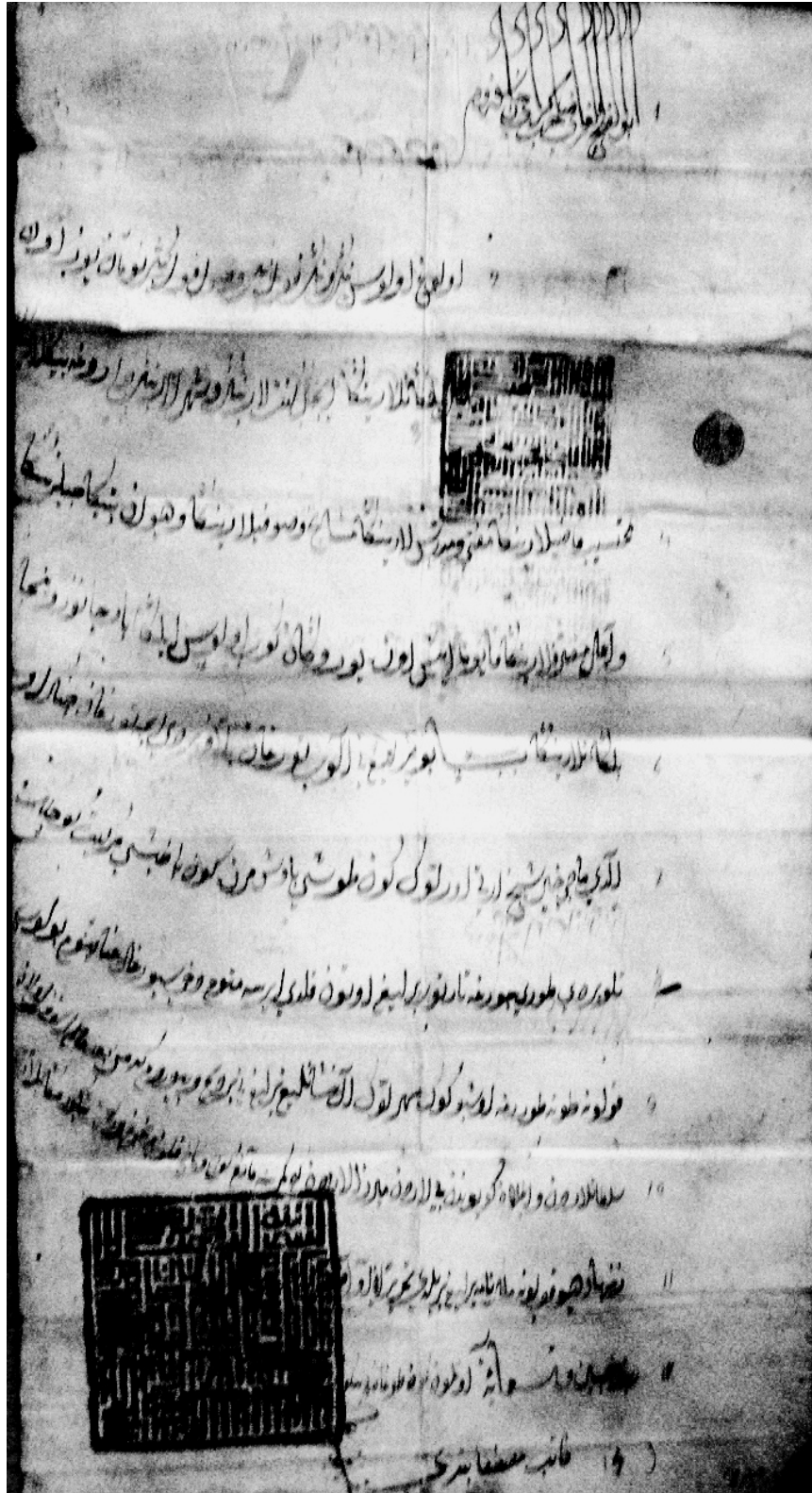
VEL’YAMİNOV-ZERNOV, V.V. (2009), *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar*, Haz. A. Melek Özyetgin – İlyas Kamalov, TTK, Ankara.

YAKUBOVSKİY, A.Yu. (1992), *Altın Ordu ve Çöküşü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları X. Dizi, Sayı 15, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.

YILMAZ CEYLAN, Emine (1991), “Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 151-165, Ankara.

YÜKSEL, Zühal (1992), “Kırım Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, C. III, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 684-704, Ankara.

EKLER

Sahip Giray Han'ın Tilev Berdi'ye verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

Sahip Giray Han'ın Ak Köçik Bey'e verdiği Temmuz 1549 tarihli yarlık

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد
النبينا و آله الطيبين الطاهرين
الطاهرات

اولوغ اولين نيز اوله قول نهار و صول قول نيز نومان ميان

اون بئكانلار نيزكاجاي كينت لار نيزكوشمه لار نيزكاولار نيزغا

سيزكلار نيزكاقاضي و محاسب لار نيزكاشا و مفتي مدتسه

نيزكاشا و مشايخ صوفيه نيزكاشا و بوان سيزكاجياله نيزكاشا و اعمال منصرف لار نيزكاشا

قابو ما ايشراق بورو شان بارچا كويل و لوس لئكانوز و نيزكاشا سيزكاشا

بوير ليغ نيز لوب تورغان فضل الله او غلو تولبار باي اچي تورغان چكراو

توبلان توبنده الدقونان باي رت تكلون نوشي صرم حافظا كون باطني خرما

نتاي حاجي مذكور چكراو و اكي ايجون اطانتار توير بولغ او قول قلدي اير سلسا

منوم داخي سو بوغال عنايتم بولوب قولون طوته طورورغا كواي مهر لايك انشا نيلغ

بولغ في بر ديم و سيور صوماي من بعد حاكم الوقت بولغان اولوغ كچاي ساطالان

12 ردين و اوغلان كونيدن بول و ديق و ميرالده

13 كيم كرسه مانغ بولوب كوچ و بايج قلوب بولغ

14 نيكور مكاللار نيز غار بولوب اولوغ لار نيز بولغ

15 تحمير لاي سفر المظفر اولون سكرتيره بولغ ٩٥٧

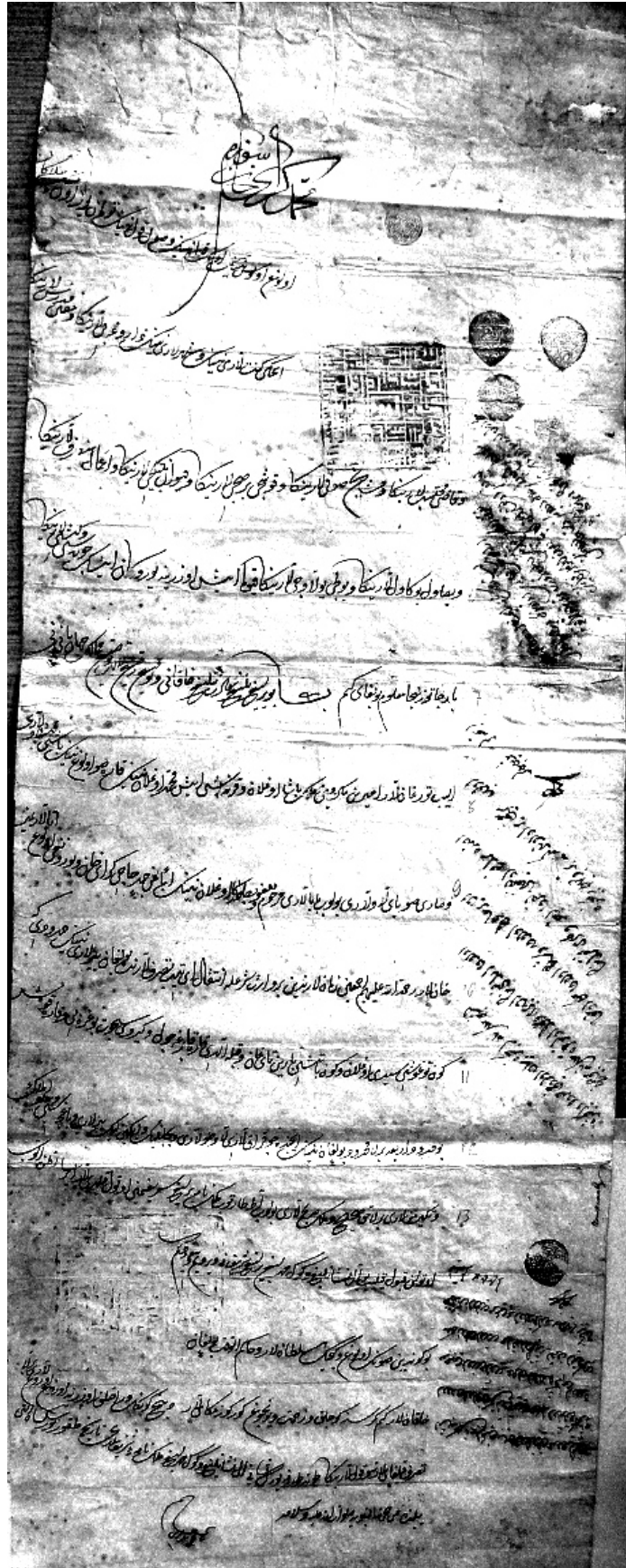
Sahip Giray Han'in Tulpar Bay'a verdiği 8 Mart 1550 tarihli yarlık

صورت بیان

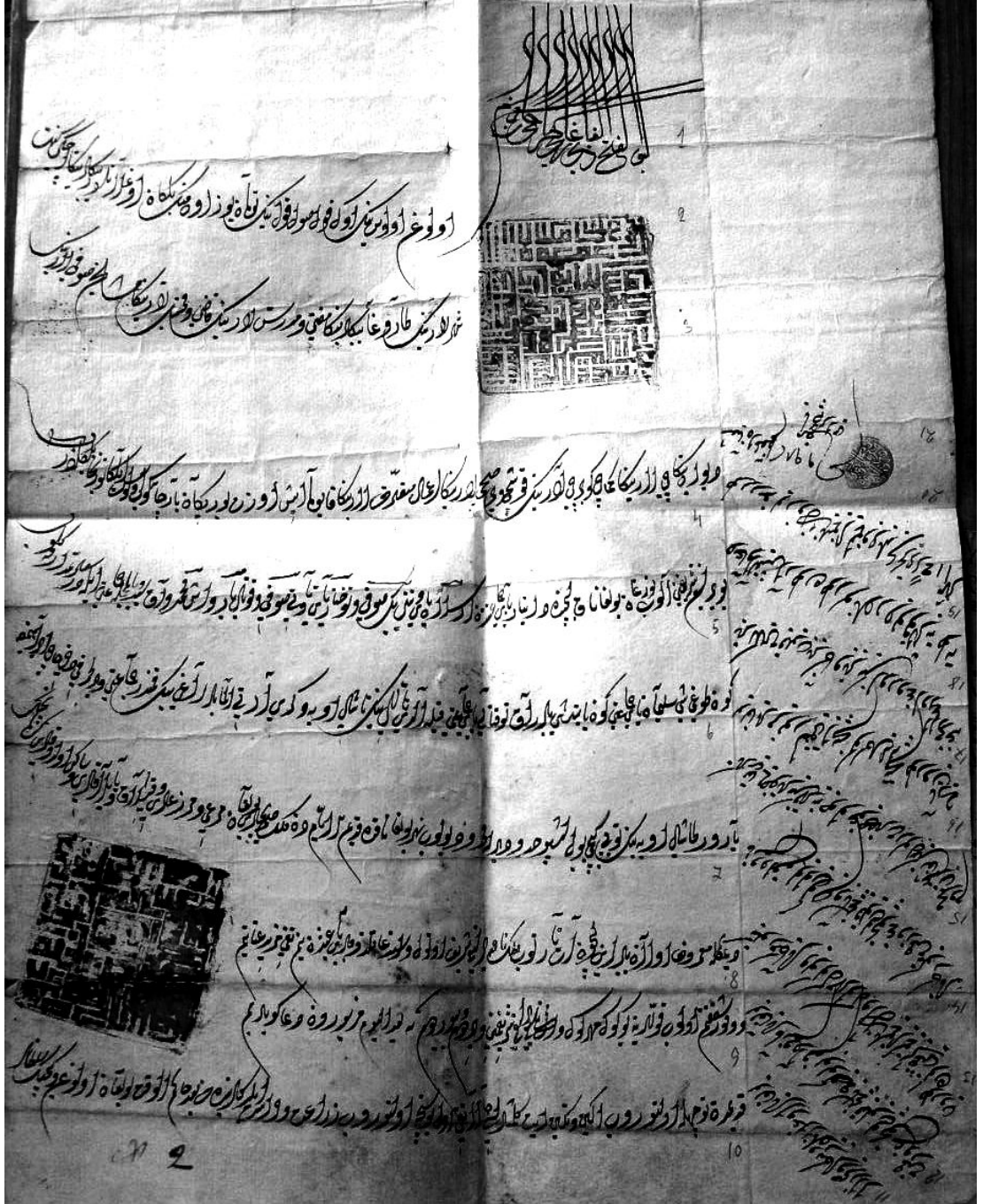
اولیغ اوستک اول قول صول قولیک قومان یوز اوز مینک بیلکان اوغلا ندر نیکال نیکما اصکی کردی
 سر لر نیک طادو نیکال معیت و مدد سر لر نیک و حشبه الیکام شایخ صوفی لر نیک دیوان نیکایی
 لور نیکایی بی کورده نیک دوشچی و بر صبی لور نیکال اعمال و تصرف لر نیک ایلیجی و حواله اولیغ
 قایما ایسی اوقسه یوز کون بارما کوی اولوس ایلاک تور و نجا بیلکال لور نیکایی کابور بیریغ
 بلیغ معاشا قانی و توقصین دفع عطفه تر صغر مالک باقی فی الهب نوزان فخر الحاج والحقین
 اشرفین جو صیم یار حاجی سیم معارف استکارها کله بیتی نازیم دیکان معنی الدجیب
 قده کول به قاری صان انی سرای مینکی قاشلا و اللاف برای اوغلو صین جماعتی کون
 طوغوسنی کوجکان دولو خاق تیاغی کون بایلی جلا قجم قومی بو عدد و به هر دو ایلیان

بیرور حال عیاشیم بولای الینه بیریغ مولد عیاشی و بیریغ و بو عدد و بیریغ بو عدد و بیریغ بو عدد و بیریغ

Devlet Giray Han'ın Hocamıyar Hacı'ya verdiği Mart 1565 tarihli yarlık

Mehmet Giray Han II'nin Melik Paşa Oğlan ve kardeşi İş Muhammed'e verdiği 1578 tarihli yarlık

Gazi Giray Han II'nin Ārslānbay, Tinibek Şūfī, Tuġtarbay ve beraberindekilere verdiġi

15 Haziran 1590 tarihli yarlık

431 1

بویک شریف زاده خان تورخانه جماعت یغور بویک
 و باغیالار و بیرون و ندر بولغان قدر کند و باغیالار کلنجی روح صاحب کر این خانه و ایاز و روح کر این
 طاب تر اجهان صانوب لر و تقاریر مکتب برنده قدره تا و کلا توانه قاج کتب زیر قریب بی قاعه تقوف
 و ر و لیمه و فی اولندقه و قوه العلماء المکتب شریفه مولانا فاضل عکار افندی بالذرا لر این او توف
 6 وار و به اصلندنه سواله لر و مکتب لرینه نهاره لر و بکب الشرفه بونور بونور و کتبه شریفه
 7 مکتب ابروه الایته کتبه شریفه و دی و دکارین باعنه بنده بویک لیمه مکتب نه و دی و روح بویک
 8 بعد ایوم ذکر اولندنه بید جماعت منوره بینه مکتب بی اولی بونور قاج مکتب و اولی بونور
 9 کتبه کتبه مانه و اولی بونور بونور و ریخت و ریخت ایلی لر و بونور بونور زخم تیور مکان کتبه
 10 رطوبه متعرفان بیا تعرف این لر و بنج فولاد و مرده و بونور بونور سلاطین فولادین و قصاید
 11 و قیامه کتبه و قدوس بونور ابروه تعرفانیه مانه و اولی بونور بونور ایلی لر و مانه کتبه تعرف ایلی
 و بونور بونور بونور الیه مکتب نه بونور بونور کتبه بونور بونور بونور بونور بونور بونور
 سورج
 خزانة 13

Gazi Giray Han II'nin Yakmurçı cemaati ve Kasım Beg'e verdiği Ağustos – Eylül 1597 tarihli yarlık

Banu SITKI ÖZKUL

- **Doğum Tarihi:** 1980
- **İletişim Bilgileri**
Tel: 0252 211 14 50
Adres: Muğla Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Kötekli-MUĞLA
E-Posta: banuozkul@mu.edu.tr

Öğrenim Durumu - Akademik Unvanlar

Öğrenim Durumu	Anabilim Dalı	Üniversite	Tarih
Lisans	Gazetecilik	Ankara Üniversitesi	1998 - 2002
Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Ankara Üniversitesi	2004 - 2008
Lisans	Dilbilim (Çift Anadal)	Ankara Üniversitesi	2006 - 2008
Y.Lisans	Gazetecilik Öğretmenliği (Tezsiz)	Ankara Üniversitesi	2006 - 2008
Y.Lisans	Eski Türk Dili	Ankara Üniversitesi	2008 - 2010 (Yatay Geçiş)
Y.Lisans	Türk Dili ve Edebiyatı	Muğla Üniversitesi	2010 (Yatay Geçiş) - 2011
Akademik Unvanlar			
Araştırma Görevliliği	Türk Dili ve Edebiyatı	Muğla Üniversitesi	2010 -

Yayınlar

1. Kitap

1.1. Kitapta Bölüm

ÖZDİL, Yılmaz; SITKI, Banu, *Kendi Anlatımlarıyla Duayen Gazeteciler II*, “Nazmi Bilgin” Bölümü, Ed. COŞKUN, Süleyman, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Yay, s. 276-295, Ankara, 2004.

2. Bildiriler

2.1. Uluslararası Bildiriler (Sunulan)

SITKI ÖZKUL, Banu, “*Turfan Uygurlarından Kalan Bir Belge Tanıklığında Uygurlarda Evlat Edinme Geleneği*”, İstanbul Kültür Üniversitesi III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi (TUDOK 2010), 20-22 Eylül 2010, İstanbul.

3. Seminerler

“*Turfan Uygurlarından Kalan Bir Belge Tanıklığında Uygurlarda Evlat Edinme Geleneği*”, Muğla Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Seminerleri, Edebiyat Fakültesi Ömer Köse Seminer Salonu, 11 Mart 2011, Muğla.

Tezler

Y.Lisans	<i>Kırım Hanlığı'na Ait Tarhanlık ve Soyurgal Yarlıklarının Dil ve Üslup İncelemesi (1549 – 1597 Yılları Arası)</i> , 2009-Devam ediyor. I. Danışman: Prof. Dr. Ali AKAR, II. Danışman: Prof. Dr. Melek ÖZYETGİN
----------	--